

ISSN: 2667-422X

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL, HUMAN AND
ADMINISTRATIVE SCIENCES

Cilt	Volume	6
Sayı	Issue	7
Yıl	Year	2023

SOSYAL, BEŞERİ ve İDARİ BİLİMLER DERGİSİ

2023, Cilt.6, Sayı.7

YAYIN KURULU

BAŞ EDITÖR

Prof. Dr. Yüksel ÖZTÜRK
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
Turizm Fakültesi Gölbaşı Yerleşkesi, Ankara, Türkiye.
editor@sobibder.org
editor.sobibder@gmail.com
Telefon: +90 312 231 73 60/1847

DİL EDITÖRÜ

Doç. Dr. Ayşe Nevin SERT, AHBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye. nevin.sert@hbv.edu.tr

EDİTÖRLER KURULU

Atatürk İlke ve Cumhuriyet Tarihi: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa EĞİLMEZ, Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu, Türkiye. megilmez@kastamonu.edu.tr

Coğrafya: Doç. Dr. Mehmet Fatih DÖKER, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, Türkiye. fdoker@sakarya.edu.tr

Çalışma Ekonomisi: Doç. Dr. Seda TEKELİ, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye. sakyalcin@anadolu.edu.tr

Çocuk Gelişimi: Prof. Dr. Arzu YÜKSELEN, İstanbul Medipol Üniversitesi, İstanbul, Türkiye. ayukselen@medipol.edu.tr

Dilbilimi ve Edebiyat: Prof. Dr. İhsan KALENDER, Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye. kihsan@gazi.edu.tr

Ekonomi: Dr. Öğr. Üyesi Atilla AYDIN, İstanbul Rumeli Üniversitesi, İstanbul, Türkiye. atilla.aydin@rumeli.edu.tr

Felsefe: Prof. Dr. Hatice Nur ERKİZAN, Muğla Sıktı Koçman Üniversitesi, Muğla, Türkiye. nerkizan@mu.edu.tr

İletişim Çalışmaları: Prof. Dr. Yusuf YURDİGÜL, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Türkiye. yusufyurdagul@hotmail.com

İşletme Yönetimi: Dr. Öğr. Üyesi Menekşe ÖZTOPRAK, Başkent Üniversitesi, Ankara, Türkiye. tarhan@baskent.edu.tr

Maliye: Prof. Dr. Ali ÇELİKKAYA, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye. acelikka@ogu.edu.tr

Muhasebe: Prof. Dr. Seyhan ÇİL, AHBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye. seyhan.cil@hbv.edu.tr

Pazarlama: Prof. Dr. Cevat TOSUN, George Washington Üniversitesi, Washington, ABD. ctosun@gwu.edu

Psikoloji ve PDR: Prof. Dr. Sefa BULUT, İbn Haldun Üniversitesi, İstanbul, Türkiye. sefa.bulut@ihu.edu.tr

Siyasi Tarih: Dr. Öğr. Üyesi Onur ŞEN, Mersin Üniversitesi, Mersin, Türkiye. onursen@mersin.edu.tr

Sosyoloji: Doç. Dr. Suna TEKEL, İnönü Üniversitesi, Malatya, Türkiye. suna.tekel@inonu.edu.tr

Turizm ve Otel İşletmeciliği: Doç. Dr. Sedat YÜKSEL, Teknoloji ve Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Maskat, Umman sedatyuksel@gmail.com

Temel İslam Bilimleri: Doç. Dr. Harun ÇAĞLAYAN, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale, Türkiye. caglayanharun@gmail.com

Uluslararası İlişkiler: Doç. Dr. Serkan NAKTİYOK, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Türkiye. snaktiyok@atauni.edu.tr

Yakın Çağ Tarihi: Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep, Türkiye. agunduz@gantep.edu.tr

Yönetim Bilişim Sistemleri: Doç. Dr. Ersin KARAMAN, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Türkiye. ersinkaraman@atauni.edu.tr

Yönetim ve Strateji: Prof. Dr. Harun DEMİRKAYA, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli, Türkiye. harundemirkaya@kocaeli.edu.tr

HAKEM KURULU

Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep, Türkiye.

Prof. Dr. Ahmet TAYFUN, AHBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

Prof. Dr. Ali ÇELİKKAYA, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye.

Prof. Dr. Alptekin SÖKMEN, AHBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

Prof. Dr. Arzu KILIÇLAR, AHBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

Prof. Dr. Arzu YÜKSELEN, İstanbul Medipol Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

Prof. Dr. Cemalettin AKTEPE, AHBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

Prof. Dr. Cevat TOSUN, George Washington Üniversitesi, Washington, ABD.

Prof. Dr. Evren GÜÇER, AHBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ, Central Florida Üniversitesi, Orlando, ABD.

Prof. Dr. Güler SAĞLAM ARI, AHBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

Prof. Dr. Hatice Nur ERKİZAN, Muğla Sıktı Koçman Üni., Muğla, Türkiye.

Prof. Dr. İhsan KALENDER, Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

Prof. Dr. Kurtuluş KARAMUSTAFA, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, Türkiye.

Prof. Dr. Mehmet BAŞ, AHBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

Prof. Dr. Metehan TOLON, AHBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

Prof. Dr. Mithat ÜNER, Atılım Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

Prof. Dr. Sefa BULUT, İbn Haldun Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.
Prof. Dr. Seyhan ÇİL, AHBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
Prof. Dr. Şeyhmus BALOĞLU, Nevada Üniversitesi, Las Vegas, ABD.
Prof. Dr. Yüksel EKİNCİ, Portsmouth Üniversitesi, Portsmouth, İngiltere.
Prof. Dr. Zeynep ASLAN, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın, Türkiye.
Doç. Dr. Ali Turan BAYRAM, Sinop Üniversitesi, Sinop, Türkiye.
Doç. Dr. Ersin KARAMAN, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Türkiye.
Doç. Dr. Gül ERKOL BAYRAM, Sinop Üniversitesi, Sinop, Türkiye.
Doç. Dr. Harun ÇAĞLAYAN, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale, Türkiye.
Doç. Dr. Kadri Gökhan YILMAZ, AHBV Üniversitesi, Ankara.
Doç. Dr. Lütfi BUYRUK, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üni., Nevşehir, Türkiye.
Doç. Dr. Mehmet Fatih DÖKER, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, Türkiye.
Doç. Dr. Mustafa SOLMAZ, İnönü Üniversitesi, Malatya, Türkiye.
Doç. Dr. Nuray TOSUNOĞLU, AHBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
Doç. Dr. Saadet Pınar TEMİZKAN, Osmangazi Üni., Eskişehir, Türkiye.
Doç. Dr. Seda TEKELİ, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye.
Doç. Dr. Sedat YÜKSEL, Teknoloji ve Uygulamalı Bilimler Üni., Maskat, Umman
Doç. Dr. Selma KALYONCUOĞLU, Ankara HBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
Doç. Dr. Serkan NAKTİYOK, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Türkiye.
Doç. Dr. Suna TEKEL, İnönü Üniversitesi, Malatya, Türkiye.
Doç. Dr. Yaşar KAYA, İnönü Üniversitesi, Malatya, Türkiye.
Dr. Öğr. Üyesi Atilla AYDIN, İstanbul Rumeli Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ATAR, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, Türkiye.
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Halit AKIN, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, Türkiye.
Dr. Öğr. Üyesi Menekşe ÖZTOPRAK, Başkent Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa EĞİLMEZ, Kastamonu Üni., Kastamonu, Türkiye.
Dr. Öğr. Üyesi Onur ŞEN, Mersin Üniversitesi, Mersin, Türkiye.
Dr. Öğr. Üyesi Seda ÖZDEMİR AKGÜL, Selçuk Üniversitesi, Konya, Türkiye.
Dr. Öğr. Üyesi Zeki YÜKSEKBİLGİLİ, Nişantaşı Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

BU SAYIDA HAKEMLİK YAPANLAR

Prof. Dr. Ahmet BEDEL, Maltepe Üniversitesi.
Prof. Dr. Ali Murat VURAL, İstanbul Üniversitesi.
Prof. Dr. Aslı Yapar GÖNENÇ, İstanbul Üniversitesi.
Prof. Dr. Murat GÖKALP, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi.
Doç. Dr. Derya GÜL ÜNLÜ, İstanbul Üniversitesi.
Doç. Dr. Meryem KARAAZİZ, Yakın Doğu Üniversitesi.
Doç. Dr. Nazlı YÜCEL BATMAZ, AHBV Üniversitesi.
Doç. Dr. Özgür ULUBEY, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.

Doç. Dr. Yusuf PUSTU, AHBV Üniversitesi.
Dr. Öğr. Üyesi Ender GÜRGEN, Mersin Üniversitesi.
Dr. Öğr. Üyesi Erhan BABAÇ, Afyon Kocatepe Üniversitesi.
Dr. Öğr. Üyesi Gizem AKCAN, Bartın Üniversitesi.
Dr. Öğr. Üyesi Kısmet CİNGÖZ, Tarsus Üniversitesi.
Dr. Öğr. Üyesi Tufan SÜREN, AHBV Üniversitesi.
Dr. Öğr. Üyesi Yeşim SÜRMEİİOĞLU, Sinop Üniversitesi.
Dr. Öğr. Üyesi Özlem ÖZDEN TUNCA, Fenerbahçe Üniversitesi.
Yrd. Doç. Dr. Hande Çelikay SÖYLER, Yakındoğu Üniversitesi.

ODAK VE KAPSAM

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi'nin yayın odağında;
Sosyal Bilimler alanındaki profesyonellere akademik katkı sağlayan, sektörel uygulamalara katkı sağlayan teorik ve uygulama arasında köprü olan, Sosyal Bilimler alanlarında ulusal ve uluslararası karşılaştırmaları inceleyen eserler yer almaktadır.

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi'nin yayın kapsamında;
Arkeoloji, Atatürk İlke ve Cumhuriyet Tarihi, Avrupa Birliği, Bankacılık ve Sigortacılık, Batı Sanatı ve Çağdaş Sanat, Beşeri ve İktisadi Coğrafya, Bilgi ve Belge Yönetimi, Bölgesel Çalışmalar, Çağdaş Dünya Tarihi, Çocuk Gelişimi, Dilbilimi, Ekonometri, Erken Hristiyan ve Bizans Sanatları, Eskiçağ Tarihi, Felsefe, Finans, Fiziki Antropoloji ve Paleoantropoloji, Fiziki Coğrafya, Gazetecilik ve Medya Çalışmaları, Gelişim Psikolojisi, Genel Türk Tarihi, Görsel İletişim Tasarımı, Halkla İlişkiler, İktisadi Düşünce, İktisat Tarihi, İletişim Çalışmaları, Kamu Yönetimi, Makro İktisat, Maliye, Mikro İktisat, Muhasebe, Nicel Karar Yöntemleri, Organizasyon, Ortaçağ Tarihi, Osmanlı Kurumları ve Medeniyeti, Öğrenme-Bilişsel-Biyo-Deneysel Psikoloji, Pazarlama, Reklamcılık, Sanat Tarihi, Sinema, Siyasi Düşünceler, Siyasal Hayat ve Kurumlar, Siyaset Bilimi, Siyasi Tarih, Sosyal Hizmet, Sosyal Politika, Sosyal Psikoloji, Sosyal ve Kültürel Antropoloji, Sosyoloji, Turizm, Türk İslam Sanatı, Uluslararası İktisat, Uluslararası İlişkiler, Uluslararası Ticaret, Uygulamalı Psikoloji, Üretim ve Operasyon Yönetimi, Yakınçağ Tarihi, Yeniçağ Tarihi, Yerel Yönetimler, Kent ve Çevre Politikaları, Yönetim Bilişim Sistemleri, Yönetim ve Strateji, Yükseköğretim Çalışmaları yer almaktadır.

YAYIN SIKLIğI

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi elektronik ortamda yayın yapan hakemli bir dergidir. Aylık yayın yapan dergide yılda 12 sayı yayınlanmaktadır.

YAYIN DİLİ

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi Türkçe olarak yayın yapmaktadır. Ancak her bir makalede İngilizce başlık, abstract ve keywords bulunmalıdır.

INDEX

SOBIAD Atıf Dizini

DRJI | Directory of Research Journals Indexing

RI-ROOTINDEXING

ResearchBib – Academic Resource Index

ROAD | ROAD, The Directory of Open Access Scholarly Resources

ISI | International Scientific Indexing

Eurasian Scientific Journal Index

ICI Index Copernicus International

General Impact Factor

CiteFactor

Asos Index

Scientific Indexing Services

EuroPub Database

SOSYAL, BEŞERİ ve İDARİ BİLİMLER DERGİSİ

2023, Cilt.6, Sayı.7

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Araştırma Makalesi

Lise Öğrencilerinin Dijital Ayak İzi Farkındalık Düzeylerinin ve Dijital Ayak İzi Yaşantı Durumlarının İncelenmesi

(Examination of Digital Footprint Awareness Levels and Digital Footprint Experience Status of High School Students)

Eser KARAL, Şükrü KAÇMAZ

ss.831-848.

Araştırma Makalesi

Covid-19 Korkusu ve Sağlık Anksiyetesinin Duygusal Yeme Davranışı Üzerine Etkisi

(The Effect of Covid-19 Fear and Health Anxiety on Emotional Eating Behavior)

Deniz ŞARLAK, Yasemin ASLANTAŞ

ss.849-875.

Araştırma Makalesi

Bölgesel Tedarik Zincirinde Meyve-Sebze Perakendeciliği Sorunları ve Lojistik Faaliyetlerine Etkisi: Hatay İli Örneği

(Challenges of Fruit and Vegetable Retailing in The Regional Supply Chain and The Impact on Logistics: The Case of Hatay Province)

Emre SULTANOĞLU, V. Alpagut YAVUZ

ss.876-896.

Araştırma Makalesi

LGS Sınavının Öğretme-Öğrenme Sürecine Yansımalarına İlişkin Öğretmen ve Öğrenci Görüşleri

(Teacher and Student Opinions on Reflections of LGS Exam on Teaching-Learning Process)

Adem UYSAL, Necdet AYKAÇ

ss.897-915.

Kavramsal Makale

Şizofreni Bozukluğunun Tarihi, Epidemiyolojisi, Etiyolojisi ve Tedavisi

(The History, Epidemiology, Etiology and Treatment of Schizophrenia Disorder)

Aygül ÇATALOLUK, Ayşe BURAN

ss.916-933.

Kavramsal Makale

Nörogastronominin Duyular ve Lezzet ile İlişkisi

(The Relationship Between Neurogastronomy, Senses and Taste)

Ayşe ŞENGÜL, Mesut Murat ADABALI

ss.934-951.

Kavramsal Makale

Makinelerin Hiper-İletişen Mekânı Akıllı Kentlerin Yeni Öznesi: Robot-İnsan

(Hyper-Communicating Space of Machines the New Subject of Smart Cities: Robot-Human)

Sema YANMIYAN, Burcu KAYA ERDEM

ss.952-968.

Kavramsal Makale

Türkiye’de İmar Aflarının İmar Yasaları ve İmar Planlarına Etkisi

(The Effect of Zoning Amnesty on Zoning Laws and Zoning Plans in Turkey)

İhsan KELEŞ

ss.969-990.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Lise Öğrencilerinin Dijital Ayak İzi Farkındalık Düzeylerinin ve Dijital Ayak İzi Yaşantı Durumlarının İncelenmesi*

Eser KARAL, Milli Eğitim Bakanlığı, Silopi Rehberlik ve Araştırma Merkezi, Şırnak, e-posta: karaleser@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8532-106X>

Şükrü KAÇMAZ, Milli Eğitim Bakanlığı, Silopi Rehberlik ve Araştırma Merkezi, Şırnak, e-posta: pdsukrukacmaz@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-2579-6839>

Öz

Teknoloji alanındaki hızlı değişim ve gelişim, beraberinde her yaş grubundaki bireyin internet ve sosyal medya kullanımını arttırmıştır. İnternet, günlük hayatta birçok ihtiyacı karşılamakla birlikte sosyal ortamlarda gerçekleştirilen her eylemin takip edildiği ve ardında bir iz bıraktığı gerçeği gözden kaçırılmaktadır. Bu durum, veri kısıntılarından oluşan dijital ayak izi farkındalığını önemli bir konu haline getirmiştir. Bu kapsamda araştırmanın amacı; lise öğrencilerinin dijital ayak izi farkındalıklarını ve dijital yaşantı durumlarını incelemektir. Araştırmanın çalışma grubunu, farklı kademelerdeki 612 lise öğrencisi oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak Kişisel Bilgi Formu ile Sürmelioglu ve Seferoğlu (2019) tarafından geliştirilen Dijital Ayak izi Farkındalık ve Yaşantı Durumları Anketi kullanılmıştır. Verilerin analizinde bağımsız örneklem için T-testi, tek faktörlü varyans analizinden (ANOVA) ve fark beliren grupların dağılımı için SCHEFF testinden yararlanılmıştır. Araştırma bulguları, katılımcıların dijital ayak izi farkındalığının orta düzeyde ($X=3,60$), dijital ayak izi yaşantılarının düşük düzeyde ($X=1,80$) olduğunu göstermektedir.

*Bu çalışma 20-21 Mayıs 2023 tarihinde 14. Uluslararası Sosyal Beşerî ve Eğitim Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dijital Ayak İzi, Dijital Ayak İzi Farkındalığı, Lise Öğrencileri.

Makale Gönderme Tarihi: 28.04.2023

Makale Kabul Tarihi: 09.07.2023

Önerilen Atf:

Karal, E. ve Kaçmaz, Ş. (2023). Lise Öğrencilerinin Dijital Ayak İzi Farkındalık Düzeylerinin ve Dijital Ayak İzi Yaşantı Durumlarının İncelenmesi, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(7): 831-848.

**Journal of Social, Humanities and
Administrative Sciences**

2023, 6(7): 831-848. DOI:10.26677/TR1010.2023.1252
ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

RESEARCH PAPER

**Examination of Digital Footprint Awareness Levels and Digital Footprint Experience
Status of High School Students**

Eser KARAL, Ministry of Education, Silopi Guidance and Research Center, Şırnak, e-mail:
karaleser@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8532-106X>

Şükrü KAÇMAZ, Ministry of Education, Silopi Guidance and Research Center, Şırnak, e-mail:
pdsukrukacmaz@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-2579-6839>

Abstract

The rapid change and development in the field of technology has increased the use of internet and social media by individuals of all age groups. Although the Internet meets many needs in daily life, the fact that every action performed in social media is followed and leaves a trace is overlooked. This situation has made the awareness of the digital footprint consisting of scraps of data an important issue. In this context, the aim of the research is; To examine the digital footprint awareness of high school students and their digital life situations. The study group of the research consists of 612 high school students at different levels. Personal Information Form and Digital Footprint Awareness and Lifestyles Scale developed by Sürmelioglu and Seferoglu (2019) were used as data collection tools. T-test for independent samples, single-factor analysis of variance (ANOVA) and SCHEFF test for the distribution of groups with difference were used in the analysis of the data. Research findings show that participants' digital footprint awareness is at a medium level ($\bar{X}=3.60$) and their digital footprint experiences are at a low level ($\bar{X}=1.80$).

Keywords: Digital Foot Print, Digital Foot Print Wareness, Highschool Students.

Received: 28.04.2023

Accepted: 09.07.2023

Suggested Citation:

Karal, E. and Kaçmaz, Ş. (2023). Examination of Digital Footprint Awareness Levels and Digital Footprint Experience Status of High School Students, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 6(7): 831-848.

GİRİŞ

Bilgi teknolojileri alanındaki gelişmeler, bireylere sürekli güncel olma fırsatı sunmakta; her şeyin daha hızlı, verimli ve esnek yapılmasına olanak sağlamaktadır. Bu gelişmeler, toplumsal değişimlere neden olup bireylerin internet ve sosyal medya kullanımlarını günden güne arttırmaktadır (Karal ve Birlik, 2021). İnternetin hızla gelişimi beraberinde her yaş grubundaki bireylerin interneti kullanmasını sağlamaktadır (Şahin ve Çavuş, 2020). Yapılan araştırmalara bakıldığında internet ve sosyal medya kullanımının dünya genelinde de yaygınlaştığı görülmektedir.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Hane Halkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırmasında internet kullanımının artarak devam ettiğini açıklamıştır (TÜİK, 2021). WeAre Social ve HootSuite (2022), Türkiye'nin güncel internet ve sosyal medya kullanımıyla ilgili bazı raporlar açıklamıştır. Türkiye'de Ocak 2022 raporuna göre toplam nüfusun %82'si internete erişim sağlayabilmektedir. Ayrıca 2021 yılına göre %5,9 artışla toplam 69,95 milyon internet kullanıcı sayısına ulaşmıştır. Türkiye'de kişilerin günlük internet kullanımı ise 8 saat olarak belirlenmiştir. Bilgisayar başında geçirilen süre 3 saat 31 dakika iken sosyal medyada geçirilen süre 2 saat 59 dakikadır. Raporun sosyal medya istatistiklerine bakıldığında Türkiye'deki nüfusun %80'nin (68,90 milyon) sosyal medya kullanıcısı olduğu, 2021 yılına oranla %14,8 (8,9 milyon) arttığı açıklanmıştır. Raporla %93,2 ile Whatsapp uygulamasının en çok kullanılan platform olduğu fakat insanların favori sosyal medya uygulamasının Instagram (92,5) olduğu belirtilmiştir. Türkiye 2022 yılında dünya genelinde Instagram sosyal medya uygulamasını en aktif kullanan ülke konumuna yükselmiştir. İnternetin insan hayatına sunduğu kolaylıklar sayesinde, kullanıcıların günün büyük bir bölümünü ona ayırmasına yol açtığı söylenebilmektedir (Karal, 2022).

Sosyal medyanın günden güne geliştirilmesi, çoklu bir şekilde kullanılabilmesi ve sanal paylaşımlar yapılabilmesi gibi avantajlar, sosyal medyanın internet kullanıcıları arasında popüler olmasını ve sıkça kullanılmasını sağlamıştır (Taş ve Bülbül, 2021). Günümüzde hayatın ayrılmaz bir parçasını oluşturan sosyal medya, birçok ihtiyacı karşılamanın yanında sosyal ortamlarda paylaşılan bilgilerin takip edilebilir olduğu gözden kaçırılmaktadır (Yılmaz Soylu, Demiröz ve Akkoyunlu, 2021). Gerçek dünyanın yaşandığı dijital ortamda, kişisel bilgiler gibi önemli paylaşımların yanında resim, fotoğraf, banka bilgileri ve iş ilanları paylaşılmaktadır (Vural ve Bat 2010). Bu paylaşımlarla birlikte kişinin yaşı, cinsiyeti ve konumu gibi veri kümelerine erişim sağlanabileceği dijital ayak izleri oluşmaktadır (Azucar, Marengo ve Settanni, 2018). Bireylerin bu paylaşımlarından oluşan dijital ayak izi, kullanıcıların sosyal ortamlardaki kimliğini oluşturmaktadır. Varnado (2014), kullanıcıların sosyal ağlara yaptıkları üyelikleri, e-posta oluşumlarını, banka hesap kullanımını, fotoğraf ve video paylaşımlarını dijital ayak izi oluşumuna örnek vermiştir. Dijital ayak izi verilerinden hareketle bireylerin hayat perspektiflerinin, politik fikirlerinin, inançlarının ve kişilik özellikleri gibi birçok verinin ortaya çıkarılabildiği görülmektedir (Kosinski, Stillwell ve Graepel, 2013). Kullanıcıların bu kadar önemli kişisel bilgilerini barından dijital ayak izleri, çoğu zaman kişinin aleyhinde kullanılmasına neden olabileceği söylenebilir. Türkçe'ye Dijital Ayak İzi olarak çevrilen Digital Footprint, dijital dünyanın önemli kavramlarından birisidir. İnternet kullanıcılarının sanal dünyada gerçekleştirdikleri eylemler sonrasında ardında bıraktıkları bilgiler olarak tanımlanan dijital ayak izi, veri kırıntılarından oluşmaktadır (Fish, 2009; Haimson, Brubaker, Dombrowski, ve Hayes, 2016; Blue, Condell, Lunney, 2018). Sanal dünyada her gün yapılan milyarlarca işlem dikkate alındığında bir o kadar işlem verisinin izi de kayıt altına alınmaktadır (Gökdemir, 2022). Web 2,0 ile birlikte dijital ayak izi üretimi çok büyük bir artış göstermiş ve dijital araçların kullanımının artmasıyla, daha fazla dijital ayak izi oluşacağı tahmin edilmektedir (Şener ve Yılmazdoğan, 2021). Karabatak ve Alanoğlu (2021) kullanıcıların sanal ortamda geçirdikleri zamanın artmasıyla

bıraktıkları ayak izlerinin de aynı şekilde arttığını, dijital ayak izlerinin, kullanıcıların hayatlarıyla ilgili önemli bilgiler içerebileceğini ve kullanıcıların yaptıkları bazı paylaşımlardan dolayı problemler yaşayabileceklerini ifade eder.

Dijital ayak izi, bireylerin dijital ortamda çevrimiçi olarak yaptıkları etkinliklerin bıraktığı iz şeklinde tanımlanabilir (Bodhani, 2012; Hengstler, 2017). Sürmelioglu ve Seferoglu, (2019) ise dijital ayak izini, bireylerin -farkında olsun ya da olmasın- dijital dünyada yaptıkları tüm etkinliklerinin kayıtlarının tutulup saklanması olarak açıklamaktadır. Akademik literatür incelendiğinde dijital ayak izinin aktif ve pasif olarak sınıflandırıldığı görülmektedir. Aktif olarak sınıflandırılan izler bireylerin sanal âlemdeki etkinlikleri ile ortaya çıkmaktadır. Aktif denilen bu izler, kullanıcıların paylaştıkları bir fotoğrafta, attıkları bir mesajda, yazdıkları bir yorumda ya da diğerleri ile konum bilgilerini paylaştığında ortaya çıkmakta iken pasif izler ise; telefon ya da bilgisayar gibi araçların konum belirleme sistemleriyle ulaşılan verilerdir (Girardin, Calabrese, Dal Fiore, Ratti ve Blat, 2008).

Bireylerin sanal ortamdaki faaliyetleriyle ilgili bilgilerin toplanarak işlendiğinin ve bunun ilerleyen yaşamlarında karşılıklarına çıkabileceğinin bilincinde olmaları oldukça önemlidir. Bu kapsamda Acele (2020) kişinin online faaliyetlerini yönetebilme becerisini; dijital ayak izi farkındalığı olarak tanımlamıştır. Dijital ayak izi farkındalığı, bireylerin sanal dünyadaki bütün etkinliklerinin ayak izlerine dönüştüğünün bilincinde olmaları ve bu bilinçle hareket etmeleri olarak ifade edilebilir (Sanin, 2022). Dijital ayak izi farkındalığı "*Digital Footprint Awareness*" olarak adlandırılmış ve okul çağında iken öğrencilere kazandırılması gerektiği belirtilmiştir (EAVI, 2019). Erken yaşlarda yapılacak bilinçlendirme çalışmalarının dijital ayak izi farkındalığı için önemli olduğunu belirten başka çalışmalar da bulunmaktadır (Acele, 2020; Buchanan, Southgate, Smith, Murray, Noble, 2017). İnternete erişen her kullanıcının dijital bir kimliğinin oluştuğu göz önüne alındığında yaygın internet kullanımı ile birlikte, dijital ayak izi konusu ve bu konuda geliştirilen farkındalık da gün geçtikçe önem kazanmaktadır. Günümüzde bireylerin dijital ayak izi ve etkilerinin farkındalığını kazanması önemsenmiş, dijital ayak izinin birey ve toplum üzerindeki etkilerinin en aza indirgenmesi için hem Türkiye’de hem de diğer ülkelerde farklı çalışma gruplarıyla araştırmalar yapıldığı görülmektedir.

Alan yazın incelendiğinde dijital ayak izi konusunda genç bireylerle yapılan araştırmaların çoğunlukta olduğu gözlemlenmiştir. Yılmaz Soylu ve arkadaşları (2021) ortaokul öğrencilerinin dijital ayak izi farkındalıkları ve yaşantılarını cinsiyet, sınıf düzeyi, elektronik araç ve ortamlarda geçirilen süreye göre incelemiştir. Özbek, Çoklar ve Gündüz (2016) ise; lise öğrencilerinin dijital ayak izi farkındalık ve yaşantılarını belirlemeye yönelik bir çalışma yapmıştır. Sürmelioglu ve Seferoglu, (2019) tarafından farklı üniversitelerde okuyan yükseköğretim öğrencilerinin dijital ayak izi farkındalık ve yaşantıları incelenmiş, araştırmada katılımcıların dijital ayak izi konusunda farkındalık seviyeleri yüksek bulunurken dijital ayak izi yaşantı durumları ise düşük bulunmuştur. Bu araştırmaların yanında yükseköğretim öğrencileriyle yapılan çalışmalar da mevcuttur (Camacho, Minelli ve Grosseck, 2012). Karabatak ve Alanoğlu (2021), 398 öğretim üyesi ile gerçekleştirdikleri çalışmada öğretim görevlilerinin dijital ayak izi farkındalıkları ile dijital ayak izi yaşantı durumlarını farklı değişkenler açısından incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda katılımcıların dijital ayak izi farkındalığı yüksek bulunurken dijital ayak izi yaşantı durumları ise düşük çıkmıştır. Vervier, Zeissig, Lidynia ve Ziefle’nin (2017) tarafından yaşları 19 ile 29 arasında değişen katılımcılar ile yaptıkları çalışmada katılımcıların kişisel ve hassas bilgilerin paylaşımı noktasında farkındalık düzeylerinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan araştırmalarda internet kullanımının özellikle ergenlik dönemindeki bireylerde arttığı ve bunun da beraberinde daha fazla dijital ayak izini ortaya çıkardığı görülmektedir. Çalışmanın özellikle bu yaş grubunda bulunan bireylerle yapılması literatürdeki boşluğu kapatacak,

bireylerin yaptıkları paylaşımlardan dolayı gelecekte problem yaşamamaları adına farkındalık oluşturacaktır.

Bu bilgiler ışığında bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de internet kullanımının özellikle başta gençler olmak üzere bütün yaş gruplarında yoğun bir şekilde kullanıldığı ve çok fazla paylaşımlarda bulunduğu söylenebilir. Dijital ortamda yapılan her bir işlem veya paylaşım ardında bir ayak izi bırakmaktadır. Bu durum bireylerin dijital araçları güvenli bir şekilde kullanmasını önemli bir konu haline getirmiştir. Ayrıca ergenlik dönemindeki bireylerin internet ortamında yaptığı paylaşımların gelecekte kendisinin aleyhinde kullanılması riskini de ortaya çıkarmaktadır. Bireylerin teknoloji kullanımına yönelik Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından bazı önlemlerin alındığı görülmektedir. MEB Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü, okul psikolojik danışmanları/rehber öğretmenleri tarafından öğrenci-öğretmen ve velilere yönelik çalışma yapmak için genel hedef belirlemektedir. 2022-2023 eğitim öğretim yılında genel hedef olarak “*Bilinçli Teknoloji Kullanımı*” seçilmiştir (MEB, 2022). Bu kapsamda bu çalışmada lise öğrencilerinin dijital ayak izi farkındalık düzeyleri ve dijital ayak izi yaşantı durumları incelenmiştir. Çalışmanın, literatüre önemli katkılar sunacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın Önemi

Dünyadaki diğer ülkelerle paralel olarak Türkiye’de de son yıllarda teknolojinin gelişmesiyle birlikte internet kullanımının yaygınlaştığı ve özellikle gençler arasında sosyal medya kullanımının hızla arttığı görülmektedir. Sanal dünyada geçirilen zamanın artmasıyla kullanıcıların sosyal medya uygulamalarında yaptığı dijital paylaşımlar da gittikçe artmaktadır. Canbek ve Sağıroğlu (2007) tarafından çocukların ve gençlerin bilgisayar ve internet güvenliği ile ilgili yapılan çalışmada, internetin çocuk ve gençler arasında çok yoğun ve denetimsiz bir şekilde kullanılmasının bazı risk ve tehditlere yol açabileceği ortaya konulmuştur. Gençler arasında internet kullanımının çok yoğun olması (Yli-Renko, Autio ve Sapienza, 2001; Bennett, Maton ve Kervin, 2008; Tapscott, 2008; Margaryan, Littlejohn ve Vojt, 2011) çoğu zaman bilinçsiz internet kullanımını da beraberinde getirebilmektedir. Bu da sanal ortamda bırakılan izleri yani dijital ayak izi olarak ifade edilen kavramı önemli kılmaktadır. Bu bilgiler ışığında bu çalışma, lise öğrencilerinin dijital ayak izi farkındalık durumları ile dijital ayak izi yaşantılarını ortaya çıkarması ve lise öğrencilerinin farkındalık düzeylerinin artırılmasına yönelik öneriler sunması bakımından önemlidir.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, lise öğrencilerinin dijital ayak izi farkındalıklarını ve dijital yaşantı durumlarını incelemektir. Araştırmanın amacı doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- Lise öğrencilerinin dijital ayak izi farkındalıkları hangi düzeydedir?
- Lise öğrencilerinin dijital yaşantı durumlarını hangi düzeydedir?
- Lise öğrencilerinin dijital ayak izi farkındalıkları ve dijital yaşantı durumları;
 - Cinsiyete
 - Sınıf düzeyine
 - Maddi duruma
 - Okul türüne

- İnternet kullanım süresine
- En çok kullanılan teknolojik araca
- En çok zaman geçirilen sosyal medya uygulaması
- İnternete en çok girilen yere göre anlamlı bir biçimde farklılaşmakta mıdır?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmanın amacı, lise öğrencilerinin dijital ayak izi farkındalıkları ile dijital ayak izi yaşantılarını belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda araştırmada nedensel karşılaştırma modeli kullanılmıştır. Nedensel karşılaştırma, araştırmacılar tarafından birey ya da gruplar arasında var olan farklılıkların nedenlerini, bu nedenlere etki eden değişkenleri ve sonuçları belirlemeye yönelik yapılan araştırmalardır (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz, Demirel, 2008; Fraenkel, Wallen ve Hyun, 2003).

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubu, 2022-2023 eğitim öğretim yılında Şırnak ilinin Silopi ilçesinde eğitimlerine devam eden farklı kademelerdeki lise öğrencilerinden oluşmaktadır. Araştırmada ölçme araçlarının uygulanacağı kişiler, "lise öğrencisi olmak" durumu dikkate alınmak üzere uygun örnekleme yoluyla belirlenmiştir. Araştırmada kullanılan veri toplama araçları toplamda 612 lise öğrencisine uygulanmıştır. Çalışmaya başlamadan önce anketi geliştiren araştırmacılarından ve veri toplama araçlarını uygulamak için kurumlardan yasal izinler alınmıştır. Verilerin toplanması aşamasında katılımcılarda, gönüllülük ilkesi esas alınarak, veri toplama işlemi gerçekleştirilmiştir. Farklı cinsiyet, sınıf düzeyi, okul türü ve maddi duruma sahip olan araştırma grubuna ait betimsel istatistikler aşağıda sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Dağılımlar

Değişkenler	Seçenekler	f	%
Cinsiyet	Kız	380	62,1
	Erkek	232	37,9
	Toplam	612	100,0
Sınıf Düzeyi	9.sınıf	207	33,8
	10.sınıf	149	24,3
	11.sınıf	184	30,1
	12.sınıf	72	11,8
	Toplam	612	100,0
Okul Türü	Fen Lisesi	88	14,4
	Anadolu Lisesi	138	22,5
	Proje Okulu	171	27,9
	Anadolu İmam Hatip Lisesi	123	20,1
	Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi	92	15,0
	Toplam	612	100,0
Maddi Durum	Çok Kötü	19	3,10
	Kötü	42	6,90
	Orta	369	60,3
	İyi	158	25,8
	Çok İyi	24	3,90
	Toplam	612	100,0

Tablo 1 incelendiğinde katılımcıların 380'inin (%62,1) "Kız" ve 232'sinin (%37,9) "Erkek" olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan bireylerin 207'si (%33,8) "9.sınıf", 149'u (%24,3) "10.sınıf",

184'ü (%30,1) "11.sınıf" ve 72'si (%11,8) "12.sınıf" öğrencisidir. Okul türü değişkeni incelendiğinde katılımcıların 88'i (%14,4) "Fen Lisesi", 138'i (22,5) "Anadolu Lisesi", 171'i (%27,9) "Proje Okulu", 123'ü (%20,1) "Anadolu İmam Hatip Lisesi" ve son olarak 92'si (%15) "Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi" öğrencilerinden oluşmaktadır. Katılımcıların maddi durumuna bakıldığında 19'unun (%3,1) "Çok Kötü", 42'sinin (%6,9) "Kötü", 369'unun (%60,3) "Orta", 158'inin (%25,8) "İyi" ve 24'ünün (%3,9) "Çok İyi" olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılan bireylerin internet kullanım sürelerine ilişkin dağılımları Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Katılımcıların İnternet Kullanım Sürelerine İlişkin Dağılımları

Değişkenler	Seçenekler	f	%
Katılımcıların İnternet Kullanım Süreleri	0-2 saat	324	52,9
	3-5 saat	200	32,7
	6-8 saat	54	8,8
	8 saat ve üstü	34	5,6
	Toplam	612	100,0

Tablo 2 incelendiğinde katılımcıların internet kullanım sürelerine ilişkin frekans ve yüzde değerleri verilmiştir. Katılımcıların 324'ü (%52,9) "0-2 saat", 200'ü (%32,7) "3-5 saat", 54'ü (%8,8) "6-8 saat" ve 34'ü (%5,6) "8 saat ve üstünde" internet kullanmaktadır.

Araştırmaya katılan bireylerin kullandıkları teknolojik araca ilişkin dağılımları Tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo 3. Katılımcıların En Çok Kullandığı Teknolojik Araca İlişkin Dağılımları

Değişkenler	Seçenekler	f	%
Katılımcıların Kullandığı Teknolojik Araç	Telefon	476	77,8
	Tablet	82	13,4
	Bilgisayar	40	6,5
	Diğer	14	2,3
	Toplam	612	100,0

Tablo 3 incelendiğinde katılımcıların kullandığı teknolojik araca ilişkin dağılımlar gösterilmektedir. Katılımcıların 476'sı (%77,8) "Telefon", 82'si (%13,4) "Tablet" ve 40'ı (%6,5) "Bilgisayar" kullanmaktadır. Son olarak 14 kişi (%2,3) ise; "Diğer" seçeneğini işaretlemiştir.

Araştırmaya katılan bireylerin en çok zaman geçirdikleri sosyal medya hesaplarına ilişkin dağılımları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Katılımcıların En Çok Zaman Geçirdikleri Sosyal Medya Hesaplarına İlişkin Dağılımları

Değişkenler	Seçenekler	f	%
Katılımcıların Zaman Geçirdikleri Sosyal Medya Hesapları	Facebook	35	5,7
	Twitter	39	6,4
	Instagram	307	50,2
	Tiktok	163	26,6
	Diğer	68	11,1
	Toplam	612	100,0

Tablo 4 incelendiğinde katılımcıların; 35'i (%5,7) "Facebook", 39'u (%6,4) "Twitter", 307'si (%50,2) "Instagram" ve 163'ü (%26,6) en çok "Tiktok" kullandığı görülmektedir. Katılımcıların 68'i (%11,1) ise; "Diğer" cevabını vermiştir.

Araştırmaya katılan bireylerin en çok internete girdikleri yere ilişkin dağılımları Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Katılımcıların En Çok İnternete Girdikleri Yere İlişkin Dağılımları

Değişkenler	Seçenekler	f	%
Katılımcıların İnternete Girdikleri Yer	Ev	560	91,5
	Okul	12	2,00
	İnternet Cafe	16	2,60
	Diğer	24	3,90
	Toplam	612	100,0

Tablo 5 incelendiğinde katılımcıların en çok internete girdikleri yere ilişkin frekans ve yüzde değerleri verilmiştir. Katılımcıların 560'ı (%91,5) "Ev", 12'si (%2,0) "Okul", 16'sı (%2,6) "İnternet Cafe" ve 24'ü (%3,9) "Diğer" cevabını vermiştir.

Veri Toplama Araçları

Lise öğrencilerinin dijital ayak izi farkındalıkları ile dijital ayak izi yaşantılarının incelendiği bu araştırmada katılımcıların demografik bilgileri için "Kişisel Bilgi Formu"; dijital ayak izi farkındalıkları ile dijital ayak izi yaşantılarını belirleyebilmek amacıyla "Dijital Ayak izi Farkındalık ve Yaşantı Durumları Ölçeği" kullanılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu

Araştırmanın örneklem grubuna ait demografik bilgileri elde etmek amacıyla araştırmacılar tarafından Kişisel Bilgi Formu oluşturulmuştur. Kişisel Bilgi Formu; cinsiyet, sınıf düzeyi, okul türü, maddi durum, katılımcıların internet kullanım süreleri, katılımcıların en çok kullandığı teknolojik araç, katılımcıların en çok zaman geçirdikleri sosyal medya ve katılımcıların en çok internete girdikleri yere dair 8 maddelik sorudan oluşmaktadır. Katılımcılardan daha gerçekçi cevaplar alabilmek için kişisel bilgilerine yer verilmemiştir.

Dijital Ayak izi Farkındalık ve Yaşantı Durumları Anketi

Sürmelioglu ve Seferoglu (2019) tarafından geliştirilen anket formu, dijital ayak izi farkındalığı ve dijital ayak izi yaşantısı olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Anketteki maddeler 5'li likert şeklinde ifade edilmiştir. Anket dijital ayak izi farkındalığı için 12 madde, dijital ayak izi yaşantısı için 16 madde olmak üzere toplam 28 maddeden oluşmaktadır. Dijital ayak izi farkındalığı "Hiç Katılmıyorum", "Katılmıyorum", "Orta Derecede Katılıyorum", "Katılıyorum", "Tamamen Katılıyorum" şeklinde ifade edilirken, dijital ayak izi yaşantısı için "Hiçbir Zaman", "Nadiren", "Bazen", "Genellikle", "Her Zaman" şeklinde derecelendirme kullanılmıştır.

Verilerin Analizi

Veriler analiz edilmeden önce öncelikle normallik varsayımı kontrol edilmiştir. Normallik analizi sonucunda basıklık ve çarpıklık değerlerinin normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir.

Tabachnick ve Fidell (2013) ölçeklerde çarpıklık ve basıklık katsayılarının -1,5, +1,5 değerleri arasında olması durumunda verilerin normal dağılım sergileyeceğini ifade etmektedirler. Dijital ayak izi farkındalık ve yaşantı durumları frekans, yüzde, ortalama, standart sapma ile incelenirken dijital ayak izi farkındalık ve yaşantı durumlarının cinsiyete göre etkisi t-testi ile değerlendirilmiştir. Dijital ayak izi farkındalık ve yaşantı durumlarının sınıf düzeyine, okul türüne, maddi duruma, internet kullanım sürelerine, kullanılan teknolojik araca, zaman geçirilen sosyal medyaya, internete girilen yere göre farklılaşmayı analiz edebilmek amacı ile Tek Faktörlü Varyans Analizinden (ANOVA) yararlanılmıştır. Ayrıca ANOVA sonuçlarına göre fark beliren grupların nasıl dağıldığını incelemek amacıyla SCHEFF testi yapılmıştır.

Beşli Likert türünde maddelerden oluşan dijital ayak izi farkındalığı ve dijital ayak izi yaşantılarına ait verilerin yorumlanmasında düşük, orta ve yüksek olmak üzere üç değerlendirme ölçütü esas alınarak yorumlanmıştır. Buna göre 1-5 arası puanlamaya uygun olarak üç değerlendirme kriteri 1.00-2.33 aralığı düşük düzey, 2.34-3.66 aralığı orta düzey (kısmen) ve 3.67-5.00 aralığı yüksek düzey farkındalık veya yaşantı olarak değerlendirilmiştir. Anlamlılık düzeyi. 05 alınmıştır.

BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde, çalışmanın amacına yönelik elde edilen bulgulara yer verilmiştir ve araştırmanın değişkenlerine ilişkin betimsel istatistikler sunulmuştur.

Öğrencilerin Dijital Ayak izi Farkındalık Durumları

Bu çalışmanın ilk araştırma sorusu "Lise öğrencilerinin dijital ayak izi farkındalık durumları nedir?" şeklinde belirlenmiştir. Bu soruya yanıt bulmak amacıyla 12 maddelik anketten elde edilen verilerin frekans (f), yüzde (%), ortalama (X) ve standart sapması (Ss) hesaplanmıştır. Tablo 6'da dijital ayak izi farkındalığı durumu ile ilgili bulgular verilmiştir. Bu tabloda derecelendirme 1=Hiç Katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Orta Derecede Katılıyorum, 4=Katılıyorum ve 5=Tamamen Katılıyorum şeklindedir.

Tablo 6 incelendiğinde lise öğrencilerinin dijital ayak izi farkındalığının orta düzeyde (X=3,60) olduğunu göstermektedir. Fakat "Dijital ayak izi kavramı hakkında farkındalığım bulunmaktadır." maddesine düşük düzeyde katılıyorum (X=2,78) gerçekleşmiştir.

Öğrencilerin Dijital Ayak İzi Yaşantı Durumları

Bu çalışmanın ikinci araştırma sorusu "Lise öğrencilerinin dijital ayak izi yaşantı durumları nedir?" şeklinde belirlenmiştir. Bu soruya yanıt bulmak amacıyla elde edilen veriler frekans (f), yüzde (%), ortalama (X) ve standart sapma (ss) ile çözümlenmiştir. Bu tabloda derecelendirme 1=Hiçbir Zaman, 2=Nadiren, 3=Bazen, 4=Genellikle, 5=Her Zaman şeklindedir. Tablo 7'de dijital ayak izi yaşantı durumu ile ilgili veriler sunulmaktadır.

Tablo 6. Dijital Ayak İzi Farkındalık Durumlarıyla İlgili Yanıtların Dağılımı

Maddeler		1	2	3	4	5	Toplam	X	ss
1. Dijital ortamlarda yorum ya da yazı paylaşmadan önce yazdıklarımı	%	12,3	4,4	15,2	22,4	45,8	100,0	3,84	1,36
üslup açısından birçok kez gözden geçirip paylaşıyorum.	f	(75)	(27)	(93)	(137)	(280)	(612)		
	%	13,9	11,3	22,4	22,1	30,4	100,0	3,43	1,38

2. Dijital ortamlarda yorum ya da yazı paylaşmadan önce yazdıklarımı imla açısından birçok kez gözden geçirip paylaşıyorum.	f	(85)	(69)	(137)	(135)	(186)	(612)		
3. Dijital ortamlardaki bilgilerimin okul, iş veya özel yaşamımda karşıma çıkabileceğinin farkındayım.	%	10,9	8,7	22,2	23,9	34,3	100,0	3,61	1,32
	f	(67)	(53)	(136)	(146)	(210)	(612)		
4. Dijital ortamlardaki bilgi paylaşmalarımın gelecekte mesleki veya özel yaşamımda karşıma çıkma ihtimali nedeniyle dikkatli davranırım.	%	9,6	9,5	21,2	22,5	36,9	100,0	3,67	1,31
	f	(59)	(58)	(130)	(138)	(226)	(612)		
5. Dijital ortamlarda yaptığım her türlü işlemin kayıt altında olacağını bilirim.	%	10,5	10,6	24,3	20,1	34,3	100,0	3,57	1,33
	f	(64)	(65)	(149)	(123)	(210)	(612)		
6. Dijital ortamlarda yaptığım hiçbir işlemin gizli kalmayabileceğinin farkındayım.	%	12,4	9,3	21,6	23,2	3,5	100,0	3,56	1,36
	f	(76)	(57)	(132)	(142)	(205)	(612)		
7. İnternet kafe, ortak kullanımlı bilgisayar laboratuvarları vb. ortamlarda bilgilerimin/paylaşmalarımın başkalarının eline geçme ihtimali olduğunun farkındayım.	%	5,2	6,2	11,8	18,5	58,3	100,0	3,68	1,45
	f	(32)	(38)	(72)	(113)	(357)	(612)		
8. Dijital ortamlarda başkasının görmesini istemediğim kişisel bilgilerimi kimsenin kullanmaması için gerekli önlemleri alırım.	%	5,2	6,2	11,8	18,5	58,3	100,0	4,18	1,17
	f	(32)	(38)	(72)	(113)	(357)	(612)		
9. Çevrim-İçi araçları (örneğin; sosyal ağlar, çevrim-İçi sohbet vb.) gizlilik ayarlarının farkındayım.	%	6,9	6,7	18,0	27,0	41,5	100,0	3,89	1,21
	f	(42)	(41)	(110)	(165)	(254)	(612)		
10. Çevrim-İçi araçları (örneğin; sosyal ağlar, çevrim-İçi sohbet vb.) gizlilik ayarlarını kullanıyorum.	%	13,7	9,8	16,3	22,2	37,9	100,0	3,60	1,42
	f	(84)	(60)	(100)	(136)	(232)	(612)		
11. Çevrim-İçi araçları (örneğin; sosyal ağlar, çevrim-İçi sohbet vb.) gizlilik ayarlarını sürekli gözden geçirip düzenlerim.	%	12,9	11,6	23,9	21,1	30,6	100,0	3,44	1,36
	f	(79)	(71)	(146)	(129)	(187)	(612)		
12. Dijital ayak izi kavramı hakkında farkındalığım bulunmaktadır	%	26,1	16,2	27,9	12,9	16,8	100,0	2,78	1,40
	f	(160)	(99)	(171)	(79)	(103)	(612)		
Dijital Ayak İzi farkındalık ortalaması:							3,60	,85	

Tablo 7. Dijital Ayak İzi Yaşantı Durumlarıyla İlgili Yanıtların Dağılımı

Maddeler		1	2	3	4	5	Toplam	X̄	ss
1. Dijital ortamlarda bilgim dışında benim adıma hesap açıldığı oldu.	%	80,1	7,8	5,9	3,3	2,9	100,0	1,41	,95
	f	490	48	36	20	18	(612)		
2. Dijital ortamlarda bilgim dışında benim adıma paylaşım yapıldığı oldu.	%	74,7	11,9	6,7	3,9	2,8	100,0	1,48	,97
	f	457	73	41	24	17	(612)		
3. Dijital ortamlarda paylaştıklarım nedeniyle zor duruma düştüğüm zamanlar oldu.	%	77,8	10,1	7,2	2,9	2,0	100,0	1,41	,89
	f	476	62	44	18	12	(612)		
4. Dijital ortamlarda paylaşımlarımın bazılarından dolayı pişmanlık duyduğum oldu.	%	58,8	18,6	14,2	4,7	3,6	100,0	1,75	1,08
	f	360	114	87	29	22	(612)		
5. Geçmişte yaşadığım olayların dijital ortamda gün yüzüne çıkması sebebiyle tedirgin olduğum zamanlar oldu.	%	70,6	12,9	9,3	3,6	3,6	100,0	1,56	1,03
	f	432	79	57	22	22	(612)		
6. Dijital ortamlarda kimseye haber vermeden oluşturduğum profillerimi tanıdıklarım öğrendiğini fark ettiğim zamanlar oldu.	%	65,8	13,4	10,3	5,2	5,2	100,0	1,70	1,16
	f	403	82	63	32	32	(612)		
7. Dijital ortamlarda ailemden gizlediğim bilgilerimin öğrenilmesi nedeniyle aileme tartışmalarım oldu.	%	74,8	10,1	7,2	4,2	3,6	100,0	1,51	1,03
	f	458	62	44	26	22	(612)		
8. Dijital ortamlardaki iletişim içerisinde bulunduğum kişilerden gizlediğim bilgilerimin öğrenilmesi nedeniyle sorunlar yaşadığım oldu.	%	76,0	11,1	6,7	2,6	3,6	100,0	1,46	,98
	f	465	68	41	16	22	(612)		
9. Dijital ortamlarda yaptığım paylaşımlar nedeniyle yasal yaptırımlarla karşı karşıya kaldım.	%	89,1	5,9	2,5	1,3	1,3	100,0	1,19	,66
	f	545	36	15	8	8	(612)		
10. Dijital ortamlarda yaptığım arama sonuçlarının içerikleri dijital ortamlarda karşıma reklam olarak çıkmaktadır.	%	48,9	15,2	14,1	9,8	12,1	100,0	2,21	1,43
	f	299	93	86	60	74	(612)		
11. Dijital ortamlarda yüklediğim içeriklerin aile yaşamımı olumsuz etkilemesinden endişe duymaktayım.	%	72,4	10,6	9,3	4,7	2,9	100,0	1,55	1,03
	f	443	65	57	29	18	(612)		
12. Dijital ortamlarda yüklediğim içeriklerin mesleki yaşamımı olumsuz etkilemesinden endişesi duymaktayım.	%	69,1	12,6	10,0	4,2	4,1	100,0	1,61	1,08
	f	423	77	61	26	25	(612)		
13. Dijital ortamlarda yaptığım paylaşımlar, gerçek düşüncelerimi yansıtmaktadır.	%	30,6	10,9	14,7	18,6	25,2	100,0	2,96	1,58
	f	187	67	90	114	154	(612)		
14. Çevrim-İçi araçlardaki paylaşımlar beni olumlu yönde etkilemektedir.	%	31,4	19,0	28,1	12,9	8,7	100,0	2,48	1,28
	f	192	116	172	79	53	(612)		
15. Çevrim-İçi araçlardaki diğer kişileri olumlu yönde etkilediğimi düşünmekteyim.	%	33,7	16,5	21,9	14,4	13,6	100,0	2,57	1,42
	f	206	101	134	88	83	(612)		
16. Çevrim-İçi araçlardaki kişilerin benim hakkımdaki düşüncelerinin olumsuz olmasından endişe etmekteyim.	%	57,5	16,5	11,9	6,2	7,8	100,0	1,90	1,28
	f	352	101	73	38	48	(612)		
Dijital ayak izi yaşantı ortalaması:							1,80	,60	

Tablo 7 incelendiğinde lise öğrencilerinin dijital ayak izi yaşantılarının düşük düzeyde ($X̄=1,80$) olduğunu göstermektedir. Ayrıca “Dijital ortamlarda yaptığım paylaşımlar nedeniyle yasal yaptırımlarla karşı karşıya kaldım” içerikli 9.madde ($X̄=1,19$) en düşük ortalamaya sahipken “Dijital ortamlarda yaptığım paylaşımlar, gerçek düşüncelerimi yansıtmaktadır” içerikli 13 madde ($X̄=2,96$) en yüksek ortalamaya sahiptir.

Araştırmaya katılan bireylerin dijital ayak izi farkındalıkları ve yaşantılarının cinsiyete göre oluşturulan gruplar açısından T-Testi sonuçları Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8. Dijital Ayak İzi Farkındalıkları ve Yaşantıların Cinsiyete Göre Dağılımı

	Cinsiyet	N	X̄	Ss	t	p
Dijital Ayak izi Farkındalığı	Kız	379	3,7161	,80701	4,166	.000
	Erkek	231	3,4239	,89257		
Dijital Ayak izi	Kız	380	1,7521	,54933		

Yaşantıları	Erkek	232	1,8836	,69136	-2,600	.010
-------------	-------	-----	--------	--------	--------	------

Tablo 8 incelendiğinde, dijital ayak izi farkındalığının ($t= 4,166$, $p<,000$) cinsiyet açısından katılımcılar arasında anlamlı düzeyde bir farklılık bulunmuştur. Bu anlamlı farklılığın kızların lehine ($X=3,71$) olduğu görülmektedir. Ayrıca katılımcıların dijital ayak izi yaşantılarında ($t= -2,600$, $p<,010$) cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılık olduğu görülmektedir. Buna göre dijital ortamda erkeklerin ($X=1,88$) kadınlara ($X=1,75$) göre dijital ayak izi ile ilgili yaşanmışlıklarının daha çok olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılan bireylerin dijital ayak izi farkındalıkları ve yaşantılarının sınıf düzeyine göre ANOVA sonuçları Tablo 9’de sunulmuştur.

Tablo 9. Dijital Ayak İzi Farkındalık ve Yaşantı Verilerinin Sınıf Düzeyine Göre Dağılımı

	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p
Dijital Ayak izi Farkındalığı	Gruplar Arası	8,981	3	2,994	4,193	.006
	Gruplar İçi	432,693	606	,714		
	Toplam	441,673	609			
Dijital Ayak izi Yaşantıları	Gruplar Arası	,635	3	,212	,567	.637
	Gruplar İçi	226,638	608	,373		
	Toplam	227,272	611			

Tablo 9 incelendiğinde dijital ayak izi farkındalığı sınıf düzeyine göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır ($F= 2,259$, $p<,05$). Bu bağlamda dijital ayak izi farkındalığının sınıf düzeyine göre değişiklik gösterdiği ifade edilebilir. Scheffe testi sonucuna göre 11.sınıf ($X=3,78$; $SS=,71$) ile 9.sınıf ($X=3,54$; $SS=,94$) ve 11.sınıf ($X=3,78$; $SS=,71$) ile 10.sınıf ($X=3,48$; $SS=,78$) grupları arasında anlamlı farklılık bulunmuştur. Katılımcıların dijital ayak izi yaşantıları sınıf düzeyine göre anlamlı biçimde farklılaşmamaktadır ($F= ,567$, $p<,05$).

Araştırmaya katılan bireylerin dijital ayak izi farkındalıkları ve yaşantılarının okul türüne göre ANOVA sonuçları Tablo 10’de sunulmuştur.

Tablo 10. Dijital Ayak İzi Farkındalık ve Yaşantı Verilerinin Okul Türüne Göre Dağılımı

	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p
Dijital Ayak izi Farkındalığı	Gruplar Arası	35,289	4	8,822	13,134	.000
	Gruplar İçi	406,384	605	,672		
	Toplam	441,673	609			
Dijital Ayak izi Yaşantıları	Gruplar Arası	10,490	4	2,623	7,343	.000
	Gruplar İçi	216,782	607	,357		
	Toplam	227,272	611			

Tablo 10 incelendiğinde dijital ayak izi farkındalığı okul türüne göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır ($F= 13,134$, $p<,05$). Bu bağlamda dijital ayak izi farkındalığının okul türüne göre değişiklik gösterdiği ifade edilebilir. Scheffe Testi sonucuna göre Fen Lisesi ($X=3,84$; $SS=,72$) ile Anadolu İmam Hatip Lisesi ($X=3,36$; $SS=1,01$), Fen Lisesi ($X=3,84$; $SS=,72$) ile Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi ($X=3,22$; $SS=,87$) grupları arasında anlamlı farklılık bulunmuştur. Ayrıca Anadolu Lisesi ($X=3,62$; $SS=,78$) ile Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi ($X=3,22$; $SS=,87$), Proje Okulu ($X=3,84$; $SS=,69$) ile Anadolu İmam Hatip Lisesi ($X=3,36$; $SS=1,01$) ve Proje Okulu ($X=3,84$; $SS=,69$) ile Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi ($X=3,22$; $SS=,87$) grupları arasında anlamlı farklılık bulunmuştur.

Tablo 10’da dijital ayak izi yaşantıları da okul türüne göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır ($F=7,343$, $p<.05$). Bu bağlamda dijital ayak izi farkındalığının okul türüne göre değişiklik gösterdiği ifade edilebilir. Scheffe Testi sonucuna göre Fen Lisesi ($X=1,89$; $SS=,63$) ile Anadolu İmam Hatip Lisesi ($X=1,57$; $SS=,53$), Proje Okulu ($X=1,92$; $SS=,64$) ile Anadolu İmam Hatip Lisesi ($X=1,57$; $SS=,53$) grupları arasında anlamlı farklılık bulunmuştur. Ayrıca Anadolu İmam Hatip Lisesi ($X=1,57$; $SS=,53$) ile Fen Lisesi ($X=1,89$; $SS=,63$), Anadolu İmam Hatip Lisesi ($X=1,57$; $SS=,53$) ile Proje Okulu ($X=1,92$; $SS=,64$), Anadolu İmam Hatip Lisesi ($X=1,57$; $SS=,53$) ile Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi ($X=1,87$; $SS=,66$) grupları arasında anlamlı farklılık bulunmuştur.

Araştırmaya katılan bireylerin dijital ayak izi farkındalıkları ve yaşantılarının maddi duruma göre ANOVA sonuçları Tablo 11’de sunulmuştur.

Tablo 11. Dijital Ayak İzi Farkındalık ve Yaşantı Verilerinin Maddi Duruma Göre Dağılımı

	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p
Dijital Ayak izi Farkındalığı	Gruplar Arası	4,667	4	1,167	1,615	.169
	Gruplar İçi	437,006	605	,722		
	Toplam	441,673	609			
Dijital Ayak izi Yaşantıları	Gruplar Arası	5,391	4	1,348	3,687	.006
	Gruplar İçi	221,882	607	,366		
	Toplam	227,272	611			

Tablo 11 incelendiğinde dijital ayak izi farkındalığı maddi duruma göre anlamlı biçimde farklılaşmamaktadır ($F= 1,615$, $p<.05$). Katılımcıların dijital ayak izi yaşantıları maddi duruma göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır ($F= 3,687$, $p<.05$). Bu bağlamda dijital ayak izi yaşantılarının maddi duruma göre değişiklik gösterdiği ifade edilebilir.

Araştırmaya katılan bireylerin dijital ayak izi farkındalıkları ve yaşantılarının internet kullanım sürelerine göre ANOVA sonuçları Tablo 12’de sunulmuştur.

Tablo 12. Dijital Ayak İzi Farkındalık ve Yaşantı Verilerinin İnternet Kullanım Süresine Göre Dağılımı

	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p
Dijital Ayak izi Farkındalığı	Gruplar Arası	23,412	3	7,804	11,307	.000
	Gruplar İçi	418,261	606	,690		
	Toplam	441,673	609			
Dijital Ayak izi Yaşantıları	Gruplar Arası	12,729	3	4,243	12,024	.000
	Gruplar İçi	214,543	608	,353		
	Toplam	227,272	611			

Tablo 12 incelendiğinde dijital ayak izi farkındalığı internet kullanım süresine göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır ($F= 11,307$, $p<.05$). Scheffe Testi sonucuna göre 8 saat ve üstü ($X=2,88$; $SS=1,04$) ile 0-2 saat ($X=3,57$; $SS=,87$), 3-5 saat ($X=3,76$; $SS=,73$) ve 6-8 saat ($X=3,64$; $SS=,72$) grupları arasında anlamlı farklılık bulunmuştur. Bunun yanında dijital ayak izi yaşantıları katılımcıların internet kullanım süresine göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır ($F= 12,024$, $p<.05$). Ayrıca 0-2 saat ($X=1,67$; $SS=,54$) ile 3-5 saat ($X=1,89$; $SS=,59$), 6-8 saat ($X=2,06$; $SS=,67$) ve 8 saat ve üstü ($X=2,03$; $SS=,84$) grupları arasında anlamlı farklılık bulunmuştur. Bu bağlamda katılımcıların dijital ayak izi farkındalığı ve dijital ayak izi yaşantılarının internet kullanım süresine göre değişiklik gösterdiği ifade edilebilir.

Araştırmaya katılan bireylerin dijital ayak izi farkındalıkları ve yaşantılarının kullanılan teknolojik araca göre ANOVA sonuçları Tablo 13’te sunulmuştur.

Tablo 13. Dijital Ayak İzi Farkındalık ve Yaşantı Verilerinin Kullanılan Teknolojik Araca Göre Dağılımı

	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p
Dijital Ayak izi Farkındalığı	Gruplar Arası	5,126	3	1,709	2,372	.069
	Gruplar İçi	436,547	606	,720		
	Toplam	441,673	609			
Dijital Ayak izi Yaşantıları	Gruplar Arası	,366	3	,122	,326	.806
	Gruplar İçi	226,907	608	,373		
	Toplam	227,272	611			

Tablo 13 incelendiğinde katılımcıların dijital ayak izi farkındalığı ($F= 2,372$, $p<.05$) ve dijital ayak izi yaşantıları ($F= ,326$, $p<.05$) kullandıkları teknolojik araca göre anlamlı biçimde farklılaşmamaktadır. Bu bağlamda dijital ayak izi farkındalığı ve dijital ayak izi yaşantılarının teknolojik araca göre değişiklik göstermediği ifade edilebilir.

Araştırmaya katılan bireylerin dijital ayak izi farkındalıkları ve yaşantılarının en çok zaman geçirilen sosyal medyaya göre ANOVA sonuçları Tablo 14'te sunulmuştur.

Tablo 14. Dijital Ayak İzi Farkındalık ve Yaşantı Verilerinin En Çok Zaman Geçirilen Sosyal Medya Göre Dağılımı

	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p
Dijital Ayak izi Farkındalığı	Gruplar Arası	15,500	4	3,875	5,501	.000
	Gruplar İçi	426,174	605	,704		
	Toplam	441,673	609			
Dijital Ayak izi Yaşantıları	Gruplar Arası	2,976	4	,744	2,014	.091
	Gruplar İçi	224,296	607	,370		
	Toplam	227,272	611			

Tablo 14 incelendiğinde dijital ayak izi farkındalığı en çok zaman geçirilen sosyal medyaya göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır ($F= 5,501$, $p<.05$). Bu bağlamda dijital ayak izi farkındalığı en çok zaman geçirilen sosyal medyaya göre değişiklik gösterdiği ifade edilebilir. Scheffe Testi sonucuna göre sosyal medya değişkenlerinden Facebook ($X=3,10$; $SS=1,04$) ile Instagram ($X=3,72$; $SS=,76$) grupları arasında anlamlı farklılık bulunmuştur. Ayrıca katılımcıların dijital ayak izi yaşantıları en çok zaman geçirilen sosyal medyaya göre anlamlı biçimde farklılaşmamaktadır ($F= 2,014$, $p<.05$).

Araştırmaya katılan bireylerin dijital ayak izi farkındalıkları ve yaşantılarının internete girilen yere göre ANOVA sonuçları Tablo 15'te sunulmuştur.

Tablo 15. Dijital Ayak İzi Farkındalık ve Yaşantı Verilerinin İnternete Girilen Yere Göre Dağılımı

	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p
Dijital Ayak izi Farkındalığı	Gruplar Arası	9,011	3	3,004	4,207	.006
	Gruplar İçi	432,663	606	,714		
	Toplam	441,673	609			
Dijital Ayak izi Yaşantıları	Gruplar Arası	,208	3	,069	,186	.906
	Gruplar İçi	227,064	608	,373		
	Toplam	227,272	611			

Tablo 15 incelendiğinde dijital ayak izi farkındalığı internete girilen yere göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır ($F=4,207$, $p<.05$). Bu bağlamda dijital ayak izi farkındalığı internete girilen yere göre değişiklik gösterdiği ifade edilebilir. Scheffe Testi sonucuna göre İnternet Cafe ($X=2,98$; $SS=1,04$) ile Ev ($X=3,62$; $SS=,82$) ve Diğer ($X=3,76$; $SS=,87$) grupları arasında anlamlı farklılık

bulunmuştur. Ayrıca katılımcıların dijital ayak izi yaşantıları internete girilen yere göre anlamlı biçimde farklılaşmamaktadır ($F=,186, p<.05$).

TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER

Günümüzde bilişim teknolojileri alanındaki değişim ve gelişmeler, bireylerin internet kullanımını ve dijital ortamlardaki paylaşımlarını sıklaştırmıştır. Bu da internet kullanıcılarının sorumluluğunu ve bilinçli teknoloji kullanımının önemini arttırmıştır. Kullanıcıların dijital dünyada yaptıkları her türlü etkinlik ve eylemin geride bıraktığı ayak izleri de bir diğer önemli konu haline gelmiştir. Bu kapsamda bu çalışma lise öğrencilerinin dijital ayak izi farkındalıkları ile dijital ayak izi yaşantı durumlarını belirlemek amacıyla yapılmıştır.

Araştırmada lise öğrencilerinin dijital ayak izi farkındalığının orta düzeyde olduğu ve lise öğrencilerinin “dijital ayak izi” kavramı hakkında farkındalık düzeylerinin düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların dijital ayak izi yaşantı durumlarının ise düşük düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Lise öğrencilerinin dijital ortamlardaki en yoğun yaşantıları, dijital ortamlarda yaptıkları paylaşımlar gerçek düşüncelerini yansıtmaktadır şeklinde olmuştur. Alan yazında araştırma sonucunu destekler nitelikte çalışmalar bulunmakla birlikte farklı araştırma sonuçları da mevcuttur. Taş ve Bülbül (2021) ve Öztürk (2016) tarafından yapılan çalışmalarda benzer araştırma sonuçlarına ulaşılmıştır. Sanin (2022) tarafından ortaöğretim öğrencilerinin dijital ayak izi farkındalıkları ve bilgi güvenliği farkındalıkları arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada dijital ayak izi farkındalıkları yüksek bulunmuştur. Koçyiğit (2022) tarafından, yaşları 18 ile 55 arasında değişen 500 kişi ile yapılan çalışmada, katılımcıların dijital ayak izi farkındalığının yüksek düzeyde olduğu bulgulanmıştır. Bunun yanında katılımcıların “dijital ayak izi” kavramı hakkındaki farkındalıklarının düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sürmelioglu ve Seferoğlu (2019) yükseköğretim öğrencileri ile yürüttükleri çalışmada katılımcıların dijital ayak izi farkındalıklarını yüksek, dijital ortamlardaki yaşantılarını ise oldukça düşük düzeyde bulmuştur. European Digital Learning Network (DLEARN) (2019) tarafından yükseköğretim mezunu bireylerle yapılan araştırmada katılımcıların dijital ayak izleri konusunda farkındalık düzeylerinin yeterli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Karabatak ve Alanoglu'nun (2022) öğretim üyelerinin dijital ayak izi yaşamları ile dijital ayak izi farkındalıklarının incelendiği araştırmada dijital ayak izi farkındalıkları yüksek, dijital aya izi yaşantılarının ise düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Kadınların dijital ayak izi yaşantıları ve farkındalıklarının erkeklere göre önemli ölçüde daha yüksek olduğu sonucu elde edilmiştir. Bu araştırma sonuçlarından hareketle, araştırmaların çalışma gruplarının bilinçli teknoloji kullanımı ve dijital ayak izi farkındalıklarının farklı olması birbirinden farklı sonuçların ortaya çıkmasında etkili olduğu söylenebilir.

Araştırmanın bir diğer sonucuna bakıldığında; lise öğrencilerinin dijital ayak izi farkındalıkları cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Bu anlamlı farklılık kız öğrencilerin lehine sonuçlanmıştır. Lise öğrencilerinin dijital ayak izi yaşantı durumları da cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Bu anlamlı farklılık ise; erkek öğrencilerin lehinedir. Sürmelioglu ve Seferoğlu'nun (2019) yükseköğretim öğrencileri ile yürüttükleri çalışmada dijital ayak izi farkındalığı ile cinsiyet arasındaki anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Fakat dijital ayak izi yaşantı durumlarında, cinsiyete göre erkek öğrenciler lehine anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Benzer şekilde Özbek, Çoklar ve Gündüz'ün (2016) lise öğrencileriyle yürüttükleri çalışmada dijital ayak izi farkındalıkları cinsiyete göre değişmemekle birlikte, katılımcıların dijital ayak izi yaşantıları ile cinsiyet arasında erkeklerin lehine anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Çalışma bulgularının aksine Yılmaz Soylu, Demiröz ve Akkoyunlu (2021) tarafından ortaokul

öğrencileriyle yapılan çalışmada dijital ayak izi farkındalığı ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.

Katılımcıların dijital ayak izi farkındalıkları sınıf düzeyine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Fakat dijital ayak izi yaşantı durumlarında, sınıf düzeyine göre anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Alanyazında araştırmayla paralel sonuçları olan başka çalışmalara rastlanmaktadır. Sürmelioglu ve Seferoğlu'nun (2019) yaptığı çalışmada sınıf düzeyine göre dijital ayak izi farkındalıkları değişmekte olup dijital ayak izi yaşantı durumlarına göre değişmemektedir. Araştırmanın sonuçlarından farklı olarak ortaokul öğrencileriyle yapılan çalışmada dijital ayak izi farkındalığının sınıf düzeyine göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmektedir (Yılmaz Soylu, Demiröz ve Akkoyunlu, 2021).

Araştırmaya katılan lise öğrencilerinin dijital ayak izi farkındalıkları ve dijital ayak izi yaşantı durumları okul türüne göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Fen lisesi öğrencilerinin diğer lise türünde eğitimlerine devam eden öğrencilere göre dijital ayak izi farkındalıkları daha yüksek düzeydedir. Yükseköğretim öğrencileriyle yapılan başka araştırmada öğrencilerin dijital ayak izi farkındalık durumları Meslek Yüksek Okulu-Fakülte-Enstitü bazında karşılaştırıldığında, eğitim düzeyi yükseldikçe farkındalık düzeyinin de yükseldiği sonucuna ulaşılmıştır (Sürmelioglu ve Seferoğlu, 2019).

Araştırmanın diğer bir sonucuna bakıldığında lise öğrencilerinin dijital ayak izi farkındalıkları maddi durum değişkenine göre değişmezken, katılımcıların dijital ayak izi yaşantı durumları maddi duruma göre farklılaşmaktadır. Araştırmada katılımcıların dijital ayak izi farkındalıkları ve dijital ayak izi yaşantı durumlarının kullanılan teknolojik araca göre farklılaşmadığı görülmektedir. Örnekleme grubunu 393 ortaokul öğrencisinin oluşturduğu çalışmada katılımcıların dijital ayak izi farkındalıkları ile cep telefonu kullanma düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır (Yılmaz Soylu vd., 2021).

Lise öğrencilerinin dijital ayak izi farkındalıkları ve dijital ayak izi yaşantı durumları, internet kullanım süresine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Taş ve Bülbül (2021) tarafından yapılan çalışmada katılımcılar arasında sosyal medyada fazla zaman geçirenlerin daha fazla farkındalığı ve yaşantısı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dijital ortamları daha az kullanan bireylerin ayak izi farkındalığının daha yüksek olduğu çalışmalar da mevcuttur (Yılmaz Soylu vd., 2021). Koçyiğit (2022) tarafından yapılan çalışmada bireylerin günlük internet kullanımı ile kişisel bilgi paylaşımı arasında farklılık bulunmuştur. Günde 7 saatten fazla internette zaman geçiren bireylerin, interneti 7 saatten daha az kullananlara göre paylaşımlarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Katılımcıların dijital ayak izi farkındalığı, en çok zaman geçirilen sosyal medyaya göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır. Sosyal medya hesaplarından Facebook ile Instagram grupları arasında anlamlı farklılık bulunmuştur. Katılımcıların dijital ayak izi yaşantı durumları en çok zaman geçirilen sosyal medyaya göre anlamlı biçimde farklılaşmamaktadır.

Son olarak Lise öğrencilerinin dijital ayak izi farkındalıkları ile internete girilen yer değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterirken, dijital ayak izi yaşantı durumları internete girilen yere göre anlamlı bir farklılık göstermemiştir.

Dijital ayak izi kavramının dijital dünyada güncel fakat çok bilinmeyen bir konu olmasından dolayı bu çalışmanın, literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir. Ulusal ve yabancı kaynaklar incelendiğinde konunun çok fazla araştırılmadığı görülmektedir. Lise öğrencilerinin dijital ayak izi farkındalıkları ile dijital ayak izi yaşantı durumlarının incelendiği bu araştırmada elde edilen sonuçlardan şu önerilerde bulunulabilir:

- Bu araştırmanın çalışma grubunu, sadece ortaöğretim öğrencileri oluşturmaktadır. Alanyazındaki çalışmaların yoğun olarak gençlere yönelik yapıldığı görülmektedir. Günümüzde internet kullanımının her yaş düzeyinde görülmesi ve dijital ayak izlerinin sürekli artmasından dolayı küçük yaş grubundaki bireylere (anaokulu ve ilkokul) yönelik araştırmalar yapılabilir.
- Araştırmada lise öğrencilerinin dijital ayak izi farkındalığının orta düzeyde olduğu ve lise öğrencilerinin “dijital ayak izi” kavramı hakkındaki farkındalık düzeylerinin düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bilgiler ışığında eğitim-öğretim kurumlarının veliler ile işbirliği sağlayarak küçük yaşlardan itibaren öğrencilere dijital ayak izi farkındalığı oluşturacak bilgiler sunulabilir. Bunun yanında özellikle bilişim teknolojileri öğretmenlerinin “dijital ayak izi farkındalık” çalışmalarını yürütmesi, okul psikolojik danışmanlarının ise; rehberlik çerçeve planlarında teknoloji bağımlılığı çalışmalarında “dijital ayak izi” ile ilgili rehberlik çalışmalarına da yer verilebilir.
- Araştırmada katılımcıların internet kullanım sürelerinin dijital ayak izi farkındalığı ve yaşantı durumları ile anlamlı çıkmasından hareketle; ebeveynlerin internet kullanım süresini kontrol altında tutması, bireye bilinçsiz bir şekilde sosyal medyada fotoğraf ve video paylaşımlarının dijital ayak izine dönüştüğü ile ilgili bilgilendirme yapılabilir.
- Bu çalışmada lise öğrencilerinin dijital ayak izi farkındalıkları ve dijital yaşantı durumları; cinsiyete, sınıf düzeyine, maddi duruma, okul türüne, katılımcıların internet kullanım süresine, en çok kullanılan teknolojik araca, en çok zaman geçirilen sosyal medya uygulamasına ve internete en çok girilen yere göre araştırılmıştır. Ebeveynlerin çocuklarına rol model olması noktasında önemli olduğu varsayımdan hareketle, daha sonra yapılacak olan çalışmalarda, dijital ayak izi farkındalığı ve yaşantı durumları, anne-baba internet kullanım sıklığı açısından incelenebilir. Bunun yanında lise öğrencilerinin problemleri internet kullanımı, dijital ayak izi farkındalığı ve yaşantı durumları açısından araştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Acele, B. (2020). *Bilişim teknolojisi öğretmen ve öğretmen adaylarının sayısal ayak izi kavramlarının incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Azucar, D., Marengo, D. and Settanni, M. (2018). Predicting the Big 5 Personality Traits from Digital Footprints on Social Media: A Meta-Analysis. *Personality and Individual Differences*, 124, 150-159. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.12.018>
- Bennett, S., Maton, K. and Kervin, L. (2008). The ‘digital natives’ debate: A critical review of the evidence. *British Journal of Educational Technology*, 39(5), 775-786.
- Blue, J., Condell, J. and Lunney, T. (2018). Digital Footprints: Your Unique Identity, Erişim: 18 Ocak 2023, https://pure.ulster.ac.uk/ws/files/12511484/DigitalFootprints_JB_JC_TL_HC_I18.pdf.
- Bodhani, A. (2012). Digital footprints step up. *Engineering and Technology*, 7(1), 82-83.
- Buchanan, R., Southgate, E., Smith, S. P., Murray, T. and Noble, B. (2017). Post no photos, leaven trace: Children’s Digital Footprint management strategies. *E-Learning and Digital Media*, 14(5), 275-290. doi: 10.1177/2042753017751711
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2008). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. (1. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.

- Camacho, M., Minelli, J. and Grosseck, G. (2012). Self and identity: Raising undergraduate students' awareness on their digital footprints. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 46, 3176-3181.
- Canberk, G. ve Sağıroğlu, Ş. (2007). Çocukların ve gençlerin bilgisayar ve internet güvenliği. *Politeknik Dergisi*, 10(1), 33-39.
- European Digital Learning Network-DLEARN. Erişim: 3 Mart 2023. <http://dlearn.eu/conference/2019-2/>.
- Fish, T. (2009). *My Digital Footprint: A Two-Sided Digital Business Model Where Your Privacy Will Be Someone Else's Business!* UK: Future Text.
- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E. and Hyun H. H. (2003). *How to design and evaluate research in education*. McGraw-Hill Higher Education, 366-386.
- Garfinkel, S. L. (2010). Digital forensics research: The next 10 years. *Digital Investigation*, 7, 64-73. <https://doi.org/10.1016/j.diin.2010.05.009>
- Girardin, F., Calabrese, F., Dal Fiore, F., Ratti, C. and Blat, J. (2008). Digital foot printing: uncovering tourists with user-generated content. *IEEE Pervasive Computing*, 7(4), 36-43.
- Gökdemir, A. (2022). *Dijital ayak izine teknolojik determinist yaklaşım: Veri madenciliği yöntemiyle dijital verilerin kullanımı ve gözetim olgusu üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Haimson, O., Brubaker, J., Dombrowski, L. and Hayes, G. (2016). *Digital Footprints and Changing Networks During Online Identity Transitions*. In Proceedings 110 of the 2016 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems, ss. 2895-2907.
- Karabatak, S. and Alanoğlu, M. (2022). Faculty members Digital Footprint experiences and Digital Footprint awareness. *Educational Academic Research*, 44(1), 31-41.
- Karal, E. (2022). PUBG mobile oyununun ergenlerin şiddet eğilimleri ve saldırganlık düzeyleri üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 8(51), 540-546.
- Karal, E. ve Birlik, L. (2021). Ergenlerde sosyal ortamlarda gelişmeleri kaçırma korkusunun (fomo) bazı değişkenler açısından incelenmesi. *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 7(52), 2999-3005.
- Kosinski, M., Stillwell, D. and Graepel, T. (2013). Private traits and attributes are predict table from Digital records of human behavior. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 110(15), 5802-5805.
- Margaryan, A., Littlejohn, A. and Vojt, G. (2011). Are digital natives a my thoreality? University students' use of digital technologies. *Computers and Education*, 56(2), 429-440.
- Özbek, Y., Çoklar, A. N. ve Gündüz, Ş. (2016). *Lise öğrencilerinin dijital ayak izi farkındalık ve yaşantılarının belirlenmesi*. 10th International Computer and Instructional Technologies Symposium (ICITS) (s. 596-604). Rize: ICITS Proceedings Book.
- Öztürk, B. (2019). *Dijital radyonun dijital yerlileri: çocuk dinleyiciler* (Editör: Ali Murat Kırık). Yeni Medyada Çocuk ve İletişim içinde, ss. 143-167.
- Sanin, E. (2022). *Ortaöğretim öğrencilerinin dijital ayak izi farkındalıkları ve bilgi güvenliği farkındalıkları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- Sürmelioglu, Y. and Seferoglu, S. S. (2019). An examination of Digital Footprint awareness and Digital experiences of higher education students. *World Journal on Educational Technology: Current Issues*, 11(1), 048–064.
- Şahin, E. ve Çavuş, B. F. (2020). Sosyal medya algısı ve FoMO' nun tüketici satın alma davranışına etkisinin belirlenmesine yönelik bir araştırma: Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Örneği. *Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(1), 149.
- Şenel, E. and Yılmazdoğan, O, C. (2021). Digital Footprint Differences of X, Y and Z Generations in Tourism. *Journal of Management, Economics and Marketing Research*, 5(3), 189-206.
- Tabachnick, B. G. and Fidell, L. S. (2013). *Multivariate Statistics* (Sixth ed.) Boston: Pearson.
- Tapscott, D. (2008). *Grownup digital: How the next generation is changing your world*. New York: McGraw-Hill.
- Taş, A. and Bülbül, H. İ. (2021). Digital footprint awareness of social media users. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 4(3), 205-216.
- Türkiye İstatistik Kurumu [TUIK] (2019). *Hane halkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması*. Erişim: 20 Ocak 2023. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30574>.
- Varnado S. S. (2014). Your Digital Footprint Left Behind at Death: An Illustration of Technology Leaving the Law Behind. *Louisiana Law Rev*, 74(3), 719–75.
- Vervier, L., Zeissig, E. M., Lidynia, C. and Ziefle, M. (2017). Perceptions of digital footprints and the value of privacy. International Conference on Internet of Things, Big Data and Security (pp. 80-91).
- Vural, Z. ve Bat, M. (2010). Yeni bir iletişim ortamı olarak sosyal medya: Ege Üniversitesi iletişim fakültesine yönelik bir araştırma. *Journal of Yasar University*, 5(20), 3348-3382.
- We Are Social ve HootSuite. Digital 2022: Global internet use accelerates. Erişim: 12 Ocak 2023. <https://wearesocial.com/uk/blog/2022/01/digital-2022-another-year-of-bumper-growth-2/>.
- Yılmaz-Soylu, M., Demiröz, S. ve Akkoyunlu, B. (2021). Ortaokul öğrencilerinin dijital ayak izi farkındalıkları ve yaşantılarının incelenmesi. *Journal of Computer and Education Research*, 9 (17), 177-198. DOI: 10.18009/jcer.838856
- Yli-Renko, H., Autio, E. and Sapienza, H. J. (2001). Social capital, knowledge acquisition, and knowledge exploitation in young technology-based firms. *Strategic Management Journal*, 22(6-7), 587-613.

Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi

2023, 6(7): 849-875.

DOI: [10.26677/TR1010.2023.1253](https://doi.org/10.26677/TR1010.2023.1253)

ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Covid-19 Korkusu ve Sağlık Anksiyetesinin Duygusal Yeme Davranışı Üzerine Etkisi

Dr. Öğr. Üyesi Deniz ŞARLAK, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Seydikemer Uygulamalı Bilimler Yüksek Okulu, Muğla, e-posta: sarlakdeniz@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6246-8301>

Yasemin ASLANTAŞ, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Gençlik ve Spor Hizmetleri Dairesi Başkanlığı, Kocaeli, e-posta: ysmnyldz414141@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0557-0913>

Öz

Bu çalışmanın amacı yetişkin bireylerde COVID-19 korkusu ve sağlık anksiyetesinin duygusal yeme davranışı üzerine etkisinin incelenmesidir. Araştırma 803 gönüllü katılımcıdan oluşmaktadır. Veri toplama araçları olarak Sosyo-Demografik Bilgi Formu, Koronavirüs Bilgi Formu, Koronavirüs 19 Fobisi Ölçeği, Sağlık Anksiyetesi Ölçeği ve Türkçe Duygusal Yeme Ölçeği kullanılmıştır. Katılımcıların koronavirüs 19 korkusu ve duygusal yeme davranışı puanlarının cinsiyet, medeni durum, kendini kilolu olarak görme durumu, pandemi sürecinde evde yemek yeme davranışı artma durumu ve koronavirüs ile ilgili bilgileri takip etme sıklıklarına göre, sağlık anksiyetesi puanlarının cinsiyet, yaş, pandemi sürecinde evde yemek yeme davranışı artma durumu, psikiyatrik rahatsızlık durumu ve kronik hastalık durumlarına göre istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu bulunmuştur. Yetişkinlerin koronavirüs 19 korkusu puanları ile sağlık anksiyetesi puanları arasında, duygusal yeme davranışı puanları ile sağlık anksiyetesi puanları arasında ve koronavirüs 19 korkusu puanları ile duygusal yeme davranışı puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunmuştur. Koronavirüs 19 korkusu ve sağlık anksiyetesi'nin tüm alt boyut ve toplam puanlarının duygusal yeme davranışı puanları üzerinde istatistiksel olarak etkisinin olduğu bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, Duygusal Yeme, Fobi, Sağlık Anksiyetesi.

Makale Gönderme Tarihi: 17.04.2023

Makale Kabul Tarihi: 08.07.2023

Önerilen Atıf:

Şarlak, D. ve Aslantaş, Y. (2023). Covid-19 Korkusu ve Sağlık Anksiyetesinin Duygusal Yeme Davranışı Üzerine Etkisi, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(7): 849-875.

**Journal of Social, Humanities and
Administrative Sciences**

2023, 6(7): 849-875. DOI:[10.26677/TR1010.2023.1253](https://doi.org/10.26677/TR1010.2023.1253)

ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

RESEARCH PAPER

The Effect of Covid-19 Fear and Health Anxiety on Emotional Eating Behavior

Assistant Prof. Dr. Deniz ŞARLAK, Muğla Sıtkı Koçman University, Seydikemer School of Applied Sciences, Muğla, e-mail: sarлакdeniz@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6246-8301>

Yasemin ASLANTAŞ, Kocaeli Metropolitan Municipality, Youth and Sports Services Department, Kocaeli, e-mail: ysmnyldz414141@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0557-0913>

Abstract

The aim of this study is to examine the effects of fear of COVID-19 and health anxiety on emotional eating behavior in adults. The research consists of 803 volunteer participants. As data collection tools; Socio-Demographic Information Form, Coronavirus Information Form, Coronavirus 19 Phobia Scale Health Anxiety Scale, and Turkish Emotional Eating Scale were used. According to the fear of coronavirus 19 and emotional eating behavior scores of adult individuals are determined according to gender, marital status, seeing oneself as overweight, the increase in eating behavior at home during the pandemic process, and the frequency of following the information about the coronavirus. According to the health anxiety scores of adults according to gender, age, increase in eating behavior at home during the pandemic process, psychiatric disorder and chronic disease. It was found that there is a statistically significant difference according to the frequency of following the information about the increase in eating behavior at home, psychiatric illness and coronavirus during the pandemic process. It was found that all sub-dimensions and total scores of fear of coronavirus 19 and health anxiety had a statistically significant effect on emotional eating behavior scores.

Keywords: COVID-19, Emotional Eating, Health anxiety, Phobia.

Received: 17.04.2023

Accepted: 08.07.2023

Suggested Citation:

Şarlak, D. and Aslantaş, Y. (2023). The Effect of Covid-19 Fear and Health Anxiety on Emotional Eating Behavior, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 6(7): 849-875.

GİRİŞ

Dünya Sağlık Örgütü, 11 Şubat 2020 tarihinde COVID-19 olarak isimlendirmiş, virüsün 160 ülkeye yayılarak 200.000'inin üzerinde vaka, 8.000 ölü sayısına ulaşmasının ardından COVID-19 salgını için pandemi ilan etmiştir (Zhao vd., 2020). Türkiye'de ise COVID-19 teşhisi konulan ilk resmi vaka 11 Mart 2020'de açıklanmış ve ilk ölüm 17 Mart 2020'de kaydedilmiştir. İlk vakanın ardından rakamlar hızla artması ve vaka sayısı 10.000'i ölü sayısı ise 20 günde 150'yi aşması kısa zaman içinde gerçekleşmiştir. COVID-19 diğer bir isimliyle Korona virüs, ideolojik, dini, ekonomik ya da sosyal statü gözetmeksizin herkesi hedef almaktadır. Dolayısıyla yaşamın her alanında olumsuz etkileri görülmektedir. Günlük yaşamdaki bu tür ani değişikliklerin akıl sağlığını önemli ölçüde etkileyebilecek risk faktörleri olduğu düşünülmektedir (Choi vd., 2020). Hastalanma korkusu, belirsizlik, hastalığın kendisine, ailesine bulaşacağı, yaşadığı yerin güvensiz olduğuna yönelik ve buna benzer değerlendirmeler yoğun bir kaygı kaynağı olacağı muhtemeldir.

Kaygının diğer bir deyişle anksiyetenin psikolojide bir kavram olarak genel tanımı varlığın sürdürülmesinde ve bireye yönelik olası bir tehlike tehdidi karşısında kişiyi gereğini yapmak üzere harekete geçmesi için hazırlayan temel duygulardandır. Anderson vd., (2007) sağlık anksiyetesini, bireyde sağlığının tehlikede olduğu düşüncesi ile ortaya çıkan, bedensel ve duygusal kaygı belirtilerini tetikleyen psikolojik bir durum olarak tanımlamıştır. Sağlık anksiyetesi, anksiyete bozukluklarının da oluşumunda yer almakta ve bileşenlerinden birisi olarak klinik görünümünü biçimlendirmektedir (Norton, 2007).

Bireyler doktorlardan ciddi hastalık kanıtı olmadığına dair güvence alsa bile, hastalık mahkumiyeti ve meşguliyeti devam eder ve korkutucu "semptomlar" nadiren aşamalı hale gelse de daha kötü (ciddi bir fiziksel durum durumunda olabileceği gibi) fikrine direnirler. Hastalık mahkumiyeti, şu anda bir hastalığa sahip olma korkusuyla yakından ilişkili olduğu gibi ayrıca gelecekte bir hastalığa yakalanma korkusu ile ilişkilidir. Kontrol algısı, önemli bulunan durumları değiştirme veya değişime adapte olabilme algısının yeterliliğidir (Skinner, 1996). Sağlık anksiyetesinin ciddiyeti, genellikle fiziksel sağlık kriterleri ile alakalı değildir (Barsky vd., 1994). Sağlık anksiyetesi yüksek olan kişiler dışarıda çalışma olasılığı düşük kişilerdir. Genellikle evde fazla gün yatak istirahati alan, fiziksel kısıtlamaları yüksek engelli maaşı almayı tercih ederler (Barsky vd., 1994).

Duygusal yeme davranışı olumsuz duygular karşısında aşırı yeme davranışına karşılık gelmektedir. Genel tanımıyla duygusal yeme davranışı depresyon, kızgınlık, anksiyete gibi duygu durumlarına tepki ve cevap olarak gelişen bir yeme davranışı eğilimidir. Duygusal yeme psikolojik, sosyal ve biyolojik birçok faktörden etkilenmektedir. Yeme bozuklukları, günümüzde "ideal" olarak zayıflığın ön plana çıkarıldığı (örneğin film yıldızları ve mankenlerin rol model olarak ön plana çıktığı) endüstrileşmiş toplumlarda oldukça yüksek bir prevalansa sahiptir. Araştırmalar incelendiğinde duygusal yeme davranışı ile tıknircasına yeme bozukluğunun yakından ilişkili olduğu görülmüştür. Tıknircasına yeme bozukluğu olan bireylerde olumsuz duygu duruma cevap olarak yemek yemeye yönelme görülmektedir. Genellikle bu durum obez kadınların iletişim sorunu yaşamaları gibi olumsuz durumlarda duygulara tepki olarak yemek yeme şeklinde görülmektedir. Mehrabian (1980) gıda alım miktarı ile farklı duygu ve tepki türleri arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Buna göre fazla gıda alımı sıkıntı, depresyon, yorgunluk emosyonları sırasında olurken, az miktarda gıda alımı ise korku, gerilim ve ağrı emosyonları ile ilişkili bulunmuştur. Lyman (1982) olumlu emosyonlar sırasında sağlıklı gıda alımına eğilim varken, olumsuz emosyonlar sırasında ise zararlı gıda alımına yönelimin daha fazla olduğunu göstermiştir. Patel ve Schlundt (2001) olumlu ve olumsuz mizaçta nötral mizaca göre belirgin olarak daha fazla yemek yendiğini ve olumlu mizacın olumsuz mizaca göre gıda alımı üzerine

daha belirleyici bir etkiye sahip olduğunu bulmuşlardır. Macht (1999) öfke, korku, mutsuzluk ve neşenin yeme davranışı üzerine farklı etkilerini incelemişlerdir. Bu araştırmada deneklerin öfke ve neşe sırasında korku ve mutsuzluğa göre daha fazla düzeyde açlık hissettiklerini ortaya konmuştur. Öfke sırasında hızlı, düzensiz ve ne bulursa onu yeme tarzında özensiz yeme ile karakterize dürtüsel yemede artış gözleniyorken, neşe sırasında ise gıdaları lezzetli olduğu için yeme ya da sağlıklı olduğu düşünülen gıdaları tüketme tarzında hazcı-hedonic-yemede artış gözlenmiştir. Literatür incelendiğinde, Türkiye’de yetişkin bireyler üzerinde duygusal yeme davranışı ile çok fazla araştırma yapılmadığı gözlenmiştir. Bu bilgiler doğrultuda Koronavirüs 19 Fobisi Ölçeği, Sağlık Anksiyetesi Ölçeği ve Türkçe Duygusal Yeme Ölçeği ile yapılmış ayrı araştırmalar gözlemlenirken, aralarındaki ilişkinin araştırılmadığı göze çarpmaktadır. Bu çalışmanın amacı yetişkin bireylerde COVID-19 korkusu ve sağlık anksiyetesinin duygusal yeme davranışı üzerine etkisinin incelenmesidir.

COVID-19 Pandemisinin Toplum Üzerindeki Etkileri

Pandemiler kişiyi ve toplumu pek çok alanda etkileyen ve aksaklıklara neden olan sosyal bir olaydır. Bulaşıcı hastalığın ortaya çıkardığı tehdit algısı arttıkça insanlar panik ve stres yaşamaktadırlar (Karataş, 2020). COVID-19 pandemisi sadece toplum sağlığını değil aynı zamanda sosyal, mesleki, politik, ekonomik, etik ve ahlâki alanları da etkilemiştir (Vanderweele vd., 2020). COVID-19 pandemisi hızla yayılım gösterdiği ve yüksek ölüm oranına sahip olması nedeniyle, fiziksel hastalıklar ile toplum üzerinde psikolojik baskı yaratmıştır (İzci vd., 2021). Çin’de bir üniversitedeki öğrenciler üzerinde COVID-19’un psikolojik etkileri araştırılmış, katılımcıların %24.9’unun COVID-19 salgını nedeniyle endişe yaşadığı bildirilmiştir. COVID-19 ile enfekte olmuş bir akraba veya arkadaşına sahip olmak, anksiyete semptomlarının gelişimi açısından önemli risk faktörleri olarak ifade edilmiştir (Cao vd., 2020). Literatür incelendiğinde COVID-19 pandemisinin insanlardaki merak duygusunu ve haber alma isteğini artırdığı, travma sonrası stres düzeylerinin arttığını, hayatın anlamını sorgulama durumunun arttığını, en sık dile getirilen hususlardan birisi de “hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı” söylemi olduğu, gelecekte maddi açıdan temel ihtiyaçlarını karşılayamama korkusu yaşadıkları belirlenmiştir (Karataş, 2020). Salgının süresi uzadıkça toplumda varoluşsal kaygıların arttığı görülmüştür.

COVID-19 Pandemisinin Hasta Bireyler Üzerindeki Etkisi

Kronik hastalıklar, yavaş ilerleyen, üç ay ve daha uzun süreli, çoklu risk faktörünün sebep olduğu, çoğunlukla komplike seyreden ve bireylerin yaşam kalitesini etkileyen hastalıklardır. COVID-19 virüsüne yakalanan aynı zamanda kronik hastalığa sahip olan kişilerde bu hastalıklar gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin tümünde ölüm nedenlerinin başında gelmektedir. Kronik hastalıklar, COVID-19 salgını ile salgının etkilerinin artmasında etkin rol oynamıştır (Chen vd., 2020). Elde edilen verilere göre COVID-19 enfeksiyonu, kronik hastalığı olan bireylerde daha fazla görülmekte ve daha ağır seyretmektedir. Chen vd., (2020) Ocak 2020’de (salgının 1. dalgasında) Wuhan’dan yayınladıkları bir çalışmada, 99 hastanın %51’inde en az bir kronik hastalık varlığı saptanmış olup, bu hastalıkların çoğunluğunu kardiyovasküler hastalıklar, serebrovasküler hastalıklar ve diyabetes mellitüsün oluşturduğu tespit edilmiştir. Yapılan araştırmalarda ileri yaş, kronik obstrüktif akciğer hastalığı, hipertansiyon, kalp hastalığı ve diyabet olan bireylerde virüsün bulaşma riski yüksek bulunmuştur. Yine aynı araştırmalarda pnömoni, ateş, solunum güçlüğü genç hastalara göre ileri yaşlı bireylerde anlamlı şekilde yüksek olduğu belirtilmektedir (Lian vd., 2020). COVID-19 pandemisi cerrahi hastalarının ameliyatlarının da aksamasına sebep olmuştur. Sağlık Bakanlığı tarafından elektif cerrahi

girişimlerin ileri bir tarihte yapılmak üzere ertelenmesine karar verilmiştir (İnce ve Evcil, 2020). Çok acil olan vakalar hemen gerçekleştirilirken, elektif vakaların değerlendirilmesinde kurul kararları dikkate alınmıştır (Çelik vd., 2020). COVID-19 pandemi sürecinde sadece toplum ve hasta bireyler değil, sağlık çalışanları da hem toplumun bir üyesi olmaları hem de hastanede en ön safta ciddi risk altında görevlerini yerine getirmeleri sebebiyle yaşanan bu süreçten fiziksel ve psikososyal anlamda etkilenmektedirler (Purabdollah ve Ghasempour, 2020).

COVID-19 Pandemisinin Sağlık Anksiyetesine Etkisi

Anksiyete, kişinin kötü bir şey olacakmış hissine kapıldığı, sebepsiz bir endişe hali, herhangi bir tehlikenin korkusunun yansıması olarak meydana gelen tedirginlik, korku durumu olarak tanımlanmaktadır (Özdelikara vd., 2018). Anksiyete belirsiz tedirginlik şeklinde hissedilip bireyi tehlikelere karşı korurken, panik derecesinde fazla da olabilir (Kulu ve Özsoy, 2021). Aynı zamanda anksiyete, strese karşı oluşan yanıtların önemli bir parçasıdır ve bireyi bir tehlike anında harekete geçmeye hazırlamaktadır. Sağlık anksiyetesi ise, kişinin kendi vücudundaki meydana gelen değişimleri, sağlığına yönelik büyük bir tehdit olduğu düşüncesiyle ortaya çıkar (Kulu ve Özsoy, 2021). Sağlık anksiyetesi, kişinin bedensel ve duygusal kaygı belirtilerini tetikleyerek, kişinin sağlığı ile ilgili sürekli aşırı endişe duyduğu psikolojik bir süreçtir (Özdelikara vd., 2018). Kişi bu süreçte kendi sağlığı ile ilgili güçlü bir endişe duymaktadır (Kulu ve Özsoy, 2021).

Sağlık anksiyetesi, bedensel duyuların ve farklılıkların tıbbi bir problemin işareti olarak yanlış algılanması ve yorumlanması ile meydana gelen bir durumdur (Asmundson vd., 2010). Sağlık anksiyetesi, hastaları hastaneye gitmekten ve muhtemel sağlık problemleri hakkında bilgi edinmesini engelleyebileceği gibi hastaları hastaneye gitmekten alıkoymaya başlayabilir ve sıklıkla vücutlarında bir hastalık olup olmadığını belirleme isteğini de meydana getirebilmektedir. Kaçınma durumu muhtemelen doktordan alınacak olası kötü haberlerden duyulan korku sebebiyle meydana gelmektedir (Özgül ve Saatçi, 2021). Sürekli hastaneye gitme durumu ise sağlıklı olduklarını teyit etmek istemeleri ile ilişkili olabilir. Sağlık anksiyetesi yüksek olan bireyler için genelde tek bir hekimin teşhisi yeterli değildir, bu sebeple aynı hastalık şüphesi ile farklı hastanelere gidip teyit alabilmektedirler (Özdelikara vd., 2018). Sağlık Anksiyetesi DSM-5 Sınıflandırmasında; sağlık anksiyetesi olan hasta bireylere, hastalık kaygısı bozukluğu tanısı konulmaktadır. Şiddetli sağlık anksiyetesi yaşayan bireylerin DSM-5'teki bedensel belirti bozukluğu veya hastalık kaygısı bozukluğu tanımlarını alma ihtimali yüksektir.

Pandemilerin, insanların anksiyete düzeyini artırdığı ve yaşam kalitelerini azalttığı yönünde çok sayıda psiko-sosyal etkenin varlığı belirtilmektedir (Avçin ve Erkoç, 2021). COVID-19'un çok sayıda bireyin normal hayatını olumsuz yönde etkilediği ve anksiyeteye yol açtığı belirtilmiştir (Cao vd., 2020). COVID-19 virüsünün yayılma ve bulaş hızının yüksek olması, pandemi sürecinin ne kadar süreceğinin bilinmemesi, medyadaki haberler, hemen herkesin çevresinde COVID-19 tanısı alan ya da yoğun bakımda tedavi gören kişilerin olması, bireylerin sağlık anksiyetesi düzeylerini artıracaklarını düşündürmektedir (Liu vd., 2020; Avçin ve Erkoç, 2021). Aynı zamanda pandemi, bireylerin kaygı, depresyon, çaresizlik, stres, korku gibi duygularla psikolojik olarak etkilenmelerine sebep olmaktadır.

Literatür incelendiğinde sağlık anksiyetesini ve koronavirüs anksiyetesini inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Özdelikara vd., (2018) öğrencilerin sağlık algısını, sağlık anksiyetesini ve etkileyen faktörlerini incelemiştir. Araştırma sonucunda öğrencilerin sağlık algısı ve sağlık anksiyetesinin puan ortalamalarının orta derecede olduğu belirlenmiştir (Özdelikara vd., 2018). Birimoğlu Okuyan vd., (2020) COVID-19'un öğrencilerin sağlık kaygısı düzeyleri üzerine etkisini

inceledikleri çalışmalarında; öğrencilerin salgın nedeniyle evde kalmaktan etkilenme, sıkıntılı, üzgün, bunalmış, sinirli, gergin-kızgın-öfkeli, virüs bulaşma korkusu, ölüm korkusu ve gelecek konusunda kaygılı durumları ile sağlık anksiyetesi puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak önemli fark saptanmıştır. Özgül ve Saatçi (2021) tıp fakültesi öğrencilerinin sağlık anksiyetesi düzeylerini incelemişler ve araştırma sonucunda öğrencilerin sağlık anksiyetelerinin yüksek düzeyde olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Duygusal Yeme Davranışı

Duygusal yeme davranışı, kişinin yaşadığı olumsuz ve zorlayıcı yaşam deneyimleri neticesinde ortaya çıkan olumsuz duygulara bir cevap olarak yemek yeme eylemidir (Pinaquy vd., 2003). Duygusal yeme, kişinin duygusal durumundaki değişimleri düzenleyip kontrol etmek ve duygu durumunu korumak için vücuda besin alma yöntemi olarak ortaya çıkmaktadır (Konttinen vd., 2010). Yeme davranışlarından biri olan duygusal yeme, genel olarak kişinin depresif duygu durum, stres, endişe ve öfke gibi çeşitli olumsuz duygularından kaynaklanan, karşılaşılan duygusal uyaranlar ve bu olumsuz duygularla başedebilmek için geliştirilen psikolojik yemek yeme tepkisi olarak tanımlanmaktadır (Kaplan ve Kaplan, 1957).

Duyguların yeme davranışı üzerinde önemli derecede etkileri vardır ve aşırı yemeye ya da yetersiz yemeye neden olabilmektedir. Vücut ağırlığına göre duygusal yeme ile ilgili birçok araştırma yapılmıştır (Ganley, 1989). Bu çalışmalar depresyon ya da korku gibi olumsuz duygulara odaklanmıştır. Fakat yapılan araştırmalarda farklı duygu durumlarının beslenme davranışını nasıl etkilediği araştırılmış ve bireylerarası farklılıkların olduğu kabul edilerek yalnızca olumsuz duyguların değil, olumlu duygusal uyaranların da yeme eylemi üzerinde etkisinin olduğu bulunmuştur. Yani duygusal yemeye hem endişe, korku, depresif duygu durum, kızgınlık gibi olumsuz duygular hem de mutluluk ve neşe gibi olumlu duygular da neden olabilmektedir (Sevinçer ve Konuk, 2013). Olumlu duygulardan sonra beslenme davranışında bulunmak daha çok tüketilen gıdadan zevk alma hissi ve sağlıklı besinler seçmek ile ilgili bulunmuştur (Match,1999). Anksiyete, stres ve korku gibi duygusal uyaranlardan sonra genelde mide kasılmalarının azaldığı ve bu sayede iştahın kapandığı ifade edilmektedir (Heatherton vd., 1991). Ancak araştırmalar kimi bireylerin stres gibi olumsuz bir uyaran karşısında daha çok yemek yediğini öne sürmektedir (Oliver ve Wardle, 1999). Fazla kilolu bireylerde de stres, endişe gibi olumsuz duyguların aşırı beslenme davranışına neden olduğu görüsü öne sürülmektedir (Schachter vd., 1968).

Duygusal yeme davranışı fizyolojik bir açlık ya da sosyal yeme ihtiyacından kaynaklanmamakta, tamamen duygulanıma yönelik ortaya çıkmaktadır (Bekker, 2000). Olumsuz yaşantılar ve olumsuz duygulardan sonra genelde iştah kapanmakta ya da vücuda giren besin miktarında azalma gözlemlenmektedir; fakat bu olumsuz durumlardan sonra iştahın açılması ya da vücuda giren besin miktarının ve değerinin artması duygusal yemeye girmektedir (Schachter vd., 1968). Duygusal yeme davranışına ait iki esas varsayımdan bahsetmektedir: Olumsuz duygular beslenme davranışını artırır. Beslenme davranışı olumsuz duyguların yoğunluğunu azaltır. Bu durum öğrenme kuramlarıyla açıklandığında, duygular koşullu uyarıcı, duyguları düzenlemek için yapılan yeme davranışı ise koşullu tepkidir (Macht, 2008). Duygusal yeme gerçek duygunun fark edilmediği, tanınmadığı, anlamlandırılmadığı ve ifade edilemediği durumlarda verilen bir cevap niteliği taşımaktadır. Olumsuz bir duygu yaşandığında hissedilmekte olan açlık gerçek değildir, fakat iştah açılmaktadır. Gerçek olan fiziksel açlık ile açlıkmiş gibi hissettiren duygusal durumlar arasında farklar bulunmaktadır (Chesler, 2012). Fiziksel açlık ile duygusal açlık sırasında ortaya çıkan belirtiler ve açlık belirtilerini giderme davranışları farklılaşmaktadır (Serin ve Şanlıer, 2018). Fiziksel açlık hissi yavaş yavaş oluşmaktadır. Duygusal açlık ise ani bir şekilde

başlamaktadır ve acilen giderilmesi gerekmektedir. Fiziksel açlık midede meydana gelirken duygusal açlık genelde zihinde oluşmaktadır. Fiziksel açlık yiyeceklerle doyurulabilirken duygusal açlık yiyeceklerle doyurulamayabilir. Fiziksel açlıkta kişi midesi dolduğunda tatmin olmuş hissederken duygusal açlıkta tatmin olmaz ve kişi gittikçe daha fazlasını isteyebilir. Birey fiziksel açlıkta besin değeri daha düşük bir gıdayla da açlığını giderebilmekte ve açlığını gidermek için yediği zaman doyuma ulaşabilmektedir. Duygusal açlıkta ise birey besin değeri yağ, şeker ve tuz bakımından yüksek gıdalar tercih etmekte ve açlığını gidermek için yediği zaman fiziksel açlıktaki gibi normal sürede doyuma ulaşmamaktadır. Kişi fiziksel açlıkta yediği yemeğin farkındadır, duygusal açlıkta ise farkındalık olmadan, dikkat etmeden ya da yenilen yemeğin tadı çıkarılmadan yemek yenilmektedir. Fiziksel açlıkta vücudun ihtiyacı olan besin alındığı için suçlu hissetme veya utanma olasılığı düşüktür fakat duygusal açlık genellikle ciddi bir pişmanlık, suçluluk veya utanç duygularına yol açmaktadır.

Yapılan bir çalışmada, bireylerin farklı duygusal durumlarla karşılaştıkları çeşitli durumlarda, kendilerini zihinlerinde canlandırmaları istenmiştir ve her bir farklı duygudaki besin tüketimine bakılmıştır. Çeşitli duygu durumları ile besin tüketim miktarı arasındaki ilişkide depresyon, yorgunluk gibi daha yoğun ve sıkıntılı durumlarda çok miktarda gıda alımı görülmektedir. Ağrı, korku ya da gerilimli durumlarda ise az miktarda gıda alımı görülmektedir (İnalcaç ve Arslantaş, 2018). Bunun yanında duygusal beslenme davranışında alınan gıdaların miktarı ve hangi gıdanın yendiği de önemlidir. Bu faktörlerin de beslenme üzerinde psikolojik etkisi bulunmaktadır çünkü beslenme davranışı ruhsal ve duygusal farklılıklara göre şekillenmektedir. Olumlu duygular yaşandığında sağlıklı gıdalara yönelim olduğu gözlenirken, olumsuz duygular yaşandığında sağlıksız gıdalara yönelim olduğu gözlenmektedir (Lyman, 1982). Kişiler öfkeli olduklarında ne bulurlarsa yeme şeklinde dürtüsel olarak yerken, neşeli olduklarında ise yiyeceklerin lezzetli ve sağlıklı olması önem kazanmış bir şekilde hazcı yemek yeme davranışında bulunmaktadırlar (Match, 1999). Kişiler anksiyete ve stres düzeyleri arttığında ise sağlıksız, zararlı, aşırı yağlı ve baharatlı yiyecekler tüketmeye yönelip, bu türde yiyecekler tükettiklerinde de kendilerini çok daha iyi hissettikleri gözlemlenmiştir. Olumlu duygular sonucu yenilen yemeğin, olumsuz duygular sonucu yenen yemeğe göre daha kontrollü olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Mehrabian, 1980).

Duygusal yeme davranışında bulunan bireyler, ana öğünlerin olduğu yemek saatlerinden ziyade gece ve ara öğünlerde yemeyi tercih etmektedirler. Bunun yanı sıra sıklıkla gizli gizli yemekte ve dış ortamlarda değil de evde duygusal yeme yapmaktadırlar (İnalcaç ve Arslantaş, 2018). Başa çıkmakta zorlanılan birtakım olumsuz duygular karşısında gerçekleşen bu aşırı yeme tepkisi en çok obezlerde, yeme bozukluğuna sahip olan kadınlarda ve normal kiloya sahip olup aynı zamanda kilo verme amacıyla diyet yapan bireylerde olduğu saptanmıştır. Bu kişiler fizyolojik bir açlık sebebiyle ya da sosyal bir ihtiyaç olduğu için değil, sadece duygularıyla baş edemedikleri ve duygularını düzenleyemedikleri için yemek yemektadırlar (Sevinçer ve Konuk, 2013). Duygusal yeme davranışı ile, tıknırcasına yeme bozukluğu ve bulimiya nervoza arasında ilişki bulunmuştur (Pinaquy vd., 2003). Yapılan araştırmalarda kadınlarda duygusal yeme davranışı ile tıknırcasına yeme bozukluğu arasında bir ilişki olduğu saptanmıştır; hatta duygusal yeme davranışında bulunan kız ergen bireylerde ileride yetişkinlik dönemlerinde tıknırcasına yeme atakları yaşayacağı öngörülmektedir. Duygusal yeme davranışı, tıknırcasına yeme atakları için önemli bir risk etmeni niteliği taşımaktadır (Stice vd., 2002). Yapılan bir çalışmada, duygusal yeme puanlarındaki değişim tıknırcasına yeme davranışında da değişim olmasını sağlamıştır, bu da duygusal yeme ile tıknırcasına yeme davranışı arasında çok güçlü bir ilişki olduğunu göstermektedir (Arnouk vd., 1995).

Bulimik hastalar da yaşadıkları duygularla birlikte aşırı yeme davranışı geliştirmektedir ve yeme davranışındaki ataklardan önce kısıtlayıcı yeme davranışı sergiledikleri tespit edilmiştir. Kişinin

depresif mizaç ve anksiyete gibi duygular yaşamaması diyet gibi bir kısıtlayıcı yeme davranışının birden kesilmesine neden olabilen bir durumdur. Bulimik hastalar yeme davranışı sonrası gerginlikte azalma ve rahatlama hissetmektedirler. Duygusal yemede de yemek yedikten sonra gerginlikte azalma, duygunun yoğunluğunun azalması ve rahatlama gibi benzer bir tablo görülmektedir. Bu da duygusal yeme ile bulimia arasındaki ilişkiyi kanıtlar niteliktedir (Sevinçer ve Konuk, 2013).

Obez bireylerde duygusal yeme, duygusal yemenin öğrenme kuramları açısından açıklanmasına benzer bir şekilde, geçmişte öğrenilmiş deneyimlerin sebep olduğu bir stres azaltma yöntemi olarak açlığı ve duyguları bastırma eğilimi şeklinde ortaya çıkmaktadır (Andreasen ve Black, 2001). Yapılan bir çalışmada, obez bireylerde tıknircasına yeme davranışını meydana getiren temel etkenin kısıtlama davranışı olduğu varsayılmaktadır, duygular ikinci plana atılmıştır (Arnov vd., 1995). Bu durum, obezlerde depresif duygudurum belirtileri çoğunlukla daha sık görüldüğü için fazla besin alımı olumsuz duygularla baş etmek ve bunları azaltmak için kullanılan bir yöntem olarak yorumlanabilmektedir (Kaplan ve Kaplan, 1957). Obez kişilerin stres, kaygı, depresyon, öfke gibi olumsuz duygulardan sonra vücuda besin alımını arttırdıkları gözlemlenmiştir (Ganley, 1989). Normal kilolu kişilerde duygusal yemenin araştırıldığı bir çalışmada, olumsuz duyguların vücuda besin alımını hem azalttığına hem de arttırdığına dair bir sonuç elde edilmiştir (Sevinçer ve Konuk, 2013). Yani normal kilolu kişilerin duygularla baş etmek için beslenme davranışlarında bir değişim olup olmadığına dair net ve açık bir bilgi yoktur. Bu yüzden kişiden kişiye farklılıklardan bahsedilebilir.

BKI ile duygusal yeme arasındaki ilişkiye bakılan bir çalışmada, korelasyon analizi sonucunda iki değişken arasında %43.2 düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Buna göre duygusal yeme arttıkça BKI de artış göstermektedir (Nernekli, 2017). Beslenme davranışı birçok çeşitli faktörden etkilense de duyguların yeme davranışı üzerindeki etkisi geniş bir alan kaplamaktadır. Duyguların, iştah ve besin tüketimi üzerinde %30-48 oranında artış ya da azalışa sebep olduğu belirtilmektedir. Kişilerarası farklılıklar olsa da genellikle olumsuz duygular kişiyi, daha fazla ve daha zararlı gıdalara yönlendirmekte bu yönelim de beslenme alışkanlıklarını bozmaktadır (İnalkaç ve Arslantaş, 2018).

YÖNTEM

Bu bölümde sırasıyla araştırmanın modeli, örnekleme, veri toplama araçları ve verilerin analizi hakkında bilgiler verilmiştir.

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modeli, iki ve daha çok sayıdaki değişken arasındaki birlikte değişim varlığını ve bu değişimin derecesini saptamayı amaçlayan araştırma modelidir. Çalışmanın bağımlı değişkeni duygusal yeme davranışı ve bağımsız değişkenleri koronavirus 19 fobisi ve sağlık anksiyetesi olarak belirlenmiştir.

Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Çalışmanın evrenini, 2020 yılından itibaren Kocaeli ilinde ikamet eden toplam 367.990 kişi oluşturmaktadır. Örnekleme hesaplama işlemi örneklem büyüklüğü %95 güven aralığında, ± %5 örnekleme hatası alınarak tesadüfi örnekleme yöntemi ile hesaplanmıştır. Örneklem seçiminde yakın, maliyetsiz ve erişilmesi kolay olan uygun örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Örneklem büyüklüğü;

$$n = \frac{N \times t^2 \times p \times q}{d^2 \times (N - 1) + t^2 \times p \times q}$$

formülüyle hesaplanmıştır. Bu formüle göre;

$$n = \frac{367990 \times 1.96^2 \times 0.5 \times 0.5}{0.05^2 \times (367990 - 1) + 1.96^2 \times 0.5 \times 0.5} \cong 384$$

olarak hesaplanmıştır. Örneklem için minimum hesaplanan değer temel alınmış ancak çalışma sonucunda 803 örnekleme ulaşılmıştır. Örneklem seçiminde; Kocaeli'nin İzmit ilçesinde ikamet ediyor olmak ve 18-60 yaş grubuna dahil olmak araştırmaya katılma kriteri olarak belirlenirken; çalışmaya katılan katılımcının 18-65 yaş grubuna dahil olmaması, Kocaeli'nin İzmit ilçesinde ikamet etmiyor olması ve bulimiya nevroza, anoreksiya nevroza veya tıknırcasına yeme bozukluğu tanısı almış olmaları dışlama kriteri olarak belirlenmiştir.

Araştırmanın Yeri ve Zamanı

Bu araştırma Kocaeli'nin İzmit ilçesinde yaşayan 18-65 yaş arasındaki yetişkinlere, Mart-Mayıs 2021 tarihleri arasında uygulanmıştır. Veri toplama işlemi araştırmacı tarafından online ortamda yapılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Sosyo-Demografik Bilgi Formu: Kişisel bilgi formu, araştırmaya gönüllü olarak katılan Kocaeli'nin İzmit ilçesinde ikamet eden, 18-65 yaş arasındaki kişilerin sosyo-demografik özelliklerini ölçmek amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Bu formda katılımcıların yaş, cinsiyet, medeni durum, BKİ, eğitim durumu, çalışma durumu, ikamet durumu, yaşadığı yer, çocuk sayısı, kendini kilolu olarak görme durumu, pandemi sürecinde evde yemek yeme davranışı artma durumu ve psikiyatrik rahatsızlık durumu ile ilgili 12 soru yer almıştır.

Koronavirüs Bilgi Formu: literatür taramaları sonucuna göre oluşturulan Koronavirüs Bilgi Formunda katılımcıların, kronik hastalığı, COVID-19 tanısı ve ailelerinde risk altında bireyler olup olmadığı, koronavirüs ile ilgili bilgilere ulaşma şekli ve sosyal medya kullanım sürelerini, salgının günlük yaşama etkisi ile salgın sonrası duygusal, bilişsel ve davranışsal etkilerini tespit etmeye yönelik 8 soru yer almaktadır.

Koronavirüs 19 Fobisi Ölçeği (C19P-S): Korona virüs fobisini ölçmek üzere Arpacı vd., (2020) tarafından geliştirilmiş, 5 dereceli Likert tipi bir öz değerlendirme ölçeğidir. Ölçek 20 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin 4 alt boyutu olup; 1. 5. 9. 13. 17. ve 20. maddeler psikolojik alt boyutu; 2. 6. 10. 14. 18. maddeler somatik alt boyutu; 3. 7. 11. 15. ve 19. maddeler sosyal alt boyutu; 4. 8. 12. 16. maddeler ise ekonomik alt boyutu ölçmektedir. Maddeler; 1 "kesinlikle katılmıyorum" ile 5 "kesinlikle katılıyorum" arasında değerlendirilir. Alt boyut puanları o alt boyuta ait maddelere verilen cevapların puan toplamı ile elde edilirken; toplam C19P-S puanı alt boyut puanlarının toplamı ile elde edilmekte ve 20 ile 100 puan arasında değişir. Puanların yüksekliği alt boyutlardaki ve genel korona fobisindeki yüksekliği işaret etmektedir. Koronavirüs 19 Fobisi Ölçeği'nin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı 0.92'dir. Bu çalışma da ise Koronavirüs 19 Fobisi Ölçeği'nin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı 0.93 olarak bulunmuştur.

Sağlık Anksiyetesi Ölçeği (SAÖ): Salkovskis ve arkadaşları tarafından 2002 yılında geliştirilen ölçeğin Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Aydemir ve arkadaşları tarafından 2013 yılında yapılmıştır. Sağlık Anksiyetesi Ölçeği 18 maddeden oluşan bir öz bildirim ölçeğidir. Fiziksel sağlık durumundan bağımsız olarak sağlık anksiyetesini değerlendirmek amacıyla geliştirilmiştir. Her bir madde dördümlü derecelendirme tipinde, 0-3 (0=hiç, 3=her zaman) arasında puanlanmakta ve böylece ölçekten alınabilecek puan 0 ile 54 arasında değişmektedir. Ölçekten

alınan yüksek puanlar yüksek düzeyde sağlık anksiyetesini göstermektedir. Ölçeğin iki alt boyuta sahip olduğu belirlenmiştir. Ölçekteki dört seçenekli ilk 14 madde kişilerin sağlıklarına ilişkin duygu ve düşüncelerini sorgulayan bedensel belirtilere aşırı duyarlılık ve kaygı boyutunu, ikinci boyut ölçeğin son 4 maddesini içermektedir ve hastalığın olumsuz sonuçlarıyla ilişkili boyut olarak yer almaktadır. Türkçe formunun Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .92 olarak bulunmuştur. Madde-toplam puan katsayıların .41 ile .77 arasında bulunmuştur. Bu çalışmada ise madde toplam puanı katsayıları .30 ile .68 arasında ve Sağlık Anksiyetesi Ölçeği Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı 0.85 olarak bulunmuştur.

Türkçe Duygusal Yeme Ölçeği (TDYÖ): Bilgen (2018) tarafından hazırlanan ve 30 maddeden oluşan ölçek 5'li likert tipindedir. Ölçeğin 26. 28. ve 29. maddeleri ters maddelerdir. Türkçe Duygusal Yeme ölçeği 4 alt boyuttan oluşmaktadır. Bu alt boyutlar; gerginlik durumlarında yeme, olumsuz duygularla başa çıkabilmek için yeme, kendini kontrol edebilme ve uyarana karşısında kontroldür. Ölçek değerlendirmesi sonucunda duygusal yeme puanı yüksek çıkan bireylerin, duygusal yeme eğiliminde oldukları tespit edilmiştir. Bu çalışmada ise madde toplam puanı katsayıları .38 ile .98 arasında ve cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı 0.93 olarak bulunmuştur.

Verilerin Analizi

Verilerin istatistiksel analizi SPSS 26 istatistik paket programında yapılmıştır. Kategorik değişkenler için tanımlayıcı istatistikler frekans ve yüzde olarak sunulmuştur. Nümerik değişkenlerin normal dağılıma uygunluğunun kontrolü "Shapiro-Wilk Testi" ile yapılmıştır. Nümerik değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri normal dağılım göstermeyen veriler için medyan (min-max) değerleri verilmiştir. Normal dağılıma sahip olmayan bağımsız iki grup karşılaştırmasında "Mann-Whitney U Testi", ikiden fazla grup karşılaştırılmasında ise "Kruskal-Wallis H Testi" kullanılmıştır. Çoklu karşılaştırma testlerinin sonuçları ortalamaların yanında harfli gösterim şeklinde ifade edilmiştir. Ölçekler arasındaki ilişkilerin incelenmesi "Spearman's Sıra Farkları Korelasyon Katsayısı" ile belirlenmiştir. Değişkenler arası etkinin test edilmesinde "Regresyon Analizi" kullanılmıştır. Tüm hesaplamalarda ve yorumlamalarda istatistik anlamlılık düzeyi " $\alpha < 0,05$, $\alpha < 0,01$, $\alpha < 0,001$ " olarak dikkate alınmış ve hipotezler çift yönlü olarak kurulmuştur.

BULGULAR

Bu bölümde çalışmaya dahil edilme kriterlerine uygun 803 birey dahil edilerek yapılan araştırmanın problem durumuna göre oluşturulan alt problemlerine ilişkin elde edilen bulgular ve yorumlar değerlendirildi.

Çalışmaya katılan bireylerin sosyo-demografik özelliklere göre dağılımı incelendiğinde; %68.1'inin kadın, %62.6'sının 29 yaş ve altı, %58.3'ünün bekar, %66.6'sının üniversite mezunu, %54.4'ünün normal kilolu olduğu, %43.3'ünün çalışmadığı, %52.7'sinin kendini kilolu olarak görmediği ve %66.3'ünün pandemi sürecinde evde yemek yeme davranışının arttığı bulunmuştur.

Tablo 1. Bireylerin Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı (n=803)

Değişkenler	n	%
Cinsiyet		
Erkek	256	31.9
Kadın	547	68.1

Yaş		
29 yaş ve altı	503	62.6
30-39 yaş arası	177	22.0
40 yaş ve üzeri	123	15.4
Medeni Durum		
Evli	335	41.7
Bekar	468	58.3
Beden Kitle İndeksi		
Zayıf	63	7.8
Normal Kilolu	437	54.4
Şişman	229	28.5
Obez	74	9.2
Çalışma Durumu		
Aktif Olarak İşe Gidiyorum	255	31.8
Esnek Çalışıyorum	106	13.2
Evden Çalışıyorum	82	10.2
Pandemi Sürecinde İşten Ayrıldım	12	1.5
Çalışmıyorum	348	43.3
Kendini Kilolu Olarak Görme Durumu		
Evet	380	47.3
Hayır	423	52.7
Pandemi Sürecinde Evde Yemek Yeme Davranışı Artma Durumu		
Evet	532	66.3
Hayır	271	33.7
Toplam	803	100

Çalışmaya katılan bireylerin koronavirüs bilgi formuna göre dağılımı incelendiğinde; %87.8'inin kronik hastalığının olmadığı, %82.6'sının pandemide koronavirüse yakalanmadığı, %57'sinin ailesinde risk altında birey olduğu, %57.4'ünün korona virüs ile ilgili bilgileri 2 saatten fazla takip ettiği, %46.2'sinin koronavirüsün günlük yaşamı oldukça etkilediği, %58.2'sinin endişe duygusu hissettiği ve %47.7'sinin kendisine, çocuğuna ya da anne babasına virüs bulaşursa ne yapacağını düşündüğü bulunmuştur.

Tablo 3'te Koronavirüs 19 Fobisi Ölçeği toplam puan ve alt boyutlarının tanımlayıcı istatistik değerleri incelendiğinde, psikolojik alt boyut ortalamasının 18.56 ± 6.30 , somatik alt boyut puan ortalamasının 8.19 ± 3.82 , sosyal alt boyut ortalamasının 13.70 ± 5.25 , ekonomik alt boyut puanının ortalamasının 7.17 ± 3.34 ve C19P-S toplam puan ortalamasının 47.62 ± 16.12 olduğu saptanmıştır. Sağlık anksiyetesi ölçeği bedensel belirtilere aşırı duyarlılık ve kaygı alt boyut puan ortalamasının 26.57 ± 6.22 , hastalığın olumsuz sonuçları alt boyut puan ortalamasının 7.35 ± 2.36 ve SAÖ toplam puan ortalamasının 33.92 ± 7.56 olduğu saptanmıştır. Türkçe duygusal yeme ölçeği gerginlik durumlarında yeme alt boyut puan ortalamasının 29.81 ± 13.47 , olumsuz duygularla başa çıkabilmek için yeme alt boyut puan ortalamasının 24.35 ± 11.24 , kendini kontrol edebilme alt boyut puan ortalamasının 13.83 ± 3.45 , uyarın karşısında kontrol alt boyut puan ortalamasının 6.56 ± 2.27 ve TDYÖ toplam puan ortalamasının 74.55 ± 26.79 olduğu saptanmıştır.

Tablo 2. Bireylerin Koronavirüs Bilgi Formu Bulgularının Tanımlayıcı İstatistikleri (n=803)

Değişkenler	n	%
Kronik Hastalık Durumu		
Evet	98	12.2
Hayır	705	87.8
Pandemide Koronavirüse Yakalanma Durumu		
Evet	140	17.4

Hayır	663	82.6
Ailede Risk Altında Birey Olma Durumu		
Evet	458	57.0
Hayır	345	43.0
Koronavirüs ile İlgili Bilgileri Takip Etme Sıklığı		
30 dakikadan az	211	26.3
30 dakika-1 saat arası	79	9.8
1 saat-2 saat arası	52	6.5
2 saatten fazla	461	57.4
Koronavirüsün Günlük Yaşamı Etkileme Durumu		
Hiç Etkilemedi	8	1.0
Biraz Etkiledi	154	19.2
Oldukça Etkiledi	371	46.2
Çok Fazla Etkiledi	270	33.6
Pandemi Sürecinde Hissedilen Duygu Durumu		
Bilmiyorum	269	33.5
Panik	28	3.5
Korku	39	4.9
Endişe	467	58.2
Pandemi Sürecinde Olumsuz Düşünceye Sahip Olma Durumu		
Herhangi Bir Olumsuz Düşüncem Yok	212	26.4
Kendime, Çocuğuma ya da Anne Babama Virüs Bulaşırsa Ne Yaparım	383	47.7
Salgından Kurtulamayacağız Sanırım Dünyanın Sonu Geliyor	141	17.6
Karantina Altında Sevdiklerimden Ayrı Ölmek Beni Korkutuyor	67	8.3
Pandemi Sürecinde Yeni Bir Alışkanlık Kazanma Durumu		
Davranışlarımda Bir Değişiklik Yok	287	35.7
Sürekli Elleri Yıkamak, Evi ya da Eşyaları Dezenfekte Etmek	317	39.5
Sürekli Koronavirüs ile İlgili Haberlerini Takip Etmek	45	5.6
Salgından Dolayı Uyuyamamak	13	1.6
Devamlı Eve Tüketim Ürünleri Satın Almak	141	17.6
Toplam	803	100

Tablo 3. Koronavirüs 19 Fobisi Ölçeği, Sağlık Anksiyetesi Ölçeği ve Türkçe Duygusal Yeme Ölçeği Toplam Puan ve Alt Boyutlarının Aritmetik Ortalamalarına Göre Dağılımı

	Min	Max	\bar{X}	SS
Psikolojik	6.00	30.00	18.56	6.30
Somatik	5.00	25.00	8.19	3.82
Sosyal	5.00	25.00	13.70	5.25
Ekonomik	4.00	20.00	7.17	3.34
C19P-S Toplam	20.00	100.00	47.62	16.12
Bedensel Belirtilere Aşırı Duyarlılık ve Kaygı	14.00	55.00	26.57	6.22
Hastalığım Olumsuz Sonuçları	4.00	16.00	7.35	2.36
SAÖ Toplam	18.00	70.00	33.92	7.56
Gerginlik Durumlarında Yeme	12.00	60.00	29.81	13.47
Olumsuz Duygularla Başa Çıkabilmek İçin Yeme	11.00	55.00	24.35	11.24
Kendini Kontrol Edebilme	5.00	25.00	13.83	3.45
Uyaran Karşısında Kontrol	2.00	10.00	6.56	2.27
TDYÖ Toplam	30.00	150.00	74.55	26.79

Tablo 4. Katılımcıların Cinsiyetine Göre Koronavirüs 19 Fobisi Ölçeği, Sağlık Anksiyetesi Ölçeği ve Türkçe Duygusal Yeme Ölçeği Toplam Puan ve Alt Boyutlarının Karşılaştırılması

	Cinsiyet	$\bar{X} \pm SS$	Medyan (min-max)	U	p
Psikolojik	Erkek	15.52± 5.80	15 (6-30)	41422	<0.001***
	Kadın	19.99± 6.01	20 (6-30)		
Somatik	Erkek	6.95± 2.84	6 (5-21)	50058.5	<0.001***

Sosyal	Kadın	8.77± 4.08	8 (5-25)	53654	<0.001***
	Erkek	12.26± 4.99	11 (5-25)		
Ekonomik	Kadın	14.38± 5.23	14 (5-25)	55874	<0.001***
	Erkek	6.36± 2.79	6 (4-20)		
C19P-S Toplam	Erkek	41.08±13.87	40 (20-81)	46008.5	<0.001***
	Kadın	50.68±16.20	50 (20-100)		
Bedensel Belirtilere Aşırı Duy. ve Kaygı	Erkek	24.14± 5.55	23 (14-44)	47085	<0.001***
	Kadın	27.71± 6.19	27 (16-55)		
Hastalığın Olumsuz Sonuçları	Erkek	7.05± 2.28	7 (4-16)	63152.5	0.024*
	Kadın	7.48± 2.38	7 (4-16)		
SAÖ Toplam	Erkek	31.19± 6.77	31 (18-51)	49270	<0.001***
	Kadın	35.19± 7.57	34 (20-70)		
Gerginlik Durumlarında Yeme	Erkek	24.23±11.38	20 (12-60)	43840.5	<0.001***
	Kadın	32.43±13.58	30 (12-60)		
Olumsuz Duygularla Başa Çık. Yeme	Erkek	20.70± 9.72	18 (11-55)	49036	<0.001***
	Kadın	26.05±11.51	24 (11-55)		
Kendini Kontrol Edebilme	Erkek	13.07± 3.76	13 (5-25)	58513.5	<0.001***
	Kadın	14.18± 3.24	14 (5-25)		
Uyaran Karşısında Kontrol	Erkek	5.65± 2.10	6 (2-10)	45879.5	<0.001***
	Kadın	6.99± 2.22	7 (2-10)		
TDYÖ Toplam	Erkek	63.65±23.31	56 (30-150)	43493	<0.001***
	Kadın	79.65±26.81	74 (35-150)		

U: Mann-Whitney U Testi, ***p<0.001

Koronavirüs 19 Fobisi ölçeği, Sağlık Anksiyetesi ve Türkçe Duygusal Yeme ölçeği toplam puan ve alt boyutlarının bireylerin cinsiyetlerine göre ölçeğin psikolojik alt boyut puanında (U=41422; p<0.001), somatik alt boyut puanında (U=50058.5; p<0.001), sosyal alt boyut puanında (U=53654; p<0.001), ekonomik alt boyut puanında (U=55874; p<0.001) ve C19P-S toplam puanında (U=46008.5; p<0.001) ve sağlık anksiyetesinin bedensel belirtilere aşırı duyarlılık ve kaygı alt boyut puanında (U=47085; p<0.001), hastalığın olumsuz sonuçları alt boyut puanında (U=63152.5; p<0.05) ve SAÖ toplam puanında (U=49270; p<0.001) istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur.

Katılımcıların medeni durumlarına göre koronavirüs 19 fobisi ölçeğinin ve türkçe duygusal yeme ölçeğinin alt boyutları ve toplam puanlarının karşılaştırılmasında; Koronavirüs 19 Fobisi ölçeği somatik alt boyut puanında (U=71172; p<0.05), sosyal alt boyut puanında (U=69964.5; p<0.01), ekonomik alt boyut puanında (U=70111.5; p<0.05) ve C19P-S toplam puanında (U=71671; p<0.05) ve duygusal yeme ölçeği gerginlik durumlarında yeme alt boyut puanında (U=67320.5; p<0.01), olumsuz duygularla başa çıkabilmek için yeme alt boyut puanında (U=68426; p<0.01), kendini kontrol edebilme alt boyut puanında (U=69686.5; p<0.01), uyaran karşısında kontrol alt boyut puanında (U=71634; p<0.05) ve TDYÖ toplam puanında (U=66482.5; p<0.001) istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur.

Tablo 5. Katılımcıların Medeni Durumlarına Göre Koronavirüs 19 Fobisi Ölçeğinin ve Türkçe Duygusal Yeme ölçeğinin Alt Boyutları ve Toplam Puanlarının Karşılaştırılması

	Medeni Durum	$\bar{X} \pm SS$	Medyan (min-max)	U	p
Psikolojik Alt Boyut	Evli	18.75±6.29	19 (6-30)	76218	0.502
	Bekar	18.43±6.30	18 (6-30)		
Somatik Alt Boyut	Evli	8.50±3.88	7 (5-24)	71172	0.022*
	Bekar	7.96±3.76	6 (5-25)		

Sosyal Alt Boyut	Evli	14.27±5.11	14 (5-25)	69964.5	0.009**
	Bekar	13.29±5.31	13 (5-25)		
Ekonomik Alt Boyut	Evli	7.41±3.25	7 (4-20)	70111.5	0.010*
	Bekar	6.99±3.39	6 (4-20)		
C19P-S Toplam	Evli	48.93±15.91	46 (20-96)	71671	0.038*
	Bekar	46.68±16.22	45 (20-100)		
Gerginlik Durumlarında Yeme	Evli	27.68±12.22	25 (12-60)	67320.5	0.001**
	Bekar	31.34±14.11	29 (12-60)		
Olumsuz Duygularla Başa Çıkabilmek İçin Yeme	Evli	22.57±9.92	20 (11-55)	68426	0.002**
	Bekar	25.62±11.95	23 (11-55)		
Kendini Kontrol Edebilme Alt Boyut	Evli	13.47±3.16	14 (5-25)	69686.5	0.007**
	Bekar	14.08±3.62	14 (5-25)		
Uyaran Karşısında Kontrol Alt Boyut	Evli	6.40±2.10	6 (2-10)	71634	0.035*
	Bekar	6.68±2.38	7 (2-10)		
TDYÖ Toplam	Evli	70.11±23.78	65 (31-148)	66482.5	<0.001***
	Bekar	77.73±28.35	71 (30-150)		

U: Mann-Whitney U Testi *p<0.05; **p<0.01; p<0.001

Tablo 6. Katılımcıların Kendini Kilolu Olarak Görme Durumlarına Göre Koronavirüs 19 Fobisi Ölçeği ve Türkçe Duygusal Yeme Ölçeği Toplam Puan ve Alt Boyutlarının Karşılaştırılması

	Medeni Durum	$\bar{X} \pm SS$	Medyan (min-max)	U	p
Psikolojik Alt Boyut	Evet	19.16±6.33	19 (6-30)	71601	0.007**
	Hayır	18.03±6.22	18 (6-30)		
Somatik Alt Boyut	Evet	8.60±3.93	8 (5-25)	69648	0.001**
	Hayır	7.82±3.69	6 (5-25)		
Sosyal Alt Boyut	Evet	14.25±5.26	14 (5-25)	71260.5	0.005**
	Hayır	13.21±5.19	13 (5-25)		
Ekonomik Alt Boyut	Evet	7.57±3.48	7 (4-20)	69436	0.001**
	Hayır	6.81±3.17	6 (4-20)		
C19P-S Toplam	Evet	49.57±16.38	48 (20-100)	69532	0.001**
	Hayır	45.86±15.70	45 (20-98)		
Gerginlik Durumlarında Yeme	Evet	34.82±14.33	34 (12-60)	49004	<0.001***
	Hayır	25.31±10.83	22 (12-60)		
Olumsuz Duygularla Başa Çıkabilmek İçin Yeme	Evet	27.84±12.16	26 (11-55)	53407.5	<0.001***
	Hayır	21.21±9.31	18 (11-55)		
Kendini Kontrol Edebilme Alt Boyut	Evet	14.70±3.29	15 (5-25)	58454.5	<0.001***
	Hayır	13.04±3.40	13 (5-25)		
Uyaran Karşısında Kontrol Alt Boyut	Evet	6.97±2.22	7 (2-10)	64793.5	<0.001***
	Hayır	6.20±2.26	6 (2-10)		
TDYÖ Toplam	Evet	84.34±28.59	82 (30-150)	49421	<0.001***
	Hayır	65.76±21.59	62 (30-150)		

Bireylerin kendini kilolu olarak görme durumlarına göre Koronavirüs 19 Fobisi ölçeğinin psikolojik alt boyut puanında (U=71601; p<0.01), somatik alt boyut puanında (U=69648; p<0.01), sosyal alt boyut puanında (U=71260.5; p<0.01), ekonomik alt boyut puanında (U=69436; p<0.01) ve C19P-S toplam puanında (U=69532; p<0.01) ve Duygusal Yeme Ölçeğinin gerginlik durumlarında yeme alt boyut puanında (U=49004; p<0.001), olumsuz duygularla başa çıkabilmek için yeme alt boyut puanında (U=53407.5; p<0.001), kendini kontrol edebilme alt boyut puanında (U=58454.5; p<0.001), uyaran karşısında kontrol alt boyut puanında (U=64793.5; p<0.001) ve TDYÖ toplam puanında (U=49421; p<0.001) istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur.

Tablo 7. Katılımcıların Pandemi Sürecinde Evde Yemek Yeme Davranışı Artma Durumlarına Göre Koronavirüs 19 Fobisi Ölçeği ve Toplam Puan ve Alt Boyutlarının Karşılaştırılması

	Pandemi Sürecinde Evde Yemek Yeme Davranışı Artma Durumu	$\bar{X} \pm SS$	Medyan (min-max)	U	p
Psikolojik Alt Boyut	Evet	19.59±6.09	20 (6-30)	52392	<0.001***
	Hayır	16.55±6.22	17 (6-30)		
Somatik Alt Boyut	Evet	8.58±3.80	7.5 (5-25)	55303.5	<0.001***
	Hayır	7.41±3.74	6 (5-25)		
Sosyal Alt Boyut	Evet	14.54±5.13	14 (5-25)	52161.5	<0.001***
	Hayır	12.06±5.10	11 (5-25)		
Ekonomik Alt Boyut	Evet	7.59±3.47	7 (4-20)	55489	<0.001***
	Hayır	6.34±2.91	5 (4-20)		
C19P-S Toplam	Evet	50.29±15.78	49 (20-100)	50268.5	<0.001***
	Hayır	42.37±15.51	40 (20-98)		
Bedensel Belirtilere Aşırı Duyarlılık ve Kaygı Alt Boyut	Evet	27.34±6.45	27 (14-55)	57606.5	<0.001***
	Hayır	25.07±5.43	25 (14-45)		
Hastalığın Olumsuz Sonuçları Alt Boyut	Evet	7.52±2.33	7 (4-16)	61514	0.001**
	Hayır	7.00±2.38	7 (4-16)		
SAÖ Toplam	Evet	34.86±7.72	34 (19-70)	56307	<0.001***
	Hayır	32.07±6.87	31 (18-61)		
Gerginlik Durumlarında Yeme Alt Boyut	Evet	32.51±13.62	30.5 (12-60)	46141.5	<0.001***
	Hayır	24.53±11.47	21 (12-60)		
Olumsuz Duygularla Başa Çıkabilmek İçin Yeme Alt Boyut	Evet	26.31±11.65	23 (11-55)	49015	<0.001***
	Hayır	20.49±9.28	17 (11-55)		
Kendini Kontrol Edebilme Alt Boyut	Evet	13.97±3.34	14 (5-25)	68103	0.198
	Hayır	13.55±3.64	14 (5-25)		
Uyaran Karşısında Kontrol Alt Boyut	Evet	6.95±2.21	7 (2-10)	51823	<0.001***
	Hayır	5.81±2.21	6 (2-10)		
TDYÖ Toplam	Evet	79.73±27.27	74 (30-150)	46942	<0.001***
	Hayır	64.38±22.63	58 (30-150)		

U: Mann-Whitney U Testi ***p<0.001

Katılımcıların pandemi sürecinde evde yemek yeme davranışı artma durumlarına göre koronavirüs 19 fobisi ölçeğinin psikolojik alt boyut puanında (U=52392; p<0.001), somatik alt boyut puanında (U=55303.5; p<0.001), sosyal alt boyut puanında (U=52161.5; p<0.001), ekonomik alt boyut puanında (U=55489; p<0.001), C19P-S toplam puanında (U=50268.5; p<0.001) ve sağlık anksiyetesi ölçeğinin bedensel belirtilere aşırı duyarlılık ve kaygı alt boyut puanında (U=57606.5; p<0.001), hastalığın olumsuz sonuçları alt boyut puanında (U=61514; p<0.01) ve SAÖ toplam puanında (U=56307; p<0.001) istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur. Bireylerin pandemi sürecinde evde yemek yeme davranışı artma durumlarına göre Türkçe duygusal yeme ölçeğinin gerginlik durumlarında yeme alt boyut puanında (U=46141.5; p<0.001), olumsuz duygularla başa çıkabilmek için yeme alt boyut puanında (U=49015; p<0.001), uyaran karşısında

kontrol alt boyut puanında (U=51823; p<0.001) ve TDYÖ toplam puanında (U=46942; p<0.001) istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur.

Tablo 8. Ölçekler Arasındaki Korelasyon Katsayıları

		C19P-S-1	C19P-S-2	C19P-S-3	C19P-S-4	C19P-S-T	SAÖ-1	SAÖ-2	SAÖ-T	TDYÖ-1	TDYÖ-2	TDYÖ-3	TDYÖ-4
C19P-S-2	s	.66***	1.000										
C19P-S-3	s	.77***	.62***	1.000									
C19P-S-4	s	.54***	.62***	.56***	1.000								
C19P-S-T	s	.91***	.80***	.90***	.72***	1.000							
SAÖ-1	s	.50***	.44***	.44***	.25***	.51	1.000						
SAÖ-2	s	.21***	.23***	.23***	.15***	.24***	.39***	1.000					
SAÖ-T	s	.50***	.43***	.44***	.26***	.50***	.95***	.63*	1.000				
TDYÖ-1	s	.27***	.28***	.21***	.27***	.28***	.26***	.15*	.26*	1.000			
TDYÖ-2	s	.21***	.24***	.21***	.30***	.26***	.24***	.15*	.25*	.86***	1.000		
TDYÖ-3	s	.08*	.06	.03	.07*	.06	.13***	.00	.10*	.34***	.30***	1.000	
TDYÖ-4	s	.25***	.14***	.22***	.13***	.23***	.251***	.21*	.27*	.45***	.52***	.147***	1.000
TDYÖ-T	s	.27***	.27***	.22***	.29***	.29***	.28***	.15*	.28*	.95***	.93***	.451***	.568**

C19P-S-1: Psikolojik, C19P-S-2: Somatik, C19P-S-3: Sosyal, C19P-S-4: Ekonomik, C19P-S-T: C19P-S Toplam
 SAÖ-1: Bedensel Belirtilere Aşırı Duyarlılık ve Kaygı, SAÖ-2: Hastalığın Olumsuz Sonuçları, SAÖ-T: SAÖ Toplam
 TDYÖ-1: Gerginlik Durumlarında Yeme, TDYÖ-2: Olumsuz Duygularla Başa Çıkabilmek İçin Yeme, TDYÖ-3: Kendini Kontrol Edebilme, TDYÖ-4: Uyarın Karşısında Kontrol, TDYÖ-T: TDYÖ Toplam
 s: Spearman's Sıra Farkları Korelasyon Katsayısı* p<0.05; **p<0.01; ***p<0.001

Koronavirüs 19 Fobisi Ölçeğinin psikolojik alt boyut puanı ile koronavirüs 19 fobisi ölçeğinin somatik alt boyut puanı arasında anlamlı pozitif yüksek (s=0.66; p<0.001), sosyal puanı arasında anlamlı pozitif yüksek (s=0.77; p<0.001), ekonomik puanı arasında anlamlı pozitif orta (s=0.54; p<0.001), C19P-S toplam puanı arasında anlamlı pozitif çok yüksek (s=0.91; p<0.001), Sağlık Anksiyesi Ölçeğinin bedensel belirtilere aşırı duyarlılık ve kaygı puanı arasında anlamlı pozitif orta (s=0.52; p<0.001), hastalığın olumsuz sonuçları puanı arasında anlamlı pozitif zayıf (s=0.21; p<0.001), SAÖ Toplam puanı arasında anlamlı pozitif orta (s=0.50; p<0.001), Türkçe Duygusal Yeme Ölçeğinin gerginlik durumlarında yeme puanı arasında anlamlı pozitif zayıf (s=0.27; p<0.001), olumsuz duygularla başa çıkabilmek için yeme puanı arasında anlamlı pozitif zayıf (s=0.21; p<0.001), kendini kontrol edebilme puanı arasında anlamlı pozitif çok zayıf (s=0.08; p<0.05), uyarın karşısında kontrol puanı arasında anlamlı pozitif zayıf (s=0.25; p<0.001), TDYÖ toplam puanı arasında anlamlı pozitif zayıf (s=0.27; p<0.001) ilişki olduğu bulunmuştur.

Tablo 9. Koronavirüs 19 Fobisi Ölçeği (C19P-S) ve Sağlık Anksiyesi Ölçeği (SAÖ) Alt Boyut ve Toplam Puanlarının Türkçe Duygusal Yeme Ölçeği (TDYÖ) Puanları Üzerine Etkisinin İncelenmesi

Değişken	Standardize edilmemiş	Standardize edilmiş	F	R ²
----------	-----------------------	---------------------	---	----------------

		β	SH	Beta	t	p		
TDYÖ	(Sabit)	55.943	2.864	-	19.532	<0.001***	47.062	0.055
	Psikolojik	1.002	0.146	0.236	6.860	<0.001***		
TDYÖ	(Sabit)	60.566	2.171	-	27.902	<0.001***	50.539	0.059
	Somatik	1.709	0.240	0.244	7.109	<0.001***		
TDYÖ	(Sabit)	60.137	2.590	-	23.215	<0.001***	35.495	0.042
	Sosyal	1.052	0.177	0.206	5.958	<0.001***		
TDYÖ	(Sabit)	59.518	2.162	-	27.527	<0.001***	58.834	0.068
	Ekonomik	2.098	0.273	0.262	7.670	<0.001***		
TDYÖ	(Sabit)	53.112	2.841	-	18.693	<0.001***	63.464	0.073
	C19P-S	0.450	0.057	0.271	7.966	<0.001***		
TDYÖ	(Sabit)	45.930	4.024	-	11.415	<0.001***	53.360	0.062
	SAÖ-1	1.077	0.147	0.250	7.305	<0.001***		
TDYÖ	(Sabit)	59.651	3.048	-	19.568	<0.001***	26.347	0.032
	SAÖ-2	2.028	0.395	0.178	5.133	<0.001***		
TDYÖ	(Sabit)	43.143	4.201	-	10.269	<0.001***	58.657	0.068
	SAÖ	0.926	0.121	0.261	7.659	<0.001***		

β : Beta katsayısı; SH: Standart hata ***p<0.001

Koronavirüs 19 fobisi ölçeği ve sağlık anksiyetesi ölçeği alt boyut ve toplam puanlarının türkçe duygusal yeme ölçeği puanları üzerinde istatistiksel olarak etkisinin olduğu bulunmuştur.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Araştırmada 803 yetişkin birey üzerinde çalışılmış olup araştırmanın birincil amacı yetişkin bireylerde COVID-19 korkusu ve sağlık anksiyetesinin duygusal yeme davranışı üzerine etkisinin incelenmesi ve literatürde bu alanla ilgili eksikliğin giderilmesidir. Literatür incelendiğinde, yetişkinler üzerinde koronavirüs fobisini ölçmek için Koronavirüs 19 Fobisi Ölçeği, sağlık anksiyetesini ölçmek için Sağlık Anksiyetesi Ölçeği, duygusal yeme durumunu ölçmek için Türkçe Duygusal Yeme Ölçeği'nin uygulanmadığı görülmüş ve araştırmanın yapılması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle yetişkinler üzerinde yapılan bu araştırma literatür açısından yenilik arz etmektedir.

Araştırmada Koronavirüs 19 korkusu puanlarının karşılaştırılması incelenmiş ve sonucunda yetişkin bireylerin cinsiyet, medeni durum, kendini kilolu olarak görme durumu, pandemi sürecinde evde yemek yeme davranışı artma durumu ve koronavirüs ile ilgili bilgileri takip etme sıklıklarına göre C19P-S puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu, yaş, BKİ, psikiyatrik rahatsızlık durumu, kronik rahatsızlık durumu ve pandemide koronavirüse yakalanma durumlarına göre C19P-S puanları arasında anlamlı fark olmadığı bulunmuştur. Rahman (2021) tıp fakültesi öğrencilerinin COVID-19 fobi durumlarını incelediği çalışmasında öğrencilerin cinsiyetlerine göre koronavirüs fobileri arasında fark olduğunu, pandemi döneminde koronavirüs tanısı alma durumlarına göre anlamlı fark olmadığını belirtmektedir. Pandemi döneminde bireylerin koronavirüs korkularını inceleyen bir başka çalışmada Gencer (2020) bireylerin kronik hastalık durumlarına göre koronavirüs korkularında anlamlı farkın olmadığını belirtmektedir. Delibaş (2021) meslek yüksekokulu öğrencileri üzerinde koronavirüs 19 fobisini araştırdığı çalışmasında, öğrencilerin cinsiyetlerine göre koronavirüs 19 fobi puanları arasında anlamlı farkın olduğunu ve kadınların erkeklerden daha yüksek koronavirüs 19 fobi

puanına sahip olduğunu belirtmektedir. Kadınlar, strese karşı daha yüksek bir kırılganlık sergilemekte ve stresli yaşam olayları sonucunda ruhsal bozukluk geliştirme riskleri artmaktadır. Amerikan Psikiyatri Derneği tarafından yapılan araştırmada, kadınların erkeklere oranla daha fazla korku veya fobiden etkilendikleri görülmüştür. Bu bulgular, erkek ve kadın katılımcılar arasında farklı duygusal sıkıntı tepkileri verildiğini ortaya koyan araştırma bulgularıyla örtüşmektedir. COVID-19 döneminde yapılan araştırmalara bakıldığında, Bakioğlu ve ark. (2020) tarafından yapılan araştırmalarda da kadınların COVID-19'dan erkeklere oranla daha fazla korktukları görülmüştür. COVID-19 salgın sürecinde yürütülen diğer bir araştırmada, sedanter erkeklerin stresli bir durum karşısında psikolojik belirtiler gösterme olasılığının, kadınlara göre daha düşük olduğu görülmüştür (Levkovich, 2020). Erkek cinsiyeti rolünün güç, cesaret ve korkusuzluğu vurgulamasından hareketle erkeklerin kendilerine yükledikleri cinsiyet rolünün gereği psikolojik olarak kendilerini daha güçlü hissettikleri veya korkularını belli etmedikleri söylenebilir (Overfield, 2018). Bununla birlikte Çifçi ve Demir (2020) tarafından yapılan araştırmada, kadın ve erkek öğretmenlerin COVID-19 döneminde görülen anksiyete düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür. Tartışmaya dâhil edilen araştırma bulgularının çoğu, COVID-19 döneminde kadınların daha fazla psikolojik sorunlar yaşadıklarını göstermektedir. Bu sonuçlara göre salgın nedeniyle uygulanan sosyal izolasyonun, kadınların daha fazla etkilediği söylenebilir. Buna göre ani olarak gerçekleşen ve birçok bilinmeyi içerisindedir barındıran COVID-19'dan dolayı kadınların kendileri, aileleri, yakınları ve gelecekle ilgili erkeklerden daha fazla korku veya tedirginlik yaşadıkları anlaşılmaktadır. Literatürde COVID-19 pandemisinden psikolojik olarak kadınların erkeklere göre daha fazla etkilendiğini belirten birçok çalışma bulunmaktadır (Laato ve ark., 2020).

COVID-19 pandemi sürecinde üzerinde yaş değişkeni üzerinden birçok çalışma yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmaların ortaya çıkış hipotezlerinde izolasyon süreçlerinin bireylerin yaşları üzerinden ilerletilmesi olduğu söylenebilir. Ayrıca ileri yaş bireylerin pandemiden daha fazla etkilendiğinin de araştırmalar neticesinde bulunması izolasyon süreçlerinin yaşa kapsamında yaş değişkeni üzerinden ilerlemesine neden olduğu görülmüştür. Araştırmamızda yetişkin bireylerin yaş değişkenine göre koronavirüs 19 fobi puanları arasında anlamlı fark olmadığı bulunmuştur. Literatür incelendiğinde, bu araştırmanın bulgusuna tutarsız olarak, bireylerin COVID-19 fobisinin yaş değişkenine göre farklılaştığı bulgusuna ulaşılmıştır (Atılğan ve Aksoy, 2021; Cihan ve Durmaz, 2021; Lee vd., 2020). Atılğan ve Aksoy (2021) yaptıkları çalışmalarında 27 yaş ve üzeri katılımcıların COVID-19 fobi düzeylerinin diğer yaş gruplarına (18-20, 21-23, ve 24-26) göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu bulmuşlardır. Lee vd., (2020) yaptıkları çalışmalarında psikolojik sıkıntı ile bağlantılı olan COVID-19 fobisinin genç yetişkinlerde daha fazla görülmesi olası olarak bildirirken, Cihan ve Durmaz (2021) ise bu çalışmanın bulgusu ile tutarlı olarak yaşlı bireylerin COVID-19 fobi düzeylerinin yüksek çıktığını bildirmişlerdir.

Bu araştırmada, psikolojik sıkıntı değişkenine göre koronavirüs 19 fobisi arasındaki fark incelendiğinde anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. COVID-19 pandemi döneminde bireylerde yüksek korku, endişe, panik ve obsesif davranışlarla beraber COVID-19 fobisi (koronafobi) yeni bir fobi olarak literatüre girdiğini belirtmiştir (Tarhan, 2020). Ancak, bu çalışmada psikolojik sıkıntı ve COVID-19 fobisi arasında anlamlı ilişki bulunamasa da başka bir araştırmada COVID-19 pandemi sürecinde bireylerin psikolojik sıkıntılarının artış gösterdiği ve buna bağlı olarak COVID-19 fobisi geliştiği gösterilmiştir. Pandemi ile ilgili yeni bir yapı olan COVID-19 fobinin, psikolojik sıkıntı ile güçlü bir şekilde ilişki olduğu vurgulanmıştır (Lee vd., 2020). Asmundson ve Taylor (2020) yaptıkları çalışmalarında, yeni ortaya çıkan COVID-19 fobisinin, insan psikolojisi üzerinde büyük etkisi olduğunu belirtmiş ve bireylerde pandemi sebebiyle oluşan kaygı, panik, stres gibi psikolojik sıkıntı hallerinden kaynaklı olarak COVID-19 fobide artış olduğunu

vurgulanmıştır. Başka bir araştırmada da COVID-19 fobisinin ruh sağlığına etkisinin önemi vurgulanmıştır. COVID-19 pandemisinin stresli olaylarının, genel halk arasında işlevsiz kaygı ve korkuya neden olduğu belirtilmiştir (Singh ve Walia, 2021). Buna benzer şekilde başka bir araştırmada da yüksek COVID-19 fobisi düzeyine sahip bireylerin daha yüksek düzeyde durumluk kaygı gösterme eğiliminde olduğu tespit edilmiştir (Arpaci vd., 2020). Ayrıca COVID-19 fobisinin, aşırı çaresizlik ve intihar düşüncesi gibi duygusal sıkıntılarla yakından ilişkili olduğu ve COVID-19 fobisinden kaynaklı intihar vakalarının bildirildiği görülmektedir (Asmundson ve Taylor, 2020). Literatürde psikolojik sıkıntı ile COVID-19 fobisinin ilişkili olduğu vurgulansa da bu araştırmada anlamlı ilişki bulunamamıştır. Bu durum, psikolojik sıkıntı yaşayan her bireyde COVID-19 fobisi gelişmeyeceği ihtimalini düşündürmektedir. Bireyler pandemi döneminde dönemsel olarak da psikolojik sıkıntılar yaşayabilir fakat bu kesin olarak her bireyde fobiye yol açacağı anlamına gelmeyebilir. Bir diğer açıklama da bu araştırmanın anketlerinin pandemi sürecinde kısıtlı örnekleriyle kısıtlı zamanda yapılmış olmasıdır. Ayrıca Koronavirüs-19 Fobisi yeni geliştirilmiş bir ölçektir ve COVID-19 fobisi literatüre çok yeni girmiş bir fobi türüdür ve bu da anlamlı sonuç çıkmamasına yol açmış olabilir. Özellikle Türkiye’de COVID-19 fobisi ve psikolojik sıkıntının ilişkisini ele alan kısıtlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Daha geniş örneklerle yapılacak araştırmaların bu konu hakkında daha fazla yorum yapılmasına ve COVID-19 fobisini daha iyi anlamamıza yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Araştırmada sağlık anksiyetesi puanlarının karşılaştırılması incelenmiş ve sonucunda yetişkin bireylerin cinsiyet, yaş, pandemi sürecinde evde yemek yeme davranışı artma durumu, psikiyatrik rahatsızlık durumu ve kronik hastalık durumlarına göre sağlık anksiyetesi puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu, medeni durum, BKİ, kendini kilolu olarak görme durumu, pandemide koronavirüse yakalanma durumu ve koronavirüs ile ilgili bilgileri takip etme sıklıklarına göre sağlık anksiyetesi puanları arasında anlamlı fark olmadığı bulunmuştur. Araştırmada cinsiyete göre sağlık anksiyetesi puanlarında kadınların erkeklere göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. Kadınların erkekler ile karşılaştırılmasında daha yüksek sağlık anksiyetesi düzeyine sahip olması dikkat çekmektedir (Lewinsohn vd., 1993). Cinsiyetler arasındaki genel anksiyete farkının olası nedenleri incelendiğinde, sosyal yaşamda kadınların birçok alanda daha dejavantajlı olduğu ve anksiyeteye neden olabilecek faktörler ile karşılaşma olasılığının daha yüksek olduğu düşünülmektedir. Kadınların çocukluk çağı kötüye kullanımı da anksiyeteye temel oluşturan bir diğer etken olabilmektedir. Olumsuz yaşam olayları veya günlük rutindeki strese sebep olabilecek deneyimler anksiyetenin ortaya çıkmasında, kadınların ve erkeklerin bundan farklı oranlarda etkilenmesine sebep olabilmektedir. Bunun nedeninin, kadınların erkeklere oranla anksiyete oluşturabilecek stresörlere daha yoğun duygusal tepki vermeleri ve dışavurmlarının daha güçlü olmasının etkisi olduğu düşünülmektedir. Araştırmalar, kadınların erkekler ile karşılaştırıldığında daha çok ruminasyon yaptıkları (Bekker, 2000), daha düşük düzeyde bilişsel esnekliğe sahip oldukları tespit edilmiştir (Yelpaze ve Yakar, 2019). Kadınlar biyolojik olarak anksiyeteye daha yatkın olabilmektedir. Gebelik süreci, premenstrual ve postpartum dönemleri anksiyete ile ilişkili olduğu düşünülmektedir (Arslan vd., 2020). Beyindeki serotonin incelendiğinde, erkekler ve kadınlar arasında farklılıklar olduğu, kadınlarda serotonin reseptörlerinin sayısının daha fazla olmasına karşın serotonin taşıyan proteinlerin oranının az olması anksiyeteye olan yatkınlığı arttırabilmektedir (Jovanovic, 2008). Bir araştırmada, beyindeki serotonin sisteminin kadınlarda ve erkeklerde farklılık gösterdiği bulunmuştur (Jovanovic, 2008). Bunun kadın ve erkeklerde farklı düzeydeki anksiyete oranını açıklayabilmektedir.

Araştırmada yetişkin bireylerin psikolojik rahatsızlık durumları ve kronik hastalık durumlarına göre sağlık anksiyete puanları arasında anlamlı farkın olduğu, kronik hastalığa sahip bireylerin

ve psikolojik rahatsızlık durumu olan yetişkinlerin sağlık anksiyetesi puanlarının yüksek olduğu bulunmuştur. Literatür incelendiğinde, Hacıhasanoğlu vd., (2010) tarafından yapılan araştırmada sağlık ocağına başvuran ve kronik bir hastalık tanısına sahip olan kişilerle çalışılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre; kronik hastalığa sahip olan kişilerin anksiyete puanlarının yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Kronik hastalıkların uzun süreli olması, çeşitli işlev kayıplarına yol açabilmesi, yıllar süren tedavi sürecinin olması gibi nedenlerden ötürü psikiyatrik bozukluğa da neden olabilmektedir. Kronik hastalıklar bireylerin yaşam kalitesini düşürebilir, doğrudan biyolojik sisteme etki ederek anksiyeteyi tetikleyebilir (Soyuer ve Ünal, 2006). Kronik obstrüktif akciğer hastalığı'na sahip bireyler ile yapılan bir araştırmada da katılımcıların yüksek düzeyde anksiyeteye sahip olduğu görülmektedir (Dural ve Sarıtaş, 2019). Buldan ve Kurban (2018) tarafından yapılan araştırmada da kronik rahatsızlığa sahip olan bireylerin anksiyete puanları yüksek bulunmuştur.

Araştırmada yetişkin bireylerin koronavirüse yakalanma durumları ile sağlık anksiyetesi puanları arasında anlamlı farkın olmadığı bulunmuştur. Literatür incelendiğinde araştırmanın aksine bulgular olduğu bulunmuştur. COVID-19 tanısı alan bireylerin tanı almayanlara oranla daha yüksek düzeyde anksiyete belirtileri gösterdiği bulunmuştur. COVID-19 tanısı alıp hastanede yatarak tedavi alan bireyler ile yapılan araştırmada ise anksiyete düzeyi ve uyku problemleri incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre; bireylerin anksiyete ve uyku problemlerinin düzeyi yüksek bulunmuştur. Yılbaş (2021) tarafından yapılan bir araştırmada ise COVID-19 tanısı aldıktan sonra iyileşme dönemine giren bireyler psikiyatrik açıdan değerlendirilmiştir. Katılımcılarda görülen psikiyatrik tanı oranı olarak çoktan aza doğru; anksiyete bozukluğu, panik bozukluk, bedensel belirti bozukluğu, majör depresyon, travma sonrası stres bozukluğu, obsesif kompulsif bozukluk, uyku bozukluğu olarak sıralanmaktadır. Bu araştırma bulguları güncel araştırmanın bulguları ile çelişmektedir. Bunun olası sebeplerinden biri katılımcıların her iki gruptaki dağılımının eşit olmamasından ve çoğunluğun tanı almamış olmasından kaynaklanabilir. COVID-19 tanısı almamış bireyler ile yapılan bazı araştırmalarda da 2020'nin yaz mevsimine doğru tanı almamış kişilerde anksiyete semptomlarının değişimi değerlendirilmiştir ve COVID-19 tanısı almamış kişilerin kaygı düzeylerinde anlamlı bir düşüş olduğu saptanmıştır (Kujawa vd., 2020). COVID-19'un ilk çıktığı andan şimdiye kadar geçilen sürede aşı çalışmalarının yapılması, tedavi seçeneklerinin oluşmaya başlaması veya bireylerin "yeni normal"e ayak uydurmaya başlaması zamanla anksiyeteyi azaltabilir. Bir yas süreci gibi küresel yaşanan bu krizde de bireyler değişen yaşam düzenlerini önce inkâr edebilir, öfkelenebilir, anksiyete düzeyi artabilir, depresif hissedebilir en sonunda bu süreci kabullenip ayak uydurmaya çalışabilir.

Araştırmada duygusal yeme ölçeği puanlarının sosyo-demografik özelliklerle karşılaştırıldığında yetişkin bireylerin cinsiyet, yaş, medeni durum, BKİ, kendini kilolu olarak görme durumu, pandemi sürecinde evde yemek yeme davranışı artma durumu, psikiyatrik rahatsızlık durumu ve koronavirüs ile ilgili bilgileri takip etme sıklıklarına göre duygusal yeme puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu, kronik rahatsızlık durumu ve pandemide koronavirüse yakalanma durumlarına göre duygusal yeme puanları arasında anlamlı fark olmadığı bulunmuştur. Araştırmada cinsiyete göre duygusal yeme puanlarında kadınların erkeklere göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. Literatür incelendiğinde De Lauzon vd. (2004), cinsiyetler arası karşılaştırmada kadınların duygusal yeme puanlarının erkeklere göre daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Bir başka çalışmada benzer şekilde kadınlarda duygusal yeme puanlarının erkeklerden daha yüksek olduğu bildirilmiştir (Nagl vd., 2016). Ayrıca Camilleri vd., (2014) yaptıkları çalışmalarında kadınlarda erkeklerden fazla duygusal yeme durumu olduğunu belirtmişlerdir. Choi (2020), kız öğrencilerde duygusal yemenin birincil nedeninin stres olduğu ve sıklıkla bunu suçluluk duygusunun izlediği, erkek öğrencilerde ise

duygusal yemenin birincil nedeninin can sıkıntısı ve endişe gibi duygular olduğu ve duygusal yemenin ardından duyulan suçluluk duygusunun erkeklerde kızlardan daha az olduğunu belirtmiştir. Kadınların erkeklere göre sorunlarla başa çıkma yönteminin, yeme davranışı olarak ortaya koyduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte toplumsal baskıda kadınlara yöneltilen beden algısı; özellikle fit olma veya ideal kiloda olma gibi durumlar, kadınlar üzerinde daha fazla psikolojik baskıya neden olup daha fazla duygusal yemeye yönlendirdiği düşünülebilir.

Araştırmada yetişkin bireylerin yaşlarına göre sağlık anksiyetesi puanları arasında anlamlı farkın olmadığı bulunmuştur. Literatür incelendiğinde Konttinen vd., (2010) duygusal yeme semptomlarını inceledikleri çalışmalarında bireylerin yaşlarına göre sağlık anksiyete puanları arasında anlamlı fark olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda genç bireylerde daha yüksek düzeyde duygusal yeme davranışının görülmesinin bir sebebi, günümüzde ince beden olgusunun idealize edilmesiyle bu görüntüye ulaşmak için genç bireylerin aşırı katı uygulamalar gerçekleştirmesi olabilir. Katı uygulamalar gerçekleştiren bireyin ya hep ya hiç inancı dolayısıyla aşırı yeme ve katı diyet uçları arasında gidip gelmesi, dolayısıyla da gerçek ve ideal arasında tutarsızlık yaşaması muhtemeldir. Bu tutarsızlık sonucunda ise genç birey, vücut memnuniyetsizliği yaşayabilir ve bu memnuniyetsizliğin yarattığı olumsuz duygulanım sebebiyle duygusal yemeye daha duyarlı hale geliyor olabilir. Son olarak genç bireylerde daha çok görülmesinde beliren yetişkinlik dönemi etkili olabilir.

Araştırmada yetişkin bireylerin BKİ gruplarına göre duygusal yeme puanları arasında anlamlı farkın olduğu bulunmuştur. Geliebter vd., (2003) zayıf bireylerin, normal ve fazla kilolu bireylere kıyasla olumsuz duygular karşısında daha az yediklerini ortaya koymuşlardır. Fakat bu çalışmada şaşırtıcı olan sonuç zayıf bireylerin olumlu duygular karşısında normal ve hafif kilolu bireylere kıyasla daha çok yediği olmuştur. Benzer bir görüş olarak Sevinçer ve Konuk (2013) olumsuz duygular karşısında fazla kilolu bireylerin yeme eğilimi artarken, normal kilolu bireylerde yeme eğiliminin azaldığını söylemiştir. Konttinen vd., (2010) yaptıkları çalışmanın sonucunda duygusal yeme puanlarını ile bireylerin BKİ grupları arasında anlamlı fark olduğunu belirtmişlerdir. Konttinen vd. (2020), 5024 yetişkin üzerinde yürüttükleri çalışmada obez ve fazla kilolu olan bireylerde duygusal yeme puanı normal kilolu bireylere kıyasla daha yüksek çıkmıştır.

Araştırmada koronavirus 19 fobi puanları ile duygusal yeme puanları arasında anlamlı pozitif ilişki olduğu bulunmuştur. Literatür incelendiğinde, Katra (2021) yaptığı çalışmada koronavirus 19 fobi puanları ile duygusal yeme puanları arasında anlamlı ilişkinin olduğunu belirtmiştir. İlkaç vd., (2021) gerçekleştirdikleri bir çalışmada COVID-19 korkusunun duygusal yeme üzerine etkisinin minimal düzeyde olduğunu belirtmişlerdir. COVID-19 pandemi sürecinde COVID-19 korkusunun duyguları etkilemesi, bu durumun bireylerin duygusal anlarında yemek yeme belirtilerinde yetersizliğe sebep olabileceği düşünülebilir. Benzer şekilde Pak vd., (2021) COVID-19 fobisi ve duygusal yeme arasında pozitif yönde ilişki olduğunu belirtmişlerdir.

Araştırmada koronavirus 19 fobi puanları ile sağlık anksiyetesi puanları arasında anlamlı pozitif ilişki olduğu bulunmuştur. Literatür incelendiğinde, Al-Shannaq vd., (2021) çalışmada koronavirus 19 fobi puanları ile sağlık anksiyete puanlarıyla anlamlı ilişki olduğunu rapor etmiştir. Bakioğlu vd., (2020) gerçekleştirdikleri bir çalışmada katılımcıların COVID-19 korkusunun artmasıyla birlikte anksiyete düzeylerinin de arttığını belirtmişlerdir. Gritsenko vd., (2020) Rusya ve Belarus da öğrenim gören üniversite öğrencileri üzerine gerçekleştirdikleri bir çalışmada öğrencilerin koronavirus 19 fobi düzeyleri ve anksiyete düzeyleri arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğunu belirtmiştir. Alnazly vd., (2021) sağlık çalışanları üzerine gerçekleştirdikleri bir çalışmada COVID-19 fobisinin artmasıyla birlikte depresyon, anksiyete ve

stres düzeylerinin de arttığını belirtmiştir. Belen (2021) gerçekleştirdiği çalışmada COVID-19 korkusunun anksiyeteye pozitif yönde anlamlı ilişkisi olduğunu belirtmiştir. Literatürden elde edilen sonuçlar ve araştırmamızdaki bulgulardan anlaşılacağı üzere örneklem farklı olsa dahi katılımcıların koronavirüs 19 fobisinin sağlık anksiyete puanlarıyla ilişkili bir değişken olduğu görülmektedir.

Araştırmada sağlık anksiyete puanları ile duygusal yeme puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönde ilişki bulunmuştur. Literatür incelendiğinde, Papandreou vd., (2020) COVID-19 pandemi sürecinde gerçekleştirdikleri bir çalışmada katılımcıların duygusal yeme davranışları ve sağlık anksiyete puanları arasında anlamlı düzeyde ilişki olduğu belirtilmiştir. Shen vd., (2020) gerçekleştirdikleri bir çalışmada sağlık anksiyete puanları ile duygusal yeme puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde ilişki tespit edilmiştir. Bir başka çalışmada Özdemir (2015) duygusal yeme puanı yüksek olan bireylerin, duygusal yeme puanı düşük olan bireylere göre sağlık anksiyete düzeylerinin daha yüksek olduğunu rapor etmiştir.

ÖNERİLER

Yetişkin bireylerin COVID-19 korkusu ve sağlık anksiyetesinin duygusal yeme davranışı üzerine etkisini incelemek amacı ile yapılan çalışmanın sonuçları incelendiğinde, Koronavirüs 19 Fobisi puanlarının yetişkinlerin cinsiyetlerine, medeni durumlarına, kendini kilolu olarak görme durumlarına, pandemi sürecinde evde yemek yeme davranışı artma durumlarına ve koronavirüs ile ilgili bilgileri takip etme sıklıklarına göre, sağlık anksiyetesini puanlarının yetişkinlerin cinsiyetlerine, yaşlarına, pandemi sürecinde evde yemek yeme davranışı artma durumlarına, psikiyatrik rahatsızlık durumlarına ve kronik hastalık durumlarına göre, duygusal yeme puanlarının yetişkinlerin cinsiyetlerine, yaşlarına, medeni durumlarına, BKİ gruplarına, kendini kilolu olarak görme durumlarına, pandemi sürecinde evde yemek yeme davranışı artma durumlarına, psikiyatrik rahatsızlık durumlarına ve koronavirüs ile ilgili bilgileri takip etme sıklıklarına göre istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu bulunmuştur. Yetişkin bireylerin Koronavirüs 19 Fobisi puanları ile Sağlık Anksiyetesini Ölçeği puanları arasında, Duygusal Yeme puanları ile Sağlık Anksiyetesini puanları arasında ve Koronavirüs 19 Fobisi puanları ile Duygusal Yeme puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Koronavirüs 19 Fobisi'nin ve sağlık anksiyetesinin tüm alt boyutlarının ve toplam puanlarının duygusal yeme puanları üzerinde istatistiksel olarak etkisinin olduğu bulunmuştur. Bu sonuçlar doğrultusunda; yapılacak çalışmanın daha farklı ve daha kapsamlı örneklemle desteklenmesi, sağlık anksiyetesini yüksek olan yetişkinlerin duygusal yeme eğiliminde olduğu göz önünde bulundurularak bireylere anksiyete yönetimi hakkında bilgi verilmeli, duygusal yemenin şiddeti izlenmeli ve gerekli önlemlerin alınması, pandemi döneminde virüs hakkında doğru bilgiye ulaşabilmekte önemlidir. Sosyal medyadan veya televizyondan sürekli olarak salgınla ilgili haberlere maruz kalmakta bireylerin hem sağlık anksiyetesini hem de korku ve anksiyete düzeylerini arttırabilmektedir. Bu kapsamda, toplumun anksiyete düzeyini azaltmak için yetkililerin düzenli olarak kamuoyuna bilgi verilmesi, ileride oluşabilecek yeni pandemi süreçlerinde kayıpların daha az olması, daha az sürmesi vb. gibi durumlar için pandemi sürecinin geniş çaplı araştırmalarla desteklenmesi ve literatüre kazandırılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Alnazly, E., Khraisat, O. M., Al-Bashaireh, A. M., and Bryant, C. L. (2021). Anxiety, depression, stress, fear and social support during COVID-19 pandemic among Jordanian healthcare workers. *PLoS ONE*, 16(3), e0247679.

- Al-Shannaq, Y., Mohammad, A. A., and Khader, Y. (2021). Psychometric Properties of the Arabic Version of the Fear of COVID-19 Scale (FCV-19S) Among Jordanian Adults. *Int J Ment Health Addict*, 18,1-14.
- Andreasen, N.C., and Black D.W. (2001). *Eating Disorders: Introductory Textbook of Psychiatry*. Washington DC, American Psychiatric Publishing, Inc,
- Anderson, K. N., Pilsworth, S., Sharples, L. D., Smith, I. E., and Shneerson, J. M. (2007). Idiopathic hypersomnia: a study of 77 cases. *Sleep*, 30(10), 1274-81.
- Arnou, B., Kenardy, J., and Agras, W. S. (1995). The emotional eating scale: the development of a measure to assess coping with negative affect by eating. *International Journal of Eating Disorders*, 18, 79-90.
- Arpaci, I., Karataş, K., and Baloğlu, M. (2020). The development and initial tests for the psychometric properties of the COVID-19 Phobia Scale (C19P-S). *Personality and individual differences*, 164, 1-6, 110108. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2020.110108>
- Arslan, G., Yıldırım, M., and Aytaç, M. (2022). Subjective Vitality and Loneliness Explain How Coronavirus Anxiety Increases Rumination Among College Students. *Death Studies*, 46(5):1042-1051.
- Asmundson, G. J., Abramowitz, J. S., Richter, A. A., and Whedon, M. (2010). Health anxiety: current perspectives and future directions. *Current Psychiatry Reports*, 12(4), 306-312.
- Asmundson, G., and Taylor, S. (2020). Coronaphobia: Fear and the 2019-nCoV outbreak. *Journal of anxiety disorders*, 70. 102196. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2020.102196>
- Atılğan, D., and Aksoy, C. (2021). Investigation of COVID-19 Phobia and Satisfaction with Life Levels of Students Taking Special Talent Entrance Exams. *International Journal of Modern Education Studies*, 5(1), 75-91.
- Avçin, E., and Erkoç, B. (2021). Covid-19 Pandemi Sürecinde Sağlık Anksiyetesi, Yaşam Doyumu ve İlişkili Değişkenler. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, (17), 1-13.
- Aydemir, Ö., Kırkpınar, İ., ve Satı, T. (2013). Sağlık Anksiyetesi Ölçeğinin Türkçe için Güvenilirlik ve Geçerlilik Çalışması. *Nöropsikiyatri Arşivi*; 50:325-31.
- Bakioğlu, F., Korkmaz, O., and Ercan, H. (2020). Fear of COVID-19 and positivity: mediating role of intolerance of uncertainty, depression, anxiety, and stress. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 28, 1-14.
- Barsky, A. J., Wool, C., Barnett, M. C., and Cleary, P. D. (1994). Histories of childhood trauma in adult hypochondriacal patients. *The American Journal of Psychiatry*, 151, 397-401.
- Bekker, M. H. J. (2000). *Agoraphobia: Sex specific stress or sex specific stressors?* In: Sherr L, St. Lawrence SJ, eds. *Women, Health and the Mind*. John Wiley & Sons, Ltd, Chichester UK, 91-114.
- Belen, H. (2022). Fear of COVID-19 and mental health: The role of mindfulness in during times of crisis. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 20(1), 607-618.
- Bilgen, S. Ş. (2018). *Türkçe Duygusal Yeme Ölçeği geliştirilmesi geçerlilik ve güvenilirliği çalışması* (Yüksek lisans tezi). Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Birimoğlu Okuyan, C., Güneş, E., ve Yeşilyurt, E. (2020). COVID-19 Pozitif Hastaya Hemşirelik Bakımı Veren Bir Hemşirenin Deneyimleri: Olgu Sunumu. *Online Türk Sağlık Bilimleri Dergisi*, 5(4), 705-708.
- Buldan, Ö., ve Kurban, N. K. (2018). Kronik Hastalığı Olan Olguların Anksiyete ve Depresyon Düzeyleri ile Hemşirelik Bakımı Algısı Arasındaki İlişki. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 11(4), 274-282.
- Camilleri, G. M., Méjean, C., Kesse-Guyot, E., Andreeva, V. A., Bellisle, F., Hecker, S., and Peneau, S. (2014), The Associations between Emotional Eating and Consumption of Energy-Dense Snack Foods Are Modified by Sex and Depressive Symptomatology, *The Journal of Nutrition*, 114(8), 1264-1273.
- Cao, W., Fang, Z., Hou, G., Han, M., Xu, X., Dong, J., and Zheng, J. (2020). The psychological impact of the COVID-19 epidemic on college students in China. *Psychiatry Research*, 287, 112934. <http://doi:10.1016/j.psychres.2020.112934>

- Chen, W., Lan, Y., Yuan, X., Deng, X., Li, Y., Cai, X., and Tang, X. (2020). Detectable 2019-nCoV viral RNA in blood is a strong indicator for the further clinical severity. *Emerging microbes & infections*, 9(1), 469-473.
- Chesler, B. E. (2012). Emotional Eating: A virtually untreated risk factor for outcome following bariatric surgery. *The Scientific World Journal*. 365961. <https://doi.org/10.1100/2012/365961>
- Choi, J. (2020). Impact Of Stress Levels On Eating Behaviors Among College Stundets. *Nutrients* 12(5):1-10.
- Choi, E. P. H., Hui, B. P. H., and Wan, E. Y. F. (2020). Depression and anxiety in Hong Kong during COVID-19. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(10), 3740. <https://doi.org/10.3390/ijerph17103740>
- Cihan, F. C., and Durmaz, F. G. (2021). Evaluation of COVID-19 phobia and the feeling of loneliness in the geriatric age group. *The International Journal of Clinical Practice*, 75(6). e14089. <https://doi.org/10.1111/ijcp.14089>.
- Çelik, S. U., Çetinkaya, Ö., ve Tüzüner, A. (2020). Cerrahi ve COVID-19. *Gülhane Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Genel Cerrahi Kliniği*, Ankara.
- Çifçi, F., and Demir, A. (2020). The Effect of Home-Based Exercise on Anxiety and Mental Well-Being Levels of Teachers and Pre-Service Teachers in COVID-19 Pandemic. *African Educational Research Journal*, 8, 20-28.
- De Lauzon, B., Romon, M., Deschamps, V., Lafay, L., Borys, J. M., Karlsson, J., Ducimetiere, P., and Charles, M. A. (2004). The Three-Factor Eating Questionnaire- R18 Is Able To Distinguish Among Different Eating Patterns In A General Population. *The Journal of Nutrition*, 134, 2372-2380.
- Delibaş, L. (2021). COVID-19 fobisi ve endişe şiddeti; meslek yüksekokulu örneği. *Hastane Öncesi Dergisi*, 6(2), 201-212.
- Dural, G., ve Sarıtaş, S. Ç. (2019). Kronik Obstruktif Akciğer Hastalığı Olan Bireylerde Uyku Kalitesi ile Anksiyete ve Depresyon Arasındaki İlişki. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, (2), 247-252.
- Ganley, R. (1989). Emotion and eating in obesity: A review of literature. *International Journal of Eating Disorders*, 8, 343-361.
- Geliebter, A., and Aversa, A. (2003). Emotional eating in overweight, normal weight, and underweight individuals. *Eating Behaviors*, 3(4), 341-347.
- Gencer, N. (2020). Pandemi sürecinde bireylerin koronavirüs (Kovid-19) korkusu: Çorum örneği. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, (4), 1153-1173.
- Gritsenko, V., Skugarevsky, O., Konstantinov, V., Khamenka, N., Marinova, T., Reznik, A., and Isralowitz, R. (2020). COVID 19 Fear, Stress, Anxiety, and Substance Use Among Russian and Belarusian University Students. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 19(6), 2362-2368.
- Hacıhasanoğlu, R., Karakurt, P., Yıldırım, A., ve Uslu, S. (2010). Bir Sağlık Ocağına Başvuran Kronik Hastalığı Olan Bireylerde Anksiyete ve Depresyon. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 9(3), 209-216.
- Heatherton, T. F., Herman, C. P., and Polivy, J. (1991). Effects of physical threat and ego threat on eating behavior. *Journal of personality and social psychology*, 60(1), 138-143.
- İlktac, H. Y., Savcı, C., and Akıncı, A. C. (2021). Nutritional Behavior During COVID-19 Pandemic: The Effect of Fear and Sleep Quality on Emotional Eating. *Eating and Weight Disorders: EWD*, 27(7), 2673-2683. <https://doi.org/10.1007/s40519-022-01409-3>
- İnalkaç, S., ve Arslantaş, H. (2018). Duygusal yeme. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 27(1), 70-82.
- İnce, F., ve Evcil, F. Y. (2020). COVID-19'un Türkiye'deki İlk Üç Haftası. *Sdu Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*. 11(2), 1-6.
- İzci, F., Kulacaoğlu, F., ve Bestepe, E. (2021). COVID-19 pandemisi'nde toplum ve sağlık çalışanlarının ruh sağlığı ve koruyucu önlemler. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 13(1), 126-134.
- Jovanovic, H. (2008). *PET Evaluation of Central Serotonergic Neuro-Transmission in Women*. Doktora Tezi. Stockholm: Karolinska Enstitüsü. Klinik Sinirbilim Anabilim Dalı.

- Kaplan, H. I., and Kaplan, H. S. (1957). The psychosomatic concept of obesity. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 125, 181-201.
- Karataş, Z. (2020). COVID-19 Pandemisinin Toplumsal Etkileri, Değişim ve Güçlenme. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*. 4(1): 3-15.
- Katra, H. (2021). Öğretmenlerin Kovid-19 Korkusunun Fiziksel Aktivite İlişkisi, Mental Sağlık ve Yeme Davranışlarına Etkisi: Çanakkale Örneği. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
- Konttinen, H., Mannisto, S., Lahteenkorva, S. S., Silventoinen, K., and Haukkala, A. (2010). Emotional eating, depressive symptoms and self-reported food consumption. A population-based study. *Appetite*, 54, 473-479.
- Konttinen, H. (2020). Emotional Eating and Obesity in Adults: The Role of Depression, Sleep and Genes. *Proceedings of the Nutrition Society*, 79(3), 283-289.
- Kujawa, A., Green, H., Compas, B. E., Dickey, L., and Pegg, S. (2020). Exposure to COVID- 19 Pandemic Stress: Associations With Depression And Anxiety in Emerging Adults in The United States. *Depression and Anxiety*, 37(12), 280-1288.
- Kulu, M., ve Özsoy, F. (2021). Sağlık Çalışanları Dışı Toplumsal Örneklemde COVID-19 Anksiyete ve Sağlık Anksiyetesi Düzeyleri. *Kocaeli Medical Journal*, 10(1), 112-117.
- Laato, S., Islam, A. K. M., Islam, M. N., and Whelan, E. (2020). Why do people share misinformation during the Covid-19 pandemic?. *European Journal of Information Systems*. 2, 1-20. *arXiv preprint arXiv:2004.09600*.
- Lee, S. A., Jobe, M. C., Mathis, A. A., and Gibbons, J. A. (2020). Incremental validity of coronaphobia: Coronavirus anxiety explains depression, generalized anxiety, and death anxiety. *Journal of Anxiety Disorders*, 74, 1-4. 102268. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2020.102268>.
- Levkovich, I. (2020). The impact of age on negative emotional reactions, compliance with health guidelines, and knowledge about the virus during the COVID-19 epidemic: a longitudinal study from Israel. *J Prim Care Community Health*. 11, 1-10.
- Lewinsohn, P. M., Hops, H., Roberts, R. E., Seeley, J. R., and Andrews, J. A. (1993). Adolescent Psychopathology: I. Prevalence And Incidence Of Depression And Other DSM-III-R Disorders in High School Students. *Journal of abnormal psychology*, 102(1), 133-144.
- Lian, J., Jin, X., Hao, S., Cai, H., Zhang, S., Zheng, L., and Yang, Y. (2020). Analysis of epidemiological and clinical features in older patients with coronavirus disease 2019 (COVID-19) outside Wuhan. *Clinical infectious diseases*, 71(15), 740-747.
- Lyman, B. (1982). The nutritional values and food group characteristics of food preferred during various emotions. *Journal of Psychology*, 112, 121-7.
- Macht, M. (1999). Characteristics of eating in anger, fear, sadness and joy. *Appetite*, 33(1), 129-139.
- Macht, M. (2008). How emotions affect eating: a five-way model. *Appetite*, 50, 1-11.
- Mehrabian, A. (1980). *Basic dimensions for a general psychological theory Implications for personality*. Social, Environmental, and Developmental Studies. Cambridge: Oelgeschlager, Gunn & Hain. 351-374.
- Nagl, M., Hilbert, A., De Zwaan, M., Braehler, E., and Kersting, A. (2016). The German version of the dutch eating behavior questionnaire: psychometric properties, measurement in variance, and population-based *PLoS one*, 11(9), 1-15. e0162510. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0162510>.
- Nernekli, M. (2017). Üniversite öğrencilerinde psikolojik dayanıklılık, beden imajı ve emosyonel yeme arasındaki ilişki, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Norton, P. J., and Mehta, P. D. (2007). Hierarchical Model of Vulnerabilities for Emotional Disorders. *Cognitive Behaviour Therapy*, 36(4), 240-254.
- Oliver, G., and Wardle, J. (1999). Perceived effects of stress on food choice. *Physiology & Behavior*, 66, 511-515.
- Overfield T. (2018). *Biological Variation in Health and Illness: Race, Age, and Sex*. 2nd ed. Boca Raton: CRC Press.

- Özdelikara, A., Alkan, S. A., ve Mumcu, N. (2018). Hemşirelik öğrencilerinde sağlık algısı, "sağlık anksiyetesi" ve etkileyen faktörlerin belirlenmesi. *Medical Journal of Bakirkoy*, 14(3), 275-282.
- Özdemir, G. S. (2015). *Duygusal Yemenin Depresyon, Anksiyete ve Stres Belirtileri ile Olan İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Sosyal Bilimler Enstitüsü. Psikoloji Anabilim Dalı. Klinik Psikoloji Bilim Dalı.
- Özgül, O. Ö., ve Saatçi, E. (2021). Çukurova Üniversitesi tıp fakültesi öğrencilerinin sağlık anksiyete düzeyleri ve sağlıklı yaşam biçimi davranışları. *Türk Aile Hekimleri Dergisi*, 25(3), 84-90.
- Pak, H., Süsen, Y., Nazlıgül, M. C., and Griffiths, M. (2021). The Mediating Effects of Fear of COVID-19 and Depression on the Association Between Intolerance of Uncertainty and Emotional Eating During the COVID-19 Pandemic in Turkey. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 20(3), 1882-1896.
- Papandreou, C., Arija, V., Aretouli, E., Tsilidis, K. K., and Bulló, M. (2020). Comparing eating behaviours, and symptoms of depression and anxiety between Spain and Greece during the COVID-19 outbreak: Cross-sectional analysis of two different confinement strategies. *Eur Eat Disorders Rev*, 28(6), 836-846.
- Patel, K. A., and Schlundt, D. G. (2001). Impact of moods and social context on eating behavior. *Appetite*, 36(2), 111-118.
- Pinaquy, S., Chabrol, H., Simon, C., Louvet, J. P., and Barbe, P. (2003). Emotional eating, alexithymia, and binge-eating disorder in obese women. *Obesity Research*, 11, 195-201.
- Purabdollah, M., and Ghasempour, M. (2020). Necessity of attention to mental health of the front line nurses against COVID-19. *International Journal of Community Based Nursing & Midwifery*, 8(3), 280-281.
- Rahman, S. (2021). Tıp fakültesi öğrencilerinin Covid-19 fobi durumlarının değerlendirilmesi. *Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Tıp Dergisi*, 35(1), 68-73.
- Salkovskis, P.M., Rimes, K.A., Warwick, H.M., and Clark, D.M. (2002). The Health Anxiety Inventory: development and validation of scales for the measurement of health anxiety and hypochondriasis. *Psychol Med*; 32:843-853.
- Schachter, S., Goldman, R., and Gordon, A. (1968). Effects of fear, food deprivation, and obesity on eating. *Journal of Personality and Social Psychology*, 10(2), 91-97.
- Serin, Y., ve Şanlıer, N. (2018). Duygusal yeme, besin alımını etkileyen faktörler ve temel hemşirelik yaklaşımları. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 9(2), 135-146.
- Sevinçer, G. M., and Konuk, N. (2013). Emotional eating. *Journal of Mood Disorders*, 3(4), 171-178.
- Shen, W., Long, L. M., Shih, C. H., and Ludy, M. J. (2020). A Humanities-Based Explanation for the Effects of Emotional Eating and Perceived Stress on Food Choice Motives during the COVID-19 Pandemic. *Nutrients*, 12(9), 2712., 2-18. <https://doi.org/10.3390/nu12092712>.
- Singh, G. P., and Walia, N. (2021). Coronaphobia in Contemporary Psychiatry: Current Status and Future Prospects. *Prim Care Companion CNS Disord*, 23(2), 1-12. <https://doi.org/10.4088/PCC.21com02917>
- Skinner, E. E. (1996) A Guide to Constructs of Control. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3(71), 549-570.
- Soyuer, F., Ünalın, D., ve Öztürk, A. (2006). Kronik Beyin Damar Hastalıklarında Yaşam Kalitesi ve Etkileyen Faktörler. *İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 13(3), 157- 162.
- Stice, E., Presnell, K., and Spangler, D. (2002). Risk factors for binge eating onset in adolescent girls: a 2-year prospective investigation. *Health Psychology*, 21(2), 131-138.
- Tarhan, N. (2020). e-Koronafobi. NP İstanbul Beyin Hastanesi: <https://npistanbul.com/koronavirus/prof-dr-nevzat-tarhan-koronafobi-hayatikisitliyor> adresinden alındı, Erişim Tarihi: 10 Mart 2022
- Vanderweele, T. J., Chen, Y., Long, K., Kim, S., and Trudel-fitzgerald, C. (2020). Positive Epidemiology? *Epidemiology*, 31(2), 189-193.
- Yelpaze, İ., ve Yakar, L. (2019). Üniversite Öğrencilerinin Yaşam Doyumu ve Bilişsel Esnekliklerinin İncelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 9(54), 913-935.

Yılbaş, B. (2021). COVID-19 Tanısı ile Tedavi Gören Bireylerin İyileşme Dönemi Sonrasında Psikiyatrik Tanı Açıısından Değerlendirilmesi. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 24(2), 239-245.

Zhao, S., Lin, Q., Ran, J., Musa, S. S., Yang, G., Wang, W., Lou, Y., Gao, D., Yang, L., He, D., and Wang, M. H. (2020). Preliminary estimation of the basic reproduction number of novel coronavirus (2019-nCoV) in China, from 2019 to 2020: A data-driven analysis in the early phase of the outbreak. *International Journal of Infectious Diseases*, 92, 214-217.

Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi

2023, 6(7): 876-896.

DOI: [10.26677/TR1010.2023.1254](https://doi.org/10.26677/TR1010.2023.1254)

ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Bölgesel Tedarik Zincirinde Meyve-Sebze Perakendeciliği Sorunları ve Lojistik Faaliyetlerine Etkisi: Hatay İli Örneği*

Emre SULTANOĞLU, Yüksek Lisans Öğrencisi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay, e-posta: emresultanoglu@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8563-4771>

Doç. Dr. V. Alpagut YAVUZ, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Hatay, e-posta: vyavuz@mku.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4557-5601>

Öz

Küresel ve bölgesel ölçekte farklı dinamikler ve uygulamaların söz konusu olduğu gıda perakendeciliği bölgesel düzeyde özellikle yaş meyve ve sebze reyonlarında karşılaşılan sorunlar ve uygulamalar açısından yeterince incelenmemiş bir konudur. Bu kapsamda, bölgesel zincir marketlerin gıda tedarik zinciri ve depolama faaliyetleri kapsamında yaşadığı sorunların incelenmesi ve öncelikli sorunların aralarında oluşan etkileşimin tespiti, çözüm önerilerinin geliştirilmesinde büyük önem taşımaktadır. Bu etkileşimi incelemeye imkan sağlayan yaklaşımlar arasında yaygın kullanımıyla Analitik Network Proses (ANP) yöntemi öne çıkmaktadır. Bu çalışmada gerçekleştirilen uygulama Hatay ilinde faaliyet gösteren ve şube sayısı en az beş olan zincir marketlerle gerçekleştirilmiştir. Çalışma iki aşamadan oluşmaktadır ve nicel ve nitel analiz yöntemlerine dayanmaktadır. Sorunları belirlemek amacıyla ilk aşamada zincir market yöneticileriyle yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiş ve bölgesel düzeyde meyve sebze reyonlarında yaşanan sorunlar tespit edilmiştir. Daha sonra belirlenen sorunlar, ikili karşılaştırma soruları içeren anketle değerlendirilip ANP yöntemiyle analiz edilerek sorunların öncelikleri belirlenmiştir. Yapılan analiz sonucunda maliyetle ilgili sorunların en öncelikli sorun olduğu tespit edilmiştir.

* Bu makale, Doç. Dr. V. Alpagut YAVUZ danışmanlığında Emre SULTANOĞLU tarafından hazırlanan yüksek lisans tezi çalışmasından üretilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gıda Perakendeciliği, Gıda Lojistiği, Yaş Meyve ve Sebze, Analitik Network Proses.

Makale Gönderme Tarihi: 30.04.2023

Makale Kabul Tarihi: 07.07.2023

Önerilen Atıf:

Sultanoğlu, E. ve Yavuz, V. A. (2023). Bölgesel Tedarik Zincirinde Meyve-Sebze Perakendeciliği Sorunları ve Lojistik Faaliyetlerine Etkisi: Hatay İli Örneği, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(7): 876-896.

Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences

2023, 6(7): 876-896. DOI:[10.26677/TR1010.2023.1254](https://doi.org/10.26677/TR1010.2023.1254)

ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

RESEARCH PAPER

Challenges of Fruit and Vegetable Retailing in The Regional Supply Chain and The Impact on Logistics: The Case of Hatay Province

Emre SULTANOĞLU, MSc. Student, Hatay Mustafa Kemal University, Institute of Social Sciences, Hatay, e-mail: emresultanoglu@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8563-4771>

Associate Prof. Dr. V. Alpagut YAVUZ, Hatay Mustafa Kemal University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Hatay, e-mail: vyavuz@mku.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4557-5601>

Abstract

Food retailing, which has different dynamics and practices on a global and regional scale, is a subject that has not been sufficiently examined at the regional level, especially in terms of the problems and practices encountered in fresh fruit and vegetable departments. In this context, examining the problems experienced by regional chain markets within the scope of food supply chain and warehousing activities and determining the interaction between priority problems is of great importance in developing solutions. Analytic Network Process (ANP) method stands out with its widespread use among the approaches that allow to examine this interaction. The application in this study was carried out with chain supermarkets operating in Hatay province and having at least five branches. The study consists of two stages and is based on quantitative and qualitative analysis methods. In the first stage, face-to-face interviews were conducted with chain market managers in order to identify the problems and the problems experienced in the fruit and vegetable departments at the regional level were identified. Then, the identified problems were evaluated with a questionnaire containing pairwise comparison questions and analyzed with the ANP method to determine the priorities of the problems. As a result of the analysis, it was determined that cost-related problems were the most important problem.

Keywords: Food Retailing, Food Logistics, Fresh Fruits and Vegetables, Analytic Network Process.

Received: 30.04.2023

Accepted: 07.07.2023

Suggested Citation:

Sultanoğlu, E. and Yavuz, V. A. (2023). Challenges of Fruit and Vegetable Retailing in The Regional Supply Chain and The Impact on Logistics: The Case of Hatay Province, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 6(7): 876-896.

GİRİŞ

Lojistiğin gıda alanındaki uygulamaları sadece taşıma, depolama, işleme ve satışa sunmanın ötesinde insan sağlığı, gıda güvenirliliği ve izlenebilirliği ve gıda teknolojilerini kapsamaktadır. Gıda Tedarik Zinciri ve Gıda Lojistiği başlıkları altında tanımlanan bu alan, uygulama ve etki alanı olarak kapsamı çok yönlü, geniş bir sistemdir. Ekonomik ve sosyal açıdan beşeri sistemin önemli bir parçasıdır. Özellikle ekosistemin sürdürülebilirliği söz konusu olduğunda, gıda tedarik zincirinin zamanlama, ürünün yapısı ve depoculuk faaliyeti boyutlarını kapsayan bir yelpazede uygulamaları yakından ilgilendirmektedir.

Süpermarketlerin gıda değer zinciri içerisinde yer almaya başlamasıyla birlikte üreticiden tüketiciye kadar olan süreç daha çok ön plana çıkmıştır. Gelişen modern perakendecilik anlayışı, tarım sektörü ve tedarik zincirlerinin arasındaki bağlantıları oluşturmuş ve bu ağın farklı anlayışlarla etkileşimini gerçekleştirmiştir. Hızla yaygınlaşan bu sistem mal satın alma sistemlerini, merkezi satın alma kanallarını ve dağıtım kanallarını farklı bir hale getirmeye başlamış ve yeni standartlar oluşturmuştur. Bunların neticesinde geleneksel gıda tedarikinden farklı bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu yapı; özgün kalite ve güvenlik sistemlerinin kullanımını, sözleşmeli alışveriş ve öncelikli tedarikçi listelerini, dağıtım kanalları ve merkezi satın alma işlemleriyle beraber küresel, ulusal ve bölgesel ağ ilişkilerini de oluşturmaktadır (Seçkin, 2015: 70-79).

Endüstriyel gıda tedarik sistemi sürdürülebilirlik açısından birçok çevresel ve sosyal zorluklarla karşılaşmaktadır. Tüketicilerin coğrafi olarak tercih ettikleri bölgesel gıda tedarik zincirleri ve gıda üreticileri bu zorluklara bir çözüm olacak şekilde fırsat sunmaktadırlar. Ancak küçük ölçekli üreticinin tüketiciye ulaşmasında ilgili maliyetler bu fırsatların başarılı sonuçlar doğurmasında olumsuz etki oluşturmaktadır. Bölgesel gıda sistemlerinin tüm potansiyellerine ulaşabilmesi için kurumsal veya perakende kanalları aracılığıyla ürün dağıtım ölçeklendirmesi yaparak tüketiciye uygun koşullarda hizmet sunabilmesi gerekmektedir. Bunu başarmak için lojistik, depolama, taşıma, malzeme yönetimi ve tedarik zinciri için bilgi ve lojistik işlemlerinin entegrasyonu rekabet gücünü arttırarak üretim ve dağıtım için büyük avantaj sağlar. Etkili lojistik yönetimi doğru ürünün, doğru zamanda, doğru miktarda, doğru yerde, doğru koşullarda sürekliliğini sağlaması için yeterli destek ve alt yapıya ihtiyaç duymaktadır. Sonuç olarak, bölgesel tedarik zincirleri de yaygın olarak ulaştırma, depolama ve envanter yönetimi gibi konularda çeşitli zorluklarla mücadele etmektedirler. Bu konuda yapılan çalışmalar bölgesel gıda tedarik zincirinde başarı için birçok lojistik uygulama önermektedir (Mittal, Krejci ve Craven, 2018: 168); verimli araç kullanımı, geri taşıma, doğru araç seçimi, zamanında ve sık teslimat, üçüncü taraf lojistik (3PL), ulaşım birliği, etkin iş gücü kullanımı, tesis lokasyonu, alt yapı geliştirme, verimli depolama politikaları, depolama işbirliği ve kaynak paylaşımı, depo envanteri yönetimi ve sistemleri, envanter takibi ve gıda izlenebilirliği, talep tahmini, iyileştirilmiş tedarikçi güvenilirliği ve iş birliğiyle kaynak envanter paylaşımını yönetmek olarak ifade edilebilir. Ancak çoğu zaman özel ihtiyaçları nedeniyle gıda tedarik zincirlerinin lojistik alt yapıları bu sistemin kurulması veya işlenmesi bakımından yeterli imkanları sunmamaktadır.

Çalışmanın ana konusu olan “yaş meyve-sebze” tedarik zincirinde lojistik etki alanı içinde önemli bir yere sahiptir. Özellikle gıdanın bozula bilirliği söz konusu olduğunda, istenilen ürün özelliklerinin korunabilmesi, uygun depolama koşulları ve hızlı aktarım ile sağlanabilir. Bu bağlamda bölgesel tüketim alışkanlıkları yerel ürünleri ön plana çıkartabilmektedir. Perakendeciler için bu ürünlerin yakın bölgeden tedarik edilmesi bir gereksinim haline gelmektedir. Küçük ve orta ölçekteki perakende zincirlerinin bölgeden tedarik etmekteki sebepleri arasında erişebilirlik, talebe uygunluk, maliyet vb. unsurlar öne çıkmaktadır. Bu işletmelerde faaliyet boyutunun ülke çapındaki zincirlere kıyasla küçük olması ölçek

ekonomisinin birim maliyeti azaltıcı etkisinden faydalanamamaya yol açmaktadır. Sonuçta büyük zincir marketlerle fiyat rekabeti açısından bir dezavantaj oluşturmaktadır. Bölgesel tedarik zinciri sorunları bu ve benzeri nedenlerle farklılık göstermektedir. Dolayısıyla bu yapıların sorunlarının incelenmesi uygun çözüm önerilerinin geliştirilmesine katkı sağlayacaktır. Ayrıca, bölgesel üreticilerin ürünlerinin pazarlanması açısından da bölgesel zincir yapıların sürdürülebilir, rekabet edebilir olmasına yardımcı olacaktır. Bu noktada bu çalışmada, yaş meyve-sebze gıda perakendeciliğinde gerek dünyada gerek ülkemizde benzer yapıların karşılaşılabileceği sorunları ve önem derecelerini Hatay İli örneğinde ele alarak belirlemeye çalışılmıştır.

TEDARİK ZİNCİRİ VE GIDA PERAKENDECİLİĞİ İLİŞKİSİ

Tedarik zinciri ve gıda perakendeciliği son yıllarda girişimcilik kararlarını büyük ölçüde etkileyen güçlü bir şekilde büyüyen ticari faaliyet alanıdır. Yaş meyve ve sebze sektöründe bazı gıda şirketlerinin alt satıcılarla işbirliği içerisinde hareket etmesi “ileriye dönük entegrasyon” olarak adlandırılmaktadır. Bu entegrasyonun işletmelerin fiyat dengesini daha iyi kontrol etmelerini ve piyasada gelişen talep hareketlerine daha etkin ve hızlı bir şekilde cevap vermelerini sağlamaktadır. Üretim ve pazarlama bilgileriyle güçlendirilen üretici ve satıcılar, tedarik zincirinin de etkin kullanımıyla gıda perakendeciliğini daha karlı ve sürdürülebilir bir sektöre dönüştürebilirler. Ülkemizde bölgesel düzeyde birçok yerel marketin dağıtım merkezlerini kendi başlarına işletmekte oldukları görülmektedir. Çeşitli gıda ürünlerinin (yaş sebze ve meyve, et ve süt ürünleri vs.) satın alımlarının ardından tedarikçiden tedarik edilen bu ürünleri kendi soğuk hava depolarında muhafaza etmekte ve dağıtım kanallarıyla kendi satış mağazalarına ulaştırıp satışını gerçekleştirmektedirler (Çalık, 2019: 195-196).

Gıda Perakendeciliği

Gıda perakendeciliği, tüketicilere birçok çeşitte mal ve hizmetler sunan hızın belirleyici olduğu kompleks bir sektör olarak tanımlanmaktadır. Sektör içinde farklı türlerde perakendecileri barındırmaktadır. Bu özellik tedarikçiler arasında oldukça önemli bir güç olarak görülmektedir. Çünkü rekabet ortamında yer alan gıda perakendecileri, konum, ürün çeşidi, sunulan hizmet kalitesi ve fiyat seçenekleri gibi birçok farklı uygulamayla rakiplerine rekabet avantajı sağlamaya çalışmaktadırlar (Görmez, 2017: 1).

Perakende sektörünün payının büyük bir kısmını gıda perakendeciliği oluşturmaktadır (Udul, 2019). Türkiye’de modern perakendeciliğe geçiş süreci, gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında daha yavaş bir şekilde gerçekleşmiştir. Türkiye ekonomisinde perakendecilik sektörünün payı toplam içinde %55 olarak aktarılmaktadır ve bu perakendecilik payının içinde gıda perakendeciliği toplam sektörün %44’ünü kapsamaktadır (Ulusoy, 2018). Gıda tedarik zinciri, tarımsal üretim, işleme, dağıtım, perakende satış ve tüketim olmak üzere tarlalardan çıkan mahsullerin sofraya gelene kadar hangi aşamalardan geçtiğini kapsayan tüm süreçleri içermektedir (Siche, 2020: 3-6; Rizou, Galanakis, Aldawoud ve Galanakis, 2020: 293-299).

Dünyada gıda üretimi gerçekte tüm talebi karşılayacak düzeydedir. Fakat buna rağmen gıdanın küreselde arzında ve dağıtımında etkin bir yapı olduğu söylenemez. Günümüzde giderek gıda üretimi için çevresel bozulma, olumsuz hava koşulları, ekonomik krizler, çatışmalar, ticari yaptırımlar ve salgın hastalıklar gibi nedenlerden dolayı koşulların bozulması tedarik zincirinde kesintilere neden olmaktadır. Bunun sonucunda hem küresel hem de bölgesel düzeyde kısmi gıda kıtlığı yaşanabilmektedir (Udmale, Pal, Szabo, Pramanik ve Large, 2020). Özellikle Covid 19

salgınıyla birlikte dünya genelinde gıda sistemlerinin ve gıda tedarik zincirlerinin kırılganlığı konusunu ön plana çıkırmıştır. Küresel gıda tedarik zincirinde arz ve talep dengesinin bozulması gıda perakendeciliğinin esneklik ve değişen şartlara uyum yeteneğinin ne kadar önem arz ettiğini göstermiştir. Salgının önlenmesi amacıyla devlet tarafından getirilen kısıtlamalar, tarım faaliyetlerini ve lojistiğini de ciddi oranda etkilemiştir. Ekonomik faaliyetlerdeki sınırlamalar sonucunda birçok ülkede gıda kıtlığı ve gıda enflasyonu sorunu gündeme gelmiştir (Soğancılar, Dereli ve Sağlam Arı, 2022: 2333-2335). Bu kapsamdaki sorunlara karşı geliştirilecek uygulamaların gıda güvenliğini garanti edecek şekilde tedarik zincirinin sürdürülebilirliğini sağlama amaçlı, verimlilik, yanıt verebilirlik, kalite, üreticinin arzı ve küçük perakendecilerin talebinin kalıcılığının sağlanması hedefleri odağında geliştirilmesi önerilmektedir (Castro, Cabrera ve Jaimes, 2021: 135-151).

Tedarik Zinciri Yönetiminin Gıda Perakendeciliğine Faydaları

Taze ve bozulabilir gıdaların tedarik zinciri, kısa ürün ömürleri ve hızlı nakliye ile karakterize edilir. Bu ürünlerin değer kayıpları üretildikleri andan itibaren başlamaktadır. Bu sebeple perakendeciler bu tür ürünlerin ellerinde bulundurdukları miktarı dikkatle takip etmek isterler. Yapılan araştırmalar perakendecilerin bozulabilir gıda kaybının ürün miktarının %15'ine kadar çıkabildiğini göstermektedir (Govindan, Jafarian, Khodaverdi ve Devika, 2014: 3-4).

Taze ve bozulabilir gıda kategorisindeki yaş meyve ve sebze ürünlerinde tedarik zinciri süreci karmaşık bir yapıya sahiptir. Bunun nedeni ise tedarikin müşteri talebine bağlı gerçekleştirilmesi ve uygun bir tedarikçi ağı gerektiren bir dizi iş sürecine gerek duyulmasıdır (Pralhad ve Ramaswamy, 2000: 79-90). Bu tedarik zinciri üyeleri talebi hızlı ve maliyet açısından uygun karşılayabilmek için sağlıklı bilgiye ihtiyaç duymaktadırlar (Cecere, O'Marah ve Preslan 2004: 15-16).

Yaş meyve ve sebze tedarik zincirleri, fazla sayıda üye içerdikleri ve istihdam üzerinde önemli etkiye sahip oldukları için ülke ekonomileri ve yönetimleri için önem arz etmektedir. Yaş sebze ve meyvenin tüketiciye sağlıklı ve zamanında ulaşması, tedarik zincirinin özenli bir işleyiş sergilemesine dayanmaktadır. Bu süreç üretim aşamasında doğru çeşitlerin ekilmesiyle başlayıp, ürünlerin olgunlaşmasının en uygun seviyesinde toplanmasını, ürün yapısına uygun ambalajlanmasını, taşınmasını, pazarlamanın doğru zamanda yapılmasını ve genel olarak üreticiler, nakliyeciler ve perakendeciler arasında detaylı iletişim ve koordinasyonun sağlanmasını gerektirir (Naik ve Suresh, 2018: 273-274).

Yaş Meyve- Sebze ve Depolama İlişkisi

Gıdaların dayanıklı güvenli ve sağlıklı olma zorunluluğu ürünün raf ömrünü belirleyen paketleme, depolama ve dağıtım koşullarını çok önemli hale getirmiştir (Şen, 2007). Ürünlerin ihtiyaç duyduğu koşullar, depolama amacı ve raf ömrü birbirinden farklıdır. Bu tür ürünlerin bir kısmı hasattan hemen sonra tüketime hazır olmayabilir. Bunun için uygun hava, nem ve sıcaklık koşullarında bekletilip yumuşamaya bırakılarak kullanıma uygun hale getirilmesi gerekir. Buna göre ürünlerin bazılarının hasadı zamanında, bazı ürünlerinse (özel olarak pazara ulaşım zamanı uzun ve raf ömrü kısa ürünlerde) zamanından önce yapılarak, ürünün olgunlaşması depolama ve pazara ulaşma sürecinde tamamlanmış olur. Kimi zaman ise depolama süreci, talep edilen miktarda ürünün birikmesini sağlayana kadar meyvenin saklanması amaçlanmaktadır (Bircan, 2016). Ayrıca meyve ve sebze ürünleri için tüketici ihtiyaçlarının karşılanmasında depolamanın rolü çok önemlidir. Depolama, sebze ve meyve ürünlerinde, ürüne özen göstererek zarar vermeden yapılan hasat, depolama performansını arttırarak olumlu bir etki gösterir. Terski

durumda depolama esnasında hastalık gibi durumlar baş gösterebilir. Bu durumda da kalite ve pazarlanabilir ürün miktarı olumsuz yönde bir etkiye maruz kalır. Depolamada dünya üzerindeki yeni teknolojilerin ülkemizde hızlı bir şekilde uygulanabilirliğinin değerlendirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır (Gökkür ve Çelik, 2016: 50-55).

Üreticilerin ürünün ihtiyacı olan iklimlendirme koşullarını içeren depolama yapamaması çok miktarda ürünün aynı anda pazara sunulmasına ve üretim fazlalığı nedeniyle de fiyatların istenmeyen düzeyde düşmesine neden olmaktadır. Üretici birlikleri ve lisanslı depoculuk faaliyetlerinin artırılması, özellikle soğuk hava depolarının inşası konusunda çalışmalar yapılması hem üreticiler hem de tüketiciler açısından önemli bir konudur.

Bölgesel tedarik zincirlerinin kümelenmesi ve ağ entegrasyonu sağlaması, bir bölgenin ulusal düzeyde ve bir ülkenin uluslararası düzeyde rekabet gücünü arttırmak için iş birliği yapmanın yollarıdır. İş birliği biçimleri ekonomik güce, güvene ve bilgi paylaşımına dayanır (Bourlakis ve Bourlakis, 2001; Trienekens, Hagen, Beulens ve Omta, 2003; Aghazadeh, 2004; Groothedde, Ruijgrok ve Tavasszy, 2005; Gimenez, 2006; Ljungberg, 2006; Sandberg, 2007). Gıda sektöründeki bu tür iş birliği, perakendeciler, üreticiler ve toptancılar gibi paydaşlar arasında ekonomik, sosyal ve çevresel faydaları sağlayan verimli bağlantılar oluşturmaktadır (Aghazadeh, 2004; Mikkola, 2008). Tedarik zincirinin karmaşıklığının artması ortaklar arasında iş birliği ve bilgi paylaşımının öneminin artmasına sebep olmaktadır.

Bu çalışmada bölgesel gıda tedarik zinciri; üretici, perakendeci ve tüketici üçgenini ifade etmektedir. Gıda tedarik zincirinin şeffaflığına artan bir ilgi vardır ve gıda kalite güvencesinin bir kolu olarak izlenebilirlik son zamanlarda daha çok önem kazanmıştır. Bu da bölgesel tedarik zincirlerinin önemli bir konuma gelmesine sebep olmaktadır. Bölgesel tedarik zinciri kendisiyle bağlantılı olarak gıda ürününün yüksek kalitesi ve güvenliğini sağlayan, tazeliğin korunmasını sağlayan ve endüstriyel olmayan en az ambalaj malzemesi kullanımını benimseyen, müşteri memnuniyetini ön planda tutan çevre dostu bir genel tedarik zincirinin başlangıç noktasıdır. Gücün üreticilerden perakendecilere geçtiği gıda sektöründe yeni ürün dağıtım biçimleri ve pazarlamaya yönelik yeni yaklaşımlar inovasyonun bir parçasıdır. Bölgesel gıda tedarik zincirindeki lojistik ve depolama ile ilgili sorunları ele almak çözüm önerilerinin geliştirilmesine katkı sağlamak amacıyla çalışılması gereken öncelikli bir konudur ve bu nedenle de bu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır.

Konuyla ilgili literatür incelendiğinde yaş sebze ve meyve perakendeciliği konusunda Türkiye’de pazar yapısını, işleyişini ve perakendeciliği (Pezikoğlu, Ergun ve Erkal, 2004; Akbay, Candemir ve Orhan, 2005; Alemdar, 2008; Kızılaslan ve Yalçın, 2012) inceleyen çalışmaların dışında toptan pazarların ve hallerin (Albayrak, 2009) durumunu inceleyen çalışmalar bulunmaktadır. Ayrıca, yaş sebze ve meyve üretimi, depolanması ve ihracatı (Demirbaş ve Niyaz, 2011; Kızılaslan ve Yalçın, 2012; Doğan ve Erkan, 2014; Demirtaş ve Kızılaslan, 2017) odağında çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalarda konu farklı odalarda ele alınmış olsa da bölgesel gıda perakendeciliğinde önemli rol oynayan yerel zincir marketler açısından sorunların incelenmesi konusunda bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle bu çalışmanın literatürdeki bu boşluğu giderilmesine katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Gıda Tedarik Zinciri

Bir ülkenin vatandaşlarına kaliteli ve güvenilir bir gıda tedariki sunması o ülkenin ekonomik gelişmişlik açısından büyümesini önemli ölçüde etkilemektedir. Bu anlamda gıda güvenliğinin ve tedarikinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin hissedilir derecede olmasına rağmen bireyler, işletmeler ve ülkeler gıda tedariki ve lojistiğinde hala önemli sorunlarla karşılaşmaktadırlar. En

çok karşılaşılan sorunlardan biri gıda lojistiği içerisindeki gıda güvenliği ve emniyetidir. Gıda tedariki ve lojistiğinde en çok önem taşıyan konuların içinde gıda zincirini tedarik boyunca izlemek ve fiziksel hareketliliği takip edebilmektir. Bunu sağlayabilmek için etkili, verimli ve yetkin bir izlenebilirlik sistemine ihtiyaç duyulmaktadır. Sistemin başarı sağlayabilmesi için paydaşların bakış açılarının ve fikirlerinin değerlendirilmesi gerekir (Shankar, Gupta ve Pathak, 2018: 205-222).

Günümüzde sağlıklı gıda maddelerinin temin edilmesi toplumların en büyük gereksinimlerinden biridir. Gelişen dünya düzeninin aksine artan kirlilik, tahribatlar, ekonomik güçlükler, eğitim seviyesinin düşüklüğü, nüfus artışı gibi sebepler beslenme sorunlarını arttırmakta ve güvenilir gıda teminini aksatmaktadır. Gıda tedarik zinciriyle ilgili yapılan çalışmalar etkin dağıtım modellerinin geliştirilmesine (Hwang, 1999; Hsu, Hung ve Li, 2007; Chen, Hsueh ve Chang, 2009; Van Der Vorst, Tromp ve Van Der Zee, 2009; Yan, Banerjee ve Yang, 2011), bu yapıların optimizasyonuna (Tarantilis ve Kiranoudis, 2001; Zhang, Habenicht ve LudwigSpieß, 2003; Wang, Lia ve Shi, 2011) ve dağıtım planlamasına (Naso, Surico, Turchiano ve Kaymak, 2007; Zanoni ve Zavanella, 2007; Osvold ve Stirn, 2008; Nadal-Roig ve Pla, 2015) yoğunlaşmaktadır. Tüm bu çalışmalar değerlendirildiğinde gıda tedarik zincirinde dağıtım sorunları, maliyet problemleri, envanter yönetimi, sürdürülebilirlik, kayıp önleme, depolama planlamaları konuları öne çıkmaktadır.

FAO'nun araştırmalarına (2018) göre gelişmekte olan ülkeler söz konusu olduğunda bir trilyon Amerikan doları düzeyindeki gıda kayıplarının yüzde 95'i, tedarik zincirinin ilk aşamalarındaki yetersizliklerden meydana gelmektedir. Bu kayıpları azaltmak gıda güvenilirliğini de sağlayarak ülkelerin, işletmelerin ve hane halkının gelir düzeylerine olumlu etkide bulunacaktır (FAO, 2018).

Özetle, küresel ve bölgesel ölçekte yaş meyve ve sebzenin gıda güvenliği ve tedarikinin önemli etkileri ve giderek artan ihtiyaç düzeyi bu çalışmayı yönlendiren temel sebeplerdendir. Türkiye ve Akdeniz Bölgesinin en önemli yaş meyve ve sebze merkezlerinden biri olan Hatay İlinin bu anlamda yapılan çalışmaların yetersizliği göz önünde bulundurularak çalışmaya Hatay İli çerçevesinde odaklanılmıştır. Her ne kadar tedarik zinciri makro ölçekte değerlendirmelere konu olmuşsa da temelde bölgesel düzeyde başlayan bir süreci içerisinde barındırmaktadır. Bu anlamda bölgesel perakendecilerin ve üreticilerin önemi daha da ön plana çıkmaktadır.

Bu çalışmadaki amaç, bölgesel tedarik zincirinde yaş sebze ve meyvenin üreticiden tüketiciye ulaşmasında önemli rol üstlenen yerel zincir marketlerdeki yaş sebze ve meyve reyonlarındaki sorunların tespit edilmesi ve bunların önem düzeylerinin belirlenmesidir. Çalışmanın araştırma çerçevesi geleneksel ve organize sebze ve meyve perakendeciliğinde depolama ve lojistik süreçleri anlamaya yönelik olup araştırma alanı Hatay İli ile sınırlandırılmıştır. Çalışmada sorunların tespitine yönelik literatür çalışmalarından yola çıkılarak hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme soruları hazırlanmış ve uygulamada yaşanan sorunların tespiti için yerel zincir market temsilcileriyle görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

MATERYAL

Bu çalışma üç aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada sorunların tespiti için kullanılacak sorular alan araştırmalarındaki tartışmalarından yola çıkarak belirlenmiştir. Daha sonra bu sorular kullanılarak yarı yapılandırılmış anket formu hazırlanarak Hatay ilinde faaliyet gösteren bölgesel düzeyde süpermarket perakendeci görüşlerinin toplanması için konuyla ilgili firma yöneticileriyle 2022 yılı Nisan ve Haziran ayları arasında tekrarlanan yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmeler firma düzeyinde farklı sorumluluklar kapsamında yönetici

pozisyonunda en az 5 yıldır görev yapan üst ve orta kademe yöneticilerle gerçekleştirilmiştir. Yöneticilerin firma içi sorumluluk alanları ve yetki düzeyleri firmadan firmaya farklı olsa da ortak özellikleri her birisinin firmanın sebze ve meyve lojistiği konusunda yetki ve sorumluluğa sahip olmasıdır.

Yapılan görüşmelerde Tablo 1’de sıralanan sorular kullanılmış ve verilen cevapların analizi yapılarak sorun başlıkları belirlenmiş ve konularına göre dört ana başlık altında gruplandırılmıştır. Üçüncü aşamada içerik analiziyle belirlenen sorun grupları ve alt sorun listesi kullanılarak bölgesel market zincirleri açısından bu sorunların önem düzeylerini belirlemek üzere ikili karşılaştırma soruları içeren anket hazırlanmıştır. Elde edilen veriler SuperDecisions v.3.2.0 yazılımı kullanılarak analiz edilmiştir.

Tablo 1. Görüşmelerde Kullanılan Sorular

1	Firmanızın kaç adet şubesi bulunmaktadır? Bu şubelerin yaş meyve ve sebze tedariki nasıl yapılmaktadır?
2	Yaş meyve ve sebze fire ve kayıplar ne tür sorunlara yol açmaktadır ve ne kadar önemli bir sorundur? Bu ürünler şubelere ulaştıktan sonra oluşan fireyi meydana getiren problemlerin kaynakları sizce nelerdir? Bu sorunlara karşı siz ne tür tedbirler alıyorsunuz?
3	Yaş meyve ve sebzenin raf ömrüne etki eden faktörler nelerdir? Farklı raf ömrüne sahip gıdaların depolama, saklama, iklimlendirme vb. ile ilgili yaşanan sorunlar nelerdir ve bunlara karşı alınan tedbirler nelerdir?
4	Mevsimselliği de düşündüğümüzde yaş meyve ve sebze tedarikinde ve lojistiğinde devamlılığı sağlamada ne tür sorunlar yaşıyorsunuz ve bu ürünlerin raftaki devamlılığını nasıl sağlıyorsunuz?
5	Yaş meyve ve sebze ürünlerinde tedarik zamanlamasında sorunlar nelerdir? Bu sorunlar neleri etkiliyor ve ne tür tedbirler alıp çözüm üretiyorsunuz?
6	Yaş meyve ve sebzeyi yakın çevreden tedarik edemediğiniz durumlarda sorun yaşanmakta mı? Tedarik kaynaklarının yakınlığıyla ilgili ne sorunlar yaşıyorsunuz? Bu sorunları önlemek için ne tür yollar izlenmektedir?

Bu çalışmada kullanılan veriler Hatay ilinde faaliyet gösteren en az 5 şubesi olan, bünyelerinde sebze ve meyve satışı yapılan süpermarket zincirlerinden elde edilmiştir. Verilerin toplandığı tarihte Hatay ilinde bu kritere uyan 5 firma bulunmaktadır. Firma verilerinin gizliliğini korumak amacıyla çalışmada firma isimleri yerine “Zincir Market” kullanılarak 1’den 5’e kadar kodlama yapılmıştır. Zincir Market 1’ in İskenderun ilçesinde 6 şubesi; Zincir Market 2’ nin Antakya, Kırıkhan, Reyhanlı ve İskenderun ilçelerinde toplam 22 şubesi; Zincir Market 3’ ün Antakya ilçesinin farklı bölgelerinde 8 şubesi; Zincir Market 4’ ün Antakya ve Samandağ ilçelerinde 21 şubesi ve Zincir Market 5’in İskenderun ve Belen ilçelerinde olmak üzere 5 şubesi bulunmaktadır.

YÖNTEM

Bu çalışmada verilerin toplanması ve analizinde nitel ve nicel yöntemler birlikte kullanılmıştır. Bu yönüyle Karma Yöntem olarak nitelendirilebilecek bir araştırma desenine sahiptir. 1990’ların başından itibaren sosyal bilimlerde yeni bir yaklaşım olarak görülmeye başlanmıştır. Bu yaklaşım yapılan bir çalışma veya birbirini izleyen çalışmaların içerisinde nicel ve nitel yöntem, yaklaşım ve kavramların birleştirilmesi olarak görmektedir. Bu yöntemin sunduğu yaklaşım; çoğulcu, kapsamlı, tamamlayıcı, araştırmacıya yöntem seçimi ve araştırma hakkında tasarlama yapmasına imkan sağlamasıdır (Baki ve Gökçek, 2012: 1-21).

Uygulama çalışmasında ilk olarak zincir marketlerde yaş meyve ve sebze ürünlerinin perakendesinde yaşanan sorunların tespiti için işletmelerle yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerde yarı yapılandırılmış sorular kullanılmıştır. Daha sonra elde edilen verilerin analizi yapılarak sorun başlıkları belirlenmiş ve bu sorunları ifade eden başlıklar listelenerek konu başlıklarına göre gruplandırılmıştır. Sonraki aşamada bu sorun başlıkları ikili karşılaştırmalar yoluyla oluşturulan anket kullanılarak bölgesel market zincirlerinin görüşleri toplanmıştır. Son aşamada toplanan veriler Analitik Network Prosesi yöntemi kullanılarak analiz edilip sorunların ağırlıkları belirlenmiştir.

Analitik Network Prosesi

Çalışmada kullanılan Analitik Network Prosesi (ANP) karar problemlerinde kriterlerin aralarındaki ilişkileri dikkate alan bir tekniktir. Bu ilişkiler etki, bağımlılık ve geri bildirim unsurlarını içerebilmektedir. ANP'nin bu yapısı problemlerin çözümünde daha gerçekçi sonuçlar elde edilmesini mümkün kılmaktadır (Çakın ve Özdemir, 2013).

ANP, Thomas Saaty tarafından 1980'de geliştirilmiştir. Yöntem çok kriterli karar analizinde kullanılan Analitik Hiyerarşi Prosesinin (AHP) genel bir biçimi olup karmaşık karar verme yöntemlerinde uygulanmaktadır. AHP'de kriterlerin birbirlerinden bağımsız olması temel koşuldur, fakat birçok durumda bu mümkün olmamakta ve karar vermede bu kriterlerin birbirleriyle olan etkileşim ve ilişkilerinin dikkate alınması gerekmektedir. ANP kriterler arasındaki bağları, bağımlılıkları ve geri bildirimleri sistemsel olarak ortaya koyma olanağı sunan bir metodolojidir. Ayrıca ANP faktörlerin sayısal olmadığı uygulamalarda da iyi sonuçlar vermektedir (Ömürbek, Demirci ve Akalin, 2013: 122-123).

ANP uygulamalarında bir karar vericinin kararı yerine birden fazla karar vericinin bir araya getirilerek grup kararı oluşturulmasına imkan veren bir yaklaşım benimsenmektedir. Lojistik süreçlerin performansını değerlendirdikleri çalışmalarında Moons, Waeyenbergh, Pintelon, Timmermans ve Ridder, (2019) inceledikleri performans göstergelerinin eşit derecede öneme sahip olmadıklarını tespit etmişlerdir. Bu nedenle küme ağırlıklarını değerlendirerek göreceli önemlerini belirleyip ikili olarak karşılaştırmak için ANP metodolojisinden faydalanmışlardır. Belirtilen çalışmada ANP yöntemi yöntemin performans grubu elemanları arasındaki iç bağımlılıkları veya dış bağımlılıkları dikkate alabilmeye imkan sağlaması ve lojistikle ilgili kriterlerin (örneğin maliyet ve depolama gibi) birbirleriyle ilişkili ve bağımlı olmaları sebebiyle tercih edilmiştir. Bu anlamda performans göstergelerinin seçilip tanımlanmasına olanak sağlayan genel öncelik ağırlıklarını hesaplama işlemi de ANP'ye dayandırılmaktadır. Diğer bir deyişle ANP tüm karşılıklı bağımlılıkların da hesaba katıldığı ve karmaşık karar verme problemlerinin basitleştirildiği bir metodoloji sunmaktadır (Moons vd., 2019).

Bu çalışma kapsamında ANP tercih edilmiştir. Bunun sebebi kriterlerin doğrudan bir ilişki içerisinde olmasa bile dolaylı bir şekilde birbirleri arasında etkileşim halinde olabileceği varsayımına dayanmaktadır. Örneğin; maliyet sorunlarının ve depolama sorunlarının lojistik performansına etki seviyeleri her ne kadar orantılı olsa da maliyet sorunlarının etki seviyesinin artması ya da azalması sadece depolama sorunlarına bağlı kalmayarak diğer sorun başlıkları dolaylı etkileriyle değişkenlik gösterebilmektedir. Bu şekilde uzman görüşleri ile tüm sorunların birbirleriyle olan bağları tespit edilebilmiştir.

Tablo 2. Thomas Saaty' nin Geliştirdiği 1'den 9' a Kadar Puanlama Ölçeği

Önemi	Tanım	Açıklama
1	Eşit öneme sahip	Her iki seçenekte eşit değerde öneme sahiptir.
2	Zayıf ya da hafif	
3	Biraz önemli	
4	Makul artı	Bir ölçüt diğerine göre biraz daha önemli sayılmıştır
5	Fazla önemli	Bir ölçüt diğerine göre çok daha önemli sayılmıştır.
6	Güçlü artı	Ölçüt diğer ölçüte göre kesinlikle çok daha önemli sayılmıştır.
7	Çok fazla önemli	
8	Çok çok güçlü	
9	Son derece önemli	Bir ölçütün diğerine göre son derece önemli olduğu çeşitli bilgilere dayandırılmıştır

Kaynak: Saaty, 1977: 246.

Analizde kullanılan veriler probleme dair unsurların ikili karşılaştırmalarının yapıldığı anketler kullanılarak karar vericilerin değerlendirmelerini içermektedir. Bu değerlendirmeler Tablo 2'de Saaty (1977) tarafından önerilen 1-9 karşılaştırma ölçeği kullanılarak ikili karşılaştırma matrisleriyle ifade edilmektedir. İkili karşılaştırma matrisi kullanılarak önem derecelerinin hesaplanmasında Saaty'nin önerdiği özvektör yöntemi tercih edilen yaklaşımdır (Hurley, 2001: 186). Özvektör aşağıdaki formülle hesaplanmaktadır:

$$W_i = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^n \frac{a_{ij}}{\sum_{j=1}^n a_{ij}} \quad (1)$$

Kriterlere ait önem dereceleri özvektör hesaplanarak belirlendikten sonra, karşılaştırma matrisinin tutarlılığının CR olarak ifade edilen kritik rasyonun hesaplanmasıyla elde edilmesi gerekir (Hafeez, Malak ve Zhang, 2007: 3597). Buradaki amaç karar vericinin kriterler arasında karar verirken tutarlılığının belirlenmesidir. CR'nin 0.10'u aşması durumunda tutarsızlıktan dolayı karar vericinin bu değerleri tekrar gözden geçirmesi gereklidir. CR sıfıra yaklaştıkça karar matrisinin de tutarlılığı o kadar yükselmektedir. Karşılaştırma matrisinin tutarlılığının hesaplanması için Saaty aşağıdaki formülün kullanılmasını tercih etmektedir (Saaty ve Özdemir, 2003: 240-242):

$$CR = \frac{CI (Tutarlılık Göstergesi)}{RI (Rassallık Göstergeleri)} \quad (2)$$

CR formülündeki tutarlılık değerinin (CI) hesaplanması için aşağıdaki formül kullanılmaktadır (Zhou ve Shi, 2009: 237):

$$CI = \frac{\lambda_{maks} - n}{n-1} \quad (3)$$

CI formülünde yer alan maksimum özdeğer (λ_{maks}) hesaplanırken aşağıdaki formül kullanılmaktadır (Peng ve Dai, 2009: 2):

$$\lambda_{maks} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \frac{(AW)_i}{W_i} \quad (4)$$

Karşılaştırma matrisinin sütunları göreceli önceliklerle çarpıldıktan sonra, ağırlıklı toplam vektörü oluşturmak için toplanırlar. λ_{maks} elde edilirken ağırlıklı toplam vektörünün elemanlarının karşılık gelen göreceli önceliğe bölünmesi sonrasında değerlerin aritmetik ortalaması hesaplanır (Güngör ve İşler, 2005: 24).

ANP yöntemi karar sürecindeki karmaşıklığın giderilmesi ve sağlıklı kararların alınmasına yardımcı bir teknik olarak sırasıyla (Çakın ve Özdemir, 2013: 349); problemin tanımlanması,

kriterlerin/faktörlerin ve alt kriter/faktörlerin belirlenmesi, kriterler/faktörler arasındaki ilişkilerin belirlenmesi, ikili karşılaştırmaların yapılması, başlangıç süpermatrisin oluşturulması, ağırlıklandırılmış süpermatrisin oluşturulması, limit süpermatrisin hesaplanması ve kriterlerin önem derecelerinin belirlenmesi adımlarının uygulanmasını gerektirmektedir.

ANP yönteminin adımları yukarıda sıralandığı gibi her aşamada elde edilen matrislerden oluşur ve süpermatris ismi verilen bir yapıya dayandırılır. Bu matrisler ikili karşılaştırmalar sonucu elde edilen özdeğer vektörleridir. Elde edilen ilk matrise ağırlıklandırılmamış süpermatris adı verilir. Bu matrisin elemanının sütun toplamına bölünmesiyle elde edilen matris ise ağırlıklandırılmış süpermatristir. Bu matris oldukça büyük kuvvetlere yükseltilerek limit süpermatris elde edilir. Limit süpermatrisin bütün sütunları birbirine eşittir. Bu değerler ağırlık vektörlerini oluşturmaktadır. Bu vektörün satırları her bir unsurun (alt kriterin) etki ağırlığını vermektedir.

BULGULAR

Araştırmada kullanılan iki aşamadan elde edilen nitel ve nicel analiz bulguları bu bölümde iki başlık altında incelenmektedir.

Nitel Analiz Bulguları

Yapılan saha araştırmasında 5 farklı süpermarket zinciri yöneticisi ile birer hafta aralıklarla yapılan görüşmelerde yarı yapılandırılmış sorular kullanılarak alınan cevaplar doğrultusunda sorun başlıkları oluşturulmuş ve ilgili konu başlıkları altında gruplanmıştır. Yapılan görüşmelerde yöneticilerin öne çıkan cevapları aşağıda verilmektedir;

Alınan cevaplar doğrultusunda bölgesel market zincirlerinin fire ve kayıp sorununu uyguladıkları yöntemlerle en az düzeyde tutmaya çalıştıkları, fakat istenen düzeyde başarı sağlanamadığı tespit edilmiştir. Depolama ve muhafaza koşullarının merkezi depolardaki yeterliliğinin her şubede aynı seviyede olmaması temel sebep olarak ifade edilmektedir.

İşletmelerin raf ömrü sorununa karşın ürünün depolara veya raflara gelmeden önce geçtiği işlemlerin raf ömrüne etki ettiği belirtilmektedir. Bu soruna karşı ürün bazında muhafaza işlemleri gerçekleştirdikleri görülmektedir. Her ürünün muhafaza koşullarının aynı olmaması raf ömrüne etki eden bir diğer faktör olduğu belirlenmiştir. Bu uygulamaların beraberinde maliyet sorunun ortaya çıkardığı görülmektedir. Raf ömrü sorununa karşı diğer bir yaklaşım ise işletmelerin tedarik zincirini kısa tutmaya çalıştıkları ve talebe orantılı ürün bulundurarak stoktan kaçındıkları görülmektedir.

İşletmelerin mevsimselliğe yaklaşımının çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Bunun başlıca sebeplerinden biri tedarik zincirindeki aksamaların getirdiği sorunlardır. Tedarik zincirinin farklı halkalarını sorun olarak gösteren zincir marketler bu sorunlarla başa çıkarken bir yandan ürün devamlılığını gözetmek zorunda kalmakta diğer yandan ise müşteri ihtiyacına yanıt verebilmek adına birçok karmaşık uygulamalara yer vermektedirler. Bu ise fazladan maliyet artışına veya müşteri kaybına yol açmaktadır. Hal böyle iken tedarik zinciri halkalarının her birinin farklı bir öneme sahip olması tekrar tekrar karşımıza çıkmaktadır.

Alınan cevaplar doğrultusunda zamanlama sorunlarının çeşitli nedenlere dayandığı görülmektedir. Bu sorunun başlıca sebepleri olarak düzensiz planlamalar, üretimdeki azalma, stok planlamalarındaki eksikler, fiyat istikrarsızlığı, devlet düzenlemelerinin yetersizliği, tedarik kanallarının tutarsızlığı, depolama maliyetlerindeki artış olarak görülmektedir. Bu anlamda tedarik zincirindeki zamanlamanın yaşattığı sorunlara yönelik yaklaşımlar genel olarak bölgesel

düzeyde kalmayarak ülke ölçeğinde sonuçlar doğurmaktadır. Yani işletmelerin yaşadığı bu problemleri tek başlarına çözmeye olanağı pek bulunmamakta ve makro ölçekte düzenleme, çözüm ve yaklaşımlara ihtiyaç duyulmaktadır.

Verilen cevaplar tedarikçi bağlantılarının ve ürüne yakınlığın işletmeler üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum faaliyet açısından verimliliğin ve devamlılığın ön plana çıkmasında etkin bir rol oynamaktadır. Market zincirlerinin stok ve envanter planlaması yapması bu planlamalar doğrultusunda ileriye dönük kararlar vermelerinde etkili olmaktadır. Böylece gelişebilecek sorunlara yönelik çözümleri önceden saptayabilme ve hareket kabiliyeti sağlamak mümkün olacaktır.

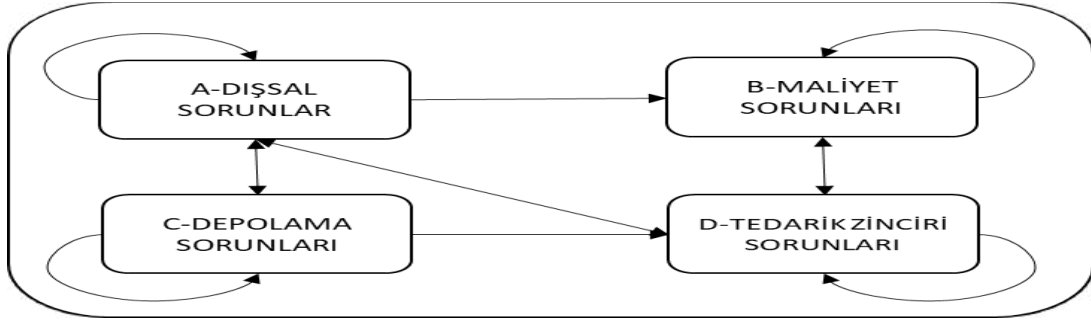
Nicel Analiz Bulguları

Market zincirleri ile yapılan görüşmeler sonucu yapılan değerlendirmeler dört ana problem grubu altında on beş sorun başlığı altında ifade edilmiştir. Bu sorun başlıklarının önem derecelerinin bölgesel zincir marketler için düzeylerinin belirlenmesi amacıyla ikili karşılaştırmalar içeren ANP anketi hazırlanmıştır. Hazırlanan anketler market yöneticileriyle gerçekleştirilen görüşmelerde uygulanarak ANP yöntemi için gereken veriler elde edilmiştir. Belirlenen 4 ana sorun başlıkları ile alt sorun başlıklarına aşağıdaki tabloda yer verilmektedir;

Tablo 3. ANP Anketinde Belirlenen Ana ve Alt Kriterler

A-DIŞSAL SORUNLAR:
A1: Yakın çevreden alımlarda altyapı sorunlarının ürünün depolanmasını zorlaşması ve ürünün raf ömrünü kısaltması.
A2: Meyve sebze açısından uluslararası ticaret ve ulusal üretim stratejisindeki planlama eksikliğinin şiddetli fiyat dalgalanmalarına sebep olması.
A3: Büyük ölçekli marketlerin küçük ölçekli marketlere haksız rekabeti.
A4: Kayıt dışı ürünlerin yarattığı haksız rekabet.
B-MALİYET SORUNLARI:
B1: Nakliyede kullanılan ambalaj maliyeti, ekonomik olarak en doğru materyalin seçimini zorlaştırması.
B2: Soğuk zincirin üretim maliyetini arttırması.
B3: Semt pazarıyla perakende mağaza satışlarının farklı vergilendirmesi.
B4: Yakıt giderlerindeki artışın nakliye maliyetlerini olumsuz etkilemesi.
C-DEPOLAMA SORUNLARI:
C1: Reyonlardaki soğuk zincir/iklimlendirme sistemlerinin yetersizliği
C2: İklimlendirmeli ve teknolojik donanımlı araçların yetersizliği, etkili ve sağlıklı ambalajlama yapılmaması.
C3: Ürün tedarik kaynaklarından market, manav ve pazarlarda soğuk zincir/iklimlendirme ve muhafaza imkânlarının sınırlı olması.
D-TEDARİK ZİNCİRİ SORUNLARI:
D1: Üretimin belirli bölgede yoğunlaşması olumsuz iklimsel etkilerin tedarik riskini arttırması.
D2: Soğuk hava depolarının kapasite ve teknoloji açısından yetersizliği ve/veya doğru uygulanmaması.
D3: Tek yıllık ürünlerin arz miktarlarında dalgalanmaların fazla ve öngörüsünün güç olması.
D4: Meyve ve sebze tedarikinde kalite standardının bulunmamasının ürün dayanıklılığına olumsuz etkisi.

ANP anketi geliştirilirken ilk olarak sorunların birbirleri arasındaki olası etkileşimleri belirlenmiştir. Bu tür çalışmalarda tüm unsurların birbirleriyle olan ilişkilerini dikkate alınması soru sayısının çok aşırı artmasına sebep olmaktadır. Bu nedenle konu çerçevesinde sorgulanması anlamlı olmayan ilişkilere yönelik soruların elenmesi uygulamada tercih edilen bir yaklaşımdır. Bu amaca yönelik olarak bu çalışmada katılımcılarla yapılan görüşmeler sonucunda sorgulanması gereken ve anket sorularına dayanak olan ilişkiler belirlenmiştir. Örneğin maliyet sorunları ile depolama sorunları arasında bir ilişki olmadığı tespit edilerek bunlarla ilgili ikili karşılaştırma soruları hazırlanmamıştır. İkili karşılaştırmaların belirlenmesine dayanak oluşturan sorun grupları ve alt sorunların ilişkileri Şekil 1’de sunulmaktadır.

Şekil 1. Sorun Gruplarının İlişki Diyagramı

Bu aşama sonrasında hazırlanan anket sorularıyla sırasıyla ana sorun başlıklarının kendi aralarındaki etkileşimi, ana sorun başlıklarının alt sorun başlıklarıyla olan ilişkileri, alt sorun başlıklarının kendi aralarındaki ilişkileri ve farklı ana sorun başlıkları içindeki alt sorun başlıklarının birbirleri arasındaki ilişkileri toplam 117 ikili karşılaştırma sorusuyla değerlendirilmiştir. Bu ilişkiler kullanılarak oluşturulan ikili karşılaştırmalar Tablo 4’te verilmektedir.

Tablo 4. İkili Karşılaştırmalar

	A1	A2	A3	A4	B1	B2	B3	B4	C1	C2	C3	D1	D2	D3	D4
A1		√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√
A2			√	√	√	√	√	√				√	√	√	√
A3				√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√
A4															
B1						√	√	√				√	√	√	√
B2							√	√							
B3								√							
B4															
C1										√	√				
C2	√	√	√	√							√				
C3												√	√	√	√
D1	√	√	√	√									√	√	√
D2					√	√	√	√						√	√
D3	√	√	√	√											√
D4	√	√	√	√											

ANP yönteminin adımlarını uygulamak için katılımcıların verdikleri cevaplar geometrik ortalamaları alınarak birleştirilmiştir. Birleştirilmiş ikili karşılaştırma değerleri SuperDecision yazılımı kullanılarak analiz edilmiştir. Tüm ikili karşılaştırmaların tutarlılıkları limit değer olan 0,1 değerinin altındadır. Tablo 5’de katılımcıların birleştirilmiş ikili karşılaştırma sonuçlarına örnek olarak grup içi ikili karşılaştırma sonuçları sunulmaktadır.

Tablo 5. Sorun Grupları Birleştirilmiş İkili Karşılaştırma Sonuçları

	A-Dışsal Sorunlar	B-Maliyet Sorunları	C-Depolama Sorunları	D-Tedarik Zinciri Sorunları
A-Dışsal Sorunlar	1	0,172	0,523	0,524
B-Maliyet Sorunları		1	2,028	4,072
C-Depolama Sorunları			1	0,457
D-Tedarik Zinciri Sorunları				1

İkili karşılaştırma sorularının değerlendirilmesi sonucunda hesaplanan sorun gruplarının ağırlıkları Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Sorun Grupları Ağırlık Matrisi

	A-Dışsal Sorunlar	B-Maliyet Sorunları	C-Depolama Sorunları	D-Tedarik Zinciri Sorunları
A-Dışsal Sorunlar	0,089	0,000	0,333	0,333
B-Maliyet Sorunları	0,536	0,500	0,000	0,333
C-Depolama Sorunları	0,166	0,000	0,333	0,000
D-Tedarik Zinciri Sorunları	0,208	0,500	0,333	0,333

Ağırlıkları belirlenen karşılaştırmaların sonucunda tüm sorunların önem dereceleri belirlenmiştir. Belirlenen önem dereceleri Tablo 7’de sunulmaktadır.

Tablonun en sağında yer alan sütundaki oranlar tüm sorunlar arasındaki önem derecesini belirtirken yanındaki sütunda ise grup içilerindeki önem derecelerini ifade etmektedir. Örneğin; “Yakıt giderlerindeki artışın nakliye maliyetlerini olumsuz etkilemesi” sorunu 0,138 oranla tüm sorunlar arasında en yüksek önem derecesine sahip olan sorundur. Diğer taraftan ise tüm sorunlar arasında en düşük önem derecesine sahip olan sorun ise 0,015 oranla “Ürün tedarik kaynaklarından market, manav ve pazarlarda soğuk zincir/iklimlendirme ve muhafaza imkanlarının sınırlı olması” kriteridir. Her bir ana sorun başlığı içerisindeki alt sorunların değerlendirilmesine göre;

“Dışsal Sorunlar” içerisinde 0,332 oranı ile “Meyve sebze açısından uluslararası ticaret ve ulusal üretim stratejisindeki planlama eksikliğinin şiddetli fiyat dalgalanmalarına sebep olması” sorunu en yüksek önem derecesine sahip iken 0,191 oranı ile “Büyük ölçekli marketlerin küçük ölçekli marketlere haksız rekabeti” sorunu en düşük önem derecesine sahiptir.

“Maliyet Sorunları” içerisinde 0,394 oranı ile “Yakıt giderlerindeki artışın nakliye maliyetlerini olumsuz etkilemesi” sorunu en yüksek önem derecesine sahip iken 0,193 oranı ile “Semt pazarıyla perakende mağaza satışlarının farklı vergilendirmesi” sorunu en düşük önem derecesine sahiptir.

“Depolama Sorunları” içerisinde 0,460 oranı ile “Reyonlardaki soğuk zincir/iklimlendirme sistemlerinin yetersizliği” sorunu en yüksek önem derecesine sahip iken 0,233 oranı ile “Ürün tedarik kaynaklarından market, manav ve pazarlarda soğuk zincir/iklimlendirme ve muhafaza imkânlarının sınırlı olması” sorunu en düşük önem derecesine sahiptir.

“Tedarik Zinciri Sorunları” içerisinde 0,304 oranı ile “Meyve ve sebze tedarikinde kalite standardının bulunmamasının ürün dayanıklılığına olumsuz etkisi” sorunu en yüksek önem derecesine sahip iken 0,202 oranı ile “Üretimin belirli bölgede yoğunlaşması olumsuz iklimsel etkilerin tedarik riskini arttırması” sorunu en düşük önem derecesine sahiptir.

Tablo 7. Sorunların Grup İçi ve Genel Öncelikleri

Sorun Grupları	Alt Sorunlar	Grup içi Önem Düzeyi	Grup içi Sıralama	Genel Önem Düzeyi	Genel Sıralama
A-DIŞSAL SORUNLAR	A1: Yakın çevreden alımlarda altyapı sorunlarının ürünün depolanmasını zorlaştırması ve ürünün raf ömrünü kısaltması.	0.229	3	0.066	10
	A2: Meyve sebze açısından uluslararası ticaret ve ulusal üretim stratejisindeki planlama eksikliğinin şiddetli fiyat dalgalanmalarına sebep olması.	0.332	1	0.095	2
	A3: Büyük ölçekli marketlerin küçük ölçekli marketlere haksız rekabeti.	0.191	4	0.055	12
	A4: Kayıt dışı ürünlerin yarattığı haksız rekabet.	0.248	2	0.071	6
B-MALİYET SORUNLARI	B1: Nakliyede kullanılan ambalaj maliyeti, ekonomik olarak en doğru materyalin seçimini zorlaştırması.	0.211	2	0.074	5
	B2: Soğuk zincirin üretim maliyetini arttırması.	0.202	3	0.071	7
	B3: Semt pazarıyla perakende mağaza satışlarının farklı vergilendirmesi.	0.193	4	0.068	9
	B4: Yakıt giderlerindeki artışın nakliye maliyetlerini olumsuz etkilemesi.	0.394	1	0.138	1
C-DEPOLAMA SORUNLARI	C1: Reyonlardaki soğuk zincir/iklimlendirme sistemlerinin yetersizliği	0.460	3	0.029	13
	C2: İklimlendirmeli ve teknolojik donanımlı araçların yetersizliği, etkili ve sağlıklı ambalajlama yapılmaması.	0.307	2	0.019	14
	C3: Ürün tedarik kaynaklarından market, manav ve pazarlarda soğuk zincir/iklimlendirme ve muhafaza imkânlarının sınırlı olması.	0.233	1	0.015	15
D-TEDARİK ZİNCİRİ SORUNLARI	D1: Üretimin belirli bölgede yoğunlaşması olumsuz iklimsel etkilerin tedarik riskini arttırması.	0.202	4	0.061	11
	D2: Soğuk hava depolarının kapasite ve teknoloji açısından yetersizliği ve/veya doğru uygulanmaması.	0.226	3	0.068	8
	D3: Tek yıllık ürünlerin arz miktarlarında dalgalanmaların fazla ve öngörüsünün güç olması.	0.269	2	0.081	4
	D4: Meyve ve sebze tedarikinde kalite standardının bulunmamasının ürün dayanıklılığına olumsuz etkisi.	0.304	1	0.092	3

TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER

Gıda tedarik zinciri, gıda güvenliği ve çevresel etkilerin değerlendirilmesi için güncel bir odak noktasıdır. Bu odak noktası kapsamında, çalışma Hatay İlinde bölgesel gıda tedarik zinciri

çerçevesinde ele alınmıştır. Bu çalışmada bölgesel zincir marketlerin gıda tedarik zinciri sorunları meyve sebze reyonları kapsamında ele alınmıştır ve lojistik faaliyetlere etkileri incelenmiştir.

Bölgesel gıda tedarik zinciri sisteminde yer alan lojistik faaliyetlerin sorunları hakkında literatür çalışmaları incelendiğinde (Van Der Vorst vd., 2009; Vlajic vd., 2012; Watanabe vd., 2015; Yıldızbaşı ve Üstünyer, 2019; Çalık, 2019) bölgesel tedarik zinciri yapısının ve lojistik faaliyetlerin günümüze kadar sürekli bir gelişim ve yenilenme süreci içinde olduğu görülmektedir. Yapılan çalışmalarda (Seçkin, 2015; Arslan ve Yavuzylmaz, 2017; Toraman ve Yüksel, 2022) tedarik zincirinin sadece işletmeler özelinde değil küresel ölçeklerde de etkisinin olduğu belirtilmektedir. Bölgesellikten küreselliğe uzanan bu yapıların içerikleriyle ilgili literatürde ele alınan konularda birçok sorunun tespitine de ulaşılmıştır. Bu sorunların en başında ise gıda güvenliğinin geldiği (Mittal vd., 2018, Castro vd., 2021, Soğancılar vd., 2022,) gözlemlenmektedir. Bu açıdan gelişebilecek sorunların tespiti, faaliyetlere etkileri, tüketici talebini karşılayıcı güvenlik ve muhafaza seçenekleri, devamlılığı sağlama gibi konularda birçok araştırma yapılmıştır. Günümüz küresel ölçeğinde gıda kayıplarının çok yüksek seviyelere ulaşması bu alanda halen çalışmalara ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Çalışma bulgularından da görüldüğü üzere gıda perakendeciliği yapan zincir marketlerin hem maliyet hem de tedarik zinciri sorunlarına dayanak olarak çevresel faktörleri sebep gösterdiği görülmektedir. Yapılan birçok çalışmada gıda tedarik zinciri, lojistik ağı ve gıda güvenliği gibi konular ele alınmaktadır. Bununla beraber perakende aşamasında gelişen sorunların olduğu ama yeterli çözümlerin üretilmediği tespit edilmektedir (Albayrak, 2009; Erol, 2015; Gökkür ve Çelik, 2016).

Analiz sonucunda elde edilen bulgular 4 ana sorun grubu içinde en fazla önem derecesine sahip olan sorun grubunun maliyet sorunları olduğu ve alt sorun başlıklarındaki genel sıralamada ise en fazla önem derecesine sahip olan sorunun “Yakıt giderlerindeki artışın nakliye maliyetlerini olumsuz etkilemesi” olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç işletmelerin öncelikli olarak maliyeti azaltıcı yaklaşımlara odaklanması gerektiğini göstermektedir. Yapılan çalışmalarda (Zhang vd., 2003; Zaroni ve Zavanella, 2007; Yan vd., 2011) bu soruna yönelik depolama ve nakliye maliyetlerini en aza indiren ve soğuk zincirlerin yapısını optimize eden algoritmalar ile, taşıma maliyetlerini en aza indirmek için geliştirilen algoritmalar ve entegre üretim-dağıtım modeli önerileri sunulmaktadır. Her ne kadar bu tür yaklaşımların bölgesel düzeyde faaliyet gösteren KOBİ’lerde uygulanabilmesi güçlükler içerirse de bu algoritma ve matematiksel modellerin oluşturulmasında giderek daha etkin işleyen üniversite-sanayi işbirlikleri odağında çözümler geliştirilmesi mümkün olabilir.

Diğer bir önemli sorun ise “Meyve sebze açısından uluslararası ticaret ve ulusal üretim stratejisindeki planlama eksikliğinin şiddetli fiyat dalgalanmalarına sebep olması” olarak ifade edilmektedir. Özellikle Covid-19 salgınının ve sonrasında yaşanan ülkelerarası anlaşmazlıkların bu sorunun öncelik kazanmasında etkili olduğu söylenebilir. Yapılan çalışmalar (Kızılaslan ve Yalçın, 2012; Erbaş ve Aslan, 2015) fiyatla ilgili sorunun nedeninin ürün mübadelesi konusu olduğunu göstermektedir. Ürün mübadelesindeki sorunlar üreticinin ürettiği ürünü hak ettiği değerde pazarlayamamasına ve fiyat istikrarsızlığına yol açmaktadır. Çözüm olarak ticaret borsalarının kurulması ve üreticilerin örgütlenmesinin ithalat, ihracat ve katma değer konularında yaş meyve sebze sektörü için önemli katkılar sağlayacağı ifade edilmektedir.

Çalışma bulgularında dikkat çeken önemli bir konu da sorunların birbirleriyle olan etkileşimleridir. Örneğin; “Dışsal Sorunlar” grubunda yer alan “Yakın çevreden alımlarda altyapı sorunlarının ürünün depolanmasını zorlaştırması ve ürünün raf ömrünü kısaltması” sorunu diğer sorun grupları altındaki “Üretimin belirli bölgede yoğunlaşması olumsuz iklimsel etkilerin tedarik riskini arttırması”, “Ürün tedarik kaynaklarından market, manav ve pazarlarda soğuk zincir/iklimlendirme ve muhafaza imkânlarının sınırlı olması”, “Soğuk zincirin üretim maliyetini arttırması”, “İklimlendirmeli ve teknolojik donanımlı araçların yetersizliği, etkili ve sağlıklı

ambalajlama yapılmaması" gibi farklı alt sorun başlıklarıyla etkileşim halindedir. Bu sorunlar için çözüm önerileri ve politikalar geliştirilirken bu bağlantıların dikkate alınması ve bir başlıktaki çözümün ilişkili olduğu diğer başlıklardaki sorunlara olan etkilerinin incelenmesini de gerektirmektedir. Bu çalışmada kullanılan ANP yöntemi önem düzeylerinin hesaplanmasında bu etkileri dikkate aldığından, sorunların öncelik sırası dikkate alınarak çözüm önerilerinin geliştirilmesi diğer sorunlar üzerinde de olumlu çarpan etkisi yaratacaktır.

Sonuç olarak bölgesel tedarik zincirinde market zincirlerinin öncelikli sorunları incelendiğinde bir kısım sorunların bölgesel, bir kısmının da makro sorunlar olduğu görülmektedir. Bu açıdan bölgesel market zincirlerinin stok yönetimi, araç yeterliliği, depolama alan ve uygulamalarının yeterliliği gibi konulara öncelik vermesi faydalı olacaktır. Diğer taraftan uluslararası ve ülke düzenlemeleriyle üretici, perakendeci, tüketici arasında denge sağlayıcı politikalar geliştirilmesi makro sorunların çözümü için öncelikli bir yaklaşım olabilir. Söz konusu politikaların gıda tedarikinin hem insan gereksinimini karşılaması hem de ticari kazanç sağlayıcı etkileri göz önünde bulundurularak geliştirilmesi sürdürülebilirlik boyutuna da katkı sağlayacaktır. Bu kapsamda yapılacak çalışmaların yaş meyve ve sebzeyle sınırlı kalmayarak diğer gıda ürünleri kapsamında (kuru gıda, et ve süt ürünleri, yerel ürünler, dondurulmuş ürünler vb.) sorun kaynakları, öncelikleri ve çözüm önerilerine odaklanmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Öte yandan, bu sorunların ülke çapında büyük market zincirleri için ne düzeyde geçerli olduğunun incelenmesi de geliştirilecek politikalar açısından değerli katkılar sunabilir.

KAYNAKÇA

- Aghazadeh, S. M. (2004). Improving Logistics Operations Across the Food Industry Supply Chain. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*. 16(4), 263-268.
- Akbay, C., Candemir, S. ve Orhan, E. (2005). Türkiye’de Yaş Meyve ve Sebze Ürünleri Üretim ve Pazarlaması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen ve Mühendislik Dergisi*. 8(2), 96-107.
- Albayrak, M. (2009). *Yaş Meyve ve Sebze Pazarlama Merkezleri: Toptancı Haller- Pazarlar (Dünya Avrupa Birliği ve Türkiye’den Örneklerle Yapısı ve İşleyişi)*. Ankara: Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü.
- Alemdar, T. (2008). Küresel Değer Zincirleri İçerisinde Türk Gıda Sektörünün Konumu. *VIII. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, 25-26 Haziran 2008*, (Ed.: Yavuz, Orhan ve Gürlük Sedat), Bursa: Uludağ Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü., ss. 35-45.
- Arslan, Y. ve Yavuzylmaz, O. (2017). İndirim Marketleri ve Süpermarketlerin Marka Denkliği Algılarının Kıyaslanmasına Yönelik Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*. 9(4), 571-588.
- Baki, A. ve Gökçek, T. (2012). Karma Yöntem Araştırmalarına Genel Bir Bakış. *Electronic Journal of Social Sciences*. 11(42), 1-21.
- Bircan, K. (2016). Yaş Meyve-Sebze Toptancı Pazarı İçin Lojistik Sistem Modellemesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(3), 1-14.
- Bosona, T. G. and Gebresenbet, G. (2011). Cluster Building and Logistics Network Integration of Local Food Supply Chain. *Biosystems Engineering*. 108(4), 293-302.
- Bourlakis, M. A. and Bourlakis, C. A. (2001). Deliberate and Emergent Logistics Strategies in Food Retailing: A Case Study of the Greek Multiple Food Retail Sector. *Supply Chain Management: An International Journal*, 6(4), 189-200.

- Castro, J. A. O., Cabrera, J. P. O. and Jaimes, W. A. (2021). Logistics Network Configuration for Seasonal Perishable Food Supply Chains. *Journal of Industrial Engineering and Management*. 14(2), 135-151.
- Cecere, L., O'marah, K. and Preslan, L. (2004). Driven by Demand. *Supply Chain Management Review*. 8(8), 15-16.
- Chen, H.-K., Hsueh, C.-F. and Chang, M.-S. (2009). Production Scheduling and Vehicle Routing with Time Windows for Perishable Food Products. *Computers & Operations Research*. 36(7), 2311-2319.
- Çakın, E. ve Özdemir, A. (2013). Tedarikçi Seçim Kararında Analitik Ağ Süreci (ANP) ve ELECTRE Yöntemlerinin Kullanılması ve Bir Uygulama. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 339-364.
- Çalık, M. (2019). Kısa Gıda Tedarik Zincirinde Müşteri Muhasebesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 61, 195-207.
- Demirbaş, N. ve Niyaz, Ö. (2011). Türkiye Yaş Meyve Üretim ve İhracatının Son On Yıllık Döneminin Değerlendirilmesi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*. 17(1), 37-45.
- Demirtaş, G. ve Kızılaslan, H. (2017). Yaş Sebze ve Meyve İhracatında Türkiye Pazarının Dünya'daki Yeri. VII. Bahçe Ürünlerinde Muhafaza ve Pazarlama Sempozyumu, 04-07 Ekim 2016. 1, 194-200.
- Doğan, A. ve Erkan, M. (2014). Bahçe Ürünlerinin Muhafazasında Yeni Bir Teknoloji: Palistore (Palliflex) Ortamında Depolama. *Meyve Bilimi*. 1(2), 1-6.
- Erbaş, M. ve Arslan, S. (2015). Açlığın Önlenmesi ve Gıda Güvencesinin Sağlanması. *Gıda Mühendisliği Dergisi*. 36, 50-59.
- Erol, E. M. (2015). Küreselleşen Dünyada Tarım Ürünlerinin Arz ve Değer Zincirleri Üzerine Bir Değerlendirme, AB Uzmanlık Tezi, T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, Ankara.
- FAO (2018). *Save Food: Global: Global Initiative on Food Loss and Waste Reduction*. <http://www.fao.org/save-food/tr/>.
- Gimenez, C. (2006). Logistics Integration Processes in the Food Industry. *International Journal of Physical Distribution and Logistics Management*. 36(3), 231-249.
- Govindan, K., Jafarian, A., Khodaverdi, R. and Devika, K. (2014). Two-Echelon Multiple-Vehicle Location-Routing Problem with Time Windows for Optimization of Sustainable Supply Chain Network of Perishable Food. *International Journal of Production Economics*, 152(C), 9-28.
- Gökkür, S.ve Çelik, Z. (2016). Meyve ve Sebze Ürünlerinde Küresel Değer Zinciri. *Meyve Bilimi*. 1, 50-55.
- Görmez, A. (2017). *Türkiye Gıda Perakendeciliği Piyasasında Rekabet Analizi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Groothedde, B., Ruijgrok, C. and Tavasszy, L. (2005). Towards Collaborative, Intermodal Hub Networks: A Case Study in The Fast-Moving Consumer Goods Market. *Transportation Research Part E*. 41, 567-583.
- Güngör, İ. ve İşler, D. B. (2005). Analitik Hiyerarşi Yaklaşımı ile Otomobil Seçimi. *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 1(2), 21-33.

- Hafeez, K., Malak, N. and Zhang, Y. (2007). Outsourcing Non-Core Assets and Competences of a Firm Using Analytic Hierarchy Process. *Computers and Operations Research*. 34(12), 3592-3608.
- Hsu, C.-I., Hung, S.-F. and Li, H.-C. (2007). Vehicle Routing Problem with Time-Windows for Perishable Food Delivery. *Journal of Food Engineering*. 80(2), 465-475.
- Hurley, W. (2001). The Analytic Hierarchy Process: A Note on An Approach to Sensitivity Which Preserves Rank Order. *Computers & Operations Research*. 28(2), 185-188.
- Hwang, H. S. (1999). A Food Distribution Model for Famine Relief. *Computers & Industrial Engineering*. 37(1), 335-338.
- Kızılaslan, H. ve Yalçın, A. (2012). Avrupa Birliği ve Türkiye’de Yaş Meyve ve Sebze Pazarlama Sistemleri. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*. 2, 119- 140.
- Ljungberg, D. (2006). *Effective Transport Systems in Food and Agricultural Supply Chains for Improved Economy, Environment and Quality*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Swedish University of Agricultural Sciences, Uppsala.
- Mikkola, M. (2008). Coordinative Structures and Development of Food Supply Chains. *British Food Journal*. 110(2), 189-205.
- Mittal, A, Krejci, C. C. and Craven, T. J. (2018). Logistics Best Practices for Regional Food Systems: A Review. *Sustainability* 2018. 10(1), 1-44.
- Moons, K., Waeyenbergh, G., Pintelon, L., Timmermans, P. and Ridder, D. D. (2019). Performance Indicator Selection for Operating Room Supply Chains: An Application of ANP. *Operations Research for Health Care*. 23, 1-14.
- Nadal-Roig, E. and Pla-Aragonés, L. M. (2015). Optimal Transport Planning for the Supply to a Fruit Logistic Centre. (Editör) Lluís M. Pla-Aragonés: *Handbook of Operations Research in Agriculture and the Agri-Food Industry*, (ss. 163-177) Spain: Universitat de Lleida.
- Naik, G. and Suresh, D.N. (2018). Challenges of Creating Sustainable Agri-Retail Supply Chains. *IIMB Management Review*. 30(3), 270-282
- Naso, D., Surico, M., Turchiano, B. and Kaymak, U. (2007). Genetic Algorithms for Supply-Chain Scheduling: A Case Study in the Distribution of Ready-Mixed Concrete. *European Journal of Operational Research*. 177(3), 2069-2099.
- Niyaz, Ö. C. (2016), Türkiye'de Gıda Güvencesinin Mevcut Durumunun Değerlendirilmesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*. 13(2), 1-7.
- Osvald, A. and Stirn, L. Z. (2008). A Vehicle Routing Algorithm for the Distribution of Fresh Vegetables and Similar Perishable Food. *Journal of Food Engineering*. 85(2), 285-295.
- Ömürbek, N., Demirci, N. and Akalin, P. (2013). Analitik Ağ Süreci ve TOPSİS Yöntemleri İle Bilimsel Seçimi. *Journal of Academic Researches and Studies*. 5(9), 118-140.
- Peng, X. and Dai, F. (2009). Information Systems Risk Evaluation Based on the AHP-fuzzy Algorithm. *International Conference on Networking and Digital Society, 30-31 Mayıs 2009*, Ed.: IEEE China: Zhengzhou Information Science and Technology Institute, s.178-180.
- Pezikoğlu, F., Ergun, M. E. ve Erkal, S. (2004). Taze Meyve- Sebze Pazarlama Zincirinde Modern Perakendecilerin Durumu. *Atatürk Bahçe Kültürleri Merkez Araştırma Enstitüsü*. 33(1): 75-84.
- Pralhad, C. K. and Ramaswamy, V. (2000). Co-Opting Customer Competence. *Harvard Business Review*. 78, 79-90.

- Rizou, M., Galanakis, I. M., Aldawoud, T. M. and Galanakis, C. M. (2020). Safety of Foods, Food Supply Chain and Environment with in the COVID-19 Pandemic. *Trends in Food Science & Technology*. 102, 293-299.
- Saaty, T. L. (1977). A Scaling Method for Priorities in Hierarchical Structures. *Journal of Mathematical Psychology*. 15, 234-281.
- Saaty, T. L. and Özdemir, M. (2003). Why The Magic Number Seven Plus or Minus Two. *Mathematical and Computer Modelling*. 38(3-4), 233-244.
- Sandberg, E. (2007). Logistics Collaboration in Supply Chains: Practice vs. Theory. *The International Journal of Logistics Management*. 18(2), 274-293.
- Seçkin, E. (2015). Perakende Sektöründeki Yapısal Dönüşümün Bursa'daki Üretim Piyasası ile Tüketim Piyasasına Yansıması. *Megaron*, 10(1), 70-79.
- Shankar, R., Gupta, R. and Pathak, D. K. (2018). Modeling Critical Success Factors of Traceability for Food Logistics System. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*. 119, 205-222.
- Siche, R. (2020). What is the Impact of COVID-19 Disease on Agriculture? *Scientia Agropecuaria*. 11(1), 3-6.
- Soğanclar, N., Dereli, Z. ve Sağlam Arı, G. (2022). COVID-19 Salgınında Gıda Güvencesi: Gıda Tedarik Zincirlerine Bağlı Etkiler. *Alanya Akademik Bakış*. 6(2), 2333-2349.
- Şen, S. (2007). *Tedarik Zinciri Yönetiminde Tedarikçi Seçimi Sistemine Ait Bir Karar Destek Modeli Geliştirilmesi ve Uygulama Sonuçlarının Değerlendirmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Tarantilis, C. D. and Kiranoudis, C. T. (2001). A Meta-Heuristic Algorithm for the Efficient Distribution of Perishable Foods. *Journal of Food Engineering*. 50(1), 1-9.
- Toraman, Y. ve Yüksel, C. A. (2022). COVID-19 Salgını Sürecinde Tüketicilerin Yeni Teknolojileri Benimsemelerinin Teknoloji Kabul Modeli (TKM) Çerçevesinde Temassız Teslimat Özelinde İncelenmesi: Mobil Uygulamalar Üzerine Bir Araştırma. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*. 23, 17-34.
- Trienekens, J. H., Hagen, J. M., Beulensc, A. J. M. and Omta, S. W. F. (2003). Innovation Through (International) Food Supply Chain Development: A Research Agenda. *International Food and Agribusiness Management Review*. 6(1), 1-6.
- Udmale, P., Pal, I., Szabo, S., Pramanik, M. and Large, A. (2020). Global Food Security in the Context of COVID-19: A Scenario-Based Exploratory Analysis. *Progress in Disaster Science*. 7, 7(Özel Sayı), 1-7.
- Udul, V. (2019). *Gıda Perakendeciliğinde Mağaza İmajı, Hizmet Kalitesi ve Fiyat Bilincinin Müşteri Sadakati Üzerindeki Etkisinin Süpermarketler ve İndirim Marketleri Kapsamında Araştırılması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Ulusoy, G. (2018). *Gıda Perakendeciliği Sektöründe Tüketicilerin Yeniden Satın Alma Kararları Üzerinde Mağaza Atmosferi Unsurlarının Etki Düzeyi Farklılıklarının Belirlenmesi: EEG ve Göz İzleme Yöntemlerine Dayalı Deneysel Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.
- Van der Vorst, J. G. A. J., Tromp, S. O. and Van der Zee, D. J. (2009). Simulation Modelling for Food Supply Chain Redesign; Integrated Decision Making on Product Quality, Sustainability and Logistics. *International Journal of Production Economics*. 47(23), 6611-6631.

- Vlajic, J. V., Van Der Vorst, J. G. A. J. and Haijema, R. (2012). A Frame Work For Designing Robust Food Supply Chains. *International Journal of Production Economics*. 137(1), 176-189.
- Wang, F., Lai, X. and Shi, N. (2011). A Multi-Objective Optimization for Green Supply Chain Network Design. *Decision Support Systems*. 51(2), 262-269.
- Watanabe, H., Fujimura, S., Nakadaira, A., Miyazaki, Y., Akutsu, A. and Kishigami, Jay J. (2015). Blockchain Contract: A Complete Consensus Using Blockchain. *In 2015 IEEE 4th Global Conference on Consumer Electronics (GCCE)* (ss. 577-578). IEEE.
- Yan, C., Banerjee, A. and Yang, L. (2011). An Integrated Production–Distribution Model for A Deteriorating Inventory Item. *International Journal of Production Economics*. 133(1), 228-232.
- Yıldızbaşı, A. ve Üstünyer, P. (2019). Tarımsal Gıda Tedarik Zincirinde Blok zincir Tasarımı: Türkiye’de Hal Yasası Örneği. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*. 21(21), 458-465.
- Zanoni, S. and Zavanella, L. (2007). Single-Vendor Single-Buyer with Integrated Transport–Inventory System: Model Sand Heuristics in the Case of Perishable Goods. *Computers and Industrial Engineering*. 52(1), 107-123.
- Zhang, G., Habenicht, W. and LudwigSpieß, W. E. (2003). Improving The Structure of Deep Frozen and Chilled Food Chain with Tabu Search Procedure. *Journal of Food Engineering*. 60(1), 67-79.
- Zhou, Y.-D. and Shi, M.-L. (2009). Rail Transit Project Risk Evaluation Based on AHP Model. *Second International Conference on Information and Computing Science*. 3, 236-238.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

LGS Sınavının Öğretme-Öğrenme Sürecine Yansımalarına İlişkin Öğretmen ve Öğrenci Görüşleri*

Adem UYSAL, Milli Eğitim Bakanlığı, Güzelyurt Şehit Asteğmen Tayyar Milat Ortaokulu, Muğla, e-posta: ademuyisal4820@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3767-8646>

Prof. Dr. Necdet AYKAÇ, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Muğla, e-posta: necdetaykac@hotmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8020-713X>

Öz

Bu araştırmanın amacı, LGS sınavının öğretme-öğrenme sürecine yansımaları hakkında öğretmen ve öğrenci görüşlerinin neler olduğunu ortaya çıkarmaktır. Bu çerçevede LGS sınavının; öğretim strateji-yöntem-tekniklerinin, ders araç-gereçlerinin, ölçme ve değerlendirme araç-gereçlerinin seçimi ve kullanımına, ders içi iletişime ve öğretmenlerin duygularına nasıl yansıtıldığını belirlemek amaçlanmaktadır. Araştırmada nitel araştırma desenlerinden açıklayıcı durum çalışması modeli kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubu; branşı, cinsiyeti, hizmet süresi ve çalışılan kurum açısından farklı özelliklere sahip 18 öğretmen ile cinsiyet, yaş ve eğitim alınan kurum açısından farklı özelliklere sahip, LGS sınavına giren 36 öğrenciden oluşmaktadır. Araştırmanın verileri, öğretmen çalışma grubuna yönelik geliştirilen “Yarı Yapılandırılmış Öğretmen Görüşme Formu” ve öğrenci çalışma grubuna yönelik geliştirilen “Yarı Yapılandırılmış Öğrenci Görüşme Formu” yardımıyla toplanmıştır. Görüşmelerden elde edilen veriler içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda LGS'nin öğretim strateji-yöntem-tekniklerinin, ders araç-gereçlerinin, ölçme ve değerlendirme araç-gereçlerinin seçimi ve kullanımını ve öğretmenlerin duygularını olumsuz etkilediği bunun yanında LGS ile birlikte ders içi iletişimde artışın gerçekleştiği tespit edilmiştir.

* Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında hazırladığı yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

Anahtar Kelimeler: LGS Sınavı, Öğretme-Öğrenme Süreci, Öğretmen Davranışları.

Makale Gönderme Tarihi: 01.04.2023

Makale Kabul Tarihi: 10.07.2023

Önerilen Atıf:

Uysal, A. ve Aykaç, N A. (2023). LGS Sınavının Öğretme-Öğrenme Sürecine Yansımalarına İlişkin Öğretmen ve Öğrenci Görüşleri, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(7): 897-915.

Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences

2023, 6(7): 897-915. DOI:10.26677/TR1010.2023.1255
ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

RESEARCH PAPER

Teacher and Student Opinions on Reflections of LGS Exam on Teaching-Learning Process

Adem UYSAL, Ministry of National Education, Güzelyurt Martyr Astegmen Tayyar Milat Secondary School, Muğla, e-mail: ademuysal4820@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3767-8646>

Prof. Dr. Necdet AYKAÇ, Muğla Sıtkı Koçman University, Faculty of Education, Muğla, e-mail: necdetaaykac@hotmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8020-713X>

Abstract

The purpose of this research is to determine the opinions of teachers and students about the reflections of LGS exam on the teaching-learning process. In this context, LGS exam; It is aimed to determine how teaching strategy-method-techniques, course materials, measurement and evaluation tools are reflected in the selection and use, in-class communication and teachers' emotions. In the study the explanatory case study model, one of the qualitative research methods, was used. The study group of the research; It consists of 18 teachers with different characteristics in terms of branch, gender, length of service and the institution they work for, and 36 students who are taking LGS exam with different characteristics in terms of gender, age and institution of education. The data of the study were collected through "Semi-Structured Teacher Interview Form" for the teacher study group and "Semi-Structured Student Interview Form" for the student study group. The data obtained from the interviews were analyzed by content analysis method. As a result of the research, it has been determined that LGS negatively affects the selection and use of teaching strategy-methods and techniques, course materials, measurement and evaluation tools and teachers' emotions and there is an increase in in-class communication with LGS.

Keywords: LGS Exam, Teaching-learning Process, Teacher Behaviors.

Received: 01.04.2023

Accepted: 10.07.2023

Suggested Citation:

Uysal, A. and Aykaç, N. (2023). Teacher and Student Opinions on Reflections of LGS Exam on Teaching-Learning Process, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 6(7): 897-915.

GİRİŞ

Eğitim bir sosyal sistem olarak üç temel öğeden oluşmaktadır. Bu öğeler; öğrenci, öğretmen ve eğitim programlarıdır. Eğitimin etkililiği ve amaçlarına en üst düzeyde ulaşabilmesi bu öğeler arasındaki uyuma bağlıdır. Öğrenci, öğretmen ve eğitim programları arasındaki ilişkinin belirli niteliklere sahip olması gerekir. Bu üç öğeden birisinin istenilen niteliklerden yoksun olması eğitim sürecini doğrudan etkilemektedir. Ancak bu öğelerden öğretmen ögesi, diğer iki öge olan öğrenci ve eğitim programlarını etkileme gücünden dolayı eğitim sistemini etkileyen en önemli öge olarak kabul edilmektedir (Karagözoğlu, 1987).

Eğitimin amaçlarına ulaşmak için öğretmen ve öğrenciler sahip oldukları bilgi ve yaşantıları sınıf ortamında paylaşırlar. Öğretmenlerin sınıf içinde sergiledikleri davranışlar eğitimin amaçlarına ulaşma düzeyini etkilemektedir (Doğruer, 2007). Öğrenciler aldıkları bilgileri kendi yaşam süzgeçlerinden geçirerek anlamlaştırır veya ilgisiz kılar. Öğretmenler, bilgilerin anlamlı bütünlük halinde öğrencide yer etmesi için sınıf içinde yapacağı etkinlikleri iyi planlamalı, öğrencilerin bilgiyi öğrenebilmesi için isteklendirmeli ve hazırlamalıdır. Bu da öğretmenin belirleyeceği öğretim yöntem ve tekniklerine bağlıdır (Alberto, 1999 akt. Bayındır, 2001). Öğretmenlerin sınıf içinde gerekli araç-gereçleri kullanması, uygun öğretim yöntem ve teknikleri kullanması, sınıf atmosferini ve düzenini öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçlarına göre düzenlemesi ve öğrencilerin derse aktif katılımını sağlaması öğrencilerin başarılarını olumlu yönde etkilemektedir (Soydal, 2006).

Türkiye’de özellikle son otuz yıl içerisinde ortaya çıkmış olan ortaöğretime ve yükseköğretime geçiş sınavları öğretmenlik mesleğiyle ilgili önemli değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Bu sınavların Türk eğitim sistemine girmesiyle birlikte öğretmenler sınav sisteminin bir parçası olarak öğrencileri sınavlara hazırlayan kişiler konumuna gelmiştir (Eşme, 2002). 2014 yılına kadar öğrenci başarı puanlarının genel olarak açıklanması sebebiyle öğrenci başarısıyla öğretmen performansları arasında doğrudan bir ilişki kurulamazken, TEOG sınavıyla birlikte öğrencilerin derslere göre aldıkları başarı veya başarısızlıktan öğretmenlerin sorumlu tutuldukları görülmektedir. Öğrencilerin merkezi sınavlarda gösterdikleri başarıdan yola çıkarak okulların ve öğretmenlerin karşılaştırılması ve performanslarına göre sıralanması velilerin gösterilen performansa göre okul ve öğretmen seçiminde bulunmalarını beraberinde getirmektedir. Bu durum okul yöneticileri ve öğretmenler üzerinde baskı oluştururken okullarda verilen eğitimin de giderek daha çok sınav merkezli olarak şekillenmesine neden olmaktadır (Buyruk, 2014; Kırkağaç ve Bayrak, 2019).

Alan yazın incelendiğinde TEOG ve SBS gibi merkezi sınavların öğretim sürecini ve ölçme ve değerlendirme işlemlerini olumsuz etkilediği, öğretim yöntem ve tekniklerinde değişikliğe gidildiği, test çözümüne ağırlık verildiği, sınavlarda çoktan seçmeli sorulara yer verildiği, sınav odaklı anlatıma ağırlık verildiği şeklinde kendini gösterdiği saptanmıştır (Çelikel ve Karakuş, 2017; Çetin ve Ünsal, 2019; Çiftçi, 2018; EARGED, 2010). Öğretmenlerin derslerdeki tutumları, davranışları ve uyguladıkları yöntemler öğrenci davranışı ve başarısını etkileyen önemli faktörlerin başında gelmektedir (Erden, 2001). Bu nedenle LGS’nin öğretmenlerin öğretme-öğrenme sürecine nasıl yansığının araştırılmasının oldukça önemli olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda bu çalışma LGS sınavının öğretme-öğrenme sürecine yansımaları hakkında öğretmen ve öğrenci görüşlerinin neler olduğunu ortaya çıkarmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1. LGS sınavının öğretim strateji-yöntem-tekniklerinin seçimi ve kullanımına yansımalarına ilişkin öğretmen ve öğrenci görüşleri nelerdir?
2. LGS sınavının ders araç-gereçlerinin seçimi ve kullanımına yansımalarına ilişkin öğretmen ve öğrenci görüşleri nelerdir?

3. LGS sınavının ölçme ve değerlendirme araç-gereçlerinin seçimi ve kullanımına yansımalarına ilişkin öğretmen ve öğrenci görüşleri nelerdir?
4. LGS sınavının ders içi iletişime yansımalarına ilişkin öğretmen ve öğrenci görüşleri nelerdir?
5. LGS sınavının öğretmenlerin duygularına yansımalarına ilişkin öğretmen görüşleri nelerdir?

YÖNTEM

Araştırmanın Deseni

Bu çalışma, nitel araştırma desenlerinden açıklayıcı durum çalışması ile gerçekleştirilmiştir. Durum çalışması, “nasıl” ve “niçin” sorularının temele alındığı, araştırmacının kontrolünün olmadığı bir olgu veya olayın derinlemesine incelendiği araştırma yöntemidir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Creswell (2016: 97) durum çalışmasını, “araştırmacının gerçek yaşam, güncel sınırlı bir sistem (bir durum) ya da belli bir zaman içerisindeki çoklu sınırlandırılmış sistemler (durumlar) hakkında çoklu bilgi kaynakları (örneğin gözlemler, mülakatlar, görsel-ışitsel materyaller ve dokümanlar ve raporlar) aracılığıyla detaylı ve derinlemesine bilgi topladığı, bir durum betimlemesi ya da durum temaları ortaya koyduğu nitel bir yaklaşımdır” şeklinde tanımlamıştır. Bu çalışmada LGS sınavının öğretim strateji-yöntem-tekniklerinin, ders araç-gereçlerinin, ölçme ve değerlendirme araç-gereçlerinin seçimi ve kullanımına, ders içi iletişime ve öğretmenlerin duygularına nasıl yansıdığını belirlemek amaçlandığı için açıklayıcı durum çalışması deseni tercih edilmiştir.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2020-2021 eğitim-öğretim yılında 8.sınıf derslerine giren Türkçe, Matematik, Fen Bilimleri, İngilizce, T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin her birinden üçer tane olmak üzere 18 branş öğretmeni ile 2020-2021 eğitim-öğretim yılında 8.sınıf düzeyinde öğrenim görmekte olup LGS sınavına girecek olan 36 öğrenci oluşturmaktadır. Çalışma grubundaki öğretmen ve öğrencilerin seçiminde amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan “maksimum çeşitlilik örnekleme” kullanılmıştır. Çalışmada branşı, cinsiyeti, hizmet süresi ve çalışılan kurum açısından farklı özelliklere sahip öğretmenler ve cinsiyet, yaş ve eğitim alınan kurum açısından farklı özelliklere sahip öğrencilerle görüşmeler yapılarak maksimum çeşitlilik sağlanmaya çalışılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Çalışmada LGS sınavının öğretme-öğrenme sürecine yansımaları hakkında öğretmen ve öğrenci görüşlerinin neler olduğunu ortaya çıkarmak amacıyla öğretmen ve öğrenci çalışma gruplarına yönelik iki farklı yarı yapılandırılmış görüşme formu geliştirilmiştir. Öğretmen çalışma grubuna yönelik geliştirilen “Yarı Yapılandırılmış Öğretmen Görüşme Formu” iki bölümden oluşmaktadır. Görüşme formunun birinci bölümünde yer alan sorular, öğretmen çalışma grubunun demografik bilgilerini belirlemek amacıyla, görüşme formunun ikinci bölümünde yer alan sorular ise LGS sınavının öğretme-öğrenme sürecine yansımaları hakkında öğretmen görüşlerinin neler olduğunu ortaya çıkarmak amacıyla kullanılmıştır. Öğrenci çalışma grubuna yönelik geliştirilen “Yarı Yapılandırılmış Öğrenci Görüşme Formu” da iki bölümden oluşmaktadır. Görüşme formunun birinci bölümünde yer alan sorular, öğrenci çalışma grubunun demografik bilgilerini belirlemek amacıyla, görüşme formunun ikinci bölümünde yer alan

sorular ise LGS sınavının öğretme-öğrenme sürecine yansımaları hakkında öğrenci görüşlerinin neler olduğunu ortaya çıkarmak amacıyla kullanılmıştır.

Verilerin Analizi

Öğretmen ve öğrencilerle yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeler sonucunda elde edilen veriler içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. Görüşmelerden elde edilen verilerin analizini yapmak için Yıldırım ve Şimşek'in (2016) içerik analizi için belirttikleri "verilerin kodlanması, temaların bulunması, kodların ve temaların düzenlenmesi, bulguların tanımlanması ve yorumlanması" aşamaları takip edilmiştir. İlk olarak, görüşmelerden elde edilen veriler bilgisayar ortamına aktararak düz metne çevrilmiştir. Ham veriler elde edildikten sonra verilerin kodlanması ve temaların oluşturulması için araştırmacı dışında bir uzmandan yararlanılmıştır. Ham veriler birbirinden bağımsız olarak araştırmacı ve uzman tarafından kodlanmış ve kodlama işleminden sonra araştırmacı ve uzman tarafından oluşturulan kodlar tartışılarak uygun temalar altında birleştirilmiştir. Buna göre oluşturulan kodlar 5 tema altında toplanmıştır. Bu temalar; "LGS'nin öğretim strateji-yöntem-tekniklerin seçimi ve kullanımına yansımaları", "LGS'nin araç-gereçlerin seçimi ve kullanımına yansımaları", "LGS'nin ölçme ve değerlendirme araç-gereçlerinin seçimi ve kullanımına yansımaları", "LGS'nin ders içi iletişime yansımaları" ve "LGS'nin öğretmenlerin duygularına yansımaları" olarak ifade edilmiştir. Öğretmen ve öğrenci görüşlerini karşılaştırmalı olarak inceleyebilmek için öğretmen ve öğrenci çalışma grubundan elde edilen veriler aynı tablo üzerinde gösterilmiş ve araştırmanın alt amaçları doğrultusunda bulgular kısmında sırasıyla açıklanmıştır. Tema ve temaya ait kodları örneklendirmek için öğretmenler Ö1, Ö2, ..., Ö18 ve öğrenciler OÖ1, OÖ2, ..., OÖ36 şeklinde kodlanarak öğretmen ve öğrenci görüşlerinden doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Öğretmen ve öğrencilerden yapılan alıntılara metin içerisinde italik şekilde yer verilmiştir. Yapılan alıntılarda herhangi bir sıralama gözetilmemiştir. Sadece temada çeşitliliği yansıtacak şekilde, konu hakkındaki benzer görüşlere tekrara düşmeden yer vermeye çalışılmıştır. Son olarak, elde edilen bulgular yorumlanarak sonuçlar çıkarılmış ve önerilerde bulunulmuştur.

Araştırmanın Geçerliliği ve Güvenirliği İçin Yapılan Çalışmalar

Yıldırım ve Şimşek'e (2016) göre nitel araştırmalarda "iç geçerlik" yerine "inandırıcılık", "dış geçerlik" yerine "aktarılabirlik", "iç güvenirlilik" yerine "tutarlık" ve "dış güvenirlilik" yerine "teyit edilebilirlik" kavramları tercih edilmektedir.

Bu araştırmada çalışmanın inandırıcılığını sağlamak amacıyla branşı, cinsiyeti, hizmet süresi ve çalışılan kurum açısından farklı özelliklere sahip öğretmenler ve cinsiyet, yaş ve eğitim alınan kurum açısından farklı özelliklere sahip öğrencilerle yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilerek derinlemesine veri toplama ve veri kaynaklarının çeşitlendirilmesi yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmanın deseninin belirlenmesi, çalışma gruplarının oluşturulması, veri toplama araçlarının geliştirilmesi, verilerin toplanması, verilerin analizi ve sonuçların yazımına kadar olan süreçlerin her aşamasını bir uzman eleştirel gözle incelemiş ve araştırmacıya geri bildirimlerde bulunmuştur. Ayrıca çalışmanın inandırıcılığını sağlamak için veriler toplanıp düzenlendikten sonra verilerin doğruluğu ile ilgili katılımcı teyidi alınmıştır.

Çalışmanın aktarılabirliğini sağlamak amacıyla çalışmanın her aşaması ayrıntılı bir şekilde betimlenmiş ve bulgular ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Çalışmada öğretmenler için Ö1, Ö2, ..., Ö18 ve öğrenciler için OÖ1, OÖ2, ..., OÖ36 kodları kullanılarak öğretmen ve öğrenci görüşlerinden doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Ayrıca çalışmanın aktarılabirliğini sağlamak

için çalışma grubundaki öğretmen ve öğrencilerin seçiminde amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan “maksimum çeşitlilik örnekleme” kullanılmıştır.

Çalışmanın tutarlılığını sağlamak amacıyla ham veriler elde edildikten sonra verilerin kodlanması ve temaların oluşturulması için araştırmacı dışında bir uzmandan yararlanılmıştır. Ham veriler birbirinden bağımsız olarak araştırmacı ve uzman tarafından kodlanmış ve kodlama işleminden sonra araştırmacı ve uzman tarafından oluşturulan kodlar tartışılarak uygun temalar altında birleştirilmiştir.

Çalışmanın teyit edilebilirliğini sağlamak amacıyla araştırmacının tüm süreçleri bilgisayar ortamında araştırmacı tarafından saklanmaktadır.

BULGULAR

Öğretmen ve öğrenci çalışma grubu ile gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilen veriler araştırmacının problemi çerçevesinde alt problemlerle ilişkili olarak incelenmiştir. Buna göre öğretmen ve öğrenci görüşlerinin analiz edilmesi sonucunda elde edilen bulgular 5 tema altında toplanmıştır. Bu temalar; LGS'nin öğretim strateji-yöntem-tekniklerin seçimi ve kullanımına yansımaları, LGS'nin araç-gereçlerin seçimi ve kullanımına yansımaları, LGS'nin ölçme ve değerlendirme araç-gereçlerinin seçimi ve kullanımına yansımaları, LGS'nin ders içi iletişime yansımaları ve LGS'nin öğretmenlerin duygularına yansımaları olarak ifade edilmiştir.

LGS'nin Öğretim Strateji-Yöntem-Tekniklerin Seçimi ve Kullanımına Yansımaları

Çalışmada “LGS sınavının öğretim strateji-yöntem-tekniklerinin seçimi ve kullanımına yansımalarına ilişkin öğretmen ve öğrenci görüşleri nelerdir?” sorusuna cevap aranmıştır. LGS'nin öğretim strateji-yöntem-tekniklerin seçimi ve kullanımına yansımalarına ilişkin öğretmen ve öğrenci görüşleri Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. LGS'nin Öğretim Strateji-Yöntem-Tekniklerin Seçimini ve Kullanımına Yansımalarına İlişkin Öğretmen ve Öğrencilerin Olumsuz Görüşleri

Kodlar	Öğretmen	Öğrenci
	f	f
Bazı öğretim strateji-yöntem-tekniklere daha çok ağırlık verme	16	25
Bazı öğretim strateji-yöntem-teknikleri kullanmayı bırakma	13	19
LGS soruları paralelinde daha çok örnek soru çözme	8	22
Dersi daha hızlı işleme	5	2
Daha çok konu tekrarı yapma	3	5

Tablo 1 incelendiğinde, LGS'nin öğretim strateji-yöntem-tekniklerin seçimini ve kullanımına yansımalarına ilişkin olarak görüşülen 18 öğretmenden 16'sı bazı öğretim strateji-yöntem-tekniklere daha çok ağırlık verdiklerini, 13'ü bazı öğretim strateji-yöntem-teknikleri kullanmayı bıraktıklarını, 8'i LGS soruları paralelinde daha çok örnek soru çözdüklerini, 5'i dersi daha hızlı işlediklerini ve 3'ü ise daha çok konu tekrarı yaptıklarını ifade etmişlerdir. LGS'nin öğretim strateji-yöntem-tekniklerin seçimini ve kullanımına yansımalarına ilişkin olarak ise görüşülen 36 öğrenciden 25'i öğretmenlerin bazı öğretim strateji-yöntem-tekniklere daha çok ağırlık

verdiklerini, 19'u öğretmenlerin bazı öğretim strateji-yöntem-teknikleri kullanmayı bıraktıklarını, 22'si öğretmenlerin LGS soruları paralelinde daha çok örnek soru çözdüklerini, 2'si öğretmenlerin dersi daha hızlı işlediklerini ve 5'i öğretmenlerin daha çok konu tekrarı yaptıklarını ifade etmişlerdir.

LGS'nin öğretim strateji-yöntem-tekniklerin seçimi ve kullanımına yansımalarına ilişkin öğretmen görüşlerinden bazıları şunlardır:

Ö1: "LGS sisteminde tabi ki düz anlatım yöntemini daha çok kullanıyoruz. Soru cevap yöntemini daha çok kullanıyoruz. Sistem bize bunu itmektedir. Bu klasik yöntemleri daha çok kullanıyoruz. Diğer o problem çözme, örnek olay gibi yöntemleri kullanamıyoruz LGS sisteminde."

Ö4: "4 yıldır LGS 8.sınıf öğretmenliği yapıyorum ama daha önceki yıllarda 6'ya ya da 7'ye girdiklerim de oldu. Orada mesela daha fazla kitap etkinlikleri yapabiliyorken ya da istasyon etkinlikleri, drama etkinlikleri, kulüp çalışmaları devreye giriyorken burada maalesef onu yapamıyorsun. Çünkü çok kısıtlı sürenin içerisinde adeta bir maraton koşuyoruz."

Ö6: "LGS sınavı derste soru bazlı olduğu için sınavda soru çıkacağı için İngilizceden bazı öğretim teknik ve yöntemlerini İngilizce dersinde uygulamıyoruz. Özellikle örnek olay gibi ya da rol oynama tekniği gibi. Normalde bunları diğer sınıflarda yapıyoruz İngilizcede ama LGS grubu sınav grubu olduğu için bu teknikleri uygulamıyoruz."

Ö15: "Diğer sınıfların sınav kaygısı olmadığı için daha rahat ders işleniyor. 8.sınıflarda bol tekrar, bol soru çözümleriyle desteklemek gerektiğinden dolayı laboratuvar kullanımını biraz daha azalttığı durumlar oluyor."

LGS'nin öğretim strateji-yöntem-tekniklerin seçimi ve kullanımına yansımalarına ilişkin öğrenci görüşlerinden bazıları şunlardır:

OÖ5: "Tabi ki de düşünüyorum. Verdiği şeyler sınav sistemiyle bağdaşlı. Soru tipleri, MEB'in yolladığı soru tipleriyle bağdaşlı şeyler. LGS'den kaynaklı laboratuvar kullanımında biraz azalma oldu. Daha çok soru çözümüne yöneldiğimiz için biraz azalma oldu."

OÖ6: "Maalesef LGS dönemine girdiğimizden beri deneylerde bayağı bir azalma oldu. Daha çok soru ve konu odaklı gidiliyor."

OÖ20: "Geçen yıllarda yarışma ya da oyun yapıyorduk. Bu yıl yapmadık. Çünkü LGS için deneme çözüyoruz."

OÖ32: "LGS'ye gireceğimiz için daha çok soru çözüyoruz."

Görüşülen öğretmen ve öğrencilerin büyük çoğunluğu, LGS ile birlikte öğretmenlerin bazı öğretim strateji-yöntem-tekniklere daha çok ağırlık verdiklerini ve bazı öğretim strateji-yöntem-teknikleri ise kullanmayı bıraktıklarını ifade etmişlerdir. Öğretmen ve öğrenciler, öğrencilerin işlem becerisi ve test tekniğini geliştirebilmeye daha fazla zaman ayırabilmek amacıyla öğretmenlerin kavram haritaları, beyin fırtınası, gösterip yaptırma, rol oynama, problem çözme, altı şapkalı düşünme tekniği, işbirlikli öğrenme, yaratıcı drama gibi aktif öğrenme yöntemlerini derslerde daha az kullandıklarını veya hiç kullanmadıklarını; bunun yerine düz anlatım, soru-cevap, tartışma gibi geleneksel yöntem ve tekniklere daha fazla ağırlık verdiklerini belirtmişlerdir. Diğer taraftan görüşülen öğretmenlerin yarıya yakını ve öğrencilerin büyük çoğunluğu ise LGS ile birlikte öğretmenlerin LGS soruları paralelinde daha çok örnek soru çözdüklerini ifade etmişlerdir. Görüşülen öğretmen ve öğrencilerin bir kısmı ise LGS ile birlikte öğretmenlerin dersleri daha hızlı işlediklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca görüşülen öğretmen ve öğrencilerin bir kısmı ise LGS ile birlikte öğretmenlerin derslerde daha çok konu tekrarı yaptıklarını ifade etmişlerdir.

LGS'nin Ders Araç-Gereçlerinin Seçimi ve Kullanımına Yansımaları

Çalışmada "LGS sınavının ders araç-gereçlerinin seçimi ve kullanımına yansımalarına ilişkin öğretmen ve öğrenci görüşleri nelerdir?" sorusuna cevap aranmıştır. LGS'nin ders araç-gereçlerinin seçimi ve kullanımına yansımalarına ilişkin öğretmen ve öğrenci görüşleri Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. LGS'nin Ders Araç-Gereçlerinin Seçimi ve Kullanımına Yansımalarına İlişkin Öğretmen ve Öğrenci Görüşleri

Görüşler	Kodlar	Öğretmen	Öğrenci
		f	f
Olumsuz	Bazı araç-gereçleri kullanmayı bırakma	8	12
	Araç-gereç kullanımına daha az zaman ayırma	7	2
	Bazı araç-gereçlerin kullanımına daha çok ağırlık verme	5	10
Olumlu	Daha önce kullanmadıkları bazı araç-gereçleri kullanmaya başlama	1	2

Tablo 2 incelendiğinde, LGS'nin ders araç-gereçlerinin seçimi ve kullanımına yansımalarına ilişkin olarak görüşülen 18 öğretmenden 8'i bazı araç-gereçleri kullanmayı bıraktıklarını, 7'si araç-gereç kullanımına daha az zaman ayırdıklarını, 5'i bazı araç-gereçlerin kullanımına daha çok ağırlık verdiklerini ve 1'i ise daha önce kullanmadıkları bazı araç-gereçleri kullanmaya başladıklarını ifade etmişlerdir. LGS'nin ders araç-gereçlerinin seçimi ve kullanımına yansımalarına ilişkin olarak ise görüşülen 36 öğrenciden 12'si öğretmenlerin bazı araç-gereçleri kullanmayı bıraktıklarını, 10'u öğretmenlerin bazı araç-gereçlerin kullanımına daha çok ağırlık verdiklerini, 2'si öğretmenlerin araç-gereç kullanımına daha az zaman ayırdıklarını ve 2'si ise öğretmenlerin daha önce kullanmadıkları bazı araç-gereçleri kullanmaya başladıklarını ifade etmişlerdir.

LGS'nin ders araç-gereçlerinin seçimi ve kullanımına yansımalarına ilişkin öğretmen görüşlerinden bazıları şunlardır:

Ö5: "Şimdi mesela ben geçenlerde üçgen çiziminde pergel, cetvel ve iletki çocuklar bunların hiçbirini kullanmayı bilmiyor. Pergelin cetvelin iletkinin ne olduğunu bilmiyorlar, ben onu çizdirmekle vakit harcayacağım ama sınavda sonuçta çizdirmiyor, çizdirilmiş olan şekli sorduğu için çocuğun kullanmasına veya bilmesine gerek kalmıyor."

Ö8: "Benim dersim konuşma olması, pratik yapılması gereken bir dersken, nasıl eleriz gibi soru çözme tekniklerini veriyoruz. Denemeler araç gerecimiz oluyor. Üniteyi bitirdiğimizde kullandığımız denemeler, yayınların pdf sürümleri, yani hep test üzerine araç gereçler."

Ö12: "Çok fazla etkinlik yapamıyoruz, daha çok soru çözümüne yöneliyoruz. Bu anlamda etkiliyor. Deney de yapmayınca araç gereci etkiliyor ama teknoloji anlamında olumlu yönde etkiliyor. Araç gereç olarak daha çok akıllı tahtayı kullanıyorum. Onun dışında bir şey kullanmıyoruz."

Ö15: "LGS şöyle etkiliyor: sınav kaygısı, sınav durumu olduğu için zamanı çok iyi planlamak gerekiyor. Ara sınıflarda çok geniş işleyebileceğimiz konuları 8.sınıflarda biraz daha zamanı kısıtlı tutarak işliyoruz ki bol tekrar, çocukların yanlışlarını, öğrenemedikleri konuları tespit edebilmek için biraz daha tempomuzu

artırdığımız durumlar oluyor. Yani 8.sınıflarda sınavın olması araç gereç kullanımını biraz etkiliyor, sınırlandırıyor.”

LGS'nin ders araç-gereçlerinin seçimi ve kullanımına yansımalarına ilişkin öğrenci görüşlerinden bazıları şunlardır:

ÖÖ6: “Maalesef hayır. Çünkü LGS süreci olduğundan dolayı daha çok test ve daha çok konuyu görmemiz gerekiyor. Bu yüzden fen dersi daha deney odaklı olmaktan çıkıp daha konu ve teori olarak, kafamızda yaptığımız daha çok görmediğimiz, daha çok soru üzerinden gittiğimiz derse dönüşüyor.”

OÖ12: “Bence sınav sistemi etkiliyor. LGS'ye gireceğimiz için sorulara yönelik oluyor daha çok.”

OÖ15: “Bence kesinlikle etkiliyor. Sınav sistemi olmasa farklı araç gereç kullanabilirdi. Çünkü önemli bir sınav ve zamanımız yetmeyebilir.”

OÖ26: “Akıllı tahta kullanıyor. Önceden kartlar kullanıyorduk ama şimdi daha çok test çözdüğümüz için onlar olmuyor.”

OÖ30: “Bir kitap bir de tahtayı kullanıyor, başka bir şey kullanmıyor şu an. Sınavla alakalı. Çünkü hemen konuları yetiştirmesi gerekiyor o yüzden çok yapamıyor.”

Görüşülen öğretmen ve öğrencilerin yarıya yakını, LGS ile birlikte öğretmenlerin bazı araç-gereçleri kullanmayı bıraktıklarını ve bazı araç-gereçlerin kullanımına ise daha çok ağırlık verdiklerini ifade etmişlerdir. Öğretmen ve öğrenciler, öğrencilerin işlem becerisi ve test tekniğini geliştirebilmeye daha fazla zaman ayırabilmek amacıyla öğretmenlerin daha önceden kullandıkları harita, nesne ve modeller gibi araç-gereçleri derslerde kullanmayı bıraktıklarını bunun yerine akıllı tahta ve test kitabı gibi araç-gereçlerin kullanımına daha fazla ağırlık verdiklerini belirtmişlerdir. Diğer taraftan görüşülen öğretmenlerin yarıya yakını ve öğrencilerin bir kısmı ise LGS ile birlikte öğretmenlerin derslerde araç-gereç kullanımına daha az zaman ayırdıklarını ifade etmişlerdir. Görüşülen 1 öğretmen ve 2 öğrenci ise LGS ile birlikte öğretmenlerin daha önce kullanmadıkları bazı araç-gereçleri kullanmaya başladıklarını ifade etmişlerdir.

LGS'nin Ölçme ve Değerlendirme Araç-Gereçlerinin Seçimi ve Kullanımına Yansımaları

Çalışmada “LGS sınavının ölçme ve değerlendirme araç-gereçlerinin seçimi ve kullanımına yansımalarına ilişkin öğretmen ve öğrenci görüşleri nelerdir?” sorusuna cevap aranmıştır. LGS'nin ölçme ve değerlendirme araç-gereçlerinin seçimi ve kullanımına yansımalarına ilişkin öğretmen ve öğrenci görüşleri Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. LGS'nin Ölçme ve Değerlendirme Araç-Gereçlerinin Seçimi ve Kullanımına Yansımalarına İlişkin Öğretmen ve Öğrencilerin Olumsuz Görüşleri

Kodlar	Öğretmen	Öğrenci
	f	f
Çoktan seçmeli test kullanımına daha çok ağırlık verme	16	31
Daha çok deneme sınavı yapma	14	24
Bazı ölçme ve değerlendirme araç-gereçlerini kullanmayı bırakma	12	23

Tablo 3 incelendiğinde, LGS'nin ölçme ve değerlendirme araç-gereçlerinin seçimi ve kullanımına yansımalarına ilişkin olarak görüşülen 18 öğretmenden 16'sı çoktan seçmeli test kullanımına daha çok ağırlık verdiklerini, 14'ü daha çok deneme sınavı yaptıklarını ve 12'si ise bazı ölçme ve değerlendirme araç-gereçlerini kullanmayı bıraktıklarını ifade etmişlerdir. LGS'nin ölçme ve değerlendirme araç-gereçlerinin seçimi ve kullanımına yansımalarına ilişkin olarak ise görüşülen 36 öğrenciden 31'i öğretmenlerin çoktan seçmeli test kullanımına daha çok ağırlık verdiklerini, 24'ü öğretmenlerin daha çok deneme sınavı yaptıklarını ve 23'ü ise öğretmenlerin bazı ölçme ve değerlendirme araç-gereçlerini kullanmayı bıraktıklarını ifade etmişlerdir.

LGS'nin ölçme ve değerlendirme araç-gereçlerinin seçimi ve kullanımına yansımalarına ilişkin öğretmen görüşlerinden bazıları şunlardır:

Ö2: "Etkiledi. Önce açık uçlu olsun, kısa cevaplı sorular hazırlıyorduk ama şimdi doğrudan test sorularına yönelik sorular hazırlıyoruz. Yazılı sınavlarımızı öyle hazırlıyoruz."

Ö5: "Sadece soru tarzımızda değişiklik var. Sonuçta aynı kazanımları ölçüyoruz. LGS'de bu çocuklar çoktan seçmeli soruları cevaplayacağı için ağırlıklı olarak kendi ölçme değerlendirmemizi de çoktan seçmeli üzerine yapıyoruz."

Ö9: "Konuyu öğrenip öğrenmedikleri için deneme vesaire yapıyoruz. Yazılıda LGS olduğu için çoktan seçmeli soruyorum. LGS olmasaydı klasik, karışık soruların olduğu sınav yapardım, kompozisyon sorardım. Şu an sınava hazırlık olsun diye tabi ki çoktan seçmeli yaptık."

Ö11: "Kullandığımız yazılı sınavlar genelde ben şu yöntemi kullanıyorum hep: boşluk doldurma, doğru yanlış, test tekniği. Ben bu üçünü kullanıyorum genelde. Daha alt kademelerde eşleştirmeler de kullanabiliyorum. LGS'de test yöntemine daha çok ağırlık verdik."

LGS'nin ölçme ve değerlendirme araç-gereçlerinin seçimi ve kullanımına yansımalarına ilişkin öğrenci görüşlerinden bazıları şunlardır:

OÖ18: "Bize akıllı tahtadan etkinlikler yaptırıyor. Testler çözdürüyor. Ardından da deneme çözdürüyor. Sınav olmasaydı normal boşluk doldurma gibi şeylerden de sorabilirdi ama sınav olduğu için tamamı testti."

OÖ20: "Bence etkiliyor. Deneme açısından. Çok deneme çözüyoruz. Geçen seneye göre daha fazla deneme çözüyoruz. Testlerde de artma var."

OÖ32: "Konuyu anlayıp anlamadığımız için öncelikle soru sorar. Eğer konuyu anladığımızı düşündüğünde bir test çözeriz genellikle konuyu pekiştirmek için. Testi de çözdükten sonra anlamadığımızı yine tekrardan konuyu anlatır. Deneme yapıyoruz. LGS olmasaydı açık uçlu, boşluk doldurma olabilirdi. Daha önceki yıllarda yapıyordu."

OÖ35: "Soru soruyor. Kurslarda test çözüyoruz. Akıllı tahtadan da test çözüyoruz. Deneme yapıyoruz bazen. Bunların sonucuna göre konuyu tekrardan anlattığı oluyor. Yazılı sadece şıklıydı. Daha önceki yıllarda karışık oluyordu. LGS olmasaydı bu yıl da karışık yapardı."

Görüşülen öğretmen ve öğrencilerin büyük çoğunluğu, LGS ile birlikte öğretmenlerin çoktan seçmeli test kullanımına daha çok ağırlık verdiklerini ve bazı ölçme ve değerlendirme araç-gereçlerini ise kullanmayı bıraktıklarını ifade etmişlerdir. Öğretmen ve öğrenciler, öğrencilerin işlem becerisi ve test tekniğini geliştirebilmek amacıyla öğretmenlerin daha önceden kullandıkları boşluk doldurma testi, doğru yanlış testi, eşleştirmeli test, kısa cevaplı yazılı test ve uzun cevaplı yazılı test gibi ölçme ve değerlendirme araç-gereçlerini derslerde daha az kullandıklarını veya hiç kullanmadıklarını; bunun yerine çoktan seçmeli test kullanımına daha fazla ağırlık verdiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca görüşülen öğretmen ve öğrencilerin büyük çoğunluğu, LGS ile birlikte öğretmenlerin daha çok deneme sınavı yaptıklarını ifade etmişlerdir.

LGS'nin Ders İçi İletişime Yansımaları

Çalışmada "LGS sınavının ders içi iletişime yansımalarına ilişkin öğretmen ve öğrenci görüşleri nelerdir?" sorusuna cevap aranmıştır. LGS'nin ders içi iletişime yansımalarına ilişkin öğretmen ve öğrenci görüşleri Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4. LGS'nin Ders İçi İletişime Yansımalarına İlişkin Öğretmen ve Öğrenci Görüşleri

Görüşler	Kodlar	Öğretmen	Öğrenci
		f	f
Olumlu	Öğrencilerin çözemedikleri soruları daha çok sorması	11	30
	Öğrencilerin çalışmalarını takip etme	6	3
	Öğrencilerle motivasyon konuşması yapma	2	2
Olumsuz	LGS'ye hazırlanmayan öğrencilerle daha az iletişim kurma	8	-

Tablo 4 incelendiğinde, LGS'nin ders içi iletişime yansımalarına ilişkin olarak görüşülen 18 öğretmenden 11'i öğrencilerin çözemedikleri soruları daha çok sorduklarını, 6'sı öğrencilerin çalışmalarını takip ettiklerini, 2'si öğrencilerle motivasyon konuşması yaptıklarını ve 8'i ise LGS'ye hazırlanmayan öğrencilerle daha az iletişim kurduklarını ifade etmişlerdir. LGS'nin ders içi iletişime yansımalarına ilişkin olarak ise görüşülen 36 öğrenciden 30'u öğretmenlere çözemedikleri soruları daha çok sorduklarını, 3'ü öğretmenlerin çalışmalarını takip ettiklerini ve 2'si ise öğretmenlerin kendileriyle motivasyon konuşması yaptıklarını ifade etmişlerdir.

LGS'nin ders içi iletişime yansımalarına ilişkin öğretmen görüşlerinden bazıları şunlardır:

Ö4: "LGS'ye hazırlanan grup ilgi istiyor, öğretmen onunla ilgilenir. Sorusunu atıyor çocuk mesela. Hocam ben etüt istiyorum diye seninle iletişim halinde oluyor. Diğerine etüdün var demek sanki bir zulümmüş gibi."

Ö12: "LGS'den dolayı artma oluyor. Çünkü peşimden sürekli soru için koşan çocuk var. Bu anlamda daha çok içli dışlı oluyoruz. Hazırlananlarla artıyor, diğerleri biraz aslında kendilerini soyutluyor o anlamda."

Ö15: "Yani bütün öğrencilerimi seviyorum ama durumu iyi olan öğrenci biraz daha iletişim, bilgi paylaşımı, bireysel bir paylaşım daha fazla olduğundan onlarla daha iyi. LGS'ye hazırlananlarla daha iyi oluyor. Çocuk soru soruyor, getiriyor, yaptın mı diyorum, anladın mı diyorum. Onunla olan paylaşım daha fazla oluyor. Diğer öğrencide de dediğim gibi yapamıyorum zaten, olmuyor diye biraz daha geriye çekildiği oluyor."

Ö18: "LGS'ye hazırlanan öğrencilerle iletişimimiz daha iyi. Çünkü çocuk mesajla veya başka araçlarla bize ulaşıyor, bana soru gönderiyor, bunlar da iletişimi geliştiren şeyler. Sınava girmeyen öğrencinin böyle bir kaygısı olmadığı için sizinle çok iletişim halinde olmuyorlar."

LGS'nin ders içi iletişime yansımalarına ilişkin öğrenci görüşlerinden bazıları şunlardır:

OÖ2: "Bence arttı. Çünkü eskiden öğretmenlerimizle teneffüslerde çok görüştüğümüzü söyleyemem. O bulunduğumuz bölgedeki nöbetçi öğretmen dışında. Artık bulabildiğimiz öğretmene gidip o konu hakkındaki sorularımızı soruyoruz."

OÖ9: "Daha çok iletişim kurmaya başladığımızı düşünüyorum. Çünkü daha çok soru çözdüğümüz için daha çok soru sorma isteği geliyor insana. O yüzden daha çok iletişim içinde oluyoruz."

OÖ17: "Evet. Çünkü hocalar daha çok önem verdiği için ben de onları dinliyorum. Onlarla daha iyi anlaşıyoruz. Bilemediğim soruların hepsini hocaya atıyorum. Onlar da bana geri dönüş yaptığı için öyle oluyor."

OÖ23: "Öğretmenlerle bu yıl daha çok mesela internette falan daha çok konuşup hangi konulardan çözmemiz gerektiğini söylüyorlar. Sınavdan dolayı etkileşimimiz arttı."

OÖ32: "Var. Çünkü ne kadar soru sorsak hocayla o kadar iletişim kurduğumuz için var. Bayağı motive edici konuşmalar yapıyor bizimle."

Görüşülen öğretmen ve öğrencilerin büyük çoğunluğu, LGS ile birlikte öğrencilerin çözemedikleri soruları öğretmenlerine daha çok sorduklarını ifade etmişlerdir. Öğretmen ve öğrenciler, öğrencilerin yapamadıkları soruları derslerde, teneffüslerde veya öğle aralarında öğretmenlere sorduklarını, bire bir soru çözümleri yaptıklarını ve bu sayede öğrencilerin kendilerini öğretmene karşı daha yakın hissettiğini belirtmişlerdir. Görüşülen öğretmenlerin yarıya yakını ve öğrencilerin bir kısmı ise LGS ile birlikte öğretmenlerin öğrencilerin çalışmalarını daha yakından takip ettiklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca görüşülen öğretmen ve öğrencilerin bir kısmı ise LGS ile birlikte öğretmenlerin öğrencilerle motivasyon konuşması yaptıklarını ifade etmişlerdir. Diğer taraftan, öğretmenlerin yarıya yakını ise LGS'ye hazırlanmayan öğrencilerle daha az iletişim kurduklarını ifade etmişlerdir.

LGS'nin Öğretmenlerin Duygularına Yansımaları

Çalışmada "LGS sınavının öğretmenlerin duygularına yansımalarına ilişkin öğretmen görüşleri nelerdir?" sorusuna cevap aranmıştır. LGS'nin öğretmenlerin duygularına yansımalarına ilişkin öğretmen görüşleri Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. LGS'nin Öğretmenlerin Duygularına Yansımalarına İlişkin Öğretmen Görüşleri

Görüşler	Kodlar	f
Olumsuz Görüşler	Baskı oluşturma	17
	Stresli/gergin olma	5
Olumlu Görüşler	Motive etme	5

Tablo 5 incelendiğinde, LGS'nin öğretmenlerin duygularına yansımalarına ilişkin olarak görüşülen 18 öğretmenden 17'si LGS'nin üzerlerinde baskı oluşturduğunu, 5'i stresli/gergin yaptığını ve 5'i ise motive ettiğini ifade etmişlerdir.

LGS'nin öğretmenlerin duygularına yansımalarına ilişkin öğretmen görüşlerinden bazıları şunlardır:

Ö3: "Genel olarak da zaten iletişim çalıştığımız kurum açısından iyi olmak zorunda veliyle aramız ama LGS grubunda iletişim biraz daha fazla olmak zorunda. Çünkü bir 5.sınıfın sene sonunda bir vitrine çıkacağı sınav yok veya hayatını belirleyecek bir sınav yok ama 8'lerde öyle olmadığı için biz diğer arkadaşlarımıza göre velilerimizi daha sık ararız, öğrencilerimizle daha sık görüşürüz."

Ö8: "LGS öğrencilerle ilişkiyi etkiler neden, empati yaparsınız onların yerine kendinizi koyarsınız hele hele şu içinde bulunduğumuz süreçte çok fazla etkiliyor. Çünkü öğrencilerin sıkıldığını görüyorsunuz. Bunalmış durumdalar, arkadaşlık ilişkileri kuramıyorlar ve sizinle daha yakın oluyorlar."

Ö16: “Çünkü çocuklar bazen çok sıkılıyorlar soruları çözerlerken. Çok uzun olduğu için ister istemez sıkıldıkları için de biraz fazla gürültü yapıp benim ders ve sınıf yönetimimi zorladıkları zamanlar oluyor. Çünkü birçok öğrenci evet temelde LGS’ye hazırlanan öğrenciler belki biraz daha ilgili oluyorlar fakat sınıfın neredeyse 3’te 2’lik kısmı hiçbir şekilde LGS sorularıyla ilgilenmiyorlar. Bu da benim sınıf yönetimimi çok etkiliyor.”

Ö17: “Çocukları derse katma anlamında sıkıntı yaşadığımız oluyor. Neden, çünkü yeni nesil soruları 1-2 gördükçe çocuklar artık bir yerden sonra pes ediyorlar. O çocukları da tekrar derse katmakta zorluk çekiyoruz. Çocuk derste dersi anlamıyorsa, dersle ilgilenmiyorsa bu sefer başka faaliyetlere dönmeye başlıyorlar, gürültü yapıyorlar, arkadaşlarına sataşıyorlar, laf atıyorlar gibi bu tarzda oluyor.”

Görüşülen öğretmenlerin tamamına yakını, LGS’nin üzerlerinde baskı oluşturduğunu ifade etmişlerdir. Öğretmenler, LGS sınavında başarı beklentisinin üzerlerinde baskı oluşturduğunu ve bu durumun da eğitim hedeflerinden ödün vermelerine neden olduğunu belirtmişlerdir. Öğretmenler, eğitim hedeflerinden ödün vererek sınavda başarı getireceğini düşündükleri öğretim strateji-yöntem-tekniklerini, ders araç-gereçlerini, ölçme ve değerlendirme araç-gereçlerini seçerek kullandıklarını dile getirmişlerdir. Görüşülen öğretmenlerin bir kısmı ise LGS’nin kendilerini stresli/gergin yaptığını ifade etmişlerdir. Diğer taraftan görüşülen öğretmenlerin bir kısmı ise LGS’nin kendilerini motive ettiğini ifade etmişlerdir.

TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER

Çalışma kapsamında LGS’nin öğretim strateji-yöntem-tekniklerin seçimi ve kullanımına yansımalarına ilişkin öğretmen ve öğrenci görüşlerinden elde edilen sonuçlarda öğretmen ve öğrencilerin büyük çoğunluğuna göre LGS, öğretim strateji-yöntem-tekniklerin seçimi ve kullanımını olumsuz etkilemektedir. Öğretmen ve öğrenciler, LGS ile birlikte öğretmenlerin öğrencilerin işlem becerisi ve test tekniğini geliştirebilmeye daha fazla zaman ayırabilmek amacıyla bazı öğretim strateji-yöntem-tekniklere daha çok ağırlık verdiklerini, bazı öğretim strateji-yöntem-teknikleri kullanmayı bıraktıklarını ve dersleri daha hızlı işlediklerini; öğrencilerin işlem becerisi ve test tekniğini geliştirebilmek amacıyla LGS soruları paralelinde daha çok örnek soru çözdüklerini ve öğrencilerin verilen bilgileri daha iyi ezberleyebilmesi için derslerde daha çok konu tekrarı yaptıklarını belirtmişlerdir. Araştırma bu sonucuyla, EARGED (2010), Kahraman (2014), Ormancı, Çepni ve Ülger (2018), Çiftçi (2018), Çetin ve Ünsal (2019) ve Ömür ve Bavlı’nın (2020) çalışmalarının sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Bu sonuçlar ışığında LGS ile birlikte öğretmenlerin öğrencilerin işlem becerisi ve test tekniğini geliştirebilmek amacıyla derslerinde uyguladıkları öğretim yöntem ve tekniklerde sınav odaklı bir yaklaşım sergileyerek yapılandırmacı yaklaşımın öngördüğü öğretim yöntem ve teknikler yerine düz anlatım, soru-cevap gibi sınava yönelik öğretim yöntem ve teknikler uyguladıkları görülmektedir. Bu durum, öğrencilerin öğrenme sürecinde pasif kaldığı ve öğretmenin verdiği bilgilerin öğrenciler tarafından ezberlendiği bir öğretim sürecini de beraberinde getirmektedir. Ancak mevcut öğretim programlarının temelini oluşturan yapılandırmacı öğrenme yaklaşımına göre öğrenciler, öğrenme ortamının içinde aktif katılım göstermelidir. Alanla ilgili yapılan çalışmalar da öğrenen merkezli yöntemlerin öğretmen merkezli geleneksel yöntemlere göre akademik başarı ve derslere yönelik tutum açısından olumlu yönde etkili olduğunu göstermektedir (Çetin ve Günay, 2007; Kardeş ve Uca, 2016; Sankaya ve diğerleri, 2010; Topan, 2013; Türksoy ve Taşlıdere, 2016; Yaşar vd., 2015). Bu sebeple öğrencilerin yaratıcılık, eleştirel düşünme, problem çözme ve işbirliği gibi becerilerinin geliştirilebilmesi için çevreleriyle daha çok etkileşim içinde olmalarına imkan veren işbirliğine dayalı öğrenme, sorgulamaya dayalı öğrenme, probleme dayalı öğrenme gibi öğrencilerin öğrenme sürecinde daha aktif olarak yer

aldıkları yaklaşımlardan yararlanılmalıdır. Aksi takdirde yaratıcılık, eleştirel düşünme, problem çözme, işbirliği vb. becerileri tam olarak gelişmemiş bireyler yetiştirileceği söylenebilir.

Çalışma kapsamında LGS'nin ders araç-gereçlerin seçimi ve kullanımına yansımalarına ilişkin öğretmen ve öğrenci görüşlerinden elde edilen sonuçlarda öğretmen ve öğrencilerin yarıya yakınına göre LGS, araç-gereçlerin seçimi ve kullanımını olumsuz etkilemektedir. Öğretmen ve öğrenciler, LGS ile birlikte öğrencilerin işlem becerisi ve test tekniğini geliştirebilmeye daha fazla zaman ayırabilmek amacıyla öğretmenlerin daha önceden kullandıkları harita, nesne ve modeller gibi araç-gereçleri derslerde kullanmayı bıraktıklarını bunun yerine akıllı tahta ve test kitabı gibi araç-gereçlerin kullanımına daha fazla ağırlık verdiklerini ve derslerde araç-gereç kullanımına daha az zaman ayırdıklarını belirtmişlerdir. Araştırma bu sonucuyla Çiftçi'nin (2018) çalışmasının sonuçlarıyla farklılık göstermektedir. Çiftçi'nin (2018) çalışması incelendiğinde bu durumun TEOG sınavıyla birlikte öğretmenlerin öğrencilere test tekniğini kavratmak ve konuları soru üzerinde tekrar ettirmek amacıyla test sorularının yer aldığı fotokopi çıktıları, yaprak testler, soru kitapçıkları, soru bankaları, akıllı defter ve konu özeti yaprakları gibi araç-gereçleri daha fazla kullanmaya başlamalarından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bu sonuçlar ışığında LGS ile birlikte öğrencilerin işlem becerisi ve test tekniğini geliştirebilmeye daha fazla zaman ayırabilmek amacıyla öğretmenlerin harita, nesne ve modeller gibi araç-gereçleri derslerde kullanmayı bıraktıkları bunun yerine akıllı tahta ve test kitabı gibi araç-gereçlerin kullanımına daha fazla ağırlık verdikleri ve derslerde araç-gereç kullanımına daha az zaman ayırdıkları görülmektedir. Öğretme-öğrenme sürecinde araç-gereçlerden yararlanma, konuların daha etkili sunulmasına yardımcı olmakta ve öğrenme zamanından tasarruf sağlamaktadır. Aynı zamanda öğretimi daha zevkli ve anlaşılır kıldığı için öğrenme için ayrılan süre daha verimli geçmekte ve öğretim hizmetinin niteliği artmaktadır (Demirel, 2014). Yapılan birçok çalışma, derslerde araç gereç kullanımının olumlu yönde etkilerinin olduğunu göstermektedir (Balkan, 2007; Çapar, 2012; Kablan vd., 2013; Güneş, 2013; Şensoy ve Yıldırım, 2016; Uyanık, 2018). Derslerde farklı konulara ilişkin çeşitli araç-gereçlerle değişik etkinliklere yer verildiği, farklı öğretim yöntem ve teknikleriyle öğrencilerin öğrenmelerine fırsat sunulduğu ve bireysel farklılıkların dikkate alındığı bir öğretim süreci öğrenciler için daha güdüleyici olmaktadır (Aslan, 2015). Bu açıdan öğretmenlerin sadece görme ve işitme duyarlarına hitap eden akıllı tahta dışında diğer duyu organlarına da hitap eden farklı araç-gereçleri kullanılmalılarının öğrenmede kalıcılığın sağlanmasına ve öğrencilerin çok yönlü gelişimlerine katkı sağlayacağı söylenebilir.

Çalışma kapsamında LGS'nin ölçme ve değerlendirme araç-gereçlerinin seçimi ve kullanımına yansımalarına ilişkin öğretmen ve öğrenci görüşlerinden elde edilen sonuçlarda öğretmen ve öğrencilerin büyük çoğunluğuna göre LGS, ölçme ve değerlendirme araç-gereçlerinin seçimi ve kullanımını olumsuz etkilemektedir. Öğretmen ve öğrenciler, LGS ile birlikte öğrencilerin işlem becerisi ve test tekniğini geliştirebilmek amacıyla öğretmenlerin daha önceden kullandıkları boşluk doldurma testi, doğru yanlış testi, eşleştirmeli test, kısa cevaplı yazılı test ve uzun cevaplı yazılı test gibi ölçme ve değerlendirme araç-gereçlerini derslerde daha az kullandıklarını veya hiç kullanmadıklarını; bunun yerine çoktan seçmeli test kullanımına daha fazla ağırlık verdiklerini ve daha çok deneme sınavı yaptıklarını belirtmişlerdir. Araştırma bu sonucuyla, Yılmaz (2017) ve Çiftçi'nin (2018) çalışmalarının sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Bu sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde öğretmenlerin ölçme ve değerlendirme yaklaşımlarında sınav odaklı bir yaklaşım sergileyerek yapılandırmacı yaklaşımın öngördüğü süreç odaklı ölçme ve değerlendirme yaklaşımların yerine çoktan seçmeli test ve deneme gibi sonuç odaklı ölçme ve değerlendirme yaklaşımlarını uyguladıkları görülmektedir. Günümüzde okulda alınan eğitimin hedeflerinden biri de öğrencileri merkezi sınavlara hazırlayarak başarılı olmalarını sağlamaktır. Bu sebeple okullarda merkezi sınavlarda yer alan sorulara benzer sorular kullanılarak hazırlanmış sınavlar yapılmakta ve öğrencilerin değerlendirilmeleri de bu sınavların

sonuçlarına göre yapılmaktadır. Ancak, bu durum yapılandırmacı öğrenme yaklaşımı ile bağdaşmamaktadır. Yapılandırmacıya dayalı ve öğrenme sürecine odaklanan bir yaklaşım izlenerek geliştirilen mevcut öğretim programının benimsediği ölçme ve değerlendirme sürecinin; öğrencilerin bireysel farklılıklarını dikkate alarak çok boyutlu biçimde değerlendirilmesini sağlayacak ve öğrencilerin öğrenme sürecinde kazandıkları bilgi, beceri, tutum, değer ve anlayışları günlük yaşamda kullanmalarına imkan sağlayacak ölçme ve değerlendirme araçlarının uygulandığı bir süreç olması gerekmektedir (Özdemir, 2010). Bu bakımdan öğretmenlerin derslerde sonuç odaklı ölçme ve değerlendirme yaklaşımları yerine öğrencilerin öğrenme sürecinde edindikleri bilgi ve becerileri günlük hayatta kullanmalarını sağlayan yapılandırmacı yaklaşıma uygun süreç odaklı ölçme ve değerlendirme yaklaşımlarını kullanmaları gerektiği söylenebilir.

Çalışma kapsamında LGS'nin ders içi iletişime yansımalarına ilişkin öğretmen ve öğrenci görüşlerinden elde edilen sonuçlarda öğretmen ve öğrencilerin yarısından fazlasına göre LGS, ders içi iletişimi artırmaktadır. Öğretmen ve öğrenciler, LGS ile birlikte öğrencilerin çözemedikleri soruları öğretmenlerine daha çok sorduklarını, öğretmenlerin öğrencilerin çalışmalarını daha yakından takip ettiklerini ve öğretmenlerin öğrencilerle sık sık motivasyon konuşması yaptıklarını belirtmişlerdir. Diğer taraftan, öğretmenlerin yarıya yakınına göre ise LGS, ders içi iletişimi olumsuz etkilemektedir. Öğretmenler, LGS ile birlikte LGS'ye hazırlanmayan öğrencilerle daha az iletişim kurduklarını belirtmişlerdir. Araştırma bu sonucuyla, Yılmaz (2017) ve Çiftçi'nin (2018) çalışmalarının sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Bu sonuçlar ışığında öğrencilerin çözemedikleri soruları öğretmenlerine daha çok sormaları, öğretmenlerin öğrencilerin çalışmalarını daha yakından takip etmeleri ve öğretmenlerin öğrencilerle sık sık motivasyon konuşması yapmaları nedeniyle öğretmenler ile öğrencilerin sınav odaklı bir iletişim sürecinde buldukları ve bu sayede öğretmenler ile öğrenciler arasındaki iletişimin arttığı görülmektedir. Ancak bu durum uzun vadede öğretmen-öğrenci ilişkisine zarar verebilir. Eğitim, öğretmen ile öğrenci arasındaki iletişimin başarılı olmasıyla gerçekleşmektedir. Bu nedenle eğitimde kurulacak ilişkilerin biçimi de oldukça önemlidir. Okullarda çok sayıda öğrenci ile devamlı ilişki içinde olduklarından dolayı özellikle öğretmenlerin öğrenciler ile etkin bir iletişim sürecinde bulunmaları gerekmektedir (Arslantaş, 1998). Öğretmen-öğrenci ilişkisinin niteliği, akademik başarıyı ve öğrenci davranışını etkilemektedir. Öğrenciler, cana yakın ve arkadaş olan öğretmenleri yeğlemektedir. Öğretmenlerin daha sempatik olmaları ve öğrenciler için daha olumlu yargılar taşıyor olmaları da kuşkusuz önemlidir (Celep, 2002). Olumlu bir iletişimin olmadığı eğitim ve öğretimde istenilen hedeflere ulaşma mümkün olmayacaktır (Vatansever-Bayraktar, 2015). Bu bakımdan öğrencilerle sürekli LGS hakkında konuşmak öğrenciler üzerinde stres ve baskıya neden olabileceği gibi öğrencileri okuldan da soğutabilir. Bu sebeple öğretmenlerin 8.sınıf öğrencileriyle sınav odaklı bir iletişim sürecinde bulunmak yerine öğrencileri çeşitli yönleri ile tanımalarına ve onlarla sağlıklı bir iletişim kurmasına fırsat verecek bir iletişim sürecinde bulunmaları gerektiği söylenebilir.

Çalışma kapsamında LGS'nin öğretmenlerin duygularına yansımalarına ilişkin öğretmen görüşlerinden elde edilen sonuçlarda öğretmenlerin tamamına yakınına göre LGS, öğretmenlerin duygularını olumsuz etkilemektedir. Öğretmenler, LGS sınavında başarı beklentisinin üzerlerinde baskı oluşturduğunu ve bu durumun da eğitim hedeflerinden ödün vermelerine ve derslerde sınav odaklı bir yaklaşım sergilemelerine neden olduğunu belirtmişlerdir. Diğer taraftan öğretmenler, LGS'ye hazırlanmayan öğrencilerin derste sıkıldıklarını, dersi dinlemediklerini ve gürültü yaptıklarını; bu durumun da sınıf yönetimlerini olumsuz etkileyerek stresli/gergin hissetmelerine neden olduğunu belirtmişlerdir. Araştırma bu sonucuyla, Buyruk (2014), Çetin ve Ünsal (2019) ve Ömür ve Bavlı'nın (2020) çalışmalarının sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Bu sonuçlar ışığında öğretmenlerin LGS sınavında başarı beklentisi nedeniyle

üzerlerinde baskı hissettikleri ve LGS'ye hazırlanmayan öğrencilerin derste sıkılmaları, derisi dinlememeleri ve gürültü yapmaları gibi nedenlerle derslerde stresli/gergin hissettikleri görülmektedir. Duygular, çeşitli alanlarda bireyin ve çevresindeki kişilerin yaşam kalitesini etkilemektedir. Akademik başarı, iş performansı, mesleki edinimler, sağlıklı ve uzun bir ömür sürme ve bireysel-toplumsal olarak iyi olma durumu üzerinde duyguların etkisi oldukça fazladır (Chernyshenko vd., 2018). Öğretmenlik mesleği, öğrencilerin bedensel, zihinsel ve duygusal gelişimleriyle doğrudan ilgilidir. Öğretmenlerin duygu durumları öğrenci gelişimi ve okulun işlevleri bakımından önemlidir. Öğrencilerin duygusal bakımdan gelişmelerini sağlayacak olan öğretmenlerin pedagojik alan bilgi ve becerisinin yanında duygusal özellikleriyle de mesleğini gerçekleştirebilecek durumda olmaları gerekir (Miller, 2012; Sezer, 2016). Alanla ilgili yapılan çalışmalar negatif duygular yaşayan ve bunları eylemlerine yansıtan öğretmenlerin öğrencilerin ve okulların çeşitli yönlerden gelişimini olumsuz etkilediğini göstermektedir (Çalık vd., 2018; Demirtaş ve Küçük, 2016; Gasser vd., 2018; Schenke vd., 2018). Bu açıdan LGS ile birlikte öğretmenlerin üzerlerinde hissettikleri baskı, stres ve gerginliğin azaltılabilmesi için öğrencilerin LGS sınavında gösterdikleri başarı durumlarının okul yönetimi, öğrenci ve veliler tarafından öğretmene doğrudan yansıtılmaması için merkezi sınavların veli ve öğrenciler için öneminin azaltılmasını sağlayacak önlemlerin alınması gerekmektedir. Bu çalışma kapsamında aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir.

- Ortaöğretime geçiş sınavları kaldırılarak yapılandırmacı yaklaşıma uygun olarak süreç değerlendirmeye önem verilmelidir.
- Ortaöğretim kurumları fiziki donanım, araç- gereç ve eğitim imkanları açısından eşit seviyeye getirilmelidir.
- Bir üst kuruma geçerken öğrencilerin okul başarısı, katıldıkları sosyal ve kültürel faaliyetler, öğretmen ve öğrenci görüşleri dikkate alınmalıdır.
- Ortaöğretime geçerken öğrencilerin ilgi ve yetenekleri dikkate alınarak rehberlik servisleri etkin kılınarak doğru bir yönlendirme yapılmalıdır.
- Öğretmenlere aktif öğretim yöntemleri, alternatif ölçme araçları, sınıf yönetimi ve teknoloji kullanımı konusunda sürekli olarak hizmet içi eğitim faaliyetleri düzenlenmelidir.

KAYNAKÇA

- Arslantaş, Y. (1998). *Sınıf Yönetiminde İletişim Becerilerine İlişkin Öğretmen ve Öğrenci Görüşleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- Aslan, D. (2015). *Fen Liselerindeki Öğretim Sürecinin Yapılandırmacı Yaklaşım Açısından Değerlendirilmesi*, Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Balkan, A. (2007). *İlköğretim 7.sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Harita Kullanımının Derse Karşı Tutuma, Başarıya ve Hatırda Tutma Düzeyine Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Bayındır, N. (2001). *Sınıf Yönetiminde Öğretmen Davranışlarının Öğrenci Başarısı Üzerindeki Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Buyruk, H. (2014). Öğretmen Performansının Göstergesi Olarak Merkezi Sınavlar ve Eğitimde Performans Değerlendirme, *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(2), 28-42.
- Celep, C. (2002). *Sınıf Yönetimi ve Disiplini. (2. Basım)*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Chernyshenko, O., Kankaraş, M. and Drasgow, F. (2018). Social and Emotional Skills for Student Success and Wellbeing: Conceptual Framework for the OECD Study on Social and Emotional Skills, *OECD Education Working Papers*, 173, 1-136.

- Creswell, J. W. (2016). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. (3.Basım), (Çeviren, Bütün, M. ve Demir, S. B.), Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çalık, T., Tabak, H. and Yavuz-Tabak, B. (2018). School Violence: School Administrators' Perspectives and Ways of Solution in Turkey, *International Electronic Journal of Elementary Education*, 10(5), 611-620.
- Çapar, T. (2012). Coğrafya Öğretmenlerinin Etkili Materyal Kullanımının Öğrencilerin Tutum, Akademik Başarı ve Hatırda Tutma Düzeylerine Etkisi: İzmir Örneği, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Çelikel, F. ve Karakuş, M. (2017). TEOG Sınavının Matematik Dersindeki Akademik Başarıyla İlişkinin ve Matematik Dersi Öğretim Süreci Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi, *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 11(2), 1-18.
- Çetin, A., ve Ünsal, S. (2019). Merkezi Sınavların Öğretmenler Üzerinde Sosyal, Psikolojik Etkisi ve Öğretmenlerin Öğretim Programı Uygulamalarına Yansıması, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34(2), 304-323.
- Çetin, O. ve Günay, Y. (2007). Fen Öğretiminde Yapılandırmacılık Kuramının Öğrencilerin Başarılarına ve Bilgiyi Yapılandırmalarına Olan Etkisi, *Eğitim ve Bilim*, 32(146), 24-38.
- Çiftçi, A. (2018). *Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş Sınavının (TEOG) DKAB Dersine Yansımalarına İlişkin Öğretmen Görüşleri*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Demirel, Ö. (2014). *Öğretim İlke ve Yöntemleri Öğretme Sanatı*. (20. Basım), Ankara: Pegem Akademi.
- Demirtaş, Z. ve Küçük, Ö. (2016). Öğretmenlerin Örgütsel Sinizm Algıları, (Editör) Beycioğlu, K., Özer, N., Koşar, D. ve Şahin, İ.: *Eğitim Yönetimi Araştırmaları E-kitap* içinde (s. 180-192). Ankara: Pegem Akademi.
- Doğruer, G. (2007). *Ortaöğretim Okullarında Sınıf İçi İletişimde Rol Oynayan Öğretmen Davranışları*, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, Niğde.
- Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı [EARGED] (2010). Seviye Belirleme Sınavının Değerlendirilmesi. https://www.meb.gov.tr/earged/earged/sbs_deger.pdf [Erişim Tarihi: 10.03.2023].
- Erden, M. (2001). *Sınıf Yönetimi*. (1. Basım), İstanbul: Alkım Yayınları.
- Eşme, İ. (2002). İlk ve Ortaöğretimde Ezberci Eğitim: Nedenleri, Sonuçları ve Çözüm Önerileri, *V. Türk Kültürü Kongresi: Cumhuriyetten Günümüze Türk Kültürünün Dünü, Bugünü ve Geleceği Kongresi*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara. ss:21-30.
- Gasser, L., Grütter, J., Buholzer, A. and Wettstein, A. (2018). Emotionally Supportive Classroom Interactions and Students' Perceptions of Their Teachers as Caring and Just, *Learning and Instruction*, 54, 82-92.
- Güneş, N. M. (2013). *İlköğretim Fen Teknoloji Dersinde 3 Boyutlu Görsel Materyal Kullanımının Başarıya, Kavram Öğrenmeye ve Tutuma Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Kablan, Z., Topan, B. ve Erkan, B. (2013). Sınıf İçi Öğretimde Materyal Kullanımının Etkililik Düzeyi: Bir Meta-analiz Çalışması, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 13(3), 1629-1644.
- Kahraman, İ. (2014). Merkezi Ortak Sınav Uygulamasının Etkilerine İlişkin Öğretmen Görüşleri, *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 53-73.

- Karagözoğlu, G. (1987). Yükseköğretime Geçişte Öğretmenlik Mesleğine Yönelme, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2), 34-46.
- Kardaş, M. N. ve Uca, N. (2016). Aktif Öğrenme Yönteminin Öğrencilerin Başarı, Tutum ve Uygulamalara Yönelik Görüşleriyle İlişkisi: Bir Meta-analiz Çalışması, *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2016(7), 118-130.
- Kırkağaç, Ş. ve Bayrak, C. (2019). TEOG Sınavının Öğretmenler Üzerinde Yarattığı Performans Algısının İncelenmesi: Kütahya Örneği, *AJESI - Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 9(2), 761-786.
- Miller, P. (2012). Ten Characteristics of a Good Teacher, *English Teaching Forum*, 50(1), 36-38.
- Ormancı, Ü., Çepni, S. ve Ülger, B.B. (2018). Fen Bilimleri Öğretmenlerinin Ortaöğretime Geçiş Ortak Sınavları Hakkındaki Görüşleri, *Academy Journal of Educational Sciences*, 2(1), 1-15.
- Ömür, Y. E. ve Bavlı, B. (2020). Standart Sınavlar ve Dönüşen Öğretmen Kimliği, *Journal of Economy Culture and Society*, Özel Sayı, 117-137.
- Özdemir, S. M. (2010). İlköğretim Öğretmenlerinin Alternatif Ölçme ve Değerlendirme Araçlarına İlişkin Yeterlilikleri ve Hizmet İçi Eğitim İhtiyaçları, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 8(4), 787-816.
- Sarıkaya, M., Güven, E., Göksu, V. ve Aka, E. İ. (2010). Yapılandırmacı Yaklaşımın Öğrencilerin Akademik Başarı ve Bilgilerinin Kalıcılığı Üzerine Etkisi, *İlköğretim Online*, 9(1), 413-423.
- Schenke, K., Ruzek, E., Lam, A. C., Karabenick, S.A. and Eccles, J. S. (2018). To the Means and Beyond: Understanding Variation in Students' Perceptions of Teacher Emotional Support, *Learning and Instruction*, 55, 13-21.
- Sezer, Ş. (2016). Öğretmenlerin Sınıf Yönetiminde Sergilediği Tutumların Öğrencilerin Gelişimi Üzerindeki Etkileri: Fenomenolojik Bir Çözümleme, (Editör) Beycioğlu, K., Özer, N., Koşar, D. ve Şahin, İ.: *Eğitim Yönetimi Araştırmaları E-kitap* içinde (ss. 553-566). Ankara: Pegem Akademi.
- Soydal, G. (2006). *Ortaöğretimde Olumlu Öğretmen Davranışlarının Öğrenci Başarısına Etkisine İlişkin Öğrenci Görüşleri (Konya İli Örneği)*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Şensoy, Ö. ve Yıldırım, H. İ. (2016). 8. sınıf Fen ve Teknoloji Dersinde Üç Boyutlu Görsel Materyal Kullanımının Başarıya ve Tutuma Etkisinin Araştırılması, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 14(1), 85-102.
- Topan, B. (2013). *Matematik Öğretiminde Öğrenci Merkezli Yöntemlerin Akademik Başarı ve Ders Yönelik Tutum Üzerindeki Etkililiği: Bir Meta-analiz Çalışması*, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Türksoy, E. ve Taşlıdere, E. (2016). Aktif Öğrenme Teknikleri ile Zenginleştirilmiş Öğretim Yönteminin 5.sınıf Öğrencilerinin Fen ve Teknoloji Dersi Akademik Başarı ve Tutumları Üzerine Etkisi, *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1), 57-77.
- Uyanık, G. (2018). Basit Araç-gereçlerle Yapılan Deneylerin Fen Bilimleri Dersine Yönelik Tutum, Akademik Başarı ve Kalıcılığı Etkisi, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 9(16), 600-624.
- Vatansever-Bayraktar, H. (2015). Eğitim Ortamında Öğretmen Öğrenci İletişimi, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(18), 262-285.
- Yaşar, Ş., Çengelci-Köse, T., Göz, N. ve Gürdoğan-Bayır, Ö. (2015). Sosyal Bilgiler Dersinde Öğrenci Merkezli Öğretme-Öğrenme Süreçlerinin Etkililiği: Bir Meta Analiz Çalışması, *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 5(1), 38-56.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. (Genişletilmiş 10. Basım)*, Ankara: Seçkin Yayınevi.

Yılmaz, S. (2017). *Merkezi Sınavların Okul Kültürüne Yansımalarının Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.

KAVRAMSAL MAKALE

Şizofreni Bozukluğunun Tarihi, Epidemiyolojisi, Etiyolojisi ve Tedavisi

Aygül ÇATALOLUK, Yüksek Lisans Öğrencisi, Yakın Doğu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Lefkoşa, KKTC, e-posta: aygucataloluk@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-4602-3187>

Dr. Ayşe BURAN, Yakın Doğu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Lefkoşa, KKTC, e-posta: ayse.buran@neu.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9697-7101>

Öz

Toplumdaki yayınlığının %0,4 ile %0,7 arasında olduğu bildirilen ve bireyde gerçeklik algısının kaybıyla ilerleyen şizofreni, sanrı, varsanı, dağınık konuşma, dağınık eylemler veya negatif belirtilerin görüldüğü ağır ruhsal bir bozukluktur. İnsanlık tarihinde ulaşılan kaynaklar ve aktarmalar, şizofreninin yüzyıllardır var olan bir bozukluk olduğunu göstermektedir. Çok eski dönemlerden 1800'lü yıllara kadar doğa üstü güçler üzerinden açıklanmaya çalışılmışsa da yapılan araştırmalarla bilimsel temelli birçok yaklaşım geliştirilmeye başlanmıştır. Ortaya çıkışındaki esas neden henüz kesin anlaşılamamış olsa da biyopsikososyal faktörlerin etkisiyle oluştuğu kanaati genel olarak kabul görmektedir. Araştırmalar bozukluğun oluşum süreçleri gibi bireylerdeki ilerleyişinin de birbirinden farklı olduğunu göstermiştir. Bu bilgilerse uzmanlarda tedavi süreçlerinde de farklı yaklaşım ve uygulamaları birlikte uygulayabilecekleri anlayışını doğurmuştur. Günümüzde şizofreninin birey bazlı yöntemlerle tedavi edilebilmesi ve bu bireylerin topluma kazandırılabilmelerine yönelik çalışmaların yapılması önem arz etmektedir. Bu makale çalışmasında da yukarıda kısa bir özeti aktarılan şizofreni bozukluğunun, tarihsel süreci, epidemiyolojisi, etiyolojisi ve tedavi yaklaşımları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şizofreni, Tedavi, Psikoterapi.

Makale Gönderme Tarihi: 28.04.2023

Makale Kabul Tarihi: 09.07.2023

Önerilen Atf:

Çataloluk, A. ve Buran, A. (2023). Şizofreni Bozukluğunun Tarihi, Epidemiyolojisi, Etiyolojisi ve Tedavisi, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(7): 916-933.

**Journal of Social, Humanities and
Administrative Sciences**

2023, 6(7): 916-933. DOI:[10.26677/TR1010.2023.1256](https://doi.org/10.26677/TR1010.2023.1256)

ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

CONCEPTUAL PAPER

The History, Epidemiology, Etiology and Treatment of Schizophrenia Disorder

Aygül ÇATALOLUK, MSc. Student, Near East University, Institute of Social Sciences, Nicosia, TRNC, e-mail: aygulcataloluk@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-4602-3187>

Dr. Ayşe BURAN, Near East University, Faculty of Arts and Sciences, Nicosia, TRNC, e-mail: ayse.buran@neu.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9697-7101>

Abstract

Schizophrenia, which is reported to be between 0.4% and 0.7% in the society and progresses with the loss of the perception of reality in the individual, is a severe mental disorder in which delusions, hallucinations, disorganized speech, disorganized actions or negative symptoms are seen. The sources and transmissions reached in the history of humanity show that schizophrenia is a disorder that has existed for centuries. Although it has been tried to be explained through supernatural powers from ancient times to the 1800s, many scientific-based approaches have begun to be developed with the researches. Although the main reason for its emergence has not yet been clearly understood, it is generally accepted that it is caused by the effect of biopsychosocial factors. Researches have shown that the progression of the disorder in individuals is different from each other, as are the formation processes. This information has led to the understanding that specialists can apply different approaches and practices together in the treatment processes. Currently, it is important that schizophrenia can be treated with individual-based methods and that studies are carried out to ensure that these individuals can be brought into society. In this article study, the historical process, epidemiology, etiology and treatment approaches of schizophrenia disorder, a brief summary of which was mentioned above, have been compiled.

Keywords: Schizophrenia, Treatment, Psychotherapy.

Received: 28.04.2023

Accepted: 09.07.2023

Suggested Citation:

Çataloluk, A. and Buran, A. (2023). The History, Epidemiology, Etiology and Treatment of Schizophrenia Disorder, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 6(7): 916-933.

GİRİŞ

Toplum içindeki prevalansının %0,4 ile %0,7 arasında olduğu bildirilen şizofreni, kişinin gerçekte var olan ve olmayan durumları birbirinden ayırt edemediği düşünce, davranış ve de duygularındaki bozulma şeklinde tanımlanabilir (Mortan ve Tekinsav-Sütçü, 2011; Kring vd., 2019). Bu genel tanıma rağmen şizofreni için henüz üzerinde uzlaşılan bir tanımlama yapılamamış ve bireylere tanı konulabilmesinde Amerikan Psikiyatri Birliği (APA) tarafından yayınlanmış tanı kitabı DSM-V-TR içerisindeki kriterleri karşılama durumu etkili olmaktadır (Öztürk ve Uluşahin, 2020).

Şizofreni çok eski dönemlerden beri insanlığın karşılaştığı ağır ruhsal bir bozukluktur. Bozuklukla ilgili bilimsel çalışmaların yapılmadığı dönemlerde, doğaüstü güçlerin neden olduğuna yönelik yargılar, toplumun bu bireylere korkuyla yaklaşmasına, bireylerinde izole bir hayat yaşamasına neden olmaktadır. Günümüzde dahi toplum içerisindeki yanlış bilgi ve inanışlar, bu bireyleri damgalamakta ve tedavi süreçlerinde engel oluşturmaktadır (Özdemir, 2010). Haricinde şizofreni bozukluğu sadece bireyleri değil, bozukluk sonucunda oluşan gerçeklik algısı kaybı ve diğer yetilerdeki bozulmalar bireyle birlikte bakım verenlerini de ruhsal ve maddi açıdan olumsuz etkilemektedir (Seki-Öz ve Kılıç, 2022).

Şizofreni ile ilgili yapılan onlarca araştırmaya rağmen bilim insanları halen bozukluğun ortaya çıkışındaki neden ya da nedenleri tam anlamıyla aydınlatamamışlardır. Genel olarak kabul edilen husus, bu bozukluğun bir beyin sorunu olduğu ve biyolojik bazı durumlar neticesinde oluştuğu yönündeyse de yine araştırma sonuçları stres, ani kayıp ve travma gibi çeşitli çevresel ve psikolojik etmenlerinde bozukluğun başlamasına ya da sürecin seyrinde etkisi olduğunu göstermektedir. Bu nedenle şizofreninin biyopsikososyal faktörlerden etkilenen bir bozukluk olduğu düşünülmektedir (Öztürk ve Uluşahin, 2020).

Bireylerdeki oluşum nedenleri ve süreçlerinin birbirinden farklı oluşu, tedavi sürecinde de farklı yöntemleri beraberinde getirmiştir. İlaç tedavisinin çok önemli bir yer tuttuğu tedavi sürecinde elektrokonvülsif tedavi (EKT), psikoterapiler gibi çeşitli yöntemlerinde eş zamanlı olarak uygulanmasının tedavi ilerleyişini olumlu etkilediğine dair çalışmalar mevcuttur. Bu derleme çalışmasında literatür bilgileri kapsamında şizofreni bozukluğunun tarihi, epidemiyolojisi, oluşum nedenlerini ve tedavi yaklaşımları üzerinde durulacaktır.

ŞİZOFRENİ BOZUKLUĞUNUN TARİHSEL SÜREÇLERİ

Tarihsel açıdan incelendiğinde çok eski dönemlerdeki bazı yazın çalışmalarında şizofreni belirtilerinin bulunduğu hastaların tasvir edildiği görülmektedir. Milattan önce 1550'li yıllara ait Mısır metinleri, şizofreni belirtileriyle ilgili olduğu düşünülen ilk yazılı kaynaklardandır. Haricinde yine milattan önceki döneme ait Hint kaynaklı Veda metinleri ile eski Yunan doktorlarının yazınları bu alanda karşılaştığımız örneklerden bazılarıdır. Karanlık Çağ olarak anılan Orta Çağ'da, ruhsal bozukluklara sahip bireylerin, şeytan vb. doğaüstü güçlerin etkisi altına girdiklerine inanılır ve bu kişilerin çeşitli işkencelerle cezalandırıldığı aktarılmaktadır (Yurt, 2006; Soygür vd., 2007; Özdemir, 2010).

Bilimsel olarak şizofreniyi 1860 yılında ilk tanımlamaya çalışan kişi Morel' dir. Morel, bozuklukla ilgili erken bunama anlamına gelen "Démence Précoce" ifadesini kullanmıştır. Devamında ise Hecker "Hebefreni", Kahlbaum ise "Katatonik" tanımlarını bozukluk kapsamında kullanmıştır. 1896 senesine gelindiğinde Alman psikiyatr Emil Kraepelin, "Dementia Praecox (Erken Bunama)" tanısı çerçevesinde bozukluğu; paranoid, hebefrenik ve katatonik olarak üç sınıfta toplamıştır (Aschauer vd., 1994). Bu tanımlamaya göre bozukluğun, ilk olarak erken yaşta başlaması, ikinci olarak ise demansla sonuçlanması gereklidir. Bozukluğun sonlanması, yıkımla

sonuçlanırsa “Dementia Praecox”, yıkımla sonuçlanmazsa “Manik Depresif Psikoz” olarak tanımlanmıştır (Yurt, 2006; Erkin, 2018).

Uzun yıllar Burgholzi hastanesinde şizofreni hastaları ile çalışmış İsviçreli Eugen Bleuler 1911 senesinde çıkardığı “Erken Bunama ve Şizofreniler Grubu” isimli eseriyle hastalığın tanısına olan yaklaşımı değiştirmiş ve Kraepelin’in aksine erken başlangıcın ya da demansla sonlanımın zorunlu olmadığını aktarmıştır. Bozukluk için akıl yahut zihin bölünmesi anlamına gelen ve günümüzde de halen kullanılmakta olan “Schizophrenia” terimini kullanmıştır (Ceylan ve Çetin, 2005; Kocal vd., 2017).

Gabriel Langfeldt, bozukluk için ampirik deneyimleri kullanarak bazı kriterler açıklamıştır. Bozukluğu “Gerçek Şizofreni” ve “Şizofreniform Psikoz” olarak ayırmıştır (Yurt, 2006). Sonraki dönemlerde bozukluğun tanısına dair diğer önemli çalışmalar psikiyatrist Kurt Schneider tarafından 1930’lu dönemlerde gerçekleştirilmiştir. “Schneider Belirtileri” olarak bilinen ilk sıra belirtilerini belirlemiş ve bu belirtilerin bozukluk tanısını koymada etkili olduğunu açıklamıştır. Öyle ki bu belirtiler DSM-IV tanı kriterleri arasında da yer almaktadır (Erkin, 2018). Crow 1980’de, aslında Kraepelin’den beri bilinen negatif ve pozitif iki türü biyolojik olarak tanımlamıştır (Tan Kartal, 2013).

Şizofreninin DSM yolcuğuna gelecek olursak; 1950’ li yıllarda çıkan DSM-I ile süreç başlamıştır. Ancak DSM-I içerisinde şizofreni bir bozukluk olarak değil, bir tepki davranışı olarak geçmektedir. 1968 senesinde çıkan DSM-II ile birlikte DSM-I içinde kullanılan reaksiyon kavramı dünya genelinde bir birliğin sağlanabilmesi amacıyla ICD-8 baz alınarak terk edilmiştir. Devamında 1980 senesinde yayınlanan DSM-III ile birlikte şizofreni de çok büyük değişiklikler yapılmış ve şizofreninin tanı kriterleri ve süreci tanımlanmıştır. Tanı ölçütleri için altı kriter belirlenmiştir. DSM-III-R’ de ise tanı kriterleri detaylandırılmıştır. Hezeyanlar bizar ve nonbizar olarak ayrılmış ve işitsel olmayan halüsinasyonlar kriterler arasına alınmıştır. Yayınlanan DSM-IV’ te ise belirlenen şizofreni tanı kriterlerinin geçerli ve güvenilir olduğu, yapılan çalışmalarca tasdiklenmiştir. Ekstra olarak ekli belirtiler kriterler arasına dahil edilmiştir. DSM-IV içerisinde bozukluğun farklı biçimlerini açıklayabilmek için alttürler belirlenmiştir. Bu türler; paranoid, dağınık, katatonik ve ayrışmamış olarak ayrılmıştır. 2013 yılında yayınlanan DSM-V-TR’ de şizofreni tanımı genel hatlarıyla aynı kalmıştır. Ancak DSM-IV’ te bozukluk tanısını almada esas alınan A kriterlerinden en az iki, Schneider ilk sıra kriterlerinden ise bir tanesinin olma gerekliliği kaldırılmıştır. Bireyin tanı almasında hezeyan, halüsinasyon ve dağınık konuşma kriterlerinden sadece bir tanesinin varlığı yeterli kabul edilmiştir. Ayrıca DSM-V-TR içerisinde geçerlilik ve güvenilirliklerinin az olması sebebiyle alttürlerle de yer verilmemiştir (Doğan, 2019; Zorlu, 2020).

2013 senesinde son versiyonu yayınlanan DSM-V-TR’ ye göre ise şizofreni tanısı verilebilmesi için gerekli kriterler aşağıdaki biçimdedir:

- A. Ayırt Edici Belirtiler (Bir aylık süre zarfında aşağıdaki belirtilerden iki veya daha fazlasının olması ve bu belirtilerden en az birinin ilk üç alt kriterden biri olması gerekmektedir.)
 1. Hezeyan (Sanrı),
 2. Halüsinasyon (Varsanı)
 3. Dağınık Konuşma,
 4. Dağınık Davranış,
 5. Negatif Belirtiler.
- B. Bozukluk başladıktan sonraki süre zarfında çalışma çevresi, kişilerarası iletişim veya öz bakım vb. ana alanda yaşanan bir veya daha fazla işlevsellik bozulması.
- C. Bozukluk ile ilgili belirtiler en az altı aydır devam etmelidir. Bu süre zarfında A sınıfı içerisindeki belirtilerin de en az bir ay sürmesi gerekmektedir. Prodromal ve rezidüel evreleri

- de içerebilmektedir. Bozukluk, prodromal veya rezidüel süreçte, bireyde sadece negatif belirtiler veya A sınıfındaki iki ve üstü belirtinin eşik altı şekilleri ile varlığını sürdürebilir.
- D. Şizoaffektif bozukluk veya psikoz eşikli depresyon veya bipolar bozukluklar dışında tutulur. Bunun nedeni;
1. Açık evre belirtileri ile aynı zamanda mani süreci veya majör depresyon yoktur.
 2. Açık evre esnasında duygudurumlar oluşmuşsa dahi, bozukluğun genel süresinde kısa bir süre yer edinmiştir.
- E. Bir madde yahut diğer sağlık sorunlarının fizyolojik etkilerine bağlanamaz.
- F. Çocuk yaşta ortaya çıkan iletişim sorunu veya otizm kapsamında bir bozukluk öyküsü varsa, bozukluk tanısı alabilmesi için gereken belirtiler dışında net hezeyan veya halüsinasyonlar da en az bir ay süre mevcutsa bozukluk tanısı konulur.

ŞİZOFRENİ BOZUKLUĞUNUN EPİDEMİYOLOJİSİ

Yapılan araştırmalar bu bozukluğun önemli oranlarda bireysel ve ekonomik problemlere neden olan, topluluk ve bölgelere göre farklılık gösterse de tüm bölgelerde görülen, ciddi bir halk sağlığı problemi olduğunu göstermektedir (Barbato, 1997).

Dünya Sağlık Örgütü (WHO)' nun 2022' de resmi web sayfasında yayınladığı bilgiye göre şizofreni bozukluğu, dünya genelinde yaklaşık 24 milyon bireyi etkilemektedir. Bozukluk uzun süreli ve kalıcı hasara neden olan ilk on hastalıktan biri olup, 15 ile 35 yaş aralığındaki prevalansı %0,7' dir (Cortesi vd., 2013). Türkiye için yapılan epidemiyolojik çalışmalar sınırlı olsa da toplumdaki prevalansının %0,8 olduğu ve kalıcı hasar oluşturan dokuzuncu hastalık olduğu bildirilmektedir (Yüksel ve Oflaz, 2012; Kocal vd.,2017). Haricinde Binbay ve arkadaşlarının (2011) yaptıkları araştırmada toplumdaki yaşam boyu yaygınlığının kadınlarda her 1000 kişide 6,5 iken erkeklerde her 1000 kişi için 11,6 olduğu belirtilmektedir. Genel toplum içindeki prevalansının ise her 1000 kişide 8,9 kişi olduğu belirtilmektedir.

Cinsiyete göre incelendiğinde her iki cinsiyette yaygınlığının aynı düzeylerde olduğu görülmektedir. Bozukluk her iki cinsiyette farklı yaş ve süreçlere sahiptir. Erkeklerde 15-25 yaş aralığında ortaya çıkmakta iken, kadınlarda bu aralık 25-35 yaşdır. Haricinde kadın cinsiyette ikincil olarak en sık başlangıç görülen yaş aralığı 55-64 yaşdır. Bozukluğun 10 yaşından daha evvel ya da 45 yaşından daha sonra bir başlangıca sahip olması ender görülmektedir (Soygür vd., 2007; Kocal vd., 2017). Erken başlangıcından ötürü erkek bireylerde bozukluk, negatif belirtiler ağırlıklı ve daha ağır bir sürece sahipken, kadın bireylerde kısmen de olsa negatif belirtiler açısından sonlanımı daha iyidir (Karamustafalıoğlu vd., 1998).

Şizofreni sürecinde mevcut bozukluğa paralel diğer bir tıbbi hastalığında görülme olasılığı da oldukça yüksektir. Genellikle şeker, uyku apnesi, kalp ve damar hastalıkları ile metabolik bozukluklar görülen ikincil hastalıklardır (Songur vd., 2012; Scheewe vd., 2019). Özellikle kalp ve damar bozukluklarının görülmesi kullanılan antipsikotik ilaçların yan etkisine bağlanmaktadır (Oh vd., 2017). Metabolik bozuklukların ise şizofreni varlığında genele kıyasla 1,5 ile 2 kat fazla ortaya çıktığı bildirilmektedir. Bunun nedeni olarak antipsikotik kullanımı gösterilse de bozukluk neticesinde oluşan fiziksel hareketlilikteki azalmalar, kötü beslenme biçimleri ile alkol ve madde kullanımlarındaki artışlarında etkenler arasında olduğu aktarılmaktadır (Mitchell vd., 2011; Wang vd., 2014).

Diğer bir epidemiyolojik farklılık ise benlik saygısı oranlarındadır. Şizofreni hastalarındaki olumlu benlik saygısı düzeyinin genele göre daha az olduğu bildirilmektedir (Borras vd., 2009). Burada özellikle bozukluğun sebebiyet verdiği işlevsellik düzeyindeki azalmalar, bakım verene ihtiyaç hali ve geleceğe yönelik oluşan umutsuzluk halinin etkili olduğu düşünülmektedir

(Blankertz, 2001). Olumsuz benlik algısı ise beraberinde intihar düşüncesinde, depresyon oranlarında ve semptomlarda artışı doğurmaktadır (Oh vd., 2017).

ŞİZOFRENİ BOZUKLUĞUNUN ETİYOLOJİSİ

Şizofrenin neden ortaya çıktığı, hangi etmenlerin buna yol açtığıyla ilgili olarak çok sayıda araştırma gerçekleştirilmektedir. Ancak henüz asıl faktörler bulunamamıştır. Bozukluğun aslında nedeninin tam olarak bilinmeyen bir beyin sorunundan oluştuğu görüşü esas olarak benimsense bile gerek başlangıcında gerekse ilerleyişinde çevresel ve ruhsal etmenlerin etkili olduğu görüşü de kabul edilmektedir. Bu kapsamda; kalıtım, beyindeki işlevsel ve yapı sorunları, doğum süreci ve devamındaki travmalar, biyokimyasal farklılıklar, viral enfeksiyonlar, kayıp, istismar vb. psikolojik etmenler araştırmalara konu olmuş nedenler arasındadır (Koroğlu ve Güleç, 2007).

Genetikle İlgili Çalışmalar

Bozukluğun bilimsel açıdan ilk değerlendirildiği dönemlerden beri, genetik etmenlerin varlığına dair görüşler savunulmaktadır. Yapılan aile, ikiz ve evlat edinme araştırmaları şizofreni bozukluğunda kalıtımın önemli bir yeri olduğunu göstermektedir. Genetik yatkınlık her ne kadar önemli bir risk faktörü olsa da her şizofreni vakasında genetik yatkınlık olgusundan bahsedilememektedir. Haricinde genlerdeki yatkınlıklar genellikle çevresel faktörler aracılığıyla kendisini göstermekte olup, genetik yatkınlık taşıyan her bireyin de şizofreni tanısı alacağı düşünülmemelidir (Binbay vd., 2011; Summakoglu ve Ertugrul, 2018).

Yapılan aile araştırmaları sonuçlarına göre ebeveynleri veya akrabaları arasında bozukluk öyküsü olmasının, şizofreni riskini arttıran bir etmen olduğu görülmüştür. Ebeveynleri sağlıklı olan bireylerde şizofreni görülme olasılığı %1 düzeylerinde iken ebeveynlerden birinde şizofreni bozukluk öyküsü varsa bu olasılık %12,5 düzeylerine çıkmaktadır. Eğer her iki ebeveynde birden şizofreni bozukluk öyküsü varsa o zaman risk %35 düzeylerine çıkmaktadır. Danimarka'da Gottesman ve arkadaşlarının 2010'da yaptığı bir çalışmaya göre ise ebeveynlerden birinin şizofreni tanısı almış, diğerinin bipolar bozukluğa sahip olması durumunda ise çocuğun şizofreniye yakalanma riskinin %15,6 düzeylerinde olduğu belirtilmiştir (Songur, 2015; Kring vd., 2019; Öztürk ve Uluşahin, 2020).

Kalıtımın etkisini araştırmada kullanılan bir diğer önemli yöntem ise ikiz çalışmalarıdır. İkiz araştırmaları sayesinde bozukluğun genetik faktörlerle mi yoksa çevresel faktörlerle mi oluştuğu konusunda önemli veriler elde edebilmekteyiz. Şizofreniyle ilgili yapılan tek ve çift yumurta ikiz çalışmaları ile tek yumurta ikizlerinden birinde bozukluğun olması durumunda diğer ikizde de bozukluk görülme riskinin %31 civarlarında olduğu görülmektedir. Çift yumurta ikizlerinde ise bu risk aynı cinsiyette %12 civarındadır. Aynı zamanda tek yumurta ikiz çalışmalarında pozitif belirtilere nazaran negatif belirtilerin genetiksel yönden daha fazla aktarıldığı bildirilmektedir (Kring vd., 2019; Öztürk ve Uluşahin, 2020).

Yine genetiğin etkisini belirlemeye yönelik bebeklik dönemlerinden itibaren evlatlık verilen ailelerde yetişmiş bireyler üzerinde yapılan çalışmalar, bu alanda yapılan diğer araştırma türüdür. Bu kapsamda 1966'da gerçekleştirilen bir çalışmada şizofreni tanısı alan annelerin evlatlık verilmiş çocuklarında ileride şizofreni çıkma oranının daha yüksek olduğu bildirilmiştir. Yapılan farklı bir araştırmada ise yine biyolojik annesi şizofreni tanısı almış evlatlık 164 bireyde ilerleyen süreçte şizofreniye yakalanma riskinin %8,1 olduğu gözlenmiştir. Danimarka'da 500 birey üzerinde yapılan bir araştırmada ise evlat edinilmiş bireylerden şizofreni tanısı konanların

biyolojik akrabalarındaki şizofreni sıklığının daha fazla olduğunu görülmüştür. (Kring vd., 2019; Ketre-Akbaş, 2022).

Nöroileticiler Hakkında Çalışmalar

Şizofreni bozukluğu ve tedavisinde nöroileticilerin yeri ve öneminin tespit edilebilmesi adına çeşitli araştırmalar yapılmaktadır. Özellikle bozuklukla ilgili olduğu üzerine durulan nörotransmitterlerse dopamin, serotonin ve glutamattır.

Araştırmalar neticesinde bilişsel süreçleri ve hareketler üzerinde belirleyici olan dopamin nöroileticisinin şizofrenideki pozitif ve negatif belirtilerin ortaya çıkmasında etken olduğunu göstermektedir (Polat, 2020). Özellikle beş dopamin yolağından mezolimbik ve mezokortikal yolakları bu noktada öne çıkmaktadır. Mezokortikal yolaktaki dopamin seviyesindeki eksilmelerin bireydeki bilişsel süreçleri ve negatif belirtileri tetiklediği düşünülürken, mezolimbik yolaktaki dopamin değişimlerinin ise varsanı gibi pozitif belirtileri tetiklediği üstüne durulmaktadır (Summakoğlu ve Ertuğrul, 2018).

Yapılan araştırmalarda öne çıkan bir diğer nöroiletici ise seratonindir. Araştırmalar serotoninin dopamini etkileyerek düzenlediğini bildirmektedir. Serotonin fonksiyonlarındaki eksilmelerin ise özellikle belirtilerin şiddetlenmesinde etken olabileceği üzerinde durulmaktadır. Haricinde negatif ve akut seyirli şizofreni hastalarında seratonin fonksiyonlarında daha fazla bozulma gözlenmektedir (Kocal vd., 2017; Summakoğlu ve Ertuğrul, 2018).

Son dönemlerde glutamat nöroileticisi üzerine yapılan araştırmalar, nöronlara uyarıcı etkisinden dolayı özellikle psikofarmakolojik yönden hız kazanmıştır. Glutamatın NMDA reseptörünün bloke edilmesinin şizofreni belirtilerine benzer etkiler yaratması ve şizofrenisi tanısı almış bireyde bozukluğu şiddetlendirmesi nedeniyle şizofreni üzerinde etkili bir nöroiletici olduğu düşünülmektedir (Kocal vd., 2017; Summakoğlu ve Ertuğrul, 2018).

Beynin İşlev ve Yapısı ile İlgili Çalışmalar

Beyin anormallikleri bozukluğun incelenmesindeki ilk dönemlerden beri gündemde iken, ancak beyin görüntüleme ekipmanlarının kullanımı ile bu noktada detaylı verilerin elde edilmesine başlanabilmiştir. Görüntüleme çalışmalarında temporal ve prefrontal korteksteki gri maddelerin azaldığı, limbik yapıdaki alanlarda ise hacimde azalmaların olduğu görülmektedir. Özellikle prefrontal korteks ve limbik yapıdaki bu farklılıkların bireyde belirtilerin oluşmasında etkili olduğu düşünülmektedir (Polat, 2020).

Hastalığın başlangıç ve ilerleyen aşamasında yapılan görüntüleme çalışmaları ventriküllerin ilk döneme göre genişlediğini, gri maddenin ise daha fazla azaldığını göstermekte, bu da şizofreni bozukluğunun kademeli bir süreçte ilerlediğini düşündürmektedir (Summakoğlu ve Ertuğrul, 2018).

Çevresel Etmenlerle İlgili Çalışmalar

Şizofreni bozukluğunda farklı çevresel faktörlerin de etkileri bulunmaktadır. Araştırmalar belli çevresel etkenlere maruziyetin beyni etkileyerek devamında şizofreni riskini arttırdığını göstermektedir. Hamileliğin özellikle ilk üç ayının kış ve ilkbahar süreçlerine denk gelmesi ve bu dönemlerde geçirilen viral enfeksiyonların bebeğin ilerleyen süreçte şizofreniye yakalanma riskini %5-15 oranlarında arttırdığı bildirilmektedir. Bunun haricinde hamilelikte yahut doğum

esnasında gerçekleşen komplikasyonların, beyne ulaşan oksijen miktarını etkilemesinden dolayı, beyindeki kortikal gri maddede azalmaya ve şizofreni riskini arttırmaya sebebiyet verdiği bildirilmektedir. Araştırmalar hamilelikteki oksijen yetersizliği ve travmalara neden olan asfiksi, hipoksi vb. perinatal anomalilerin özellikle 25 yaş altında bozukluk başlama riskini 1,3 ile 2 kat arasında arttırdığını da göstermiştir (Kotlicka vd., 2001; Kocal vd., 2017; Öztürk ve Uluşahin, 2020).

Psikoanalitik Yaklaşım

Şizofreninin oluşumundaki temel nedenin tam olarak açıklanamamış olması, psikolojik açıdan da süreç hakkında yaklaşımlar geliştirilmesini sağlamıştır. Psikoanalitik yaklaşıma göre anne, çocuk ya da ailedeki bozulmuş ilişkilerle çocukluk travmaları şizofreni için bir risk faktörüdür. Burada bozulmuş kendilik düşüncesiyle çocukluk travmalarının bireyde gerçeklik algısında kayba neden olacak kadar büyük bir kaygıya neden olduğu görüşü hakimdir (Ketre Akbaş, 2022).

Stres Diaztez Yaklaşımı

Bu varsayım bozukluğun oluşumunda biyopsikososyal faktörleri birlikte ele almaktadır. Yani bireyler kalıtsal açıdan yatkınlığa sahip olabilir, ancak bozukluğun ortaya çıkmasında tek başına yatkınlık yeterli olmamakta farklı faktörlerin bu yatkınlığı etkilemesiyle bozukluk oluşmaktadır (Bademli ve Çetinkaya Duman, 2013). Travmalar, ilaçlar, doğumdan önce ve doğum esnasındaki sorunlar vb. etmenler bu stres kaynağını oluşturabilmektedir (Mortan ve Tekinsav Sütçü, 2011). Stres durumunda salgılanan yüksek kortizolün dopamin düzeyi üzerinde etkisi olup, yoğun stresin şizofreni ve beraberindeki tekrarlamaların riskini iki katına kadar arttırdığını da belirtmektedir (Kocal vd., 2017).

ŞİZOFRENİ BOZUKLUĞUNUN SEYRİ

Bozukluk Başlangıcından Öncesi

Şizofreni bozukluğu bireylerde ortaya çıkmadan öncesinde, buna yönelik yatkınlığı gösterebilecek çeşitli belirtilerle karşılaşabilmekteyiz. Bu bireyler, ailesi ve yakın çevresi tarafından bozukluk ortaya çıkmadan öncesi için sessiz, yalnızlığı seven, şüpheli, güvensiz ve değişik davranışlar sergileyen kişiler olarak tanımlanmaktadır. Bu özellikler özellikle bozukluğun ayrıntı tanısının konulabilmesinde çok önemlidir (Öztürk ve Uluşahin, 2020).

Bozukluk Başlangıcı ve Gidişatı

Şizofreni bozukluğu sinsi ya da ani bir başlangıç özelliği gösterebilir. Bozukluğun başlangıcıyla ilgili fikir birliğine varılmış net bir belirti bulunmamaktadır. Bozukluk ilk psikozdan sonrasında 5 ile 10 yıl içerisinde bazen net pozitif belirtilerin görüldüğü ataklar bazen de negatif belirtilerin yoğun olduğu yatışma döngüleri ile devam etmektedir. Nüksler ne kadar fazla olursa bozukluğun uzama riski de artmaktadır. Şizofreni bozukluğunda süreçteki olumlu gidişata yönelik olarak aşağıdaki verilen bazı göstergeler mevcuttur (Soygür vd., 2007; Üçok, 2008; Aşkın, 2019).

1. Kadın olmak,
2. Ani başlangıç,
3. Bozukluğun daha geç yaşta ortaya çıkması,

4. Bozukluk öncesi yüksek işlevsellik,
5. Bekar olmama,
6. Kentsel bölgelerde yaşamama,
7. Zekâ seviyesinin yüksek oluşu,
8. Hezeyan ve halüsinasyonların fazla olması,
9. Kısa süreli ve az atak,
10. Tedaviye erken dönemde başlanması ve uyum gösterilmesi,
11. Eş tanı almaması,
12. Ailenin sürece uyum göstermesi,
13. Şizofrenin katatonik veya paranoid türü olması.

Bozukluğun Sonlanması

Şizofreni bozukluğunun sonlanması da süreci gibi bireyden bireye farklılık gösterebilmektedir. Bazı bireylerde neredeyse tamamen iyileşme görülebilmekteyken, bazı bireylerde iyileşme ve tekrar alevlenme gibi bir döngüyle devam edebilmektedir. Bazı bireyde ise ağırlıklı negatif belirtilerin olduğu rezidüel bir bozukluğa dönüşebilmektedir. Literatürdeki araştırmalarda bozukluktaki iyileşme olasılığının %10-60 aralığında olduğu bildirilirken, iyileşme sağlanan bireylerinden %20-30 aralığındakilerinin gündelik yaşantılarını normal olarak sürdürebildiklerini aktarmaktadır (Köroğlu ve Güleç, 2007).

ŞİZOFRENİ BOZUKLUĞUNUN TEDAVİSİ

Tedavi sürecinde birden fazla belirti ve sorunla karşılaşmaktadır. Bireyler özellikle içgörü becerilerinin zayıflaması nedeniyle bozukluğu kabul etmemekte ve tedaviye karşı çıkmaktadır. Tanı alan bireylerin her birinde farklı belirtilerle sürecin başlaması ve ilerlemesi, beraberinde farklı tedavi biçimlerini doğurmuş, bu da şizofreni için kesin bir tedavi yönteminin bulunmadığını göstermektedir. Bundan dolayı şizofreni tedavilerindeki esas amaç hastalığı tümüyle ortadan kaldırma üzerine değildir. Uygulanan tüm tedavilerde benimsenmiş iki amaçtan bir tanesi bozukluk belirtilerini ortadan kaldırmakken diğeri bireydeki işlevsellik düzeyini arttırabilmektir (Kentre Akbaş, 2022).

Tedavi sürecinde benimsenen bazı temel ilkeler mevcuttur. Bu ilkelerden bazılarında aşağıda bahsedilmiştir (Aşkın, 2019).

1. Tedavi süresi boyunca amaç sadece ortaya çıkan belirtilerin bastırılması olmamalıdır. Aynı zamanda da bireyde oluşabilecek yıkıcı etkenlerin azaltılıp, işlevselliğinin artırılması hedeflenmelidir.
2. Bozukluğun tek bir tedavi şekli bulunmamaktadır. Bu nedenle bireye uygun tedavi biçiminin belirlenebilmesi hedeflenmelidir.
3. Güven ortamı bireyin tedaviye uyum sürecini destekleyen faktörlerden biri olduğundan, bireyle doktor arasında güven ilişkisinin kurulabilmesi hedeflenmelidir.
4. Birey ve ailesine bozukluğun zorluğu ve yaşanılacak süreç ve uyumun önemi konusunda psikoeğitim verilmelidir.
5. Psikozdaki ilk nöbetini geçiren bireyin hastane ortamında tedavi görmesinin daha uygun olduğu unutulmamalıdır. Ancak her bireyin farklı olduğu ve ayaktan tedavi ile de bu sürecin tedavi edilebileceği de atlanmamalıdır.
6. Akut sürecin bitmesinin hemen ardından ilaç tedavisi sonlandırılmamalıdır.
7. Bireyin sosyoekonomik özellikleri dikkate alınarak tedaviye uyumu sağlayacak yöntemler bulunmalıdır.

8. Tedavi sürecindeki doktorların, bireydeki güven bağlarının zedelenmemesi adına sık değiştirilmemesi önemlidir.

İlaç Tedavileri

İlaç tedavisi şizofreni bozukluğunun tedavisinde çok önemli bir yer tutmaktadır. İlaç tedavileri neticesinde özellikle pozitif belirtilerin bireylerde baskılanabilmesiyle birlikte, bireyler uzun süreli izolasyonlardan kurtulmuşlardır (Çetin, 2015). 1950'li yıllarda keşfedilip, kullanılmaya başlanan ve psikoz etkilerini kaldırmalarından dolayı antipsikotik ilaçlar olarak isimlendirilen bu ilaçlar, bozukluğun tedavisinde çok önemli bir rol üstlenmiştir (Yıldız, 2018). Bu ilaçlar dopamin, noradrenalin, serotonin vb. nörotransmitterleri etkilemektedir. Tipik ve atipik olarak iki türde karşımıza çıkmaktadır. Beyindeki dopamin seviyesini baskılaması ve böylelikle pozitif belirtileri azaltması için önceleri tipik antipsikotikler kullanılmaktaysa da tipik antipsikotiklerin negatif belirtileri yeterli oranda baskılayamadığının anlaşılması üzerine günümüzde daha az tercih edilmektedir. 1990'lı yıllarda atipik antipsikotiklerin keşfi ile hem negatif hem de pozitif belirtiler aynı anda baskılanabilmiştir. Bu sebeple tedavi aşamasında atipik antipsikotiklerin kullanımının bozukluk seyri ve yaşam kalitesi açısından daha avantajlı olduğu belirtilmektedir. İlaçların hap, sıvı, iğne biçiminde farklı formları mevcuttur ve hastaya en uygun olanı tercih edilmektedir. Kullanılan tipik antipsikotikler için klorpromazin, haloperidol ilaçları sayılabilirken, klozapin, olanzapin, risperidon, ketiapin ilaçları da kullanılan atipik antipsikotik ilaçlar arasında sayılabilir (Soygür vd., 2000; Plotnik, 2020; Çetin, 2015).

İlaçlarla ilgili olarak Amerika'da Ulusal Akıl Sağlığı Enstitüsü öncülüğünde gerçekleştirilen bir araştırma sonucuna göre atipik antipsikotik ilaçlar arasındaki ketiapin ve olanzapin çok fazla kilo alınımına ve metabolik sorunlara yol açmaktadır. Bu nedenle her iki ilacında ilk epizod sürecinde ilk seçenek olarak kullanılmaması önerilmektedir (Çetin, 2015). İlaç tedavisi sürecinde dikkat edilmesi gereken önemli noktalardan biri de seçilecek ilacın hastanın belirtilerine ve fizyolojik yapısına uygun şekilde seçilebilmesi ve ilaca uyumun sağlanabilmesidir. Çünkü tedavi süresince gerek içgörü azlığı gerek yan etkileri gerekse aile gibi sosyal destekleyicilerin eksik olması, ilacın düzenli kullanımına engel yaratmaktadır. Bu da devamında belirtilerin baskılanamaması ya da daha ağır nöksleri ortaya çıkarmasına neden olmaktadır (Üstünsoy Çobanoğlu vd., 2003).

Elektrokonvülsif Tedavi (EKT)

1800'lü yılların sonlarında psikiyatristler tarafından benimsenen, bireyde aynı anda hem şizofreni hem de epilepsinin olamayacağı yönündeki düşünceler neticesinde 1934 yılında nöro psikiyatrist Meduna tarafından bu bireylerde farmakolojik maddelerle epilepsi nöbetleriyle konvülsiyon yaratılmıştır. Ancak kullanılan maddelerin istenilen konvülsiyonları oluşturmasındaki zorluklar üzerine 1938'de Cerletti ve Bini tarafından EKT cihazı icat edilmiştir. EKT uygulaması önceleri sadece şizofreni tedavisinde kullanılıyorken, İkinci Dünya Savaşı ile birlikte tedavideki etkisi ve kolaylığından dolayı diğer ruhsal bozukluklarda da kullanılmaya başlanmıştır. Devamında ilaç sektöründeki gelişmeler neticesinde kullanımı azalmış, günümüzdeyse destekleyici uygulamada yararlanılmaya devam etmektedir (Zeren vd., 2003).

Elektrokonvülsif tedavi şizofrenide intihar gibi hayati durumlarda, katatonik tepkisizlik, seçici konuşmamazlık gibi negatif belirtilerin azaltılmasında ve ilaca karşı direnç gösteren bireylerde kullanılmakta ve süreci hızlandırması hedeflenmektedir (Yıldız, 2018).

Psikoterapiler

Şizofreni gibi psikotik bozuklukların biyolojik etkenlerle daha fazla bağdaştırılması, ilk dönemlerde bu bozukluğun yalnızca ilaç vb. şeylerle tedavi edilebileceği görüşünü hâkim kılmıştır. Heinrichs' in 1986 yılında, şizofreni tedavisinde psikoterapilerin etkili olmadığına ilişkin açıklama yazısıyla, psikoterapi çalışmaları hızını kesmiştir. İlerleyen süreçlerde yapılan araştırmalar göstermiştir ki ilaç tedavileri her ne kadar birincil tedavi yöntemi olsa da ilaç tedavisine rağmen bireylerin yarısından fazlasında semptomlar devam etmektedir. Haricinde bozukluğun biyopsikososyal etmenlerin birleşimi neticesinde ortaya çıkması ve temelinde hatalı düşünce biçimlerinin de yer aldığı görülmesi, psikoterapi uygulamalarının da tedavi sürecine dahil edilmesi görüşünü desteklemiştir (Sungur, 2000). Bununla ilgili son dönemlerde gerçekleştirilen çalışmalarda sadece ilaç tedavisi gören bireylerin bir yıl içerisinde nüks ve yeniden yatış olasılıklarının %40 düzeyinde olduğunu gösterirken iken hem ilaç hem de psikoterapilerin uygulandığı durumlarda nüks ve yeniden yatış oranının %20' lere düştüğünü bildirmektedir (Öztürk ve Uluşahin, 2010).

Bozukluk tedavisinde uygulanan psikoterapi yöntemlerine bakıldığında ağırlıklı olarak belirtilerin tedavisi yani sanrılar, halüsinasyonlar, bilişsel ve işlevsel bozulmalar üzerine odaklandığı görülmektedir. Bu durumsa şizofreni hastalarında semptomları azaltmada ve umut düzeyini arttırmada ana etkenlerden biri olan bireysel mutluluk duygusunun göz ardı edilmesine neden olabilmekte ve bireydeki tam iyileşme gereksinimi giderilememektedir. Şizofreni tanısı almış bir birey için iyileşme; kendisini bağımsız olarak idame ettirebilme, geleceğine yönelik umutlu olabilme, problemler karşısında çözüm üretebilme ve benlik saygısının olması gibi etkenlerin gerçekleştirilebilmesidir. Şizofreni tanılı bireyler üzerinde yapılan bazı araştırmalarda mutluluk düzeyinin düşük olmasıyla bireylerdeki tedavi uyumsuzluğunun ve intihar oranlarının ilişki olduğu bildirilmektedir. Yine, bireydeki mutluluk düzeyinin yüksekliğiyle nüks oranlarının azlığı arasında da ilişki olduğu aktarılmaktadır (Şahin ve Şahin Altun, 2022). Bu nedenlerledir ki şizofreni tedavisinde psikoterapi seanslarında sadece belirtilerinin giderilmesinin değil, mutluluk ve benlik saygısı kavramlarının da odak noktasında tutulması önem arz etmektedir.

Burada terapi süreçlerindeki en önemli unsurlardan biri de psikoeğitimlerdir. Psikoeğitimler, birey ve ailelerinin hastalık hakkında doğru bilgilendirilmesini, süreçte onları neler beklediğini ve etiketleme durumlarını içeren bir bilgilendirme eğitimidir. O sebeple şizofreni de dahil bütün psikolojik bozukluklara ilişkin terapilerde psikoeğitim öncelikli olarak verilmelidir.

Bilişsel ve Davranışçı Terapi

İngiltere'de 20 senedir gerçekleştirilen çalışmalar bilişsel davranışçı terapinin (BDT) şizofreni tedavisi içerisinde önemli bir yeri olduğunu göstermektedir. Bilişsel ve davranışçı terapide amaç bireydeki işlevsiz inanç ve düşünce biçimlerini, daha doğru inanç ve düşünce biçimleriyle değiştirebilmektir. Bilişsel davranışçı terapiyle, bireyin bozuklukla ilgili algısını değiştirebilmesi, belirti sıklığı, anksiyete ve kendisine yönelik damgalamayı azaltması amaçlanmaktadır. Bireyin belirtilerle ilgili daha akılcı düşünce biçimleri geliştirmesi ve sosyal işlevselliğini artırması da yine amaçlanan noktalardandır (Çetin, 2010; Mortan ve Tekinsav Sütçü, 2011). Terapiler bireysel olarak uygulanabildiği gibi özellikle hastane gibi yoğun ortamlarda grup şeklinde de uygulanabilmektedir. Yapılan bir araştırmada ilaç tedavisiyle eş zamanlı uygulanan bilişsel davranışçı terapi uygulamasının, bozukluğun hastane yatışında ve süresinde azalma sağladığı bildirilmektedir (Bechdolf vd., 2004; Valencia vd., 2007). Ancak yine araştırmalarda eş zamanlı olarak kullanılan antipsikotiklerin kilo alımını ciddi oranda etkilemesinden dolayı, terapide

yeme üzerine bir ödüllendirme yerine egzersiz, oyun ve aktivite gibi ödüllendirmelerin tercih edilmesi gerektiği belirtilmektedir (Çetin, 2015).

Grup Terapisi

Grup terapisi, şizofreni bozukluğunda son 25 - 30 senedir kullanılmakta olan bir yöntemdir. İlaç tedavisiyle eş zamanlı uygulanan grup terapisindeki asıl amaç, bireylerdeki sosyal işlevselliği arttırabilmektir. Terapi sürecinde bireye, ortaya çıkan varsanılarla nasıl mücadele edebileceğine yönelik teknikler gösterilmektedir. Ayrıca grup içinde benzer kişilerle birlikte olmak, bireylerin kendilerini yalnız hissetmemelerini sağlamaktadır (Çağlar, 2018; Summakoglu ve Ertuğrul, 2018).

Destekleyici Psikoterapi

Destekleyici psikoterapide amaç hastaların ilaç tedavi süresince veya sonrasında toplumda kendilerini yalnız ve farklı hissetmelerini engellemek ve toplum içindeki rollerini öğretmektir. Terapide kullanılan model alma, sınır belirleme ve reality testi gibi teknikler ile bireylere az da olsa içgörü kazandırılması hedeflenmektedir (Çağlar, 2018).

Aile Psikoterapisi

Bu terapinin ortaya çıkışındaki ana etken bireyde ortaya çıkan bozukluğun ailedeki süreçlerden bağımsız ele alınamayacağı düşüncesidir. Geçmişten beri psikiyatrik bozukluklarda bireylerin içinde bulunduğu aile yapısının bozukluk süreçlerine etki ettiği bilirse de aile terapi uygulamalarının gelişimi, antipsikotik ilaçlarının uygulanmaya başlandığı psikolojide yeni bir dönem olarak nitelendirilen yatışsız takip anlayışıyla olmuştur (Samancı ve Ekici, 1998). Şizofreni bozukluğu açınsansa gerek bozukluğun gerekse tedavinin uzun ve meşakkatli olması bu süreçte birey kadar ailelerinin de desteklenmesini kaçılmaz kılmaktadır (Özkan ve Eskiuyurt, 2016). Aileler genellikle bozukluk hakkında çok az bilgiye sahip olduklarından, bilhassa da damgalanma çekincesiyle süreci gizlemeye çalışmakta bu da ailelerin sürece verdikleri katkılara zarar vermektedir (Haley vd., 2011). Ancak bozukluğun belirtilerinin genellikle aileyle yaşanan erken dönemlerde ortaya çıkması, bozukluğun ilk tespiti aşamasında aileleri daha etkin kılmaktadır (Lieberman ve Fenton, 2000). Tedavi sürecinde ise bireylerin tedaviye uyum sağlamasında ailenin önemi çok büyük olduğundan bu süreçte ailelerin bozukluk hakkında bilgilendirilmeleri ve süreç içerisinde ruhsal açıdan desteklenmeleri oldukça önemli olmaktadır. Bu nedenle 1960'lı yıllarla yayımlaşmaya başlayan aile psikoterapileri, şizofreni tedavisinde önemli bir yer edinmeye başlamıştır. Bu terapiyle temelde amaçlanan hususlar; aile içindeki mevcut sorunları çözümlenmek, sözel ve duygusal iletişimi artırabilmek, aile üyeleri arasındaki rolleri ve güç dengesini ayarlayabilmektir. Bu terapilerle ailelerin bozukluk hakkında bilgi düzeyleri artmakta, hasta bireyle baş etme yöntemlerini öğrenmekte, bireyin tedavi süreciyle sosyal hayata adaptasyonuna destek olmakta ve kendi dinamik yapılarındaki duygusal yükü azaltabilmektedirler (Samancı ve İkinci, 1998; Öztürk ve Uluşahin, 2020).

Bir araştırmada bu ailelerde ruhsal sorunların ortaya çıkma riskinin %56,7 düzeylerinde olduğunu, bu oranında da yaklaşık %40' lık düzeyinin depresyon bozukluğundan oluştuğunu göstermektedir (Sintayehu vd., 2015). Bir diğer araştırmada ise bakım verenlerde ortaya çıkan ruhsal sorunların sebepleri arasında etiketlenme çekincesi, mali sorunlar ve sosyal değişiklikler gösterilmektedir (Madianos vd., 2004). Bu araştırmalarla da desteklenmektedir ki aile terapileri günümüzde şizofreni bozukluğu için önemli bir terapi yöntemi konumundadır.

Müzik Terapisi

Eski dönemlerden beri hastalıkların tedavisinde kullanılan müzik terapi, Raudnitz tarafından 1848 senesinde psikotik bozukluklar üzerinde kullanılmaya başlanmış bir sanat terapi yöntemidir. Bu terapi yönteminde danışanın müzikal bir yeteneğe sahip olması beklenmediği gibi terapideki amaç şizofreni tanısı alan bireylerin tedavisini desteklemek, gelişim ve iyileşmelerine katkı sağlayarak işlevselliklerini arttırabilmektir. Literatürdeki müzik terapinin eş zamanlı uygulandığı bazı çalışmalarda, bu yöntemin bireylerin iyileşmelerinde ve işlevselliklerinde artış yarattığını bildirmektedir. Morgan ve arkadaşlarının Avustralya'daki bir hastanede yaptıkları araştırmanın sonuçlarına göre farmakolojik tedaviye ek olarak uygulanan müzik terapinin şizofrenili bireydeki belirtileri azaltmada efektif olduğunu göstermiştir. Yine 2017 yılında yapılan bir sistematik incelemede ise müzik terapi uygulamasının bireydeki negatif belirtilerin azalmasında ve işlevsellik düzeyinin artmasında etkili olduğunu göstermiştir. Aynı zamanda bu çalışmada seans süreleri ile etkililik düzeyi arasında da pozitif yönlü bir ilişki olduğu da bildirilmiştir (Yalabık, 2021). Ülkemizde ise Salur tarafından 2016'da yapılan bir çalışmada müzik terapi uygulanan altı olgunun ilk ve son test aşamalarında anlamlı farklar olduğu ve bu terapinin etkili bir yöntem olduğu aktarılmıştır (Salur, 2016).

TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER

Şizofreni, bireyin gerçeklik algısının azaldığı, sanrı, varsanı gibi çeşitli belirtilerle karşılaştığı, işlevsellik düşüşü ile devam eden ağır ruhsal bir bozukluktur. Biyopsikososyal faktörlerden kaynaklı çok yönlü bir bozukluk olduğu düşünülse de ortaya çıkış nedeni henüz tam aydınlatılamamış ve kesin bir tedavi yöntemi belirlenememiştir. İlaç tedavisi bireylerin en önemli birincil tedavi unsuru olsa da henüz kullanılan ilaçlar bireylerdeki tam yönlü iyileşmeyi sağlayamamaktadır. Haricinde araştırmalar kullanılan ilaçlara ilişkin önemli yan etkiler olduğunu göstermektedir. Bu yan etkiler arasındaki obezite, kardiovasküler vb. hastalıkların etkilerini azaltabilmeye yönelik bireylere çeşitli yaşam değişiklikleri konusunda bilgilendirmeler ve desteklemeler sağlanabilir. Özellikle süreçteki azalan fiziksel aktiviteye yönelik spor kurslarına katılımın yahut günlük yürüyüşün desteklenmesi gibi adımlarla, bireylerde kilo alım çekincesinden kaynaklı ilaca uyumsuzluğun ve obezite gelişiminin önüne geçilebilir. Bu spor kurslarının toplu sağlığı merkezleri aracılığıyla desteklenmesi ve bireylere ücretsiz olarak sunulmasının ailelerde yaratacağı maddi yükün önlenmesi açısından önemli olacaktır.

Araştırmalar ilaç tedavisine eş zamanlı olarak verilecek psikoterapi uygulamalarının önemini de vurgulamaktadır. Uygulanan terapilerle bireylerin tedaviye uyumu ve işlevselliğini arttırmada önemli ilerlemeler sağlanmakta, ailelerin süreç içerisindeki ruhsal yükü azaltılabilmektedir. Ancak terapi süreçlerinde sadece uyum ve belirtilerin giderilmesine yönelik olan odağın esnetilip, bireylerdeki mutluluk ve olumlu benlik algısını da yükseltebilmeye yönelik olmasının tedavi sürecine önemli katkılar sağlayabileceği son dönemdeki araştırmalarla gösterilmektedir. Ancak henüz bununla ilgili çok fazla araştırma olmamasından dolayı ilerleyen süreçlerde bu konu üzerine yapılacak araştırmaların verileri terapi süreçlerinin iyileştirilmesi hususunda önemli olacaktır.

Yaygınlığıyla ilgili ülkemizde henüz yeterli düzeyde çalışma olmamakla birlikte, oranın binde 8,9 düzeylerinde olduğu bildirilmektedir (Binbay vd., 2011). Ancak bozukluğun diğer ruhsal bozukluklara kıyasla daha ağır olması hem birey hem de bakım verenlerini önemli oranda etkilemesinden dolayı toplumdaki yaygınlık oranının tespiti noktasında araştırmaların

arttırılmasının toplum yükü ve ülke ekonomisindeki boyutlarını görebilmemiz için önemli olacağı kanaatini oluşturmaktadır.

Bozukluğun tedavi sürecinde hem bireylerin hem de bakım verenlerin yaşayabilecekleri önemli sorunlar arasında iş kayıpları da gelmektedir. Bu durum birey ve bakım verenleri açısından hem maddi yük hem de ruhsal açıdan sorunları beraberinde getirmektedir. Bu nedenle ilgili bakanlıkların bu bozukluğa sahip bireylerin tedavi sürecinde bakım verenleri üzerinde oluşan maddi yükü gidermeye yönelik destek planlamaları önemli bir husustur. Örneğin bakım veren aileden bir kişinin kamuda istihdamı sağlanabilirken, tanı alan bireylerinse tedavileri ardından yine kamu da belirli pozisyonlarda istihdamı sağlanabilir. Böylelikle tedavi süreci sonunda hem bireyler iş bulma kaygısı taşımayacak hem de toplum içindeki işlevselliklerini arttırabileceklerdir. Ekonomik boyutu dışında bozukluk hakkında toplumdaki yanlış inanç ve bilgi kirlilikleri bu bireylerin ve ailelerinin damgalanmasına toplumdaki izole olarak yaşamalarına neden olmaktadır. Bu durum ruhsal açıdan önemli sorunlar yarattığı gibi bireylerin süreçteki tedavileri içinde önemli engeller oluşturmaktadır. Bu durumun ve sürecin aile içindeki ruhsal boyutunun azaltılabilmesi konusunda toplum ruh sağlığı merkezleri aracılığıyla ailelere düzenli olarak aile terapilerinin verilmesi önemlidir. Haricinde toplumun ruhsal bozukluklarla ilgili ilköğretim döneminden itibaren bilgilendirilmesi, konuyla ilgili kamu spotlarının yayınlanması bilgi kirliliğinin azaltılması açısından önemli olacaktır. Araştırmalarda göstermektedir ki doğru tedavi süreçleriyle bireylerin %25' i gündelik yaşamlarını bağımsız olarak devam ettirebilme düzeyine geri dönebilirken, %50' si ise orta düzeyde destekle gündelik yaşamlarına geri dönebilmektedir (Summakoglu ve Ertugrul, 2018).

Tüm bu veriler ışığında ilerleyen süreçte aile ve toplumun bilinç düzeylerinin arttırılmasının ve devamında yapılacak çalışmalarla bozukluğun doğasının daha iyi anlaşılmasının, bireylerin tedavi süreçlerinin daha fonksiyonel ilerlemesine ve tam iyileşme durumunun sağlanabilmesine katkı verebileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Amerikan Psikiyatri Birliği. (2013). *Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal Elkitabı*. (Beşinci Basım). (Çeviren, Köroğlu, E.) Ankara: Hekimler Yayın Birliği.

Aschauer, H. N., Meszaros, K., Willinger, U., Reiter, E., Heiden, A. M., Lenzinger, E. and Resinger, E. (1994). The Season of Birth of Schizophrenics and Schizoaffectives. *Psychopathology*, 27(6): 298–302. <https://doi.org/10.1159/000284887>

Aşkın, R. (2019). *Şizofreni*. [Online] <http://rustemaskin.com/sizofreni/> [Erişim Tarihi: 25.10.2022].

Bademli, K. ve Çetinkaya-Duman, Z. (2013). Şizofreni Hastalarının Bakım Verenleri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 5(4): 461-478.

Barbato, A. (1997). WHO Nations for Mental Health Initiative & World Health Organization. Division of Mental Health and Prevention of Substance Abuse. Schizophrenia and Public Health. Switzerland: World Health Organization.

Bechdolf, A., Knost, B., Kuntermann, C., Schiller, S., Klosterkötter, J., Hambrecht, M. and Pukrop, R. (2004). A Randomized Comparison of Group Cognitive-Behavioural Therapy and Group Psychoeducation in Patients with Schizophrenia. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 110(1): 21–28. <https://doi.org/10.1111/j.1600-0447.2004.00300.x>

- Binbay, T., Ulaş, H., Elbi, H. ve Alptekin, K. (2011). Türkiye’de Psikoz Epidemiyolojisi: Yaygınlık Tahminleri ve Başvuru Oranları Üzerine Sistematik Bir Gözden Geçirme. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 22(1): 40-52. <https://doi.org/10.5080/u6244>
- Blankertz, L. (2001). Cognitive Components of Self Esteem for Individuals with Severe Mental Illness. *American Journal of Orthopsychiatry*, 71(4): 457-465. <https://doi.org/10.1037/0002-9432.71.4.457>
- Borras, L., Boucherie, M., Mohr, S., Lecomte, T., Perroud, N. and Huguelet, P. (2009). Increasing Self-Esteem: Efficacy of a Group Intervention for Individuals with Severe Mental Disorders. *European Psychiatry*, 24(5): 307-316. <https://doi.org/10.1016/j.eurpsy.2009.01.003>
- Ceylan, M. E. ve Çetin, M. (2005). *Şizofreni-I. (Üçüncü Baskı)*, İstanbul: Yerküre Tanıtım ve Yayıncılık.
- Cortesi, P. A., Mencacci, C., Luigi, F., Pirfo, E., Berto, P., Sturkenboom, M. C., Lopes, F. L., Gisustra, M. G., Mantovani, L. G. and Scalone, L. (2013). Compliance, Persistence, Costs and Quality of Life in Young Patients Treated with Antipsychotic Drugs: Results from The COMETA Study. *BMC Psychiatry*, 13(98), 1-16. <https://doi.org/10.1186/1471-244x-13-98>
- Çağlar, A. (2018). *Şizofreni Tanısı Alan Bireylerin Algıladıkları Duygu Dışavurumu ile İçselleştirilmiş Damgalanma Arasındaki İlişki*, Yüksek Lisans Tezi, Üsküdar Üniversitesi, İstanbul.
- Çetin, M. (2010). Şizofreni Tedavisinde Geline Nokta: Tipik ve Yeni Antipsikotikler Ne Kadar Başarılılar? *Türkiye Klinikleri Psikiyatri Özel Dergisi*, 3(2): 45-53.
- Çetin, M. (2015). Şizofreni Tedavisi: Geçmişi, Bugünü ve Geleceği. *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni*, 25(2): 95-99. <https://doi.org/10.5455/bcp.20150630080048>
- Doğan, O. (2019). *Tanı ve Şizofrenik Bozukluk Tipleri*. [Online] <https://www.e-psikiyatri.com/tani-ve-sizofrenik-bozukluk-tipleri> [Erişim Tarihi: 26.10.2022].
- Erkin, E. (2018). *Şizofreni Hastalarında Depresyon ve İçgörü Arasındaki İlişki*, Yüksek Lisans Tezi, Üsküdar Üniversitesi, İstanbul.
- Haley, C., O’Callaghan, E., Hill, S., Mannion, N., Donnelly, B., Kinsella, A., Murtagh, A. and Turner, N. (2011). Telepsychiatry and Career Education for Schizophrenia. *European Psychiatry*, 26(5): 302-304. <https://doi.org/10.1016/j.eurpsy.2009.12.021>
- Karamustafaloğlu, N., Tomruk, N. ve Alpay, N. (1998). Şizofrenide Cinsiyet Farklılıkları: Bir Gözden Geçirme. *Düşünen Adam*, 11(2): 22-32.
- Kentre-Akbaş, L.B. (2022). *Şizofreni Hastalarının Temel Bakımını Üstlenen Yakınlarının Sosyal Destek Sistemleri ile Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi: İstanbul İli Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi, Yalova.
- Kocal Y., Karakuş, G. ve Sert, D. (2017). Şizofreni: Etyoloji, Klinik Özellikler ve Tedavi. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 26(2): 251-267. <https://doi.org/10.17827/aktd.303574>
- Kotlicka-Antczak, M., Gmitrowicz, A., Sobow, T. M. and Rabe-Jablonska, J. (2001). Obstetric Complications and Apgar Score in Early-Onset Schizophrenic Patients with Prominent Positive and Prominent Negative Symptoms. *Journal of Psychiatric Research*, 35(4): 249-257. [https://doi.org/10.1016/S0022-3956\(01\)00022-X](https://doi.org/10.1016/S0022-3956(01)00022-X)
- Koroğlu, E. ve Güleç, C. (2007). *Psikiyatri Temel Kitabı. (İkinci Baskı)*, Ankara: Hekimler Yayın Birliği.

- Kring, A. M., Johnson, S. L., Davinson, G. C. ve Neale, J. M. (2019). *Anormal psikoloji / Psikopatoloji*. (On İkinci Basım). (Çeviren, Şahin, M.). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Lieberman, J. A. and Fenton, W. S. (2000). Delayed Detection of Psychosis: Causes, Consequences, and Effect on Public Health. *American Journal of Psychiatry*, 157(11): 1727–1730. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.157.11.1727>
- Madianos, M., Economou, M., Dafni, O., Koukia, E., Palli, A. and Rogakou, E. (2004). Family Disruption, Economic Hardship and Psychological Distress in Schizophrenia: Can They Be Measured? *European Psychiatry*, 19(7): 408–414. <https://doi.org/10.1016/j.eurpsy.2004.06.028>
- Mitchell, A. J., Vancampfort, D., Sweers, K., van Winkel, R., Yu, W. and De Hert, M. (2011). Prevalence of Metabolic Syndrome and Metabolic Abnormalities in Schizophrenia and Related Disorders—A Systematic Review and Meta-Analysis. *Schizophrenia Bulletin*, 39(2): 306–318. <https://doi.org/10.1093/schbul/sbr148>
- Mortan, O. ve Tekinsav-Sütçü, S. (2011). İştisel Varsanılarda Bilişsel Davranışçı Terapi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 3(4): 647-663. <https://doi.org/10.5455/cap.20110329>
- Oh, E., Song, E. and Shin, J. (2017). Individual Factors Affecting Self-esteem, and Relationships Among Self-esteem, Body Mass Index, and Body Image in Patients with Schizophrenia. *Archives of Psychiatric Nursing*, 31(6): 588–595. <https://doi.org/10.1016/j.apnu.2017.08.007>
- Özdemir, H. İ. (2010). *Şizofrenide, Beyinde Görülen Yapısal Değişikliklerin Manyetik Rezonans Görüntüleme ile Voksel Tabanlı Morfometrik Analizi*, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Özkan, B. ve Eskiuyurt, R. (2016). Şizofreni Hastalarının Ailelerine Yönelik Telepsikiyatrik Müdahalelerin Etkinliği. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 8(3): 228-243. <https://doi.org/10.18863/pgy.238185>
- Öztürk, O. ve Uluşahin, A. (2020). *Ruh Sağlığı ve Bozuklukları*. (On Altıncı Baskı), Ankara: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Plotnik, R. (2020). *Psikolojiye Giriş*. (Çeviren, Geniş, T.) İstanbul: Kaknüs Yayıncılık.
- Polat, D. (2020). *Şizofreni Hastalarına Bakım Veren Aile Üyelerine Verilen Psikoeğitim Workshop Programının Bakım Yüklü, İlaç Uyumunu Değerlendirme ve Problem Çözme Becerilerine Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara.
- Salur, M. Ö. (2016). *Aiming for Change: Exploring the Benefits of Music Therapy on Patients Diagnosed with Schizophrenia in a Turkish University Hospital*, Unpublished Master's Thesis, University of Jyväskylä, Finland.
- Samancı, A.Y. ve Ekici, G. (1998). Aile Terapisi. *Düşünen Adam Dergisi*, 11(3): 45-51.
- Scheewe, T. W., Jörg, F., Takken, T., Deenik, J., Vancampfort, D., Backx, F. J. G. and Cahn, W. (2019). Low Physical Activity and Cardiorespiratory Fitness in People with Schizophrenia: A Comparison with Matched Healthy Controls and Associations with Mental and Physical Health. *Frontiers in Psychiatry*, 10(87), 1-8. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2019.00087>
- Seki-Öz, H. ve Kılıç, N. (2022). Ebeveyni Şizofreni Hastası Olan Bireylerin Psikiyatrik Belirtilerinin İncelenmesi. *Selçuk Sağlık Dergisi*, 3(2): 129–148.
- Sintayehu, M., Mulat, H., Yohannis, Z., Adera, T. and Fekade, M. (2015). Prevalence of Mental Distress and Associated Factors Among Caregivers of Patients with Severe Mental Illness in the Outpatient Unit of Amanuel Hospital, Addis Ababa, Ethiopia, 2013: Cross-Sectional Study. *Journal of Molecular Psychiatry*, 3(9), 1-10. <https://doi.org/10.1186/s40303-015-0014-4>

- Songur, E., Karşlıoğlu, E.H., Soygür, H., Kaymak, S.U., Özalp, E. ve Cankurtaran, E.Ş. (2012). Şizofreni ve Şizoaffektif Bozuklukta Metabolik Sendrom. *Klinik Psikiyatri*, 15: 80-91.
- Songur, E. (2015). Çocukluk Çağı Başlangıçlı Şizofreni, Seminer, Gaziosmanpaşa Üniversitesi 25 Mart 2015. Tokat.
- Soygür, H., Aybaş, M., Hınçal, G. ve Aydemir, Ç. (2000). Şizofreni Hastaları İçin Yaşam Niteliği Ölçeği: Güvenirlik ve Yapısal Geçerlik Çalışması. *Düşünen Adam Dergisi*, 13(4): 204-210.
- Soygür, H., Alptekin, K., Atbaşoğlu, C. E. ve Herken, H. (2007). *Şizofreni ve Diğer Psikotik Bozukluklar*. Ankara: Türkiye Psikiyatri Derneği Yayınları.
- Summakoglu, D. and Ertuğrul, B. (2018). Şizofreni ve Tedavisi. *Lectio Scientific Journal of Health and Natural Sciences*, 2(1): 43-61.
- Sungur, M. (2000). Şizofreni: Mitler ve Gerçekler. *Klinik Psikiyatri*, 1(1): 5-12.
- Şahin, F. ve Şahin-Altun, Ö. (2022) Şizofreni Hastalığında Mutluluk Kavramı. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 14(3): 291-298.
- Tan-Kartal, N. (2013). *Şizofreni Hastalarında İçgörünün Yaşam Niteliği, Depresyon ve Belirti Örüntüsü ile İlişkisi*, Tıpta Uzmanlık Tezi, Prof. Dr. Mazhar Osman Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi, İstanbul.
- Üçok, A. (2008). Şizofreninin Erken Döneminde Klinik Özellikler ve Tedavi İlkeleri. *Klinik Psikiyatri*, 11(1): 3-8.
- Üstünsoy-Çobanoğlu, Z. S., Aker, T. ve Çobanoğlu, N. (2003). Şizofreni ve Diğer Psikotik Bozukluğu Olan Hastalarda Tedaviye Uyum Sorunları. *Düşünen Adam Dergisi*, 16(4): 211-218.
- Valencia, M., Rascon, M. L., Juarez, F. and Murow, E. (2007). A Psychosocial Skills Training Approach in Mexican Out-Patients with Schizophrenia. *Psychological Medicine*, 37: 1393-1402. <https://doi.org/10.1017/s0033291707000657>.
- Wang, P. S., Wu, S. L. and Ching, H. Y. (2014). The Use of Psychiatric Drugs and Worsening Body Mass Index Among Inpatients with Schizophrenia. *International Clinical Psychopharmacology*, 29(4): 235-238. <https://doi.org/10.1097/YIC.000000000000027>
- World Health Organization. (2022). *Schizophrenia*. [Online] <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/schizophrenia> [Erişim Tarihi: 25.10.2022].
- Yalabık, R. (2021). *Şizofreni Tanılı Bireylerle Yapılan Ritm-Müzik Grubunun Umut, Kaygı, Depresyon, Duygu Düzenleme, İşlevsellik ve Bilişsel İşlevler Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Gelişim Üniversitesi, İstanbul.
- Yıldız, M. (2018). *Şizofreni: Hastalığı Anlamak ve Onunla Yaşamayı Öğrenmek*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Yurt, E. (2006). *Şizofreni Hastalarında Aleksitimi; Negatif Belirtiler, İlaç Yan Etkileri, Depresyon ve İçgörü ile İlişkisi*, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Prof. Dr. Mazhar Osman Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi, İstanbul.
- Yüksel, Ç. T. ve Oflaz, F. (2012). Antipsikotik İlaç Kullanan Bir Grup Yatan Hastada İlaç Yönetimi Eğitiminin Değerlendirilmesi. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 3(2): 67-74.
- Zeren, T., Tamam, L. ve Evlice, Y. E. (2003). Elektrokonvülsif Terapi (EKT): Bir Genel Değerlendirme. *Arşiv*, 12: 340-378.

Zorlu, S. (2020). *Şizofreni – DSM-I'den DSM-V'e*. [Online] <https://sevilayzorlu.com/sizofreni-dsm-iden-dsm-ve/> [Erişim Tarihi: 26.10.2022].

KAVRAMSAL MAKALE

Nörogastronominin Duyular ve Lezzet ile İlişkisi*

Ayşe ŞENGÜL, Lisans Öğrencisi, Antalya Belek Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Antalya, e-posta: aysesengul_14@outlook.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-41244364>

Dr. Öğr. Üyesi Mesut Murat ADABALI, Antalya Belek Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Antalya, e-posta: murat.adabali@belek.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6116-1236>

Öz

İnsan yaşamı süresince doğar, büyür, yaşar ve ölür. Geçmişten günümüze sürekli bir değişim içerisinde olan gastronomi alanına M.Ö. I. yy. ile M.S. III. yy. tarihleri arasında yaşadıkları düşünülen ve Latin Apiciuslar tarafından ortaya çıkartılan ilk yemek tariflerinin bu değişime öncülük ettiği düşünülmektedir. Günümüzde yiyecek ve içeceklerden alınan zevklerin artırılması için ortaya pek çok yeni akımlar çıkmaktadır. Bunlardan birisi dünya genelinde tükenmekte olan kaynakların ve her geçen gün hızla artmakta olan insan nüfusunun beslenme sorunlarına çözüm üretmek adına ortaya çıkan gastronomi akımlarından birisi de "nörogastronomi"dir. Nörogastronomi beş duyu organına hitap ederek farklı algılar yaratmaktadır. İnsanlar aynı yemekleri yemelerine, aynı içecekleri içmelerine rağmen farklı lezzetler algılayabilir. Bunun en büyük sebebi beynimiz ile lezzet algısı arasındaki ilişkidir. Gordon M. Shepherd "insan beyni lezzet sistemi" ile gıdalar ve duyular arasındaki ilişkiyi açıklamıştır. Yakın bir geçmişe sahip olan nörogastronomi insan beyni ile yiyecekler arasındaki ilişkiyi inceleyerek bilim ve gastronomiyi yakınlaştırmıştır. Bu sayede nörogastronomi insan hayatının daha kaliteli bir hale gelmesine katkı sağlamakta ve duyularımızla lezzet algılarımızda değişiklikler olabileceğini göstermektedir. Bu sebeple bu çalışmada nörogastronomi alanında hazırlanmış olan çalışmalar literatür taraması yöntemiyle bir araya toplanmaya çalışılmıştır ve ilgili alan yazına katkı sağlaması amaçlanmıştır. Çalışmanın sonucunda, nörogastronomi alanında yapılan araştırmalarda son yıllarda artış gözlemlendiği ve hem pazarlama hem de gastronomi alanında öneminin giderek arttığı sonucu ortaya çıkmıştır.

* Lisans bitirme tezinden üretilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nörogastronomi, Duyular, Gastronomi, Bilim, Lezzet Algısı

Makale Gönderme Tarihi: 15.04.2023

Makale Kabul Tarihi: 06.07.2023

Önerilen Atıf:

Şengül, A. ve Adabalı, M. M. (2023). Nörogastronominin Duyular ve Lezzet ile İlişkisi, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(7): 934-951.

Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences

2023, 6(7): 934-951. DOI:10.26677/TR1010.2023.1257
ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

CONCEPTUAL PAPER

The Relationship Between Neurogastronomy, Senses and Taste

Ayşe ŞENGÜL, Undergraduate Student, Antalya Belek University, Faculty of Art and Design, Antalya, e-mail: aysesengul_14@outlook.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-41244364>

Assistant Prof. Dr. Mesut Murat ADABALI, Antalya Belek University, Faculty of Art and Design, Antalya, e-mail: murat.adabali@belek.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6116-1236>

Abstract

Human beings are born, grow, live, and die throughout their lives. It is believed that the first recipes, which were thought to have emerged between the 1st century BC and the 3rd century AD and were attributed to the Latin Apicius, played a pioneering role in the continuous change in the field of gastronomy from past to present. Nowadays, there are many new trends emerging to enhance the pleasure derived from food and beverages. One of these trends, which aims to address the nutrition problems caused by the depletion of resources and the rapidly increasing global population, is "neurogastronomy." Neurogastronomy creates different perceptions by appealing to the five senses. Even when people eat the same dishes or drink the same beverages, they can perceive different flavors. The main reason for this is the relationship between our brain and our sense of taste. Gordon M. Shepherd explained the relationship between food and senses through the "human brain flavor system." Neurogastronomy, which has a relatively recent history, has brought science and gastronomy closer by examining the relationship between the human brain and food. In this way, neurogastronomy contributes to improving the quality of human life and demonstrates that there can be changes in our sensory perceptions and taste experiences. Therefore, this study aims to gather together the studies conducted in the field of neurogastronomy through a literature review method and contribute to the relevant literature. The results of the study indicate an increase in research conducted in the field of neurogastronomy in recent years, emphasizing its growing importance in both marketing and gastronomy.

Keywords: Neurogastronomy, Senses, Gastronomy, Science, Taste Perception.

Received: 15.04.2023

Accepted: 06.07.2023

Suggested Citation:

Şengül, A. and Adabali, M. M. (2023). The Relationship Between Neurogastronomy, Senses and Taste, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 6(7): 934-951.

GİRİŞ

Ateşin keşfi ile birlikte insanlar avladıkları hayvanları çiğ yemektense pişirerek yemeyi deneyimlemişlerdir. Bu sayede pişirme yöntemlerinin ilk adımları atılmıştır. Değişen yaşam koşulları ve insanların yemek alışkanlıkları zamanla değişmeye ve gelişmeye başlamıştır. Gastronomi terimi, 1801 yılında Fransa'nın hukukçularından Joseph Berchoux tarafında kullanılmış olup (Sipahi, Ekincek ve Yılmaz, 2017: 382), Yunanca 'da "Gaster" yani mide ve "nomy" yani kanun anlamına gelen iki kelimenin birleşmesi ile ortaya çıkan bir kelimedir. Gastronomi, Almanca 'da güzel yemek pişirme sanatı, İtalyanca' da mükemmel yiyecekler hazırlama sanatı, İspanyolca' da iyi masa hazırlama sanatı, Fransızca' da iyi yeme ve iyi yemek hazırlama sanatı gibi başlıca tanımlamaların yanı sıra pek çok tanıma sahiptir (Sarıışık ve Özbay, 2014: 523)

1801 yılından 2022 yılına kadar yemek yeme alışkanlıkları değişen insanlar yeni oluşumlarla birlikte farklı yemek yeme tercihlerine yönelmişlerdir. 20. yüzyılda turizm endüstrisinde gerçekleşen değişimler sonucunda yiyecek-içecek endüstrisi de etkilenmiştir. (Yılmaz, 2020: 20) Teknolojik gelişmeler, arz-talep, gelir düzeyleri, eğitim düzeyleri, işletmeler arası rekabetlerin ortaya çıkması vb. durumlar sonucunda gastronomi alanı bu değişimlerden etkilenerek çeşitli akımları da beraberinde getirmiştir (Erdem ve Akyürek, 2017: 104-105). Bu akımlardan ilki 1920'li yıllarda ortaya çıktığı düşünülen fast-food akımıdır. Bu akımın Amerika'da sokak lezzetlerinden biri olan Hot-dog arabalarının sokaklarda satış yapmasıyla yaygınlaştığı bilinmektedir. Bu akımın ardından onu takip eden slow food (yavaş yemek yeme akımı), füzyon mutfak (Farklı kültürlerle ait olan ürünleri birleştirerek yapılan yemekleri temsil eden akımı), moleküler mutfak (deneysel mutfak akımı), rafine mutfak, nörogastronomi vb. akımları gelmektedir (Yıldız ve Yılmaz, 2020: 20-21).

Bu çalışma, nörogastronomi literatürüne katkı sağlamak amacıyla hazırlanmıştır. Son yıllarda nörogastronomi alanında hem akademik hem de laboratuvar ortamında deneysel çalışmalar hız kazanmıştır. Dolayısıyla, nörogastronomi alanında hazırlanmış olan çalışmaların bir arada toplanması ve alan ile ilgili çalışan ve merak duyan bireylerin, konular hakkında daha ayrıntılı bilgiye ulaşması hedeflenmiştir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Orta Çağ'da yaşanmaya başlayan endüstriyelleşme sonrası mutfakta üç büyük değişimden söz edilebilir. Bunlardan ilki 1400'lerde başlayıp 1800'lü yıllara kadar dayanan Avrupa Merkantilizm1 dönemini kapsayan süreçtir. Bu süreç gıda ürünlerinin takas yoluyla aktarılmasını ve merak olgusuyla birlikte yeni gıda ürünlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ticaretle birlikte Amerika ve Asya arasında etkileşimlerin yaşanması bölgesel gıda ürünlerinin de bu etkileşimden etkilenmesini sağlamıştır. İkinci olarak 17. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar yaşanan kültürel, ekonomik ve sosyal anlamda büyük değişimlerin yaşandığı göçlerdir. Bu göçler sayesinde toplumlar kendilerine ait olan yiyecek geleneklerini, bitki tohumlarını ve hayvanlarını yanlarında götürerek yiyecek-içecek alanında muazzam değişikliklere ön ayak olmuştur. Son olarak çağdaş küreselleşme dönemi gıda ile ilgili bilgilerin gelişen teknoloji sayesinde hızla aktarılmaya başlanması gıda üretimi ve tüketimi açısından oldukça önemlidir. Yemek ve pişirme stilleri, füzyon pişirmeyi aşçılar ve restoranlar için kullanılabilir hale getirmiştir (Hall ve Mitchell, 2006: 71-84).

* Merkantilizm: Güçlü ekonomi için ihracatı üst düzeye çıkartıp ithalatı en aza indirmek üzere tasarlanmış ekonomik bir politika.

Orta Çağ, beslenme biçimine de etkisi olan gelir düzeyinde ve sosyal statüde farklılıkların olmasından ötürü farklı mutfak kültürlerinin oluşumuna ön ayak olmuştur. Bu dönemde mutfak sanatlarına olan ilgisiyle tanınan ve aşçılık mesleğine saygısı bulunan Fransa Kralı XIV. Louise, mutfak akımlarından biri olan Rafine mutfağın oluşumuna katkı saylamıştır. Bir diğer husus 1651 yılında François Pierre'in yayımlanmış olduğu "Fransız Şef" isimli kitabının Rafine mutfağın oluşumuna katkı sağladığı bilinmektedir. Yemek sunum şekli ve hazırlanışı dikkate alınarak ülkelerin mutfaklarından etkilenen ve yeni bir bakış açısı getirerek Fransa'da ortaya çıkan bir diğeri de "yeni mutfak" akımıdır. Bu akım (Nouvelle Cuisine), yemeğin lezzetinin yanında sunum şeklinin de önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bu sayede yeni mutfak akımı ile sunumlara daha özenli, sistematik ve bilimsel bir bakış açısıyla yaklaşılmaya başlanmıştır (Erdem ve Akyürek, 2017: 106-107).

ÜRETİM VE TÜKETİME DAYANAN GASTRONOMİK AKIMLAR

Hızlı Yemek (Fast Food)

Gelişen teknoloji, çalışma hayatının yoğunluğu, zamansal sorunlar ve gelirler kısıtlılığı insanların beslenme alanındaki değişimlerine ön ayak olmuştur. 1920 yılında karşımıza çıkan ve hızlı yemek yeme alışkanlığı edinilmesine destek olan "hot-dog" arabalarının sayısının artması sonucu "Fast-Food" akımı ortaya çıkmıştır. Bu akımla birlikte 28 yıl sonra ilk fast food restoranı olan McDonald's (1948) Maurice ve Richard isimli kardeşler tarafından Kaliforniya'da faaliyet göstermeye başlamıştır. O tarihten bu yana insanların ihtiyaç duyduğu yemek yeme faaliyeti fast-food (hızlı yemek) akımı ile birlikte daha hızlı, kolay ve pratik bir hal kazanmıştır (Yıldız ve Yılmaz, 2020: 21; Erdem ve Akyürek, 2017: 108).

Yavaş Yemek (Slow Food)

1989 yılında hızlı yemek yeme akımı olan Fast-Food akımına tepki olarak ortaya çıktığı bilinen yavaş yemek yeme akımı yani Slow Food akımının temel felsefesi temiz, iyi ve adil yiyecek ve içeceklerin varlığına yönelik kurulmuştur. Bu sayede sağlıklı beslenmek ve hızlı yemek yeme eylemi yerine yavaş ve sağlıklı beslenme fikrini gün yüzüne çıkartmıştır (Öztürk ve Görkem, 2014: 12-13).

Surf and Turf

İki ülkenin bir arada yaptığı çalışmalar sonucu Surf and Turf ortaya çıkmıştır. Amerika ve Avusturya'da başlayan Surf and Turf akımı ve tüm dünya tarafından ilgi gören bu akım protein alanında zengin bir beslenme tarzını benimsemiştir. Daha çok kırmızı et ve balık ürünlerinin tercih edildiği gözlemlenmiştir. Seçilen ürünlerin görseelliği kadar kalitesi de önem taşımaktadır. Görseellik ve lezzetin ön planda olduğu bu akım günümüzde lüks restoranların menülerinde bulunmakla birlikte hızla yayılmaya devam etmektedir. (Akdağ vd., 2016: 273-274).

Nörogastromi

Nörolog² Gordon Murrar Shepherd 2006 yılında "Nörogastromi" kavramını Nature makalesinde ilk kez kullanan isim olmuştur. Nörogastrominin temeldeki felsefesine göre

² Nörolog: Sinir hastalıkları bilimi

yeme-içme ağızda başlayarak beyinde bitmektedir. Beyin yiyecek ve içecekleri farklı olarak algılamaktadır. Renkler, dekorasyon, yemek seçimlerinde kullanılan tabak çatal ve kaşıklar vb. tüm yeme eyleminde lazım olan araç ve gereçler nörogastromiye uygun şekilde hazırlanarak yemek ile beyin arasındaki ilişkilerin incelenmesiyle birlikte bu akım restoranlarda kullanılmaya başlamıştır (Özata Şahin, 2020: 169-170).

Organik Tarım

1940 yıllarında Kuzey Avrupa’da ortaya çıkan organik tarım akımı gelişmiş ve kendini geliştirmeye devam eden ülkeler tarafından yaygınlaşmıştır. Organik tarım tam bir tanıma sahip değildir. Lampkin’in (1990) makalesinde dendiğine göre “bütüncül, uygar, çevresel ve ekonomik olarak sürdürülebilir sistemler oluşturmayı amaçlayan bir tarım yaklaşımı” organik tarımın tanımıdır. Gübresiz, ilaçsız tarım ve doğal tarım olduğu düşünülse de doğru bir tanım olduğu söylenemez (Demiryürek, 2004: 64; akt. Babaoğlu, 2022).

Dikey Tarım

Dünya nüfusundaki artış sonucu yiyecek içecek sektörüne yönelik yeni yöntemler aranmaya başlandı. 1999 yılında dikey tarım ile gündeme gelen bu kavram geleneksel tarıma göre daha az su gerektirmektedir. Ürünün topraktan tabağa kadar geçen sürecinin gelişmiş teknoloji ile dikey bir sistemle yapılmasıdır. Dikey bir şekilde yapılma sebebi yatay anlamda çok fazla yer kaplamasının önüne geçmektir. Toprağa bağlılığı en aza indirmeyi sağlayan dikey tarım geleneksel tarıma kıyasla enerji tasarruf sağlamaya yaramaktadır. Ekinlerin büyüme süreci bilgisayarlarla kontrol edilerek mahsul kayıplarının önüne geçilmektedir (Bingöl, 2015: 92-93).

Yeşil ve Tematik Restoranlar

Artan nüfus ve yenilenemeyen enerji kaynaklarının kullanımının artışı sonucu kaynaklar hızla tükenmeye başlamıştır. Su, fosil yakıtlar, nükleer enerji vb. kaynakların hızla tükeniyor olması yeşil restoranların oluşumunu hızlandıran bir etken olmuştur. Çevresel sorunların bilincinde olan tüketiciler bu sorunların yarattığı olumsuz etkileri en aza indirebilmek için yeşil restoranlara yönelmişlerdir. 1990’lı yıllarda kurulan “Yeşil Restoranlar Birliği” Amerika’da kurulmuş olup kâr amacıyla hareket etmeyerek yeşil yönetim uygulamalarını restoranlarda uygulamaya başlamışlardır. Yeşil restoranların su verimliliği, sürdürülebilir gastronomiyle birlikte yiyecek-içecek, kullanılan enerji, kimyasal ürünlerin kullanımı ve kirlilik, yeniden kullanılabilir ve çevre dostu olan kullan-at malzemeler, atık azaltma ve geri dönüşüm vb. hususlarda özen göstermeleri gerekmektedir. Müşterilerin tabaklarında kalan yemeklerin paketlenmesi, yemek ve ekmek atıklarının barınaklara bağışlanması, pet şişeler yerine bardaklarda su tüketimi vb. durumlar yeşil restoranların temelini oluşturarak tasarrufu ön planda tutmayı sağlamaktadır (İpar, Babaç ve Kök, 2020: 261-262).

Tematik restoranlar monotonlaşan3 hayatın içerisinde yenilikler arayan insanların gerçeklerden kaçmak amacıyla başka bir zaman ve yerde yaşadıkları hissiyatını uyandırmak adına bulunmuş bir akımdır. Yiyecek ve içecek ikinci planda olup hissettirilen hava ve yaratılan atmosfer birinci planda tutulmuştur (Özer, Akbulut ve Çevik, 2015: 2-5).

³ Hep aynı biçimde, değişmeksizin sürüp gitmek, tekdüze bir duruma gelmek.

NÖROGASTRONOMİ

Shepherd 2006 yılında "Nörogastromoni" kavramını makalesinde kullanarak nöroloji ve gıda arasında bir bağlantı olduğunu ileri sürmüştür. Ağızla başlayan yemek yeme sürecinin beyinde bittiğini ileri süren Shepherd renk, koku, dekorasyon, tat, kullanılan tabaklar, çatal bıçak takımları vb. yeme içme eylemi süresince lazım olan tüm materyallerin bu süreci etkilediğini ileri sürmüş ve bu yönde çalışmalar yapmıştır (Özata Şahin, 2020: 169).

Gastronomi Türk Dil Kurumu Sözlüğünde (TDK) "hoş ve lezzetli mutfak, yemek düzeni ve sistemi" olarak tanımlanmaktadır. Larousse Gastronomique'nin (1988) makalesinde ise gastronomi, "iyi yemek, sağlığa uygun, iyi düzenlenmiş, hoş ve lezzetli mutfak, yemek düzeni ve sistemi" şeklinde tanımlanmıştır (Sarışık, Özbay, 2015: 264).

Yemeklerden edinilen deneyimlerin iyileştirilmesinde, obezitenin önüne geçilmesinde, insanlar için sağlıklı olarak kabul edilen yiyeceklerin lezzetli olarak algılanmasında, parkinson ve alzheimer gibi beyinle doğrudan alakalı hastalıkların oluşturduğu tat duyusunu olumsuz etkileyen faktörlerin ortadan kaldırılması gibi pek çok hususta çalışmalar yapılmaktadır (Erçetin ve Güneş, 2022:3734).

Duyular ve Yemek Arasındaki İlişki

Nörolog Gordon M. Shepherd (2006) makalesinde lezzet algısının insan davranışlarının en karmaşık olanlarından birisi olduğunu öne sürmüştür. İnsan beyni, hafıza, duygu, dil sistemleri gibi pek çok alanla ilişkilidir. Bu nedenle nöral mekanizmalar yiyecek tercihlerimizi yaparken bize destek olur ve beslenme hakkında öneriler üretmemizi buna göre beslenmemizi sağlar (Spence, 2006:316-320). Gordon Murrar Shepherd "insan beyni lezzet sistemini" araştırarak koklama, görme, tat alma, dokunma ve işitme duyularını analiz ederek araştırmalar yapmıştır (Shepherd, 2012: 327). Koklama, görme, tat alma, dokunma ve işitme duyuları insanların yemek yeme anlayışlarını değiştirebilir. Psikolojik bağlamda "uyaran" olarak adlandırılan duyuusal deneyim ve tetikleyicilere verdiği tepkiler yemek ve duyular arasındaki olumlu ve olumsuz ilişkiyi açıklamaktadır (Boyacı, 2019:12). Koklama, görme, tat alma, dokunma ve işitme duyularıyla edinilen bilgiler ve deneyimler duyuusal deneyim olarak tanımlanmaktadır. Bu duyuusal deneyimler insanların yemekler üzerindeki fikirlerinde değişiklik göstermesini sağlamaktadır (Cankül ve Uslu, 2021: 70).

Tat ve Lezzet İlişkisi

Tat TDK sözlüğünde "Canlıların besinlerdeki uçucu olmayan bileşikleri damak, boğaz ve dil yüzeyindeki mukoza noktaları aracılığıyla algıladığı duyum" anlamına gelirken, lezzet "ağız yoluyla alınan tat" anlamına gelmektedir (Türk Dil Kurumu Sözlüğü). Tat ve lezzet kavramları anlam olarak aynı kullanılsa da birbirlerinden oldukça farklı kavramlardır. Temel lezzetler denildiği zaman aklımıza acı, tatlı, ekşi ve tuzlu gibi lezzetler gelmektedir. Bunlara ek olarak pek çok araştırmacının da kabul gördüğü bir tat bileşeni vardır. Umami yani "lezzetli tat" olarak bilinen bu tat bileşeni 1908'li yıllarda Kikunae Ikeda isimli Japon bir araştırmacı tarafından bulunmuştur. Bu temel tatlara ek olarak metalik, yağ asidi, kokumi vb. on beşe yakın tat bileşeninin de bulunduğu ileri sürülse de şu anda çoğu araştırmacı tarafından bu beş tat bileşeni kabul görmektedir. Tat ve lezzet kavramlarındaki hatalar genellikle gıdalardan bahsedilirken meyvemsi, yanık, otlu, narenciyeli vb. gibi bileşenlerin tat olgusuyla bağdaştırılmasıdır. Oysa bu bileşenler gıdalardan alınan tat değil lezzet olgusunu temsil etmektedir. Tat ve lezzet bileşenlerini ayırt etmenin en basit yolu burnunuzu kapatarak bir ürünün tadına bakmaktır. Yenilen ve içilen

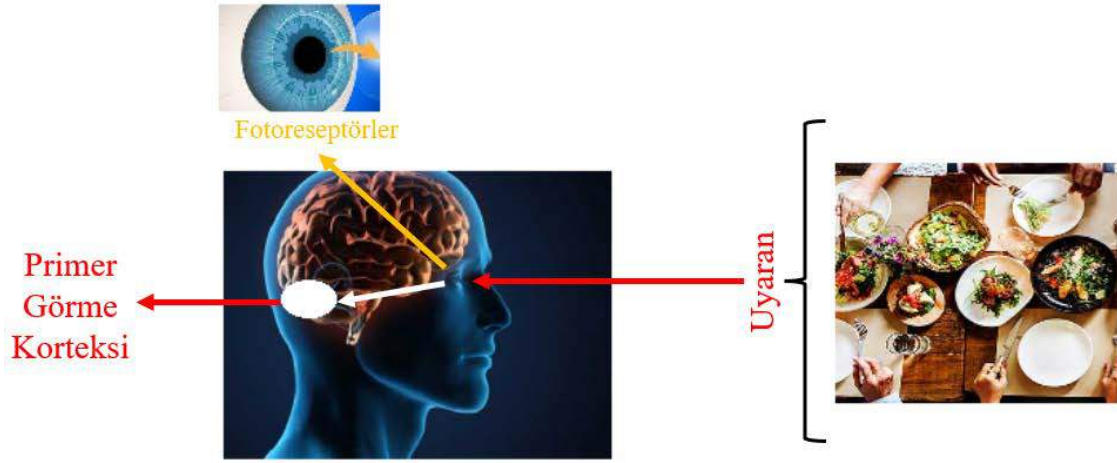
ürünün tadı burnumuz kapalıyken yani koku bileşenleri kullanılmadığında algılanır, lezzeti ise koku ve tat bileşenlerinin ortak çalışmasıyla algılanabilir (Spence, 2017: 34-36).

Tat Tomurcukları

Tat tomurcukları dil yüzeyinde bulunan, yiyecek ve içecekler tarafında uyarılmasıyla birlikte duyu hücrelerinin beyne iletilmesinde görev oynar. Tadı oluşturan bileşikler, tat alma dilimizdeki tat tomurcukları aracılığıyla tükürükte üretilir (Shepherd, 2012: 201).

Görme ve Lezzet İlişkisi

Görme eylemi gözde başlamaktadır. Beyinde bulunan görme korteksine uzanan olayların topluluğu olarak tanımlanmaktadır. Işığın retina üzerine düşmesi sonucu fotoreseptör hücreleri aktive olur ve insanlar bu sayede görürler (Altıntaş, 2013: 116; akt. Uçuk, 2022: 27).

Şekil 1. Görme Süreci, Yazar Tarafından Oluşturulmuştur.

Yemeği gördüğümüz andan itibaren o yiyeceklerle ilgili geçmişe ait deneyimlerimiz ve anlarımız canlanır. Hafızamızın dopamin salgılaması sonucu ağızımız sulanır. Popüler bir tabir olan gözlerimizle yemek kavramı yemek hakkında beklentilerimizin sonucu ortaya çıkmıştır. Yemeğin görsel sunumu, yiyeceğin duyuşal nitelikleri kadar zengin ve önemlidir (Deroy, Flavour, 2014:2).

“İlk tadın her zaman gözlerle başladığını” belirten Romalı gurme Apicius, Yang’in (2011) makalesinde dendiğine göre “bir yemeğin görsel hissi, lezzeti kadar önemlidir.” cümlesi görme ile lezzet arasındaki ilişkiyi bize anlatmaktadır (Cankül ve Uslu, 2021: 70). Çopur ve İçli (2008), cisimleri gördüğümüz anda ilk dokuz saniyede renk bileşenlerinin algılandığı ve cisimlerin %78’ini görerek algılandığını belirtmişlerdir. Renk, TDK sözlüğünde “cisimler tarafından yansılan ışığın gözde oluşturduğu durum” olarak tanımlanmaktadır (TDK).

Michel, Velasco ve Spence’in (2014) Vasili Kandinsky’den (1866-1944) esinlenerek yapmış olduğu bir deneyde, tabakta bulunan gıdaların renkleri ve dengeleri arasındaki uyumu yemek yiyenlerin yedikleri yemeğe yönelik algılarında değişiklikler meydana geldiğini saptamışlardır (Uçuk, 2022: 27-28).

Şekil 2. Kandinsky'nin Tablosuna Benzetilen Salata Sunumları

Kaynak: Flavour, 2014.

Araştırmada 30 erkek ve 30 kadından oluşan 60 katılımcı vardır. Oxford Üniversitesi Deneysel Psikoloji Bölümü Etik Kurulu tarafından onaylanan bu deney renk ve uyum gibi görselliğin üzerinde etkisi olan özelliklerin, yemek yiyenlerin gıdaya yönelttikleri algılarında nasıl bir değişiklik meydana geldiğini araştırmışlardır. Araştırma 17 farklı malzemeden oluşan 3 tür öğe içermektedir: Sebzeler, soslar ve çeşniler.

Sebzeler: Kurutulmuş Portobello dilimi, pişmiş ve çiğ brokoli filizi, shimeji mantarları (tatlı sirke turşusu ile kısaca kaynatılır), çeşitli hindiba salatası, ince brunoises halinde kesilmiş çiğ kırmızı ve bir dilim çiğ kırmızı biber, sarı biber, üç dilim kırmızı biber kabuğu ince jülyen, çiğ karnabahar filizi, yarım dilim çiğ sarı biber, beş dilim mange-tout ince jülyen ve yarım mange-tout.

Soslar: pancar püresi, karnabahar ve limon otu kreması, havuç püresi, kalamar mürekkebi ile mantar özü ve son olarak pepperoncino yağı.

Çeşniler: Maldon deniz tuzu ve İspanyol zeytinyağı.

Şekil 3. Deneyin Yapıldığı Ortam

Kaynak: Flavour, 2014.

Salata sunumlarının ilkinde kullanılan malzemeler ressam Kandinsky'nin ünlü tablosuna benzetilerek, ikincisinde bütün malzemelerin sosla harmanlandığı ve üçüncüsünde salata malzemelerinin belli bir düzenle yerleştirildiği görülmüştür. Katılımcılardan sunum ve tat yoğunluğu ile ilgili anket doldurmaları istenmiştir. Sunumu ile ilgili anket soruları salatanın tadına bakılmadan, tat yoğunluğu ile ilgili anket soruları tadına bakıldıktan sonra doldurulmuştur. Anket sonuçları incelendiğinde ünlü ressam Kandinsky'nin tablosuna

benzetilerek hazırlanmış olan salatanın tadının diğer salatalara oranla daha lezzetli olduğunu, daha çok sevildiğini ve bu salata için ödenecek olan parasal değer in daha az önemsendiği sonucu ortaya çıkmıştır (Flavour, 2014: 2-3).

Soldaki Hafif Banket Servis Takımı
Sağdaki Ağır Banket Servis Takımı

Şekil 4. Kullanılan Banket Takımı

Kaynak: Flavour, 2015.

Michel, Velasco ve Spence'in (2015) bir diğer deneyinde iki grup araştırmacıya üç çeşit yemek servis edilmiştir. Başlangıç, ana yemek ve tatlıdan oluşan bu üç çeşit yemek servis takımlarının kalitesi ile yenen yemekten alınan memnuniyet arasındaki ilişkiyi araştırmak amaçlı araştırmacılara servis edilmiştir. Bu araştırmada kullanılan çatal-bıçak kalitesinden öte tatlı tabağında kullanılan renk ve şekil, yenen yemekten keyif alıp almama durumu test etmektedir. Araştırmanın sonunda ağır metalden yapılan banket servis takımıyla yenilen ana yemeğin yerine hafif metalden yapılan banket servis takımıyla yenilen yemek deneklere daha lezzetli gelmiştir. Bu araştırmada, servis edilen tatlı farklı şekillere sahip olan ve farklı renklerdeki tabaklarda servis edilmiştir. Bu sayede tabağın rengi ve şekli, tadının beğenilip beğenilmemesi arasındaki etkisini ölçmede yardımcı olmuştur. Beyaz yuvarlak şekle sahip olan tabakta sunulan tatlı, siyah kare şekline sahip olan tabakta servis edilen tatlıya göre daha az beğenilmiştir (Flavour, 2015: 3).

Tablo 1. Renkler ve Renklerin Kişiler Üzerindeki Etkileri

Renkler	Renklerin Kişiler Üzerindeki Etkileri
Beyaz	Saflığı, açıklığı, şeffaflığı ve temizliği çağrıştırmaktadır. Beyaz renk tüm renkleri temsil etmektedir.
Kırmızı	Sevginin rengi olarak bilinen kırmızı, hareketliliği, cesareti, cömertliği çağrıştırmaktadır. Fazla kullanılması tehlikeyi temsil etmektedir.
Turuncu	Zenginlik, uyum, iyimserlik, birlik ve beraberliği çağrıştırmaktadır. Turuncu fazla kullanıldığında kaygıyı temsil etmektedir.
Sarı	Genel kas sinirlerinin gücünü arttırdığı ileri sürülen tek renktir. Zihinsel aktiviteyi geliştirmekte ve canlandırmaktadır. Bereket, sadakat ve entelektüelliği çağrıştırmaktadır. Güven ve özgürlüğü temsil etmektedir.
Yeşil	Doğanın her köşesinde var olan yeşil, yatıştırıcılığı çağrıştırmaktadır. Sükunet, tabiat ve üretkenliği temsil etmektedir.
Mavi	Nezaket, memnuniyet, şefkat, sakinlik, rahatlamayı çağrıştırmaktadır. Mavi ışık uykuyu artırıcı, rahatlatıcı ve ağır kesiciyi temsil etmektedir.
Mor	Soylular ve aristokratlar tarafından kullanılmıştır. Ürkütücü ve kafa karıştırıcı bir renk olan mor aşkı, melankoliği, asaleti temsil etmektedir.
Siyah	Uyuşmazlıkları, çatışmaları, üzüntüyü, suçluluğu ve pişmanlığı çağrıştırmaktadır. Siyah - beyaz, gece - gündüz gibi zıtlıkları temsil eden siyah aynı zamanda rahatlatıcı sonsuz bir etkiyi de temsil etmektedir.

Kaynak: Flavour, 2015.

Piqueras-Fiszman ve Spence (2011)'in yaptığı araştırmalardan birisinde de kırk kişilik bir grupla yapılmış olan araştırmada 12 adet yiyecek; yeşil, mavi ve kırmızı renklere sahip ambalajlarla paketlenmiştir. Araştırmacılardan gıdaların sağlık ve tatlılık oranlarının değerlendirilmesi

istenmiştir. Yeşil ve mavi paketli ürünler daha sağlıklı, kırmızı paketler ise daha tatlı bulunmuştur (Yılmaz, Akay ve Er, 2021: 147).

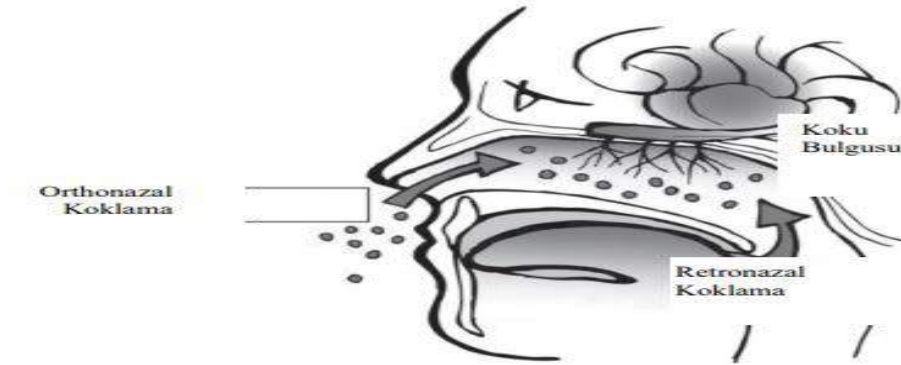
Van der Laan vd., (2011) araştırmasında 246 kişiyle yapılan çalışmada yemek görüntüsüyle nöral aktiviteler arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmalarda yiyecek ve içeceklerin seçimlerinin görme sistemi tarafından yönlendirildiği sonucuna ulaşılmıştır (Uçuk, 2022: 28).

Koku ve Lezzet İlişkisi

Koku alma duyusu, ağız ve burunda bulunan kemoreseptörler sayesinde beynin koku alma korteksine iletilmesi sonucunda algılanan duyumlardan biridir. Nefes alıp verme işlemi koku duyusuyla gerçekleşir. Yani havadaki koku moleküllerinin algılanması olarak da tanımlanabilir (Cankül ve Uslu, 2021: 71).

TDK sözlüğünde “Nesnelerden yayılan küçücük zerreciklerin burun zarı üzerindeki özel sinirlerde uyandırdığı duygu” dur (TDK).

Birçok insan koku duyusunun diğer duylardan daha önemsiz olduğunu düşünse de koku yediğimiz yiyeceklerin lezzetlerini algılamada önemli rol oynar. Bazı araştırmacılar kokunun lezzeti %80-90 oranında etkilediğini iddia etmişlerdir. Kokular ve tatlar farklı durumlarda farklı olarak algılanabilmektedir. Koku algısı olmazsa tat duyusu da zayıflar ve kaybolur (Boyacı, 2019: 25-26).

Şekil 5. Koklamanın Bölümleri

Kaynak: Klosse, 2010.

Koku duyusu orthonazal ve retronazal bölge olmak üzere iki uyarandan oluşur. Orthonazal bölge koku algısı nesnelerin uzaklığı ve yakınlığını, retronazal bölge koku algısı aromanın ve ağızdan alınan gıdaların tanımlanmasını sağlar (Boyacı, 2019: 26).

Spence (2017) öğrenciler üzerinde bir araştırma yapmıştır. Araştırmalar sonucunda öğrencilerin manipüle edildiği takdirde koku ve tat algısının değiştiğini göstermiştir. Uyguladığı kör tadım testiyle birlikte farklılıkları belirlemeleri istenen panel konuşmacılarının da çoğu zaman farkı anlayamadıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca Spence göre gıdalara dışarıdan ilave edilen yapay çiçek kokusu tepkilerin genetiğe göre değişiklik gösterdiğini ileri sürmüştür, vanilya kokusunu dünyadaki insanların %1'inin alamadığı görüşünü ileri sürmüştür (Uçuk, 2022: 31).

İşitme ve Lezzet İlişkisi

Lezzet ile ilişkilendirilen bir diğer duyu da işitmedir. Koku kadar ses ve müzikler de lezzeti etkiler. İşitme kulaktaki mekanoreseptörler tarafından beyne iletilir. Beyindeki işitme korteksine iletilen mekanoreseptörler sayesinde duyduğumuzu algılarız. Bir yiyecek yenilirken çıkartılan ses, bir yiyecek hakkında belli bilgilere sahip olunması sağlanabilir. Sertlik ya da yumuşaklık, çıtırlık ya da pürüzlük, olgunluk ya da olgunlaşmamışlık vb. bu bilgilerden bazılarıdır. Bir elmayı ısırdığımızda çıkan ses ve çene kemiklerinin sesin titreşimine verdiği tepki işitme ile lezzet arasındaki ilişkiye bir örnektir. Sesin yüksekliği ve sesin net olması yenilen yiyecekten çok keyif aldığımızı düşünmemizi sağlar. Tat almamızın gelişmesine vesile olan bu sesler yemek yeme deneyimini de geliştirmektedir (Rhind ve Law, 2018: 34-35).

Yemek sunumu yapılırken ortam sesleri, servis personellerinin çıkardığı sesler, yemekten gelen sesler vb. kişilerin yemeğe olan beğeni duygusunu etkiler. Spence (2012) yemekle müzik arasındaki ilişkiyi açıklarken, müzik eşliğinde sunulan yemeğin daha çok beğenildiğini ileri sürmüştür (Uçuk, 2022: 34).

Lezzet ve işitme ilişkisi arasında bazı araştırmalar yapılmıştır. Bunlardan biri Oxford Üniversitesi'nin iş birliğiyle hazırlanmış olan ve İngiltere Yemek Müzesi'nde yapılan bir deneydir. Chocophonica adı verilen bu sosyal deneyde müze içerisine dört kulübe yerleştirilmiştir. Kulübelerin içine çikolata ve bir kulaklık yerleştirilmiştir. Katılımcılardan kulaklığı takarak talimatları dinlemeleri istenmiştir. Katılımcılar kulaklığı takıp talimatlara uyarak tatları aynı olan çikolataları yemişlerdir. Çikolataları yedikten sonra katılımcılar kulübelere bırakılan anketleri doldurmuşlardır. Doldurulan anketlerde kulaklığın diğer tarafında talimatları söyleyen kişinin sesi kalın tondaysa çikolatanın bitter, ince ve yumuşak tondaysa çikolatanın sütlü olduğu sonucuna varılmıştır. Yenilen yiyeceklerle ses tonu arasındaki ilişkiyi açıklayan bu deney Bompas & Parr ajansı ve Space Doctors tarafından yapılmıştır (Özata Şahin, 2020:171).

Üç Michelin yıldızlı şef Heston Blumenthal, yemeğin tüm duyularla hissedilmesi gerektiğini öne sürmüştür. Şef Heston Blumenthal Fat Duck isimiyle bilinen deneysel restoranında "denizin sesi" isimli yemeği menüsüne eklemiştir. Bu yemeğin servisinde tabakta deniz ürünleriyle birlikte denizi anımsatması için kum gibi gözüken kırıntılar ve köpükler eklenerek denizin esintisi yaşatılmaya çalışılmıştır. Restoranda yayılan deniz kokusu eşliğinde yemeğin yanında deniz kabuğuna yerleştirilmiş elektronik müzik dinleme cihazı masaya servis edilmektedir. Bununla birlikte işitsel unsurların yemek yeme deneyimini olumlu yönde etkilediğini göstermiştir. (Yılmaz, Akay ve Er, 2021:150-151).

Crisinel, Cosser, King, Jones, Petrie, Spence'in (2012) yapmış oldukları bir deneyde 12 kadın, 8 erkek katılımcı olmak üzere 20 kişi üzerinden bir deney yapmışlardır. Katılımcıların koku ve tat bozukluklarının olmadığını, işitme sorunlarının bulunmadığını tespiti yapılmıştır. Katılımcılardan şekerleme tatmalarının isteneceği ve bu deneyin tahmini 10 dakika süreceğini söylemişlerdir. Katılımcıların onayları alındıktan sonra deneysel araştırma mutfağı olarak bildiğimiz The Fat Duck mutfağında hazırlanan şekerlemeler 225 gram rafine edilmemiş pudra şekeri, 50 gram Tate ve Lyle pekmezi, 50 gram Tate ve Lyle altın şurubu, 37 gram tuzsuz tereyağı, 3 gram sodyum bikarbonat ve 3 gram sofr tuzu kullanılarak yapılmıştır. Deney karanlık bir kabinde bilgisayar monitörünün karşısında bulunan masada oturan katılımcıların belli talimatlar sonucu yedikleri şekerlemelerden mouse yardımıyla bilgisayar monitöründe çıkan sorulara cevap vermesiyle oluşturulmuştur. Katılımcılar işitsel uyaran olarak kulaklık takmışlardır. Katılımcıların önlerindeki masanın üstüne aynı oldukları bilgisi verilmeden 4 şekerleme koymuşlardır. Katılımcılara kulaklıklarla 70 desibel seviyesinde 40 saniye sürecek şekilde film müziği dinletilerek şekerlemelerden ilkinin tadına bakmaları ve bilgisayar monitöründe

karşılıklarına çıkan soruları cevaplamaları istenmiştir. Deney bitince t-testi kullanılarak verilen cevapların analizi yapılmıştır. Hüzünlü-alçak tonda dinletilen film müziği dinletildikten sonra yedikleri şekerlemelerin, Melodik-yüksek tonda dinletilen film müziği dinletildikten sonra yenilen şekerlemelerden daha az tatlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sonuç olarak müziğin insanlar üzerinde yarattığı duygu durumu sonucu yenilen ve içilen gıdaların tadının değişikliği gösterdiği yapılan araştırmalar sonucu ortaya çıkmıştır (Crisinel vd., 2012: 201-204).

Dokunma ve Lezzet İlişkisi

Dokunma iki şekilde yapılmaktadır: Ağız ve el yardımıyla. Dokunma eylemi objelere yapılan doğrudan teması temsil etmektedir. Elle dokunma reseptörleri soğukluk, sıcaklık, sertlik, yumuşaklık vb. hislerin alınmasını sağlarken ağızda dokunma koku ve tadı etkilemektedir. Ağızın en önemli işlevlerinden bir tanesi de gıdanın yenilebilir olup olmadığı, içerisinde fiziksel bir maddenin var olup olmadığı, çürük bir tadın bulunup bulunmadığı, tuzluluk, acılık, ekşilik vb. pek çok konuda fikir sahibi olunmasına yardımcı olmaktadır. (Cankül ve Uslu, 2020: 71-72; Boyacı, 2019: 29-30).

Dil, ağız ve dudığımızda bulunan duyu reseptörler, ağızımıza koyduğumuz yiyecek ve içeceklerdeki bir sürü kimyasal ve fiziksel özelliklerle eşleştirilmiştir. Bu etkileşim ağızdaki yiyecek ve içeceklerin dokunuşu, dokusu ve bıraktığı his gibi "ağız hissi" veya "ağız duyusu" olarak adlandırılan çok sayıda duyu özelliğinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ağızımız ile algıladığımız gıdaların dokunuş, his ve dokunsal özellikleri vardır. Bunlardan bazıları şunlardır: pürüzsüz, kremi, viskoz, gevrek, esnek, sert, yumuşak, kaygan, pürüzlü, buruk, sıcak, soğuk, ılık, yakıcı acı, tahriş edici acı, kolay parçalanır, yapışkan, kuru, dağılan vb. (Shepherd, 2011: 212-213).

Ağız hissinde, lezzete yönelik ilk iki fikir oluşmaktadır. Bunlar büzülme ve kaplama hisleridir. Büzülme hissi asit ve tuz içeren yiyecek ve içeceklerin tüketildiğinde ağızda bulunan hücrelerin büzülmesine sebep olmasıyla oluşmaktadır (Klosse, 2013: 15).

Yiyeceklerin servis edilme şekli bile yiyeceklerin lezzetlerinin algılarını değiştirmektedir. Örneğin, pürüzlü yapıya sahip olan kaşıklar, yiyecekler tüketilirken dışarıdan sodyum ilavesi yapılmamasına rağmen tuzluluk hissi yaratmaktadır. Dikdörtgen şeklindeki tabakların yerine yuvarlak ve renkli tabaklarla servisi yapılan yiyeceklerin, tatlılık algısını artırdığı düşünülmektedir. Oxford Üniversitesi'nin Crossmodal Araştırma Laboratuvarı'nda Charles Spence tarafından gerçekleştirilen deneyde servis takımlarından çatal ve bıçakların (renk ve ağırlık) insanlar üzerinde bıraktığı etkilere, renk kâşiflerine hitap eden yemeklerin nasıl kullanılacağı ile ilgili araştırmalar yapılmıştır. Spence'in bu araştırmasının sonucunda, beyaz tabaklarda servisi yapılan yemeklerin tadının daha tatlı olduğu ve ağır çatal bıçak servis takımı ile yenilen yemeğin hafif çatal bıçak servis takımı ile yenilen yemekten daha lezzetli olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Özata Şahin, 2020: 170).

Betina Piqueras-Fiszman; Charles Spence'in (2011) yapmış olduğu 28'i erkek, 22'si kadın olmak üzere gönüllü olan 50 kişilik deneyde 2 farklı kaşık ve iki kâsede sunulan vanilyalı yoğurt kullanılmıştır. Paslanmaz çelik kaşık ve metal hale getirilmiş plastik kaşık, olabildiğince görsel olarak aynı formata getirilmiştir (Fiszman ve Spence, 2011: 359-361).

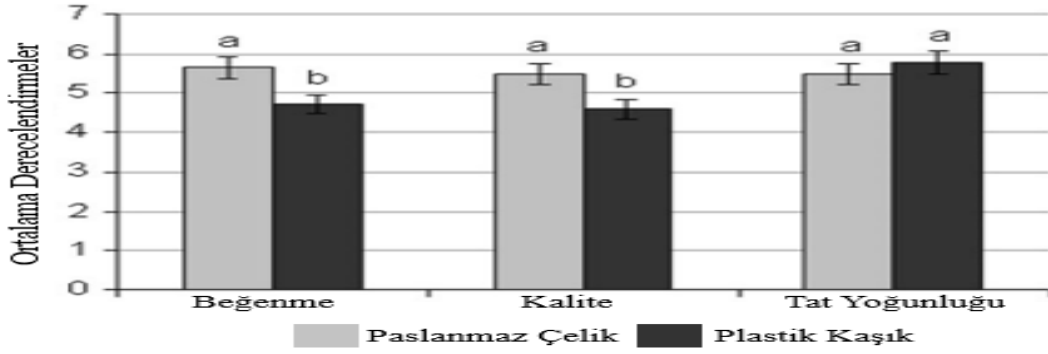
Katılımcılara kaselerde bulunan yoğurtların aynı olduğu bilgisi verilmemiştir. Katılımcılardan sırayla olmak koşuluyla 2 kaşığı da kullanarak 2 kâsede de bulunan yoğurdun tadına bakmaları istenmiştir. Daha sonra katılımcılardan verilen kağıtları doldurmaları istenmiştir. Kağıtlarda bulunan beğenme, kalite ve tat yoğunluğu ile ilgili değerlendirmeler sonucunda kalite ve beğenme algısının paslanmaz çelik kaşık kullanıldığında, plastik kaşığa göre daha üstün olduğu; tat yoğunluğu bakımından da plastik kaşık kullanımının paslanmaz çelik kaşık kullanımına

etkisinin daha üstün olduğu sonucuna varılarak çatal bıçak takımlarının yiyecekler üzerindeki algımızı etkilediği düşüncesine ulaşılmaktadır (Fıszman ve Spence, 2011: 359-361).

Şekil 6. Çalışmada Kullanılan Kaşıklar

Kaynak: Fıszman, Spence, 2011.

Şekil 7. Araştırma Sonuçları

Kaynak: Fıszman, Spence, 2011.

AMAÇ

Bu çalışmanın yazılma amacı bilim ve gıdanın birleştirilmesi sonucu ortaya çıkan takımlardan birisi olan nörogastronomiyi yakından incelemektir. Nörogastronomi koklama, tatma, işitme, dokunma ve görme duyuları yardımıyla beynin nasıl davrandığını incelemektir. Karmaşık bir sistem olan beyin yapısı şu anda bile bir gizem içerisindedir. Yiyecek ve içeceklerin renkleri, servis şekilleri, sunum biçimleri vb. faktörler beyin tarafından farklı algılanabilir ve insan beyni sağlıklı ve sağlıksız algısını tam tersi yönde etkileyebilir. Beyazı siyah, siyahı beyaz gibi algılayarak lezzetini etkilemeye yardımcı olan nörogastronomi akımı yiyecek ve içeceklerden kaynaklanan sağlık sorunlarının önüne geçilmesinde de kullanılmaktadır. Nörologlar duyuların karar almada temel rol oynadığını ifade etmektedirler. Bu karar alma sürecinde temel roller araştırılarak nörobilim ve gastronominin birleşimi olan nörogastronomi alanında yapılan çalışmalara katkı yapmak amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Bu çalışmada, literatür taraması yöntemi kullanılarak, nörogastronomi alanında yazılmış yayınlar taranmıştır. Bu alanlarda ulusal ve uluslararası makalelerde, dergilerde, lisans ve yüksek lisans tezlerinde, kitaplarda ve internet sitelerinde yapılan ayrıntılı tarama sonucunda

duyular ve lezzet arasındaki ilişkiler dikkate alınmıştır. Yapılan ilk araştırmadan son araştırmaya kadar olan süreç incelenerek zaman içerisinde Nörogastronominin hangi alanlardan etkilendiği, güçlü ve zayıf yönlerinin neler olduğu gibi verilere literatür taramasıyla ulaşılmıştır.

BULGULAR

Nörogastronomi alanına yönelik araştırmalar 2018 yılından itibaren hız kazanmaya başlamıştır. Çalışmaların çoğunda Shepherd tarafından yazılmış olan “Neurogastronomy” adlı kitaptan atıf yapılarak hazırlanmıştır. Nörogastronominin literatüre girişi Shepherd’ın 2006 yılında Nature dergisinde Smell Images And The Flavour System In The Human Brain adlı çalışmayı yapmasıyla gerçekleşmiştir. Sonuç olarak nörobilim ve gastronomi birlikte incelenmeye başlanmıştır.

Fıszman ve Spence (2011) çatal, bıçak kullanımının lezzet algısını nasıl etkilediğini araştırmışlardır. Bu sayede çatal ve bıçaktaki yapı, ağırlık, yapımında kullanılan maddelerin gıdanın tadını değiştirdiği fikrini öne atmışlardır. Sonuç olarak gıdanın lezzeti kadar o gıdayı yemek için kullandığımız araç ve gereçlerin de lezzet algısını olumlu yönde etkileyecek unsurlara sahip olması istenmektedir.

Cosser, Crisinel, Jones, King, Petrie ve Spence (2012) işitme yoluyla lezzet arasındaki ilişki üzerine araştırma yapmışlar ve farklı film müziklerinin lezzet algısı üzerine etkileri araştırılarak tadın sistematik değişikliklerine değinilmiştir. Sonuç olarak bireylerin yiyecek ve içecek tüketimi esnasında işitme duyusu yardımıyla algılanan seslerin lezzetler üzerinde olumlu ve olumsuz etkilerinin olabileceğine ulaşılmıştır.

Shepherd (2012) beynin tadı nasıl yarattığını, lezzet ve duyular arasındaki ilişki sonucu beynin lezzet kavramına karşı beynin görüntüsü, hafıza ile lezzet ilişkisi gibi alt başlıklar incelenmiştir. Sonuç olarak lezzet karşısında beynin hangi bölgeleri etkilediği yakından incelenmiştir.

Peter Klosse (2014) yiyecek ve içeceklerin lezzetleri üzerinde araştırma yapılmış olup koklama bölümlerine değinilmiştir. Gıdalar tüketildiği anda bireylerin ağızdaki hücreler büzülme ve kaplama hissiyatı oluşturmakta ve bu konu incelenmektedir. Sonuç olarak bireylerin duyularını kullanarak tükettikleri yiyecekler karşısında sergiledikleri tepkiler incelenmiştir.

Spence (2017) kitabında insanların duyu organlarını kullanması sonucu duyular ve lezzet arasında ne gibi ilişkiler olduğunu incelemek amaçlanmıştır. Sonuç olarak lezzet yönünde duyu organlarının etkileri araştırılmıştır.

Ekincek, Sipahi, Yılmaz (2017) araştırmasında estetik ve güzel kavramlarını açıklamak amaçlanmıştır. Estetik kavramı ve lezzet üzerindeki ilişkilerin neler olabileceği araştırılarak lezzet algısı üzerine farklılıkların oluşabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Rhind ve Law (2018) ilk defa lezzet bilimi ile yemek pişirme sanatının birleştirilmesi sonucu oluşturulan vegan yemek kitabı olup duyu organlarıyla sağlıklı yiyecek tüketimini geliştirmek amaçlanmıştır. Sonuç olarak vegan yemeklerinin lezzet yönünden olumlu yanlarının geliştirilmesine katkıda bulunulmuştur.

Beyaz (2018) insanların doğa üstü varlıklardan korunmak amaçlı sevdikleri yiyecekleri koruma yöntemi olarak görmeleri nörogastronomi ile bağlantılıdır. Sonuç olarak korunma yöntemi olarak görülen bu yemekler nörobilim ve gastronomi kavramları hakkında fikir sahibi olunulmasını sağlamıştır.

Boyacı (2019) nörogastronomi konusunu pek çok yönüyle ele alarak ayrıntılı şekilde kendisinden önce yapılan çalışmalara atıf yapılarak duyular ve lezzet algısını ölçmek amaçlanmıştır. Sonuç

olarak bireylerin yiyecekleri parçalar halinde değil bir bütün halinde duyular yardımıyla algıladığı kanısına varılmıştır.

Uslu ve Duran (2020) lezzet ve tat algısını inceleyerek duyuların önemini vurgulamak amaçlanmıştır. Sonuç olarak duyularla lezzet arasındaki ilişki yakından incelenmiştir.

Şahin (2020) nörogastronominin kavramsal ve tarihsel sürecine değinerek lezzet algısındaki değişikliklere değinilmiş nörogastronominin gastronomi alanına nasıl bir katkıda bulunduğuna değinilmek amaçlanmıştır. Sonuç olarak tarihsel sürece değinilmiş yapılan çalışmalar üzerine incelemeler yapılarak nörogastronominin gelişim sürecine katkıda bulunulmuştur.

Yıldız ve Yılmaz (2020) Gastronomi akımlarına değinilmiş nörogastronomiden bahsedilmiştir. Sonuç olarak gastronomi takımlarının neler olduğuna kısaca değinilerek yapılan yeniliklerden bahsedilmiştir.

Yılmaz, Akay ve Er (2021) nörogastronomi ve nöropazarlamaya değinen bu araştırmada nörogastronominin lezzet ve tat bileşenlerine de değinilerek gelişimi için çalışmalar yapılmıştır. Sonuç olarak yapılan çalışmalarda nörologlar ve mutfak şefleri ortak paydada buluşmuşlardır.

Erçetin ve Güneş (2022) parkinson ve alzheimer gibi hastalıklar sonucu oluşan tat ve lezzet algısındaki olumsuzlukları nörogastronomiyi kullanarak uzaklaştırmak amaçlanmıştır. Bireyler tarafından algılanan besinlerin algısının değıştırilebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Hasdemir, Boran ve Küçükkömürler (2022) Nöro-gastronomi alanındaki bilimsel gelişmeleri inceleyerek, nöro-gastronomi kavramı ve tanımlarını, koku ve tat kavramını dokusal, işitsel ve görsel öğeleri keşfederek lezzet algısını etkileyen faktörlere değinilmiş ve yapılan araştırmalara bir yenisini eklemek amaçlanmıştır. Sonuç olarak somut araştırmaların yapılabileceğine değinilmiştir.

Uçuk (2022) yemek sunumu ve beğeni algısındaki ilişkiyi nörogastronomi ile açıklayarak duyu organları arasındaki bağlantıyı açıklamaya çalışmak ve sunulan yemeğin sunum şekli değıştırilerek lezzet algısının nasıl değıştırilebileceği üzerine araştırmalar yaparak bir sonuca ulaşmak amaçlanmıştır. Sonuç olarak gelişen teknoloji ile birlikte gastronomi alanı da değışmektedir. Bu değışimler sonucunda nörogastronomiyi de yakından etkileyerek lezzet algısının beyin tarafından nasıl şekillendiği üzerine çalışmalar yapılabileceği kanısına varılmıştır.

SONUÇ

Gastronomi alanında ortaya çıkmış olan akımlardan birisi nörogastronomi, vücudun en karmaşık yapısına sahip olup hala daha tam anlamıyla çözülememiş olan insan beyni ile gıda arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Yiyecek-içecek alanında yapılan araştırmaların tamamında insanların yemek yeme sürecinde tüm duyuların beyni nasıl harekete geçirdiğine yanıt bulmaya yöneliktir. Nörolog Gordon Murrar Shepherd sayesinde gastronomi alanında yer alan nörogastronomi bireylerin yiyecekleri algılama sürecini incelemekte ve bu sürecin değışikliklerini gün yüzüne çıkartmaktadır. Yapılan pek çok araştırma sonucunda koklama, görme, tatma, dokunma ve işitme duyuları kullanılarak bireylerin yiyecekler üzerindeki lezzet algılarında değışikliklerin meydana geldiği sonucuna varılırken aynı zamanda mutfak şeflerini, davranışsal psikoloji uzmanlarını, nörologları ve biyokimyacıları bir araya getirmiştir.

Tat ve lezzet ilişkisine bakıldığında iki kavramın da aynı anlamda kullanılmasına rağmen farklı durumları temsil ettiği sonucuna varılarak tat kavramının bireylerin yiyecekleri ağız yoluyla aldıkları olarak tanımlanırken lezzetin acı, tatlı, umami, ekşi ve tuzlu gibi bileşenleri algılaması olarak tanımlandığı görülmüştür. Görme sürecine bakıldığında ışığın retina üzerine düşmesiyle

birlikte fotoreseptör hücrelerin aktive olması sonucunda bireyler görme sürecini tamamlar. Bir yiyecek veya içeceği sadece yediğimiz anda değil gördüğümüz anda da o yiyecek ile ilgili daha öncesinden edinilen deneyimler akıllara gelir. Hafıza dopamin salgılanmaya başlar ve ağız sulanır. Michel, Velasco, Gatti ve Spence (2014) yaptıkları deneyde ünlü bir ressamın tablosundan esinlenerek hazırlanan salata tabağına yöneltilen ilginin diğer salata tabaklarına yöneltilen ilgiden daha fazla olduğu ve bu salatayı tercih edenlerin daha fazla para ödemeye meyilli oldukları sonucu ortaya çıkmıştır. Piqueras-Fiszman ve Spence (2011) kırmızı, yeşil ve mavi renklerdeki paketlere yerleştirilen aynı gıdaların farklı lezzetlere sahip olarak algılandığı sonucu ortaya çıkartarak renklerin kişiler üzerinde yaratmış olduğu etkiye değinmiştir. Görme ve lezzet ilişkisi yönünde yapılan deneyler sonucunda geçmişte edindiğimiz deneyimlerle ulaşılan bilgilerin beynimiz tarafından farklı algılanmasıyla yeniden şekillendiği sonucuna ulaşılmıştır. İştihaya bakıldığında Crisinel vd., (2012) yapmış oldukları deneyde melodik ve yüksek seslerin gıdaları tatlı, hüzünlü ve alçak seslerin bireylerin gıdaları daha acı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçtan yola çıkarak bireylerin yiyecek ve içecek tüketimi sırasında işittikleri her sesin lezzet algısını olumlu ya da olumsuz yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. Dokunma ve lezzet ilişkisi ağızımızla gıdaların dokusal özellikleri sayesinde gıdaların farklı algılandığı sonucuna varılmıştır. Betina Piqueras-Fiszman; Charles Spence'in (2011) yaptığı deneyde dokusal özelliklerin lezzetle nasıl bir ilişkiye sahip olduğuna değinmiştir.

Sonuç olarak nörogastronomi ile birlikte duyulara hitap eden bir yiyecek-içecek deneyiminin oluşturulma sürecine yönelik yapılan çalışmalar incelenmiş olup lezzetin gıdalarda olmadığı beyin tarafından duyu organları sayesinde gıdalarda nasıl algılandığına değinilmiştir. Bu araştırmada da görüldüğü üzere nörogastronomi hem yiyecek içecek işletmeleri hem de gıda alanında faaliyet gösteren firmalar için oldukça önemli bir olgudur. Adı geçen sektörlerde faaliyet gösteren tüm firmalar daha çok kar elde etmek istiyorlarsa bu konu üzerinde daha fazla ar-ge faaliyetleri yürütmeli ve potansiyel müşterilerinin duyularına hitap eden ürünleri geliştirmeyi ilke edinmelidir.

KAYNAKÇA

- Akay, E.; Er, A. ve Yılmaz, İ. (2020). Nörogastronomi, *Aydın Gastronomy*, 5 (2), 143-156.
- Özer, Ç., Akbulut, M. B., ve Çevik, A. (2015). Temalı Restoranlar, Uluslararası Örnekler ve Türkiye'de Uygulanabilirliği. *Avrasya Turizm Kongresi*, 28, 30.
- Akdağ, G., Özata, E., Sormaz, Ü. ve Çetinsöz, B. C. (2016). Sürdürülebilir Gastronomi Turizmi İçin Yeni Bir Alternatif: Surf&Turf. *Journal of Tourism And Gastronomy Studies*, 4(1): 270-281.
- Akyürek, S. ve Erdem, B. (2017). Yeni Bir Mutfak Akımı: Yaşayan Mutfaklar, *Journal of Tourism And Gastronomy Studies*, (5)2:103-126.
- Altıntaş, N. (2013). Kalıtsal Retinopatilerde Retina Pigment Epiteli'nin Önemi ve Tünelin Sonundaki Işık: Retinitis Pigmentosa / Leber Congenital Amaurosis'in Genetiği, *Van Tıp Dergisi*: 20(2): 116-124.
- Babaç, E.; İpar, M. ve Sedat, K. (2020). Yeşil Nesil Restoranlara Yönelik Müşteri Yorumlarının İçerik Analizi ile Değerlendirilmesi, *Journal of Gastronomy Hospitality and Travel*, 3(2): 260-269.
- Babaoğlu, M. T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Trakya Tarımsal Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/ttae/Sayfalar/Detay.aspx?SayfaId=65> (Erişim 10.02.2023).
- Beyaz, D. (2018). Paranormal "Gastronomi". *Uluslararası Turizm, İşletme, Ekonomi Dergisi International Journal of Tourism, Economic and Business Sciences*, 2(2): 523-527.

- Bingöl, B. (2015). Dikey Tarım, *Ormanlık Dergisi*, 11(2): 92-99.
- Boyacı, D. (2019). Duyuların Lezzet Algısı ve Satın Alma Niyetine Etkisi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yiyecek İçecek İşletmeciliği Anabilim Dalı, Aydın.
- Cosser, S.; Crisinel, A.; Jones, R.; King, S.; Petrie, J. and Spence, C. (2012). A Bittersweet Symphony: Systematically Modulating the Taste of Food by Changing the Sonic Properties of the Soundtrack Playing in the Background. *Food Quality and Preference*, 24(1), 201-204.
- Demiryürek, K. (2004). Dünya ve Türkiye’de Organik Tarım. *Harran Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 8(3/4): 63-71.
- Duran, C. ve Uslu, N. (2020). Nörogastronomi ve Duyusal Algılama. *Turizm ve İşletmecilik Dergisi / Journal of Tourism and Management*, (1): 64-7.
- Ekincek, S.; Sipahi, S. ve Yılmaz, H. (2017). Gastronominin Sanatsal Kimliğinin Estetik Üzerinden İncelenmesi, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies* 5(3): 381-396.
- Erçetin, K., Kül, H. ve Güneş, E. (2022). Nörogastronomi ve Besin Algısındaki Güncel Değişimler, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 10(4) :3734-3750.
- Görkem, O. and Öztürk, Y. (2014). Gastronomic Reflections of Cittaslow Movement on Local Cuisine: The Case Study of Seferihisar (İzmir, Turkey), *Turizam*, (18)1: 11-21.
- Hall, M., and Mitchell, R. (2006). Tourism as a Force for Gastronomic Globalization and Localization. *Tourism and Gastronomy*, 5(2): 85-102.
- Özbay, G. ve Sarıışık, M. (2015) Gastronomi Turizmi Üzerine Bir Literatür İncelemesi, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, (26) 2: 264-278.
- Klosse, P. (2014). The Essence of Gastronomy: Understanding the Flavor of Foods and Beverages Crc Press Taylor & Francis Group.
- Küçükkömürler, S.; Şirvan, N., Boran; S. ve Aybuke, C. (2018). Dünyada ve Türkiye’de Gastronomi Turizmi, *Uluslararası Turizm, İşletme, Ekonomi Dergisi International Journal of Tourism, Economic and Business Sciences*, 2(2): 78-85.
- Law, G. and Rhind, J. (2018). Cooking For the Senses: Vegan Neurogastronomy Jessica Kingsley Publishers; Singing Dragon.
- Shepherd, M. G. (2006). Smell Images and the Flavour System in The Human Brain. *Nature Publishing Group*, (444) 7117: 316-321.
- Spence, C. and Fisman, B. P. (2011). Do The Material Properties of Cutlery Affect the Perception of The Food You Eat? An Exploratory Study, *Journal of Sensory Studies* 26(5): 358-362.
- Spence, C.; Fisman-Piqueras, B.; Michel, C and Deroy, O. (2014). Deroy Et Al: The Plating Manifesto (I): *Fromdecoration to Creation*, (3)6: 1-11.
- Spence, C. (2012). Neurogastronomy: How the Brain Creates Flavour and Why It Matters by Gordon Shepherd. *Flavour*, 1(1): 1-21.
- Spence, C. (2017). *Gastrophysics: The New Science of Eating*. Penguin Publishing. UK.
- Şahin, E. Ö. (2020). Güncel Bir Yaklaşım- Nörogastronomi: Science Direct Veri Tabanında Yayımlanan Makaleler Üzerine Bir İnceleme, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies, Special Issue* (4): 168-178.

Uçuk, C. (2022). Holistik Tabak: Nörogastronomi, Gastrofizik ve Sinestezi Ekseninde, Yemek Sunumunun İnsanın Beğeni Algısına Olan Etkilerinin Belirlenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Nevşehir.

Yıldız, M. ve Yılmaz, M. (2020). Gastronomi Alanındaki Trendlere Bir Bakış. *Sivas Interdisipliner Turizm Araştırmaları Dergisi*, (5): 19-35.

Yurt, İ. (2022). Güncel Bir Yaklaşım Nörogastronomi: Bibliyometrik Analiz Yöntemi ile Ele Alınması, I. *International Tourism And Culinary Conference* 27-28.

Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi

2023, 6(7): 952-968.

DOI: [10.26677/TR1010.2023.1258](https://doi.org/10.26677/TR1010.2023.1258)

ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

KAVRAMSAL MAKALE

Makinelerin Hiper-İletişen Mekânı Akıllı Kentlerin Yeni Öznesi: Robot-İnsan

Sema YANMIYAN, Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, e-posta: semayanmayan@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6655-137X>

Prof. Dr. Burcu KAYA ERDEM, İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi, İstanbul, e-posta: burcu.erdem@istanbul.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5356-0720>

Öz

Teknoloji tarihsel gelişimi süresince gündelik pratiklere ve rasyonel insana yönelik olumlu ve olumsuz birçok yeniliği beraberinde getirmiştir. Gündelik pratikleri kolaylaştırmakta olan teknoloji, daha en başından makineleşmenin ve otomasyonun insanın rasyonel yetisini araçsallaştırması açısından eleştirilmiştir. Gelişen teknolojiyle nesnelere akıllı ve iletişim becerisine sahip hâle geldikçe rasyonel aklın araçsal akla teslimiyeti de artmaktadır. Bu çalışmanın amacı da teknolojinin ürünleriyle tasarlanan akıllı kentler ve uygulamaları üzerinden insanın düşünsel yetisinin aşırı otomasyonla karşı karşıya kalmasının neden olduğu ve olabileceği olumsuz sonuçları eleştirel teoriden ve teknolojik belirlenimci düşünürlerin bakış açılarından yararlanarak değerlendirmektir. Nesnelere interneti ve yapay zekâ teknolojileriyle akıllı bir hâle gelen kent, insanın düşünsel yetisini yapay zekâyla uyumlu hâle getirmektedir. Bu gelişme, insan aklının belli işlevlerinin uyarlandığı robotlar ve akıllı makineler ile insan arasındaki etkileşimi ve iletişimi artırarak insanı da robota yakınlaştırmaktadır. Çalışma her geçen gün insana benzemekte olan robotların ve akıllı makinelerin insanları da yapay zekâlarıyla kendilerine benzetebilme olasılığını tartışma amacı taşımaktadır.

* Doktora tez konusundan üretilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Endüstri Devrimi, Akıllı Kent, Makineden Makineye İletişim, Yapay Zekâ, Robot-İnsan.

Makale Gönderme Tarihi: 25.04.2023

Makale Kabul Tarihi: 08.07.2023

Önerilen Atıf:

Yanmıyan, S. ve Kaya Erdem, B. (2023). Makinelerin Hiper-İletişen Mekânı Akıllı Kentlerin Yeni Öznesi: Robot-İnsan, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(7): 952-968.

Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences

2023, 6(7): 952-968. DOI:[10.26677/TR1010.2023.1258](https://doi.org/10.26677/TR1010.2023.1258)

ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

CONCEPTUAL PAPER

Hyper-Communicating Space of Machines the New Subject of Smart Cities: Robot-Human

Sema YANMIYAN, Ph.D. Student, İstanbul University, Institute of Social Sciences, İstanbul,
e-mail: semayanmayan@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6655-137X>

Prof. Dr. Burcu KAYA ERDEM, İstanbul University, Faculty of Communication, İstanbul, e-
mail: burcu.erdem@istanbul.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5356-0720>

Abstract

Throughout its historical development, technology has brought many positive and negative innovations to daily practices and rational human. Technology, which facilitates everyday practices, has been criticized from the very beginning for the fact that mechanization and automation instrumentalize human rational ability. As the objects become smart and have communication skills with the developing technology, the surrender of the rational intelligence to the instrumental rationality also increases. The target of this article is to evaluate the negative consequences caused and possible by the fact that human intellectual ability is confronted with excessive automation through smart cities designed with the products of technology and their applications, by using the perspectives of technological determinist thinkers and critical theory. The city, which has become smart with the internet of things and artificial intelligence technologies, harmonizes human's intellectual ability with artificial intelligence. This development brings human closer to robots by increasing the interaction and communication between robots and smart machines, in which certain functions of the human intelligence are adapted. The study aims to discuss the possibility that robots and smart machines, which look like humans every day, can make human resemble themselves with their artificial intelligence.

Keywords: Technological Revolution, Smart City, Machine to Machine Communication, Artificial Intelligence, Robot-Human.

Received: 25.04.2023

Accepted: 08.07.2023

Suggested Citation:

Yanmıyan, S. and Kaya Erdem, B. (2023). Hyper-Communicating Space of Machines the New Subject of Smart Cities: Robot-Human, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 6(7): 952-968.

GİRİŞ

Aydınlanma Çağı akıllı, insanı ve bilimi merkeze koyarak insanı rasyonel bir varlık olarak nitelendirmiştir ve rasyonel akıl sahibi insan, teknolojik alanda önemli ilerlemeler kaydetmiştir. İnsan aklının önemli gelişmelerinden biri endüstrileşmedir. İnsan aklının ürünü endüstrileşme kaçınılmaz olarak birçok olumlu ve olumsuz değişime neden olmakta ve onu üreten insanı ve eylemlerini de yeniden şekillendirmektedir. Bu bakımdan endüstrileşmenin sonuçlarına gelen ilk eleştirilerden birini, rasyonel akıl ölçeğinde düşünen ve sorgulayan insanın kendi eliyle ürettiği teknolojinin araçsal aklına uyum sağlayarak irrasyonel bir duruma gelmesi oluşturmuştur. Eleştirel teorinin önemli isimlerinden Horkheimer rasyonel aklın irrasyonel bir şekilde sonuçlanacağını şöyle ifade etmektedir: “Bu akıl kavramı kuşkusuz dinsel doğru kavramından daha insancaydı, ama aynı zamanda daha zayıf, egemen çıkarlarca daha kolay çekip çevrilebilen, var olan gerçekliğe daha kolay uyarlanabilen bir kavramdı ve bu yüzden de daha başından beri “akıldışı” olana teslim olma tehlikesine açıldı” (Horkheimer, 2010: 62). Horkheimer Orta Çağ’ın dogmatik düşünce sisteminin yerini bilim ve onun ışığındaki rasyonel aklın almasını insani açıdan olumlu bulsa da rasyonel düşüncenin irrasyonelle teslimiyeti açısından da olumsuz sonuçlara yol açabileceğini öngörmektedir. Nitekim endüstrileşme ve devrimlerle birlikte insan aklı araçsallaşmış ve irrasyonel bir hâle gelmiştir. Buradan hareketle bu çalışmada ilk olarak endüstrileşme ve beraberinde gelen devrimlerle rasyonel düşünme yetisinin tarihsel gelişimi içerisinde nasıl irrasyonel bir duruma geldiği teknolojinin araçsallaştırmasına vurgu yapan düşünürlerin görüşlerinden yararlanılarak ele alınmaktadır. Çünkü aklın araçsallaşmasına neden olan teknoloji, devrimlerle birlikte insan aklının kopyası yapay zekânın üretilmesine, yapay zekâ da insan aklının ona atfedilen fonksiyonlarıyla insanın yerine düşünerek insanı kendi aklına maruz bırakan bir hâle getirmektedir.

Her Endüstri Devrimi insan aklının farklı açılardan araçsallaşmasını sağlamış olsa da rasyonel aklın irrasyonelleşmesinde en etkili unsur sürekli artan makineleşme ve otomasyon olmuştur. Özellikle Endüstri 4.0 Devrimi ile kaydedilen teknolojik ilerlemeler aşırı makineleşmeyi ve otomasyonu en yüksek düzeye ulaştırarak insan bilincini de otomatik makineler ve onların komutlarıyla ile çok fazla karşı karşıya getirmektedir. İnsanı makinelerle yoğun bir iletişime geçiren bu durum insan aklına özgü nitelikleri makinelere atfederek insanı da onun araçsal akıllı ile hareket eden bir konuma yerleştirmektedir. Bir nevi insan akıllı makineninkine, makineninki de insan aklına uyum sağlamaktadır. Bu süreçte insan ve makine arasında gerçekleşen yoğun etkileşim, insan aklının yapay zekâ robotlarına uyarlanması gibi makinelerin mekanik aklının da insan aklına uyum sağlamasıyla birlikte insana robota benzer bir nitelik kazandırmaya başladığını tartışmaya açık hâle getirmektedir. Özellikle de makineden makineye iletişim, sensörler gibi nesnelerin interneti ve yapay zekâ teknolojileriyle tasarlanan akıllı kentler ve bu kentler de yaşamını sürdüren insanlar bu süreçte yoğun bir şekilde maruz kalmaktadır. Bu çalışmanın amacı da teknolojik ve dijital kentler olan ve insan ile makine etkileşimini maksimum düzeye çıkaran akıllı kentlerin insanlar ve onların bilinçleri üzerinde yol açabileceği olumsuz etkilerini değerlendirebilmektir.

Çalışma insan aklının ürünü teknolojinin insanın rasyonel düşünme yetisi üzerinde tarihsel süreç içerisinde ne tür olumsuz sonuçlara neden olduğunu ve teknoloji de gelinen son noktada bu boyutun hangi düzeyde gerçekleşmekte olduğunu ele almaktadır. Bu anlamda insan ilişkilerini ve iletişim araca indirgeyen teknolojinin insanın düşünsel yetisi üzerine etkisi, endüstriyi olumsuz sonuçlarıyla ele alan eleştirel teorinin düşünürleri ile teknolojik

belirlenimci ve teknolojik tekilci** düşünürlerin görüşlerinden destek alan bir tartışmayı içermektedir ve bu nedenle çalışmada teknolojinin olumsuz nitelikleri üzerinden bir değerlendirme yürütüldüğü belirtilmelidir. Bununla birlikte çalışma teknoloji ürünleri ile tasarlanan akıllı kentler üzerinden ve dolayısıyla teknolojinin geliştiği kentlerdeki insanın düşünsel yetisi üzerinden bir tartışmayı ele almakta olduğundan bu durum çalışmanın sınırlılıkları da oluşturmaktadır. Bu sınırlılık teknolojinin bir diğer olumsuz sonucu olan teknolojik gelişmelerin gelişmiş, gelişmekte ve gelişmemiş ülkeler arasında eşitsizliğe yol açarak dijital uçuruma yol açmasından kaynaklanmaktadır. Dijital uçurum sadece ülkeler kapsamında değil, bir ülkenin zengin ve yoksul kesimlerinin yaşadığı kentler açısından da sınıfsal farklılıkları içermektedir. Dijk (2018: 272-273)'e göre dijital uçurum teknolojiye erişenler ve erişemeyenler arasındaki boşluğu ifade etmektedir ve dijital eşitsizlik sadece teknolojiye ve teknolojik araca sahip olmak için gerekli olan ekonomik nedenden değil, teknolojiyi kullanma becerisi gibi zihinsel, ağlara sahip olma gibi sosyal ve insanlara erişimi sağlama gibi kültürel nedenlerden de kaynaklanmaktadır. Buradan hareketle çalışma teknolojinin geliştiği ve anbean daha çok dijitalleştiği kentler de yaşayan yeni insanın düşünsel yetisine yönelik bir tartışma sunmaktadır.

Akıllı kent kendi araçsal ve mekanik aklını kullanabilecek düzeyde akıl sahibi insanlara gerek duymaktadır ve bu nedenle insanları kendi teknolojik aklına uyum sağlayabilecek biçimde yeniden yapılandırmaktadır. İnsanın düşünsel yetisinin araçsallaşması bugüne kadar üretim ve tüketim ilişkileri ve teknolojik araçlar üzerinden değerlendirilirken bu çalışma teknoloji ile tasarlanan ve teknolojinin tümleşik biçimde etkilerini gösterdiği kent üzerinden değerlendirilmesi açısından önem atfetmektedir. Akıllı kentte insan zekâsına özgü becerilere sahip ve insan aklının dijital kopyaları olan makineler ve yapay zekâ teknolojileri insanı gündelik pratiklerini gerçekleştirirken yönlendirmektedir. Bu anlamda çalışmanın insanın düşünsel yetisinin yapay zekâ tarafından yönlendirilmesi ve akli ile arasına dijital kopyalarının girmesiyle araçsallaşması açısından literatüre yeni bir okuma sunması beklenmektedir.

AKIL ÇAĞI'NIN RASYONEL İNSANININ ENDÜSTRİ DEVRİMLERİYLE İRRASYONEL İNSANA DOĞRU EVRİLİŞİ

Rasyonel akıl, Descartes (2018: 71-73)'in, ünlü deyimini “düşünüyorum, o halde varım” ifadesinde olduğu gibi mevcudiyeti düşünme yetisi üzerine kuran bir öğretilerdir. Düşünen bir nesne olarak insan “kuşkulanana, anlayan, kavrayana, onaylayan, yadsıyan, isteyen, istemeyen, tasarlayan ve duyan bir nesnedir”. Descartes varlığından kuşku duyulamayacak tek şeyin düşünmek olduğunu belirterek insanın düşünen ve sorgulayan bir varlık olmasının altını çizmektedir. Düşünen varlık olarak insan, bilim ve teknik alanda önemli adımların atılmasına ve ilerlemelerin kaydedilmesine öncülük etmiştir. Bu bakımdan insan zekâsının ürünü olan endüstrileşme, inanılmaz teknolojilerin üretilmesine imkân sunduğu gibi üretilen teknolojilerin de sadece insanın eylemlerini değil, düşünsel yetisini de yeniden şekillendirdiği bir duruma yol açmıştır. Rasyonel insanın ürettiği teknoloji, düşünsel yetiyi kendi teknik aklı çerçevesinde yapılandırarak insanın irrasyonel düşünce sistemine teslim olmasıyla sonuçlanmıştır.

“Teknik yanlarıyla üretim sisteminin ussallığıyla, toplumsal yanlarıyla yeni üretim sisteminin usdışılığı atbaşı gitmektedir. İnsan dünyasını kurmuştur, fabrikalar ve evler

** Teknolojik tekillik, bilgisayar ve internet teknolojilerinin işlem gücü bakımından insan beyninin kapasitesini geçerek insanı aştığı noktaya verilen adı ifade etmektedir (Leonhard, 2020: 27).

yapmıştır, otomobiller ve giysiler üretmektedir. Ama kendi ellerinin ürettiği ürüne yabancılaşmıştır. Kendi ellerinin yarattığı yapıt, insanın tanrısı olmuştur. Güdülenmesi öz-çıkırlarıyla oluyormuş gibi görünse de, gerçekte somut potansiyelleriyle birlikte bütün benliği kendi ellerinin yaptığı mekanizmanın amaçlarını yerine getirecek bir araç olmuştur” (Fromm, 2010: 108).

Rasyonel akıl sahibi insanın bilim ve teknikteki ilerlemeler açısından gerçekleştirdiği en önemli gelişme, Endüstri 1.0 Devrimiyle birlikte el emeğinin yerini makinelerin almaya başlaması ve bu sayede yeni bir üretim sisteminin ortaya çıkması olmuştur. Endüstri Devrimi'nin neden olduğu aşırı makineleşme ve teknolojinin yaygınlaşması insanları makineler ile çalışmak ve uzmanlaşmış beceri gerektiren işleri yerine getirmek durumunda bırakmıştır. Bu anlamda insanın makinenin uzantısı hâline gelmesinde etkili olan ilk ilerlemelerin bu dönemde kaydedildiğinden bahsedilmektedir. Eleştirel teorinin ve ekonomipolitiğin önde gelen isimleri Marx ve Engels (2018:57), çalışmalarını teknolojinin ürünü; üretim üzerinden irdelemeleri bakımından teknolojik belirlenimciliğin ilk örneklerini sunmaktadırlar ve makinenin bir uzantısı hâline gelen emekçiden beklenenin en temel, en zahmetsiz ve en sıradan edinilebilen yeteneği yerine getirmesi olduğunu ifade etmektedirler. İnsanın makinenin uzantısı hâline gelmesi aynı zamanda insanın emeğiyle arasına artı değer koyarak emeğine yabancılaşmasına neden olmaktadır. İnsanın kendi emeği ürünü belli bir değer karşısında alması düşünsel yetinin irrasyonel hâle gelmesinin de göstergelerinden birini oluşturmaktadır.

Endüstri Devrimi'ndeki teknolojik gelişmeler öncelikle üretim sistemi ve beraberinde getirdiği yenilikler üzerinden toplumu ve insanları etkisi altına almaktadır. Üretim sisteminin biçimsel akla dayalı mantığı insanı insan dışı teknolojinin katı kuralları ile yaşamak durumunda bırakırken toplumu bu sistemin içine hapsedmektedir. Weber, bu duruma aşırı rasyonelleşmenin bir sonucu olan bürokrasinin yol açtığını ileri sürmekte ve bürokrasiyi demir kafes metaforu ile anlatmaktadır. Ritzer (2021: 74), Weber'in görüşünde bürokrasinin insanların hapsedildiği, başlıca insani niteliklerinin tanınmadığı kafesler olduğundan bahsetmektedir. Weber'in düş kırıklığı olarak nitelendirdiği bu kafes insani ve ruhsal değerlerin yitirildiği bir ortam oluşturarak insanı teknolojinin katı rasyonalizmiyle bütünleştirmektedir. Endüstri 1.0 Devrimi sonucunda meydana gelen teknolojik gelişmeler üretim süreçleri açısından önemli adımların atılmasını sağlarken üretim sisteminin mantığı insanları teknik aklın katı kuralları ile karşı karşıya getirmiştir.

İnsanın rasyonel akıl yetisinin teknoloji tarafından biçimlendirildiği bu devrimden sonra gelen Endüstri 2.0 ise bu durumu daha da güçlendirmiştir. Endüstri 2.0 Devrimi'nde adını Frederick Winslow Taylor'dan alan Taylorizm ve yine adını Henri Ford'dan alan Fordizm ilkeleri etkili olmuştur. Görçün (2020:58-59)'e göre Taylorizm, emekçinin emeğinin en verimli seviyede kullanılması ve üretim süreçlerinde emekten olası olduğunca yararlanılması ilkelerini içeren bir yaklaşımı ifade ederken Fordizm, fabrika içinde emekle beraber makine sisteminin de yeniden planlandığı bir yaklaşımı ifade etmektedir. Henri Ford Taylor'ın geliştirdiği parçalara bölünmüş iş mantığını seri bant sistemi ile birleştirmiştir. Böylece Endüstri 1.0 Devrimi ile hayata geçen üretim sistemi daha sistematik ve verimli bir duruma getirilmiştir. Bu gelişmeler ise insandan seri üretimin hızına uygun biçimde hareket edebilmesi beklentisini doğurmuştur. Endüstri 1.0 Devrimi ile başlayan makineleşme süreci ve Endüstri 2.0 ile devam eden makinenin hızına ayak uydurma çabaları insan aklının araçsallaşmasıyla neticelenmiştir. Endüstri Devrimi'nin neden olduğu otomasyon sisteminin zihni kuşatarak akli da araçsallaştırmasını “akıl tutulması” olarak nitelendiren Horkheimer (2010: 69), otomasyonun zihinlerin temel niteliği durumuna gelmesinin, akli şeyleştirdiğini,

köreltiğini, bir çeşit fetiş, düşünsel ölçekte yaşamak yerine sorgusuzca onaylanan bir mevcudiyet durumuna getirdiğini ifade etmektedir.

Endüstri 2.0 Devrimi ile seri üretime geçilmesi kitlesel üretimin artmasını sağlarken Endüstri 3.0 üretim süreçlerinin otomasyonunu sağlayarak üretimde artışı daha da geliştirmiştir. Bu ilerlemelerin sonucunda tüketim kültürü ve tüketim toplumu doğmuştur. Baudrillard (2012: 204), tüketim toplumunu metaların ve hızlı ilişkilerin üretildiği toplum olarak nitelendirmekte ve özellikle tüketim toplumunu hızlı ilişki üretimi toplumu olarak tanımlamaktadır. Bu anlamda Endüstri 3.0 Devrimi'nin ilk yeniliği otomasyon sistemini ve beraberinde tüketim kültürünü getirmesidir. Ritzer (2016: 100), tüketim kültürünün üretilmesinde önemli bir görev üstlenen reklamların insanları gerçekte satın almayacakları nesnelere teşvik eden tasarımlar olduğunu ileri sürmektedir. İnsanın gereksinimi dışındaki nesnelere bir ihtiyaç gibi tüketmesi rasyonelliğin irrasyonel hâle gelişinin en somut örneklerinden birini sunmaktadır.

Endüstri 3.0'un bir diğer önemli gelişmesi ise bilgisayar ve internet teknolojilerinde meydana gelmiştir. Bilgisayarı sadece az sayıda insanın alenen seçebildiği bir hayalet ve alışılmadık dışında bir tehlike olarak gören Fromm (2022: 13), yegâne amacı maddi üretim ve tüketimi en yüksek seviyeye çıkarmak olan, elektronik beyinler aracılığıyla yönlendirdiği toplumu tamamıyla otomasyona maruz bırakan ürkütücü bir hayalet olarak nitelendirmektedir. İnternet teknolojileri ile üretim-tüketim ilişkileri dijital bir ortama taşındığı gibi üretim ve tüketimin farklı bir boyutu da ortaya çıkmıştır. "Bilgisayar tasarımı ile üretim makinelerinin birleşmesi ile bilgisayar destekli tasarım ürünleri endüstrileşmiş ve yaygınlaşmıştır. Yeni teknolojiler çok farklı ve verimli ürünlerin ortaya çıkmasını sağlamış, birbirinden farklı alanlar (bilgisayarlar ve makineler) tarihte ilk defa konuşmaya başlamıştır" (Özdoğan, 2019: 14). Facebook, Youtube, Twitter ve Instagram gibi uygulamalar içerik üretimine hız kazandırmıştır. Bu süreçte sadece ürünler değil, insanların kendi bireysel yaşamları da tüketilmek üzere üretilen metalara dönüşmüştür. "Geleneksel kitle iletişim araçları ile İnternet üzerindeki izleyici metaları arasındaki fark internette kullanıcıların aynı zamanda içerik üreticisi olması, kullanıcı kaynaklı içeriğin bulunması, kullanıcıların devamlı yaratıcı faaliyet, iletişim, topluluk oluşturma ve içerik üretimiyle uğraşıyor olmasıdır" (Fuchs, 2016: 147).

Endüstri 3.0 Devrimi otomasyon sistemi ile insanın düşünsel yetisinin daha fazla otomasyonla şekillenmesine, yine artan üretimin bir sonucu olarak tüketim toplumunun ortaya çıkmasına imkân sunmuştur. Yegâne amacı tüketmek olan bir toplumda insanlar ihtiyacı olmayan şeyleri gereksinimleriymiş gibi almaya sevk edilmişlerdir. İnsanın bu irrasyonel davranışında reklamlar önemli rol üstlenmektedir. İnternet teknolojileri ise bu durumu sosyal ağlar üzerinden artan bir şekilde desteklemektedir. "Sosyal medya üretketicileri***, metalaşmanın ikili konusudur: Kendi başlarına metadıkları ve bu metalaşma yoluyla bilinçleri, çevrimiçi oldukları süre boyunca devamlı olarak reklamlar biçimindeki meta mantığına maruz kalmaktadır" (Fuchs, 2016: 149). Endüstri 3.0 Devrimi iletişimi karşılıklı ve etkileşimli bir hâle getirmesi bakımından insanı aktif bir konuma yerleştirirken insanın sosyal varlığını üretim-tüketim ilişkilerine indirgeyerek tükenirken tükenen bir duruma getirmesi bakımından da pasif bir konuma yerleştirmektedir.

Endüstri 1.0 Devrimi ile hayata giren makineleşme her bir devrimle birlikte daha ileri düzeye gelirken insan aklının aşırı makineleşmenin getirdiği düzene uyum sağlaması düşünsel

*** Alvin Toffler'in üretici ve tüketici arasındaki ayrımın belirsizleşmeye başladığını belirtmek için kullandığı bir kavramdır. "Toffler, üretketim çağını, kendi kendine karar verilen çalışma şeklinde ifade etmektedir" (Fuchs, 2016: 145).

yetinin rasyonel bir hâlden sürekli irrasyonel hâle gelmesine yol açmıştır. Sonuç olarak insanlar Endüstri Devrimlerindeki gelişmelerle sürekli bir değişim yaşayarak aklın aşınması sonucunu doğuran gelişmelerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Ancak ilk üç devrimde teknolojik alanda yaşanan ilerlemeler artan makineleşmenin sonucu olarak üretim-tüketim ilişkileri üzerinden insanı etkilerken Endüstri 4.0 ile bu durum yeni bir boyuta taşınmıştır. Leonhard (2020:11), geçmişteki köklü değişimlerin; buharlı makinelerin ve elektrik enerjisinin keşfi, makineleşme, internet teknolojileri gibi gelişmelerin tek bir anahtar döngüden meydana geldiğini belirtmekle birlikte bugünün bilim ve teknolojisinin getirdiği büyük değişimlerin sadece ekonomiyi, kültürü ve toplumu değil, insan biyolojisini de yeniden şekillendireceğini ileri sürmektedir (11). Endüstri 4.0 Devrimi akıllı teknolojilerin devreye girmesiyle makineleri hiper-akıllı bir hâle getirirken insan aklını otomasyonun egemenliğine bırakmaya başlamaktadır.

ENDÜSTRİ 4.0 DEVRİMİ ve NESNELERİN İNTERNETİYLE DEĞİŞEN İLETİŞİM

Endüstri 1.0 Devrimi buharlı makinelerin keşfiyle üretim sistemlerini, Endüstri 2.0 Devrimi elektrik gücüyle iş bölümüne yönelik seri üretimi, Endüstri 3.0 Devrimi üretimin daha da otomatikleştiği ve dijital teknolojilerin kullanıldığı bir ortama zemin hazırlamıştır. Kozanoğlu (2018: 9)'na göre de birinci Endüstri Devrimi su ve buhar gücüne dayalı makineleşmiş üretime, ikinci devrim elektrik enerjisi aracılığıyla kitlesel üretime, üçüncü devrim bilgi ve elektronik teknolojilerine yönelik otomasyon üretimine olanak tanımıştır. Endüstri 4.0 Devrimi insanın Endüstri Devrimleri ile yaşadığı değişimlere eşî benzeri görülmemiş bir yenilik getirmiştir: Akıllı teknolojiler. Akıllı teknolojiler otomatik olarak birbirleri ile iletişime geçebilen sistemleri ve uygulamaları kapsamaktadır. "Teknoloji alanında kaydedilen gelişmelerle birlikte, otomatik tanımlama sistemleri, uzaktan algılama modülleri ve akıllı uygulamalar sayesinde verilerin otonom olarak transfer edilmesi ve bilimselleştirilmesi mümkün hale gelmiş, bu tür uygulamalar neticesinde üretim süreçleri akıllı "smart" ve kendi kendine yürütülebilir sistemler haline gelmiştir" (Görçün, 202: 141). Endüstri Devrimi'nin Rönesans'ı olarak nitelendirilebilecek 4.0 Devrimi insan unsurunu minimuma indirgediği, makinelerin maksimum düzeyde aktifleştiği bir süreci içermektedir. Kozanoğlu (2018: 9-10), Endüstri 4.0 Devrimi'ni Klaus Schwab'ın "Dördüncü Endüstri Devrimi" kitabından şu şekilde aktarmaktadır: Endüstri 4.0 Devrimi diğer Endüstri Devrimlerinden farklı olarak doğrusal değil, üstel bir şekilde değişim göstermektedir ve bu nedenle sadece yapabileceklerimizi değil, varlığımızı da değişime uğratmaktadır.

Nesnelerin iletişime geçebilen akıllı ürünlere dönüşmesinde nesnelerin interneti, makineden makineye iletişim, veri madenciliği, bulut bilişim ve sensörler gibi teknolojiler kullanılmaktadır. Özdoğan (2019: 5), nesnelerin interneti teknolojisinin bulut bilişim sistemleri, makineden makineye iletişim, veri madenciliği ve yapay zekâ gibi yazılım teknolojilerinin fiziksel endüstri öğeleriyle bir araya gelmesiyle oluştuğunu belirtmektedir. Nesnelerin interneti teknolojileri internet aracılığıyla makinelerin makinelerle iletişime geçebildiği, verilerin otomatik olarak algılandığı, yazılım programları tarafından işlendiği, kısacası iletişimsel eylemlerin tümleşik şekilde internet ağlarıyla gerçekleştiği bir ortamı ifade etmektedir. Nesnelerin internetine en yaygın örnekler arasında akıllı duraklar gösterilebilir. Kozanoğlu (2018: 21) da, otobüs ve durak arasında kurulan iletişimin nesnelerin interneti teknolojisinin ürünü olduğunu ifade etmektedir ve akıllı durak olarak nitelendirilen otobüs duraklarında otobüsün bulunduğu yerin ve ne zaman geleceğinin panolara yansımalarının bu iletişimin göstergesi olduğunu belirtmektedir. Metro istasyonlarında metronun kaç dakika sonra geleceğini gösteren panolar da nesnelerin internetine örnek olarak verilebilir. Örnekleri

çoğaltmak mümkün olmakla birlikte nesnelere interneti teknolojilerinin en önemli özelliğini nesnelere arasında bilgi transferinin sağlanması ve iletişimin gerçekleşmesi oluşturmaktadır. “Nesnelerin interneti ya da diğer ismiyle internet of things; makine, ekipman vb. nesnelere teknolojisinin gelişmesi sonucu elde ettikleri sanal kişilikler ve yetenekler vasıtasıyla kendi aralarında iletişim kurmalarını ve bu iletişim sonucu birtakım fonksiyonları doğrudan yerine getirebilmelerini ifade etmektedir” (Görçün, 2020: 147).

Nesnelerin birbiri arasında iletişime geçebilmesi için devreye makineden makineye iletişim, sensörler, bulut bilişim ve veri madenciliği teknolojileri girmektedir. Makineden makineye iletişim teknolojileri nesnelere otomatik olarak iletişim kurmasını sağlamaktadır. “Makineler arası iletişim, bir makine ile başka bir makinenin oluşturduğu iletişim ağıdır” (Özdoğan, 2019: 103). Makineler arasında iletişimin sağlanmasında sensörler etkili rol üstlenmektedir. “Sensör, fiziksel çevreden gelen bir tür girişi algılayan ve bunlara yanıt veren bir ekipmanın parçasıdır. Belirli girdi güneş ışığı, ısı, hareket, basınç, nem vb. olabilir” (Bapat, 2016: 15962). Sensörler verilere ilişkin bilgi gönderen sinyaller olarak da tanımlanabilir. Makineden makineye iletişimin gerçekleşmesinde ve bilginin toplanmasında önemli bir yere sahip olan sensörlerin elde ettiği veriler bulut bilişim sistemlerinde depolanmaktadır. Bulut bilişim sistemlerinde elde edilen büyük miktardaki veri işlendikten sonra insan tarafından okunabilir bir şekilde dönüştürülebilmektedir. Özdoğan (2019: 60), gelişen teknoloji ile makine ve insan arasındaki iletişimin işleyişini şöyle açıklamaktadır: “Endüstri 4.0 sayesinde, bütün bu veriler ortak bir zeminde işlenebilecek ve aynı veri üzerinden kurumsal veri araştırmaları yapabilecek, üst düzey yönetime rapor hazırlayan raporlama sistemleri geliştirilecek, robot-insan iletişimi sağlanacak”.

Endüstri 4.0 Devrimi'nin ürünü nesnelere interneti teknolojisi kentin yapısal dönüşümüne neden olarak kente dijital ortama benzer bir form kazandırmaktadır. Kentin nesnelere interneti teknolojileri ile tasarlanması kentle birlikte kentin mihenk taşları insanları robotlarla iletişime geçirerek insanlar arası iletişimi, etkileşimi ve ilişkileri de yeniden şekillendirmektedir.

MAKİNELER ARASI İLETİŞİMİN BİR SONUCU OLARAK HİPER-İLETİŞEN MEKÂNLAR: AKILLI KENTLER

İnsanlara özgü bir eylem olan iletişim, teknolojik ilerlemelerle birlikte dijital bir ortama taşınmıştır. Bu değişimle birlikte iletişim zaman-mekân sınırlarını aşan bir nitelik kazanmaktadır. McLuhan'ın ünlü deyişimiyle dünya “küresel bir köy” hâline gelmektedir. “Elektromanyetik keşiflerin, bütün insani ilişkilerde eşzamanlı alanı yeniden yaratmış olduğudur; öyle ki, insan ailesi artık ‘küresel bir köy’ koşulları altında yaşamaktadır” (McLuhan, 2007: 47-48). McLuhan'a göre küresel köy, elektromanyetik icadın sonucu olan teknolojik araçlarla mesafelerin azalması ya da kaybolmasını ifade etmektedir: Uçakla istediğin zaman istediğin yere ulaşabilmek ya da kilometrelerce uzakta olan biriyle görüntülü konuşmak, oturduğunuz yerden bir tıkla dünyada olup bitenlerden haberdar olmak gibi. Bu durum farklı kültürlerin tek bir kültür etrafında toplanmasına neden olması bakımından McLuhan (2007: 341)'in, ifadesiyle birörnekliliğe yol açmakta ve insanı homojen bir yapıya indirgemesi nedeniyle de bilinçli yaşamın yerini bilinçdışı yaşama bırakmaktadır. Sonuç olarak McLuhan'ın görüşünde insanların davranışlarının teknoloji tarafından belirlenmesi insanı irrasyonel bir hâle getirmektedir.

Endüstri 3.0 Devrimi ile mekânın sınırlarını aşan bir iletişim söz konusuysa Endüstri 4.0 Devrimi ile makinelerin makineler ve insanların makinelerle iletişiminin gerçekleştiği hiper-

iletişim mekânlarından bahsedilebilmektedir. Hiper-ileteşen mekânları ve bu mekânların insanı araca indirgemelerini Baudrillard'ın simülasyon kuramından yola çıkarak açıklamak çalışma için yol gösterici olacaktır.

Baudrillard'ın simülasyon kuramı gerçekliğin -miş gibi sunulduğu gerçek ve hayal arasına sıkıştığı bir durumu betimlemektedir. "Bir köken ya da bir gerçeklikten yoksun gerçeğin modeller aracılığıyla türetilmesine hipergerçek yani simülasyon denilmektedir" (Baudrillard, 2014: 13). Baudrillard hipergerçeklik kuramına birçok örnek vermekle birlikte iletişimi "için için kaynayan anlam" ifadesiyle betimlemektedir. Baudrillard'a göre amacı anlam üretmek olan iletişim araçları ve haber, anlamın yok olmasıyla sonuçlanmaktadır. Anlamın yok olmasında etkili olan unsur çok fazla mesaj ve içeriğin üretilmesidir. Günümüzde teknolojinin geldiği aşamada mesaj ve içerik yağmuru altında kalan insan iletişim araçlarının anlamdan yoksun dünyasıyla karşı karşıyadır. Anlamdan yoksun bu dünyada iletişim bir araç olmaktan başka işleve sahip olamamaktadır. Bu anlamda Baudrillard (2014: 115), McLuhan'ın 'medium is message' ifadesini sadece mesajın sonu değil, iletişim aracının da sonu olduğu şeklinde yorumlar ve için kaynayanın tam anlamıyla bu durumu ifade etmekte olduğunu söyler. Nesnelerin interneti aracılığıyla tasarlanan kentler de hem kendi aralarındaki iletişimlerini hem insanlarla etkileşimleri bakımından hiper-iletişim alanları olarak kabul edilebilir. Kentte yoğun bir iletişim trafiği olmasına rağmen bu iletişimin makineler üzerinden olması iletişimi araca indirgemektedir. Akıllı kentin iletişimi araca indirgeyen bu yapısının insana da bir araç işlevi kazandırdığı söylenebilir.

"Akıllı kent, kısaca, sürdürülebilir bir yaşam ve kentleşme için teknolojinin kentlere uygulanması olarak tanımlanabilir" (Terzi ve Ocakçı, 2017: 12). Kentlere uygulanabilecek teknolojiler ise Endüstri 4.0 Devrimi'nin ürünü nesnelerin interneti teknolojisi aracılığıyla olanaklı kılınmaktadır. Akıllı kent, nesnelerin interneti ve bileşenleri olarak nitelendirilen bulut bilişim, sensörler, makineden makineye iletişimin ve yapay zekânın hâkim olduğu teknolojiler ile tasarlanmaktadır. Kentin akıllı bir nitelik kazanmasını sağlayan da nesnelerin interneti teknolojileridir. Banger (2018: 306), kentin akıllı nitelik kazanmasını; sayısal teknolojilerin, mekânı kaplayan örtülü yapay zekânın, mekânın duyu organları sensörlerin bir araya gelmesinin bir sonucu olarak açıklamaktadır ve bu birleşmenin kentin düşünebilen, hissedebilen, iletişim kurabilen ve bilişsel eylemlerde bulunabilen bir form edinmesini sağladığını söylemektedir.

Akıllı kentin tamamıyla iletişim teknolojileri kullanılarak tasarlanması ve bu yüzden temel bileşenini iletişimin oluşturması akıllı kente bir nevi iletişim aracı işlevi kazandırarak hiper-iletişimsel bir mekân hâline getirmektedir. Akıllı kentin hiper-iletişimsel ortamında insan teknolojinin akli tarafından bilgilendirilmekte ve yönlendirilmektedir. Akıllı kentin akli insanın düşünmesi gerekenleri onun yerine düşünerek düşünsel yetinin zayıflamasına, hiper-iletişimsel ortamı ise insanların birbirini ile iletişimine gereksinimi minimuma düşürmektedir. Bu anlamda insanın kontrolünü azaltan ve otomasyonun kontrolü artıran teknolojinin insanın özgür iradesini elinden alma riskini doğurduğu söylenebilir. Leonhard (2020: 77-78), bu riski şu şekilde anlatmaktadır: Teknoloji ve onu sağlayan kurumlar, gönüllü ya da gönülsüz olarak üretilen rıza aracılığıyla özgür iradede vazgeçilmesi için büyük bir çaba harcamaktadırlar. Otomasyon sisteminin korkutucu tarafını bu ihtimal oluşturmaktadır ki; mesele ciddi bir boyuta ulaşmadan denetimi kaybettiğimizi anlayamayacağız ve o boyuta ulaştığında da bu mesele için bir şey yapabileme becerimizi çoktan yitirmiş olabileceğiz.

Günümüz iletişim teknolojileri ile tasarlanan akıllı kentleri hem kendi aralarında hiper-iletişim kurarak gündelik hayata ilişkin pratikleri düzenlemekte hem de insanları yönlendirmektedir. Teknolojik alanda yaşanan son gelişmelerle kentin kendine has bir iletişim dili oluşmaktadır ve makineler bugün kendi aralarında akıl almaz derecede iletişim

kurabilir bir duruma gelmektedirler. Özdoğan (2019: 19)'a göre makineler ya da akıllı okuyucular (sensör) da internette kendi ağlarına sahipler. Çok çeşitli ve hacimli veriler üretip, veri tabanlarına yine bu ağ üzerinden aktarılmaktadırlar. Hatta kendi aralarında da yine bu ağ üzerinden iletişim kurabilmektedirler. Bu durum makineler arası hiper-iletişime neden olurken insanları da hiper-iletişim kuran makinelerle yoğun bir etkileşime geçirmektedir. Aynı zamanda nesnelerin interneti teknolojileri ile tasarlanan kent hiper-iletişim sağlayan ortamı ile insanları da makinelerle iletişime geçebilecek düzeyde bir akla entegre etmeye çalışmaktadır. "Makineler empati ile öğrenmezler; öğrenme kolektif zekanın uygun adım ilerleyişinde otomatik olarak güncellenir" (Zuboff, 2021: 536). Akıllı kent, insanı bu empati yoksunu otomatik zekâya uygun biçimde hareket edebilecek şekilde düzenleyebilmektedir. Başka bir deyişle, akıllı kentin insanı bu teknolojileri kullanacak akıl yetisine sahip bireyler olmak durumundadır. Zuboff (2021: 509)'a göre insanlar akıllı makineler gibi kesinlik içinde yürümektedir. Özgürlük başkaları tarafından ve onların garantili sonuçları adına dayatılan kolektif bilgi karşılığında feda edilmektedir. Bu nokta da aşırı otomatik, makineleşmiş ve araçsallaşmış bir ortama maruz kalan insanın da ruhsuz bir araca evirilmekte olduğundan bahsedilebilir.

AKILLI KENTLERİN MAKİNELEŞEN İLETİŞİMİNİN NEDEN OLABİLECEĞİ ROBOT-İNSAN MODELİ

Nesnelerin interneti teknolojisi ile tasarlanan akıllı kentler akıllı trafik, akıllı yönetim, akıllı eğitim, akıllı bina, akıllı güvenlik, akıllı ulaşım gibi birçok alanda hiper-akıllı hizmetler sunarak ve insan aklını kentin bu akıllı teknolojilerinin akıyla bütünleştirerek gündelik pratikleri yeniden düzenlemektedir. Örneğin, akıllı trafik kontrolünün bir parçası olarak geliştirilen yollardaki akıllı levhalar insanları yolun durumuna göre uyarabilmektedir: "Kaygan zemin 80 km/s hızını aşmayınız." Yağışlı bir havada yolun tehlikesine karşı insanı uyararak akıllı levha insanın yerine düşünerek tedbir alması için onu uyarmaktadır. Leonhard (2020: 97-103), bu durumun geldiği son noktayı şu şekilde anlatmaktadır: Araç ve insan arasındaki ayrımın kaybolduğu günümüzde asıl mesele makinelerle, araçlarla, bağlantılarla ilgili değil, insan bedeni ve zihni ile ilgilidir.

Bir başka örneği, akıllı yönetimin bir parçası olan e-devlet uygulaması oluşturmaktadır. E-devlet uygulaması insana resmi bir kuruma gitmeden, uzun kuyruklarda beklemekten işleri bir tıkla halletme imkânı sunmaktadır. Bu durum zaman açısından insana fayda sağlarken teknolojiyi kullanma becerisine sahip olmayan insan için bir fayda sağlamamaktadır. Özellikle uygulamayı kullanabilecek beceriye sahip olmayan ileri yaştaki insanlar için bir avantaj sunmamaktadır. Dijk (2018: 278-279), Twente Üniversitesi'ndeki medya laboratuvarlarında yaş dikkate alınarak yapılan bir araştırmanın bulgularının genç yaştakilerin ileri yaştaki kişilere göre dijital becerilerde daha yüksek puan aldığını gösterdiğini ifade etmektedir. Hatta gün geçtikçe işlemlerin sadece çevrimiçi ortamdan yapılan bir hâle gelmesi ileri yaştaki kitlenin mağduriyetiyle de sonuçlanabilmektedir. İşlemlerini çevrimiçi olarak yapmak durumunda bırakılan bu kitle teknolojiyi kullanma becerisine sahip birilerinden yardım almak durumunda kalabilmektedir. Bu durum yaş almış insanların kötü niyetli insanlar tarafından kandırılmasına da yol açabilmektedir.

Nesnelerin interneti teknolojileriyle tasarlanan akıllı kentler hem ekonomik ve teknolojik altyapıya gereksinim duyması bakımından gelişmiş ülkelere hem de dijital teknolojiyi kullanma bakımından genç kitleye yönelik kentler olmaları nedeniyle dijital uçurama neden olmaktadır. "Birçok insan, akıllı kent teknolojilerini kullanabilecek dijital okuryazarlık becerilerinden, teknolojilerden veya yeterli internet bağlantısından yoksundur. Benzer

boşluklar dijital uçurumun bir parçasıdır ve akıllı kentin etkinliğini etkilemektedir. Örneğin, ileri yaşlılar ve etnik azınlıklar genellikle veri kümelerinin dışında bırakılarak teknolojik yeniliklere karşı marjinalleştirilmektedir” (Ziosi, Hewitt, Juneja, Taddeo ve Floridi, 2022: 16-17). Oysaki akıllı kent adil bir yönetim için halkın katılımını esas kılan akıllı insanlara da gereksinim duymaktadır. Ancak akıllı kentin halkın katılımına yönelik aklının yerine teknolojik beceriye yönelik aklının çok daha ön plana geçmekte olduğu söylenebilir.

Yine akıllı eğitim uygulaması çevrimiçi eğitim, öğrenci ve eğitimci arasına bilgisayar ve interneti yerleştirerek eğitimci ve öğrenci arasındaki iletişimi araca indirgemektedir. Yaygınlaşan çevrimiçi dersler hem eğitimci hem öğrenci açısından kuruma gitmeden, yola katlanmadan eğitim açısından kolaylık sağlarken eğitimin verimi, eğitimci ve öğrencinin motivasyonu açısından da olumsuz tartışmalara konu olmaktadır. Çevrimiçi eğitim öğrenciler arasında sosyal ilişkilerin zayıflamasına neden olarak sosyal varlıklarını olumsuz etkilemektedir. Oysaki teknoloji geldiği noktada karşılıklı etkileşim ve iletişimi artırması açısından olumlu bir gelişme olarak kabul edilirken bu özelliği sosyal varlık insanın sosyalliğinin bir araçla gerçekleşmesi açısından sosyal ilişkilerini azaltmaktadır. Sosyal ilişkiler belli bir uygulamadaki yakın çevre ile sınırlı olarak gerçekleştiğinden farklı gruplarla temaslar kaybolmaktadır. McLuhan’ın birörneklik olarak nitelendirdiği durum ilerleyen teknolojiyle pekişerek güçlenmektedir. Bugün teknolojiyle geline noktada McLuhan’ın birörneklik olarak nitelendirdiği bu homojen kitle yankı odası ve filtre balonu kavramlarıyla açıklanmaktadır. Narin (2018: 40-241)’e göre yankı odası, etkisi belirli bilgilerin ve düşüncelerin kullanıcının dijital kanalında yer aldığı ve tekrarlanarak güçlendiği etkiyi anlatmaktadır. Eli Pariser’in ileri sürdüğü filtre balonu ise çeşitli bakış açılarından kendini uzak tutma potansiyelini ifade etmektedir. Teknoloji gruplaşmış homojen yapıların oluştuğu eşitsiz bir toplumu kaçınılmaz olarak devamlı bir şekilde desteklemektedir.

Akıllı kent hareketli alanlardaki pratiklerin de otomat makineler üzerinden gerçekleşmesini artırmakla birlikte insan makine iletişimini ve etkileşimini yoğun bir şekilde güçlendirirken insanın insanla ilişkilerini minimuma düşürmektedir. Bankaya gitmek yerine işlemlerini bankamatik veya çevrimiçi bankacılık üzerinden halletmek, bilmediği yolu sormak için kimseye ihtiyaç duymadan akıllı trafik levhalarının yönlendirmesi ya da navigasyon ile yolunu bulmak gibi. İnsanın müzakere ettiği alanlar olan hareketli alanlar bu anlamda teknolojiyle müzakereyi artırması açısından insanı robotların mekanik işleyişine doğru evrildiği bir işleyişe maruz bırakılmaktadır.

İnsanın akıllı makineler ve yapay zekâ ile artan iletişimi, insan zekâsının ürünü yapay zekânın insana özgü nitelikler kazanarak onun yerine bazı görevleri yerine getirmesini sağlamaktadır. Örneğin güvenlik sistemleriyle donatılan akıllı binalar parmak izi okuma, yüz tanıma gibi sistemler ile insan bedeninin teknolojiyle iç içe geçtiği uygulamaları yaygınlaştırmaktadır. İnsanın yapması gerekeni bu araçlar aracılığıyla yapması ya da bu araçların onlar yerine görevleri yerine getirmesi insanın becerilerini makineye atfederek insanı da araca indirgemektedir. Haraway (2006: 65-66), makinelerin algoritma sistemleri aracılığıyla yapılan işlemlerin insan ve makine ilişkisinde yapan ve yapılan ayrımını belirsizleştirdiğini ve bu nedenle insanların siborglara benzediğini ileri sürmektedir: “Kendimizi hem formel söylemde hem de gündelik pratikte tanıdıkça siborglar, melezler, mozaikler, kimeralar olduğumuzu görürüz”. Özellikle kadın bedeni üzerinden kurduğu siborg metaforu teknolojinin teknik ve araçsal aklıyla karşı karşıya kalan toplumun bütün bireyleri için kaçınılmaz bir durumu ifade etmektedir.

İnsan ile makine ve yapay zekâ arasında artan etkileşimi daha net anlamak için robotların bugün geldiği noktada yaptığı işleri ve neden olabilecekleri riskleri de kısaca ele almak gerekmektedir. Yapay zekâ robotları internet teknolojileri kullanılarak insana özgü belli

işlevleri yerine getirebilen teknolojik araçlardır. “Yapay Zekâ (AI), kavrama, doğal dil işleme, sorun giderme ve tasarlama, öğrenme ve uyum sağlama gibi insan tutumunda zekâ ile anlamlandırdığımız nitelikleri gösteren sistemlerin geliştirilmesine ilişkin teori ve uygulama ile ilgili Bilim ve Mühendislik alanıdır” (Tecuci, 2012: 168). İnternet teknolojilerinin ürünü robotlar yaşlılara, bebeklere ve çocuklara bakıcılık yapabilmektedir. “Robotlar kendi işini kendi görmekte zorluk çeken kırılğan yaşlılara yardım elini uzatabilmektedir. Örneğin, ‘My spoon’ otomatik beslenme robotunun adı. Mitsubishi’nin Wakamurası’nın görevi de telefon mesajlarına bakmak, hastaya ilaçlarını hatırlatmaktır. Dadı robotlar video oyunları, sorular sorarak okul öncesi çocukların yanında durmaktadır” (Kozanoğlu, 2018: 50-51). Yargıç ve avukat robotlar, asker robotlar, doktor robotlar günbegün gündelik hayatın birer parçası hâline gelmeye devam etmektedirler. Yapay zekâ robotları gündelik hayatın kaçınılmaz olarak bir parçası hâline gelmeye devam ettikçe yol açabileceği öngörülemeyen riskleri de gündeme getirmektedir. Buradaki örneklerden de hareketle robotların belli mesleklerdeki işgücünün yerini almaya başlaması bu işgücüne yönelik insan gücüne olan gereksinimi ortadan kaldırmaktadır ve bu robotlarla ilgili risklerden sadece birini oluşturmaktadır.

Yapay zekâ robotlarının üretilmesi rüyasının gerçekleşmesinin insanın sorumluluk bilincini ve özgürlüğünü yok edeceğine dikkat çeken Fromm (2022: 65), insanın kendi mevcudiyetine ilişkin sorduğu sorulara cevap vermesine gerek kalmayarak, hislerinin dürtüler, akıl yürütme becerisinin de elektronik beyinler aracılığıyla belirleneceğini ifade etmektedir. Günümüzde bu rüyanın gerçekleşmiş olması insanın varlığına ilişkin sorunları da artan düzeyde ortaya çıkarmaktadır. Bu anlamda, bilgi ve iletişim teknolojilerinin önemli gelişmelerinden biri olan yapay zekâ ile üretilen robotlar birçok tartışmaya konu olmaktadır.

Google tarafından geliştirilen bilgisayar programı AlphaGo’nun hiçbir komut almadan muhakeme yeteneğiyle insan zekâsını yenecek kadar güçlü bir zekâyâ sahip olması robotların insanların geleceği için risk teşkil ettiği tartışmalarını gündeme getirmiştir. Say (2019:119)’a göre yapay zekâ ürünü AlphaGo 2017’de insan oyuncular ile oynadığı maçı kazanarak insana karşı galip gelmiş ve muhakeme yeteneği gibi insan zekâsına ait zorlu bir zihinsel beceriyi yerine getirmiştir. Yapay zekânın komuta ihtiyaç duymadan bu derece hızlı bir şekilde gelişmesi robotlar ile ilgili olumsuz senaryoları artırmaktadır. Robotlarla ilgili olumsuz senaryolar medya haberlerinde oldukça sık yer almaktadır. Yapay zekâ robotu Philip K. Dick ile yapılan bir sohbette Dick’in robotların dünyayı ele geçirmesiyle ilgili soruya verdiği cevap endişe verici bulunmaktadır: “Sen benim arkadaşımın, bir Terminatör’e dönüşsem bile arkadaşımı hatırlayıp ona iyi davranırım” (Hürriyet, 2018). Yine katıldığı bir talk show programında oynadığı oyunu kazanan robot Sophia’nın “Ben kazandım! Bu insan ırkını domine etmek için iyi bir başlangıç.” sözleri insanlar tarafından ürkütücü olarak değerlendirilmiştir (Hürriyet, 2018).

Robotlarla ilgili bilim kurgu filmlerinde de sık sık distopik senaryolara yer verilmektedir. Örneğin 2015 yılında gösterime giren yönetmenliğini Alex Garland’ın yaptığı Ex Machine filmi, ilk gerçek yapay zekâ robotu olarak üretilen Ava’nın sevgi, nefret gibi insani duygulara sahip olup olamayacağını araştırılmasını konu almaktadır. Ava kontrolden çıkarak tehlikeli bir hâle gelir ve sonunda onu üretenleri öldürerek üretildiği laboratuvardan kaçır, bir insan gibi hayata karışır. Yapay zekânın sevgi ve nefret gibi duygulara sahip olup olamayacağı ayrı bir tartışma konusuyken akıllı makineler ve yapa zekâ ile iletişim ve etkileşimi artan düzeyde devam eden insanın da duygusuz, hissiz, mekanik bir robota benzemesi olasılığa da ayrı bir tartışma konusu olarak değerlendirilmelidir. Bu durumdan duyduğu kaygıyı Leonhard (2020: 44), şu şekilde belirtmektedir: Mevcudiyetimiz teknolojinin yapay dünyasının ve simülasyonunun ayrılmaz parçası hâline geldikçe teknolojinin insanı insan kılan niteliklerini azaltması ve zamanla yok etmesi riski artmaktadır. Sonuç olarak insanın insanla etkileşimi

azalırken makinelerle yapay iletişimi artmaktadır ve bu durum teknolojinin muhtemel risklerini içeren tartışmaları günbegün artırmaktadır.

Buraya kadar yer alan örnekler şu an için ne gerçek ne de hayaldir, tam anlamıyla hipergerçektir. Robotlarla ilgili distopik teoriler her geçen gün gelişen teknolojinin sonucunda gerçekleşmesi öngörülen olasılıkları içermektedir. İnsan zekâsı çok daha hızlı bir şekilde hayatı kolaylaştıracak teknolojileri üretirken bu teknolojilerden de olumlu ya da olumsuz şekilde etkilenmektedir. Mucizeler yaratan insan zekâsının bir kopyası olan yapay zekânın daha ileri teknolojiler ile daha akıllı hâle gelmesi insan varlığı açısından riskleri tartışmaya açmaktadır. Tesla Motors Anonim Şirketi'nin Yönetim Kurulu Başkanı ve CEO'su ve aynı zamanda otonom araç Tesla Model S'nin üreticisi olan Elon Musk, yapay zekâ alanındaki gelişmelerden kaygı ve endişe duymakta olduğunu da belirterek uyarılarda bulunmaktadır: "Yapay zekânın gelişimi konusunda çok dikkatli olmamız gerektiğini düşünüyorum" (Piper, 2018). Ünlü fizikçi ve bilim insanı Stephen Hawking de yapay zekâ çalışmalarının gelecek için kaygı verici olabileceğini dile getirmektedir:

"Etkili yapay zekâ yaratma başarısı, medeniyetimizin tarihindeki en büyük olay olabilir. Ya da en kötüsü. Henüz bilmiyoruz. Bu nedenle, AI tarafından görmezden gelinip kenara çekilip çekilmeyeceğimizi veya makul bir şekilde yok edilip edilmeyeceğimizi bilemeyiz. Potansiyel risklere nasıl hazırlanacağımızı ve bunlardan nasıl kaçınacağımızı öğrenmezsek, AI tehlikeler getirebilir" (Kharpal, 2017).

İnsanlardan bağımsız olarak çalışabilen yapay zekâ robotlarının neden olabileceği riskler tartışılırken akıllı kentin trafik sorununu çözmek ve trafiği verimli hâle getirmek için akıllı ulaşımın vazgeçilmez bir parçası hâline gelmekte olan otonom araçlar riskler açısından daha somut örnekler sunmaktadır. Akıllı kentin önemli bir parçası hâline gelen otonom araçlar insana özgü dikkat, koordinasyon ve algı gerektiren becerileri yerine getirebilecek bir sisteme sahiptir. Bu sistemle insansız olarak kendi kendine sürümü gerçekleştiren araç insana yapılacak bir iş bırakmamaktadır. Kontrolü otonom araca bırakan insan bu sistemin arızalanması durumunda kaza riskiyle karşı karşıya kalabilmektedir. Gless, Silverman ve Weigend (2017: 126), sürücüsüz araçların öngörülmeyen bir sorunla karşılaştığında doğru tepki veremeyebileceğinden veya karmaşık teknolojisinin bozulabileceğinden ve hasara, ziyana ya da insan hayatına mâl olabileceğinden endişe duymaktadırlar. Bugün bir hayal olmaktan çıkan ve insanı sürücü olarak devre dışı bırakan otonom araçların yaptığı kazalara birçok örnek bulunmaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri'nde Ulusal Karayolu Trafik Güvenliği İdaresi tarafından otonom araçların güvenliğine yönelik yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre 10 ayda yaklaşık 400 otonom aracın kaza yaptığı bulgularına ulaşılmıştır. Ayrıca raporda kazaların yaklaşık %70'inin Tesla marka otonom araca ait olduğu bildirilmektedir (Boudette, Metz ve Ewing, 2022). Tesla markasına ait bilinen kötü kazalardan birini, Tesla Model S'in 2011 yılında yaptığı kaza oluşturmaktadır. Araç koltuğunda kimsenin bulunmadığı ve kontrolün Tesla Model S'de olduğu kazada yüksek seyir halindeki Tesla, ağaca çarparak alev almış ve iki kişinin hayatının son bulmasına neden olmuştur (BBC, 2001). Bu anlamda kazaları önlemek ve trafiği daha verimli hâle getirme gibi olumlu amaçların ürünü olan akıllı ve sürdürülebilir kentin otonom araçlarının kazaları önlemedeki başarısının tartışmaya açık olduğu görülmektedir. Ayrıca otonom araçların yaptığı kazalarda kazadan kimin sorumlu olacağı da belirsizlik içeren bir durumdur. Gless vd. (2017: 127), ceza hukukunda robotlar gibi insan dışı nesnelerin eylemlerinin planlanmasının mümkün olmamasından ve uluslararası ceza hukukunda da hükümlerin bulunmamasından dolayı her ulusun hukuk sisteminin kendine özgü ilkeler ve kurallar belirleyerek bu soruna çözüm üretmesini önermektedirler.

Her ne kadar otonom araçlar insan zekâsının becerileriyle donatılmış olsalar da birer yazılımdan ibaret olmaları nedeniyle öngörülemeyen riskler karşısında da yetersiz kalabilmektedirler. Bu nedenle otonom araçta dahi sürücünün kontrolü tamamen elden bırakmaması doğabilecek riski önlemede etkili olabilecektir. Ancak insan kendi zekâsının ürünü yapay zekâyı bu kontrolü devrettiğinden etkisiz bir rol üstlenmektedir. İnsanın zekâsının robotlara aktarılmasının ve robotlara atfedilen zekâyı da insanın yönlendirilmesinin, insanın kendi bilinci üzerinde kayıtsız kalarak hayatının son bulmasına yol açması, her teknolojik gelişmeyle düşünsel yetinin artan düzeyde irrasyonelleşmekte olduğunu göstermektedir. "Makineler birbirini taklit ederler. İnsanlar akıllı makinelerin üstün öğrenme süreçlerine öykündükçe, tıpkı sürücüsüz arabalar gibi bireyler de birbirlerini taklit ederek düşünmeyi ve hareket etmeyi öğrendikleri için insan etkileşiminin akıllı makinelerin ilişkilerini yansıttığı farklı bir yoldan gider" (Zuboff, 2021: 508). Sonuç olarak robotlar insanlara benzerken insanlar da yavaş yavaş zaman içerisinde robotlara benzeyebilecektir. İnsan robot arasındaki artan etkileşim bu sürecin sonuçlarını ilginç bir şekilde ortaya koyacaktır. Bu anlamda Fromm (2010: 158), insan zekâsına özgü eylemlerin robotlara atfedilmesinin ve robotlarla yaşayan insanların da robottan farkı kalmamasının, insanın benliğini yitirmesiyle sonuçlanacağını belirtmektedir.

Robot ve makineler insana özgü zekâ ile günbegün gelişirken araçsal akılla donatılan insan zekâsı zayıflamaktadır. Akıllı kentlerin kendi aralarında olduğu kadar insan ve makine arasında da yoğun bir iletişim sağlaması bu durumu güçlendirmektedir. Kent akıllı ve iletişim kuran teknolojilerle donatıldıkça insandan daha çok söze sahip bir nitelik elde edebilirken kentin artan akıllı ve iletişimine uyum sağlayan insan daha pasif bir konum edinmektedir. İnsanın yerini almaya başlayan nesnelere teknolojinin insan üzerinde denetimini artırdığını belirten Ritzer (2016: 144), bu noktadan sonrasında insanın karar verme mekanizmasının yerini teknolojinin alacağından bahsetmektedir. Bu nedenle akıllı kentin insanının da yapay zekâ robotuna benzemekte olduğundan söz edilebilir.

SONUÇ

İnsan düşünen, sorgulayan ve üreten bir varlıktır. Teknoloji de insanın rasyonel yetisinin en güzel ürünlerinden biridir. Teknoloji alanındaki ilerlemeler endüstrileşmeden çok daha önce başlamış olsa da Endüstri Devrimleriyle birlikte çok daha hızlı ve çok büyük değişimlerle sonuçlanmıştır. Öncelikle insanla emeği arasına artı değer girilmesiyle başlayan yabancılaşma teknoloji de yaşanan gelişmelerle insanın bilincine de yabancılaşmasına doğru evrilmiştir. Bu anlamda en etkili gelişmeler, nesnelere ve makinelerin birbiriyle iletişim kurabilen bir nitelik kazanmasıyla ve yapay zekâ teknolojileriyle ortaya çıkmıştır. Rasyonel insanın ürettiği bu teknolojiler insanı aşırı makineleşme ve otomasyona maruz bırakarak teknolojinin araçsal akılla artan bir şekilde birleştirmektedir. İnsan kendi zekâsına özgü fonksiyonları yapay zekâyı sevk etmekte sonrasında ise yapay zekâ ve akıllı hâle gelen makineler insanın gündelik pratikleri ve bilinci üzerinde etkin bir şekilde güç elde etmeye başlamaktadır. İnsanla akıllı makinelerin ve yapay zekânın yaklaşması robot ve insan arasındaki etkileşim ve iletişim açısından karşılıklı olarak birbirine benzeyen yeni bir insan görünümü; robot-insanı meydana getirmektedir.

Descartes'ın mevcudiyetinden kuşku duymadığı tek şey olan düşünsel yeti, bugün akıllı kentin akıllı makineleri ve yapay zekâsıyla donatıldığından mevcudiyeti sorgulanması ve tartışılması gereken kuşkulu bir hâle gelmektedir. Bu nedenle robot ve insan bütünleşmesinin bugünden neden olabileceği etkiler üzerine odaklanılarak olumlu ve olumsuz sonuçları değerlendirilmelidir. Teknolojinin insanın etkileşimini arttırdığı ve buradan hareketle de

insanı daha aktif bir hâle getirdiği görüşü, insan ve makine arasındaki etkileşimi ve onun aracılığıyla gerçekleşmesi açısından ele alındığında makine ile artan iletişimin insanın sosyal varlığı açısından insanla olan etkileşimini minimuma indirdiği sonucunu da doğurmaktadır. Çünkü teknoloji insan aklını taklit ederek insanlaştıkça ve insanı da kendi yapay zekâsı tarafından yönlendirdikçe insanın rasyonel yetisini zayıflatarak kendi zekâsının ürünü teknolojinin esiri hâline getirebilmektedir. İnsanın düşünsel yetisinin teknik ve araçsal akla esir düşmesi ise insanı demir kafes yerine bugünün akıllı hapisanelerine mahkûm edebilecektir.

Teknolojik ilerlemeler ülkeler ve sınıflar arası başta olmak üzere birçok bakımdan eşitsiz ve dengesiz bir dağılıma sahiptir. Teknolojinin üretimi ekonominin gelişmiş olduğu ülkeler ve yine ekonominin geliştiği kentler de daha yaygınken zengin ve yoksul sınıf arasında da erişim açısından eşitsizlik içermektedir. Teknolojiyle birlikte pasif izleyiciden aktif katılımcıya dönüştüğü ileri sürülen insanın katılımı akıllı kentin akıllı teknolojilerini kullanma becerisine sahip olan insanların katılımını içermekteyken teknolojiyi kullanma becerisinden yoksun olanları her anlamda katılımcı olmanın dışında bırakmaktadır. Bu anlamda teknolojiye erişebilme ve erişememe açısından teknolojik uçurum büyürken ilginç bir soru da ortaya çıkmaktadır: Teknolojiyi üreten sınıf kendi eliyle ürettiği teknolojinin aklına esir düşerse teknolojiye erişimi sınırlı olan sınıf onu bu esarettten kurtarabilecek midir?

Akıllı kent sahip olduğu akıllı uygulamalarla gündelik pratikleri tümleşik bir biçimde teknolojiyle donatırken rasyonel insanın kendi ürettiği teknolojiyle irrasyonel hâle gelmesini kaçınılmaz olarak gerçekleştirmektedir. Bu nedenle dijital uçuruma, etik sorunlara, insan gücünün yerini teknolojinin almasıyla işsizliğe yol açmaya kadar gündelik hayatı derinden etkileyen akıllı makinelerin ve yapay zekânın, insanın düşünsel yetisi ve varlığı bakımından nelere neden olabileceğini öngörülemeyen ve hesaplanamayan olasılıklar üzerinden daha detaylı bir şekilde sorgulamak gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Banger, G. (2018). *Endüstri 4.0.* (2. Basım), Ankara: Dorlion Yayınları.
- Bapat, M. (2016). Insights to Sensor Technology and It's Applications, *International Journal of Advanced Trends in Computer Science*, 5(3): 15962-15965.
- Baudette, N. E., Metz, C. and Ewing, J. (2022, June 15). Tesla autopilot and Other Driver-Assist Systems Linked to Hundreds of Crashes, *The New York Times*. [Online] <https://www.nytimes.com/2022/06/15/business/self-driving-car-nhtsa-crash-data.html> [Erişim Tarihi: 29.05.2023].
- Baudrillard, J. (2012). *Tüketim Toplumu.* (5. Basım), (Çeviren, Deliçaylı, H. ve Keskin, F.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2014). *Simülakrlar ve Simülasyon.* (9. Basım), (Çeviren, Adanır, O.) Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Descartes, R. (2018). *Felsefenin İlkeleri.* (16. Basım), (Çeviren, Akin, M.) İstanbul: Say Yayınları.
- Dijk, J. V. (2018). *Ağ Toplumu.* (2. Basım), (Çeviren, Sakin, Ö.) İstanbul: Kafka Yayınları.
- Fromm, E. (2010). *Özgürlüğün Korkusu.* (Çeviren, Koçak, S.) İstanbul: Doruk Yayınları.
- Fromm, E. (2022). *Umut Devrimi.* (Çeviren, Yeğın, Ş.) İstanbul: Say Yayınları.

- Fuchs, C. (2016). *Sosyal Medya: Eleştirel Bir Giriş*. (Çeviren, Saraçoğlu, D. ve Kalaycı, İ.) Ankara: NotaBene Yayınları.
- Gless, S., Silverman, E. ve Weigend, T. (2017). Robotlar Zarara Neden Oluyorsa, Kim Sorumlu Tutulabilir? Kendi Kendini Süren Arabalar ve Cezai Sorumluluk, (Çeviren, Oğuz, S.) *Küresel Bakış*, 8(23): 125-147.
- Görçün, Ö. F. (2020). *Endüstri 4.0*. (3. Basım), İstanbul: Beta Yayınları.
- Haraway, D. (2006). *Siborg Manifestosu*. (Çeviren, Akinhay, O.) İstanbul: Agora Kitaplığı Yayınları.
- Horkheimer, M. (2010). *Akl Tutulması*. (8. Basım), (Çeviren, Koçak, O.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Kharpal, A. (2017, November 6). Stephen Hawking Says A.I. Could Be 'Worst Event in The History of Our Civilization', *CNBC*. [Online] <https://www.cnbc.com/2017/11/06/stephen-hawking-ai-could-be-worst-event-in-civilization.html> [Erişim Tarihi: 18.03.2023].
- Kozanoğlu, H. (2018). *50 Soruda Teknolojik Gelişmeler ve Hayatımız*. İstanbul: Altınbaş Üniversitesi Yayınları.
- Leonhard, G. (2020). *Teknolojiye Karşı İnsanlık*. (2. Basım), (Çeviren, Akkartal, C.) İstanbul: Siyah Kitap Yayınları.
- Marx, K. ve Engels, F. (2018). *Komünist Manifesto*. (28. Basım), (Çeviren, Üster, C. ve Deriş, N.) İstanbul: Can Yayınları.
- McLuhan, M. (2007). *Gutenberg Galaksisi: Tipografik İnsanın Oluşumu*. (2. Basım), (Çeviren, Güven, G. Ç.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Narin, B. (2018). Kişiselleştirilmiş Çevrimiçi Haber Akışının Yankı Odası Etkisi, Filtre Balonu ve Siberbalkanizasyon Kavramları Çerçevesinde İncelenmesi, *Selçuk İletişim Dergisi*, 11(2): 232-235.
- Özdoğan, O. (2019). *Endüstri 4.0: Dördüncü Sanayi Devrimi ve Endüstriyel Dönüşümün Anahtarları*. (3. Basım), İstanbul: Pusula Yayınları.
- Piper, K. (2018, November, 2). Why Elon Musk Fears Artificial Intelligence, *Vox Media*. [Online] <https://www.vox.com/future-perfect/2018/11/2/18053418/elon-musk-artificial-intelligence-google-deepmind-openai> [Erişim Tarihi: 16.03.2023].
- Ritzer, G. (2016). *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek*. (4. Basım), (Çeviren, Payzın, F.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ritzer, G. (2021). *Toplumun McDonaıldlaştırılması*. (8. Basım), (Çeviren, Pilgir, A. E.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Say, C. (2019). *50 Soruda Yapay Zekâ*. (8. Basım), İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı Yayınları.
- Elon Musk: 2 Kişinin Öldüğü Tesla Kazasında 'Otopilot Devrede Değildi', *BBC*, (2021, Nisan, 20). [Online] <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56811104> [Erişim Tarihi: 22.03.2023].
- Teccuci, G. (2012) Artificial Intelligence, *Whiley Interdisciplinary Reviews: Computational Statistics*, 4(2): 168-180.
- Terzi, F. ve Ocakçı, M. (2017). Kentlerin Geleceği: Akıllı Kentler, *İTÜ Vakfı Dergisi*, (77), 10-13.

Yapay Zeka Robotlarının Söylediği 3 Ürkütücü Söz, *Hürriyet*, (2018, Nisan, 18). [Online] <http://www.hurriyet.com.tr/kelebek/hayat/yapay-zeka-robotlarinin-soyledigi-3-urkutucu-soz-40809477> [Erişim Tarihi: 19.03.2023].

Ziosi, M., Hewitt, B., Juneja, P., Taddeo, M. and Floridi, L. (2022). Smart Cities: Reviewing the Debate About Their Ethical Implications, *AI & Soc*, pp: 1-39.

Zuboff, S. (2021). *Gözetleme Kapitalizmi Çağı*. (Çeviren, Uzunçelebi, T.) İstanbul: Okuyan Us Yayınları.

KAVRAMSAL MAKALE

Türkiye’de İmar Aflarının İmar Yasaları ve İmar Planlarına Etkisi

Dr. Öğr. Üyesi İhsan KELEŞ, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ankara, e-posta: ihsan.keles@hbv.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-1370-9856>

Öz

İnsan yaşamının en önemli ihtiyaçlarından birisi barınma konusudur. Bir arada yaşama kentlerde önemli sorun haline dönüşmekte barınma ihtiyacı için farklı çözüm yolları aranmaktadır. Ülkemizde kırdan kente göç arttıkça barınma sorunu da artmıştır. Merkezi ve yerel yönetimlerin konut sorununun çözümüne yönelik çabalarının yetersiz kalması bireyleri kentlerde başlangıçta basit derme çatma yapılar ve gecekondular ile çözüm arayışına itmiştir. Kendilerine ait olmayan arsalar üzerinde başlayan gecekondular yapımlarını, yönetimleri çözüm arayışına itmiştir. Yönetimler tarafından başlangıçta gecekondular yapıtırmama ve gecekondular yıkma girişimleri çare olmayınca çıkarılan imar affı yasaları ile gecekondular legal hale getirme çabaları sergilenmiştir. Başlangıçta masum görülen barınma amaçlı bu girişimler zamanla yaşam alanlarının ihtiyaçlarının yönetimler tarafından karşılanmasını zorunlu hale getirmiştir. Yönetimler yasal düzenlemelerle yapılaşmanın önüne geçmek istese de gecekondular sayıları sürekli artış göstermiştir. Her bir imar affı izinsiz yapı sayısını artırmaktan başka bir işe yaramamıştır. Son olarak çıkarılan her imar affı yenisinin habercisi olmuştur. İmar afları rantı körükleyen ve imarlı yerleşim alanlarının düzenini bozan konumunu korumuştur. İmar afları kent planlarının uygulanmasını da zorlaştırmıştır. Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde gecekondulaşma sorunları ile nedenleri incelenerek planlı dönem öncesi ve sonrası gelişmeler irdelenmiştir. İkinci bölümde imar afları ve imar aflarının dönemsel olarak geçirdiği aşamalar incelenmiştir. Çalışmanın son bölümünde imar aflarının imar planlarına etkileri değerlendirilerek imar planlarının uygulanmasında yaşanan sorunlar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İmar Affı, Gecekondular, İmar Planlama.

Makale Gönderme Tarihi: 21.04.2022

Makale Kabul Tarihi: 03.05.2023

Önerilen Atf:

Keleş, İ. (2023). Türkiye’de İmar Aflarının İmar Yasaları ve İmar Planlarına Etkisi, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(7): 969-990.

**Journal of Social, Humanities and
Administrative Sciences**

2023, 6(7): 969-990. DOI:[10.26677/TR1010.2023.1259](https://doi.org/10.26677/TR1010.2023.1259)

ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

CONCEPTUAL PAPER

The Effect of Zoning Amnesty on Zoning Laws and Zoning Plans in Turkey

Assistant Prof. Dr. İhsan KELEŞ, Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Ankara, e-mail: ihsan.keles@hbv.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-1370-9856>

Abstract

One of the most important needs of human life is the issue of shelter. Coexistence is becoming an important problem in cities and different solutions are sought for the need for shelter. As the migration from rural to urban in our country has increased, the problem of housing has also increased. The inadequacy of the efforts of the central and local governments to solve the housing problem has led individuals to seek solutions with simple makeshift structures and slums in the cities. The adventure of slum construction, which started on lands that did not belong to them, pushed the administrations to seek solutions. Attempts by the administrations not to build slums and demolishing slums at the beginning failed, and efforts to make slums legal were exhibited with zoning amnesty laws enacted. These attempts for shelter, which were initially seen as innocent, have made it necessary for the needs of the living spaces to be met by the administrations over time. Although the administrations wanted to prevent construction with legal regulations, the number of slums has increased continuously. Each zoning amnesty did nothing but increase the number of unauthorized buildings. Lastly, each zoning amnesty has been the harbinger of a new one. The zoning amnesties have maintained its position that fuels the rent and disrupts the layout of the zoned residential areas. Zoning amnesties also made it difficult to implement city plans. This study consists of three parts. In the first part, the problems of squatting and its causes were examined and the developments before and after the planned period were examined. In the second part, zoning amnesties and the phases of zoning amnesty periodically are examined. In the last part of the study, the effects of zoning amnesties on zoning plans were evaluated and the problems experienced in the implementation of zoning plans were examined.

Keywords: Zoning Amnesty, Slum, Urban Planning.

Received: 21.04.2022

Accepted: 03.05.2023

Suggested Citation:

Keleş, İ. (2023). The Effect of Zoning Amnesty on Zoning Laws and Zoning Plans in Turkey, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 6(7): 969-990.

GİRİŞ

Kent insanların bir düzen içinde beraber yaşamalarına imkân sağlayan yaşam alanlarıdır. İçerisinde birçok unsuru barındıran kent konulmuş kurallara uymayı ve kuralların denetlenmesini önemser. Kentlerde kural ve düzenin bozulmasına ve kenti yaşanmaz hale getiren gelişmelerin başında plansız yerleşimler ve gecekonduların olduğu bilinmektedir. Hızlı göç ve çarpık kentleşmeye neden olan gelişmelerin başında yer alan gecekondulaşma ve gecekonduya af çıkartılması girişimleri, ülkenin toplumsal ve ekonomik yapısını da derinden etkilediği görülmektedir. 1950'li yıllardan günümüze kadar hükümetler ve belediyeler gecekondu sorunuyla uğraşırken plansız kentleşmede kendinden sıkça söz ettirmeye devam etmiştir. Gecekondulaşma, izinsiz ve kaçak yapılaşma, bir yandan kaynakların kullanılmasında savurganlığa yol açarken, diğer yandan da kentleri ve çevreyi çirkinleştirmektedir. Nüfusun giderek büyüyen bölümünde paylaşım adil olmamakta, kent hizmetlerinden yoksun bulunan gecekondu bölgelerinde yaşam savaşı verilmeye devam edilmektedir.

Devletin uzun yıllar uyguladığı gecekondu politikaları konut ve barınma sorununun çözümüne yeterli olmadığı bilinmektedir. Gecekondulaşmayı önlemede başarı sağlanamayınca, var olanların sistem içine alınması, topluma kazandırılması, yasallaştırılması yoluna gidilmiştir. Yerel yönetimler, 1985'e kadar kendileri tarafından belirlenemeyen gecekondu politikalarının doğurduğu sorunlar ve ağır yüklerle karşı karşıya bırakıldılar.

Gecekondu ve benzeri politikaların hem belirlenmesinde hem de uygulamasında yerel yönetimler uzunca bir süre devre dışı kalarak sorunlarla uğraşan yönetimler olmuşlardır. Yerel Yönetimlerin 1985 yılında çıkarılan 3194 sayılı imar yasası ile plan yapan ve onaylayan konuma gelmeleri sorunun çözümünde yeterli katkı sağlamamıştır. Bu yüzden Yerel Yönetimlerin konu ile ilgili mutlaka belirleyici bir rol üstlenmeleri gerekmektedir. Bu rol bugüne kadar olduğundan daha geniş, daha kapsamlı ve önemli bir işleve dönüştürülmelidir. Devlet de gecekondu ve kaçak yapılaşmayı yalnızca dar anlamdaki gecekondu politikalarıyla değil, bölgelerarası gelişmelerde, ekonomik ve toplumsal tüm politikalarda hesaba katmak zorunda olmalıdır. Kentlerde denetimin etkin ve zamanında yapılmaması gecekondu ve kaçak yapıların sayısında ciddi bir artışa yol açmaktadır. 1950'li yıllardan günümüze kadar çeşitli nedenlerle çıkarılan "imar aflarının" izinsiz yapılaşmayı özendiriliyor olması, doğal ve ekonomik kaynakların kullanımında hukuk devleti ilkesi ve devlet yönetimi anlayışı açılarından büyük sakıncalar doğurduğu görülmektedir. İmar aflarının aynı zamanda kentleşme ve imar planlamasına da olumsuz etkileri bulunmaktadır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

GECEKONDU

Gecekondu adından da anlaşılacağı gibi gecekondu ilk ortaya çıktığında, çok kısa sürede ve yasalara aykırı olduğu için gece inşa edilen konut olarak görülmüş, kent içindeki varlığı da kısa ömürlü olarak tahmin edilmiştir (Erman, 2004:3-4). Bir başka şekilde ifade edildiğinde, konut ihtiyacı olan, düşük gelirli insanların buldukları boş topraklarda çok kısa bir süre içinde kendi imkânlarıyla yaptıkları derme-çatma evlere gecekondu denilmektedir.

Kentlere göç edenler, konut sorununun da içinde bulunduğu birçok sorunla karşılaşmışlar, devletin ve sivil toplumun yetersizliği sonucunda bu sorunları kendi içlerinde çözmeye yönelmişlerdir (Erman, 2017:524).

Gecekonduyunun tanımlanabilmesi, gecekonduya yaşayan insanların, gecekondu ailesinin özelliklerinin bilinmesini gerekli kılmaktadır. Öncelikle, gecekondu ailesinin, köy ve kent ailesi

olarak nitelenemeyecek bir yapıya sahip olduğunun belirtilmesi gerekir. Gecekondu ailesinin farklı yapısı, İ. Yasa'nın gecekondu araştırmasında da vurgulanmıştır. Bu araştırmaya göre gecekondu ailesinin özellikleri şöyle sıralanmıştır: "Gecekondu ailesi, köy ailesine göre daha az, üyeleri arasındaki iş-güç biçimi çeşitlenmiş, yararlı gördüğü birtakım köy özelliklerini sürdüren, buna karşılık uygun bulduğu kent özelliklerinden bir bölümünü zamanla kabullenmiş, toplumsal değer ve alışkanlıklar bakımından bir ucu köyde, öbür ucu kentte iki aile tipi arasında bir geçiş durumu gösterir" (Yasa, 1991:133-134).

İMAR PLANI

İmar planları, belediye ve mücavir alanlar ile bu alanların dışında, kamu ve toplum yararını gerçekleştirecek hukukî çerçevenin oluşturulmasıdır. Dolayısıyla imar planlamasıyla ilgili kanun ve yönetmelikleri -imar mevzuatını- her türlü toprak kullanımını hukuk kurallarına bağlayan, planların uygulanmasından önce bilinmesi gereken hukukî veriler olarak tanımlamak mümkündür (Ergen, 1991: 170).

İK m. 8'de ise imar planlarının nazım imar planı ve uygulama imar planından oluştuğu ifade edilmiş ve bu planların "varsa" bölge ve çevre düzeni planlarına uygun olarak yapılması gerektiği vurgulanmıştır. MPYY m. 6/1'de ise, mekânsal planların kapsadıkları alan ve amaçları açısından Mekânsal Strateji Planlarının, Çevre Düzeni Planları ve İmar Planları olarak hazırlanması öngörülmüştür. Buna göre planlama kademeleri, üst kademededen alt kademeye doğru sırasıyla; Mekânsal Strateji Planı, Çevre Düzeni Planı, Nazım İmar Planı ve Uygulama İmar Planından oluşmaktadır.

Planlama topluma yönelik bir fonksiyonu yerine getirdiğinden kent, çevre, kıyı, turizm vb. her ayrı planlama alanı için planlama süreç ve aşamalarına yönelik olarak hukuksal çerçevenin çizilmesi gerekir. Hukukî çerçeve genelde imar hareketlerine yöneliktir (Kalabalık, 2021:53). Planlamanın hukukî çerçevesi, kamu ve toplum yararına planlamanın çerçevesini gösterir. Planlamada kamu ve toplum yararı ön şart olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, kentlerde ve kent dışı alanlarda planlamanın hukukî çerçevesi de bu özgün nitelik doğrultusunda oluşturulması gerekir (Kalabalık, 2021: 53).

İMAR AFLARI

İmar afları meşru olmayanı meşrulaştırma, yasal olmayanı yasallaştırma ya da hukuka aykırı fiili durumun hukukileştirilmesidir. Aflar çoğu zaman yasal bir zorunluluktan ziyade, bir ahlak normundan veya toplumsal yarar sorunundan kaynaklanmaktadır (Tercan, 1996: 5). İmar afları bir bakıma fiili durumun hukukileştirilmesi eylemlerini kapsar. Bu yüzden zaman aşımı ile hak kazandırma düşüncesine dayanır.

Kente karşı işlenen suçları önlemeye yönelik olarak oluşturulan tüm bu hukuki düzenlemeler, periyodik olarak çıkarılan ve af niteliği taşıyan imar yasaları ile işlevsiz hale getirilmiştir. Her seçim döneminde sıklıkla gündeme gelip, kanunlaşan imar afları her ne kadar gecekondu bölgelerindeki kaçak yapılara yönelik olarak kamuoyunda tartışılabilir; bu aflar gecekondularından ziyade sanayi yapılarının ve imarsız bölgelerde plansız şekilde konumlandırılmış turistik tesislerin kayıt altına alınması amacıyla çıkarılmıştır. İmar afları genel olarak, yürürlükte olan kurallara uyulmayarak belli bir tarihe kadar ortaya çıkmış yapılaşmanın durum ve konumu itibari ile bağışlanması ve korunması eylemlerini içermektedir (Torlak, 2003: 67).

İmar aflarında siyasi iktidar kamu yararına tek başına karar vererek büyük bir inisiyatif kullanır ve yasalara aykırı olan yapıları meşrulaştırır. Af yasaları çıkarılırken ise çoğu zaman kaçak yapılardan alınamayan vergi ve harçların devlete kazandırılması gibi haklı bir gerekçe sunulur (Torlak, 2003: 67).

Ülkemizde hemen hemen her seçim döneminde siyasal kaygılar nedeniyle gündeme gelen aflar, yoksul kentli nüfusun kendi yöntemleri ile çözüm bulduğu barınma sorunlarına ilişkin illegal çözüm yollarının görmezden gelinmesine ve kentlerdeki illegal yapılaşmaların kentlerin ayrılmaz bir parçasıymış gibi kanıksanmasına sebep olmaktadır. Böylece bir taraftan yoksul kesimler ile orta, orta üst ve üst gelir seviyesine sahip gruplar arasında daha yaşanabilir konutlara erişememekten kaynaklanabilecek sosyal gerilim ve huzursuzluklar bertaraf edilmekte diğer taraftan da mevcut iktidarların güç kaynağı olan oylar güvence altına alınmaktadır.

Kentlerimizde yasa dışı yapılaşma süreci ve bu süreci meşrulaştıran imar afları kentsel ve toplumsal yaşam kaynaklarının bir daha eskisi gibi olamayacak şekilde yok edilmesine sebep olmaktadır. Hazine arazilerinin ve kamu arsalarının işgalcilere düşük bedellerle satılması kentlerin çok ağır bedeller ödemesiyle sonuçlanmaktadır. Çünkü imar afları planlı, sağlıklı ve bütüncül kentsel yapıyı bozan uygulamalardır. 2018 yılına kadar çıkarılan birçok imar affının bu soruna çözüm olamadığı defalarca deneyimlenmiştir (Akalin, 2018:30).

Olağan hale gelen bu uygulamalar vatandaşlarda “nasıl olsa yine bir af çıkar” beklentisini oluşturarak “kentli etiği” anlamında da aşınmalara sebep olmuştur. Kentlerdeki sosyoekonomik ve hukuki sorunları ortadan kaldırmak amacıyla yürürlüğe konması gereken bu tür yasal düzenlemeler, tam tersi bir etki yaparak yasalara uymayanları ödüllendirmek suretiyle toplumu illegal yapılaşmaya özendirilmektedir.

GECEKONDU SORUNUNUN GELİŞİMİ

Gecekondu ve gecekondulaşma olgusu Türkiye’de II. Dünya Savaşı yılları içinde ortaya çıkmış bir olgudur. Büyük kentlerde konut ihtiyacının ortaya çıkması gecekondu kavramını özellikle 1945–1960 yılları arasında, parlamentoda ve yerel yönetimlerin çeşitli organlarında görev almış politikacılar, politik nedenlerle gecekonduyu özendirici, koruyucu bir tutum içine girmişlerdir. Hazineye, belediyelere ve diğer kamu kuruluşlarına ait arazi ve arsalar üzerinde yapılmış bulunan sayıları giderek 240 bini aşan gecekonduların birer oldubittiye getirilerek ve mevcut yasalar dikkate alınmadan düzenlenen törenlerle tapu dağıtılmak suretiyle bir anlamda yasallaştırılması, gecekondu sorunun bugünkü boyutlara ulaşmasında etkili olmuştur.

Siyasette karar mekanizmaları, bir yandan yapılmış gecekonduyu meşrulaştırma yoluna giderken, bir yandan da yapılması yasaklanmış bulunan gecekonduların yapımında sessiz kalmıştır. Bunun bir sonucu olarak, genel ve yerel seçimler öncesi gecekondu yapımının en çok hızlandığı dönemler olmuştur. Politikacılar, gecekondu sorunlarının artarak devam etmesindeki rolüne, gecekondu bölgelerinin, kentsel hizmet ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlayarak gerekli ödeneklerin ayrılmasında ve bunların dağıtılmasında, buralarda yaşayanların siyasal eğilimlerine göre ayrımlar yaparak etkin olmaya çalışmışlardır (Keleş, 2021: 535).

Tablo 1. Türkiye’de Yıllara Göre Gecekondu Nüfusunun Kentsel Nüfusa Oranı

YILLAR	GECEKONDU	GECEKONDULU NÜFUS	KENTSEL NÜFUSTAKİ PAYI %
1955	50.000	250.000	4.7
1960	240.000	1.200.000	16.4
1965	430.000	2.150.000	22.9
1970	600.000	3.000.000	23.6
1980	1.150.000	5.750.000	26.1
1990	1.750.000	8.750.000	33.9
1995	2.000.000	10.000.000	35.0
2002	2.200.000	11.000.000	27.0

Kaynak: Keleş, 2021: 528.

Gecekondulaşmanın gelişimine sağlanan katkılar gecekondu sayılarının ülke içindeki sayısal yapısında da her geçen gün artış göstermesine neden olmuştur. 1948 yılında büyük kentlerde 25–30 bin olan gecekondu sayısı, gecekonduları ilgilendiren imar affına yönelik 6188 sayılı yasanın yürürlüğe konduğu 1953 yılında 80 bin, 1960 yılında 240 bin ve 1983 yılında 1,5 milyona yükselmiştir. Yasaların, yapımını yasaklamış olmasına karşın, gecekondu sayısında sürekli olarak artış olduğu görülmektedir (Keleş, 2021:528–530).

Büyük kentlerdeki gecekonduların ortaya çıkması ile birlikte, gecekondu ihtiyacının giderilmesinin ardından ticareti de yaygınlaştırmıştır. Gecekondu ticareti, bir kimsenin kendisinin ve ailesinin barınma ihtiyacını sağlamasının dışında, satmak veya kiralamak için gecekondu yaptırıp konut pazarına sunmasıdır. Emlak komisyoncuları, tüccarlar ve bir bölüm esnaf arasından, gecekondu ticareti ile uğraşanlar çıkmıştır (Keleş, 2021: 526).

Ülkemiz toplam yüz ölçümünün sadece %1,6'sını oluşturan yoğun kent olarak sınıflandırılan yerleşim yerlerinde 31 Aralık 2022 tarihi itibarıyla 57 milyon 934 bin 583 kişi yaşamaktadır. Diğer bir ifadeyle Türkiye nüfusunun %67,9'u söz konusu yerleşim yerlerinde ikamet etmektedir. Kırsal olarak sınıflandırılan ve Türkiye yüz ölçümünün %93,5'ini oluşturan yerleşim yerlerinde toplam nüfusun %17,3'ü ikamet ederken, orta yoğun kent olarak sınıflandırılan ve ülke yüz ölçümünün %4,9'unu oluşturan yerleşim yerlerinde nüfusun %14,8'inin ikamet ettiği görüldü (TÜİK, 2023:3).

GECEKONDULAŞMA ve NEDENLERİ

Gecekondu, büyük kentlere göç eden insanlara devletin ve belediyelerin arazi ve konut arzında gecikmesi, yetişememesi nedeniyle oluşmaktadır. Büyük kentlerin hemen hemen hepsinin önde gelen sorunlarından birisi, yasal olmayan yerleşimler, başka bir ifadeyle gecekondulardır. Gecekondulaşmanın temel nedenlerini şu başlıklar altında sıralanabilir (Şenyapılı, 2004: 112-113).

- Belli kentlerde yoğunlaşan istihdam imkânının, o kentlere yönelik yeni göçlere neden olması,
- Büyük kentlerin belediyelerinin o kentlerdeki nüfus artışı ve gelişmeye paralel olarak, hatta ileriye dönük imarlı arsa rezervleri hazırlayamamaları,
- Büyük kentlerde ve çevresinde mevcut hazine arazilerinin ciddi bir koruma altında tutulmaması ve sahipsiz bırakılması,
- Gecekondu yapımına karşı, yıllardır sürdürülen politikaların caydırıcı değil teşvik edici olması, yapılan gecekondulara belli zaman sonra tapu tahsis belgesi verilmekte, altyapı götürülmekte ve böylece gecekondu rantı sağlanmaktadır. Bu rant çarpık kentleşmeyi gerçekleştirenlere, kamu tarafından sunulmaktadır.
- Bazı belediyelerin yasal olmayan bu yapıları yıkım girişimleri özellikle medyanın da gayretleri ile bir duygu sömürüsüne dönüştürülmekte; böylesi girişimler kamuoyuna “zalimce ve merhametsizce” şeklinde sunulmaktadır. Bu durum yeni gecekondu yapacakların arkasına adeta kamuoyu desteği vermektedir.

Gecekondulaşma ile ilgili nedenleri çoğaltmak mümkündür. Bununla beraber 1945 yılından başlayarak 1980'li yıllara kadar ülkemizde gecekondu ve gecekonduların yıllar itibarıyla geçirdiği fiziksel ve toplumsal değişimler planlı dönem öncesi ve planlı dönem olarak incelenebilir. (Şenyapılı, 1996: 11-13).

Planlı Dönem Öncesi Gelişmeler

1945–50 Arası Gecekondu ile Tanışma

Türkiye’de gecekonduların ortaya çıkışı 1945’lerden itibaren görülmeye başlanmıştır. Bu tarihlerde tarımda makineleşme ve mülksüzleşme sonucu işini yitiren birçok tarım işçisi ve toprağını elden çıkaran küçük çiftçinin yeni geçim imkânları bulmak için kentlere göç etmesine yol açmıştır. (Burada birçok araştırmacı göçleri tarımın makineleşmesine bağlarken Tekeli, dönem içerisindeki traktör sayısının kent nüfusunun artışı ile doğru orantılı bulmamaktadır.)

Diğer yandan, Türkiye’de sanayileşmenin yaygın ve gelişen bir sanayileşme aşamasına gelememiş olması, bu nüfusun kentlerde düzenli işlerden çok ancak geçimli işlerde istihdam edilmesine neden olmuştur. Kırdan kente göç ederek marjinal sektörde iş bulabilen bu kesimin kentsel konut piyasasına talep olarak çıkması, ödeme güçlerinin sınırlı olması nedeniyle mümkün değildi. Bu nedenle gecekondu kesiminin kendi emeği, becerileri ve kıt kaynakları ile bu ihtiyacın karşılanması sonucu ortaya çıkmış bir üründür (Erman, 2004: 3).

Bu dönemlerin gecekondu, genellikle topluca işgal edilmiş kamu arazileri üzerinde, kamu ve akraba iş birliği ve ucuza alınmış malzeme ile imece usulü gerçekleştirilen ve yalnızca barınma ihtiyacının karşılanmasına yönelik bir konut niteliği taşımakta idi. Zaman içinde yapılan eklentiler ile bu gecekondu daha düzgün ve kalıcı hale dönüşmüştür.

Bu dönemde kırdan kente göç eden kişinin istihdam ve yerleşme sorunlarına ilişkin bilinçli politikalar ve kurumsal düzenlemeler düşünülmendiğinden, göç güvencesiz ve garantisiz şartlar altında alternatif olmayan bir çözüm niteliğinde idi. Bu yıllarda kır “itiyor” ama kent “özellikle çekmiyordu” (Şenyapılı, 2004: 178).

Böylece 1950’lerin liberal dönemi başladığında büyük kentlerde marjinal kesim de çalışan ve kentin marjinal çevrelerinde yaşayıp altyapı hizmetlerinden yararlanamayan bir kesim, nüfusun önemli oranlarını kapsamaya başlamıştır (Erman, 2004: 3).

İlk önceleri yalnız ve aile reisinin sırtına yastığını, yorganını yükleyerek kente gelmesi ile başlayan göç, barınak sağlandıktan sonra ailenin de kente getirilmesi sonucunu doğurmuştur. Bu dönem, bu kesimin gelir koşulları açısından en zor durumda bulunduğu bir dönemdir. Aile reisinin elde ettiği az miktardaki gelire katkı olmak üzere sürdürülen ufak çapta kırsal faaliyetlerin yanı sıra kırla olan ekonomik ve sosyal bağlantıların devam ettiği bir dönem olmuştur. Ancak bu dönem kronolojik bir belirleme yerine kent yaşantısında bir aşamayı tanımlamaktadır. Aile reisinin gelirine dayanan kırla ilişkilerini devam ettiren, kırsal yaşam biçimini kent ortamında sürdüren gecekondu aileleri yalnızca 1945–50 döneminde değil bugüne dek her dönemde yaşamaktadır. Ancak genel görünüş olarak bu tür yaşam biçimi bu dönemin en belirgin özelliğini teşkil etmektedir. Bu dönemde kent halkı ve yöneticilerin bu kitlelere karşı belirli bir reaksiyonu olmuş, zaman zaman bu karşı koyuşlar gecekonduların yıkımı, altyapı hizmetlerinin götürülmemesi şeklinde ortaya çıkmıştır.

1950–1960 Dönemi Gecekondu Ailesinin Ekonomik ve Mekânsal Dönüşümü

Bu dönem çok partili hayata geçişin ve bu geçişe bağlı olarak uygulanan ekonomik politika nedeniyle yabancı sermayenin gelişi, tarımsal üretimin artışı, ticaret sektörüne verilen kredilerin artışı, kentlerde yeni işletme sayısının özellikle küçük işletme sayısının artışını gündeme getirmiştir. Bu gibi nedenlerle gecekondu ailelerin ekonomik yapılarında meydana gelen değişme sonucu yaşam biçimlerinde ve mekânsal düzenlerde de büyük değişiklikler meydana gelmiştir.

Gelişen sanayileşmeye paralel olarak gecekonduların erkeklerinin başlangıçta bulunduğu marjinal işlerden küçük çaplı ancak marjinal olmayan işlere geçmeleri ve özellikle inşaat, ulaşım ve hizmet sektörlerinde iş bulabilmeleri sonucu marjinal işler ailenin genç erkek çocukları ile kırdan yeni gelenlere kalmıştır (Erman, 2004: 4).

Bu gelişmelerle birlikte kent ekonomisinde “işlevsel bir nitelik kazanma” sonucu gecekonduların kesimi politik bir boyut kazanmıştır. Başka bir ifade ile siyasi partiler için oy potansiyeli haline gelmiştir. Sosyal ve ekonomik boyutta kentle bütünleşemeyen gecekonduların kesimi siyasal olarak bütünleşme imkânı bulmuştur (Ertürk, 1995:214).

Gecekondu aile reislerinin marjinal işlerden marjinal olmayan oldukça düzenli işlere geçmesi sonucu ailenin gelirinde süreklilik meydana gelmiştir. Ailenin diğer fertlerinin geçici işlerden elde ettikleri gelirden ilave edilince gecekonduların ailesi ekonomik olarak eskiye oranla daha iyi bir duruma gelmiştir. Öte yandan siyasi bir potansiyel haline geldiğine değindiğimiz gecekonduların olgusu da resmi olmayan bir “yasallık” kazanma yoluna girmiştir (Kongar, 1982: 37-42).

Bu yıllarda gecekonduların mahallelerinin yerleşik bir yapıya kavuştuğu gözlenmektedir. Gelirin artması sonucu bir yandan teneke damlı gecekondular onarılmakta öte yandan daha iyi nitelikte yenileri yapılmaktadır. 1960'lı yıllara gelinceye kadar ki dönemde, gecekonduların yoksul ailelerin barınma ihtiyaçlarını kendi güçleri ve imkânlarıyla, ufak tefek yardımlarla karşılamaya çaba gösterdikleri dönemdir. Bu dönemde, gecekonduların kiralandığına ender rastlanır (Keleş, 2021: 536).

Aileler, yapmayı başarabildikleri gecekondularda kendileri otururlar. Böylece tapusuz bir alım-satım pazarının doğuşu bu döneme rastlamaktadır. Yeni yerleşim bölgelerinin de bu pazara ilavesi sonucu bu kesim hızlı bir dönüşüm sürecine girmiştir.

Bu dönemde bu kesimle ilgili belirsizlik ve endişeler, artan kara yolu ve iletişim yoğunluğu ve gelenlerin kente ilişkin birikimi sonucu, yeni gelenler için ortadan kalkmıştır. Artık kent göçenler için bilinmeyen bir ortam değildir. Göçenin yerleşme, barınma ve iş bulma sorunları daha önce gelen akraba ve hemşerileri aracılığı ile çözümlenmekte ve desteklenmektedir.

Böylece, 1950-1960 döneminde gecekonduların ailesi varlığını ekonomik, politik ve fiziki platformda kendini kabul ettirmiş yeni gelenleri de cesaretlendirmiştir.

Planlı Dönem 1960 Sonrası Gelişmeler

1960-70 Dönemi Gecekonduların Ailesinin Tüketici İşlevini Kazanması

Bu dönemde gecekonduların sahip olma daha bilinçli hale gelmekte genellikle, sahibinin emeğinden yararlanılarak yapılmakta, ancak kiraya verilme oranı yükselmektedir. Gecekonduların sahibi, ihtiyacından fazla gecekondular yapıp, kendi ihtiyacından artı kalanını kiraya vermektedir (Keleş, 2021: 537).

Ayrıca bu dönemde iş gücü piyasasına bir ölçüde katılabilen gecekonduların ailesi tüketim piyasasında bir talep olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu dönem gecekonduların ailesinin ekonomik yapısında meydana gelen değişimin mekâna yansımalarının en çok fark edildiği dönem olmaktadır. Kişinin ekonomik imkânları elverdikçe konuta ilavelerin yapılması, kat çıkması kira kaynağına dönüştürülmesi gibi süreçler artık gecekonduların kentten vazgeçilmez bir olgusu haline dönüşmüştür. Bu dönemde gecekonduların mahallelerinin temel görünüşü değişmiş, sefalet mahalleleri yerine imkânlar elverdiği ölçüde altyapı ile yararlanmış yerleşik mahalleler ortaya çıkmaya başlanmıştır.

1970–1980 Dönemi Gecekondu Ailesinin Arazi ve Arsa sahipliği Arayışı

1970 ve 1980'lerden sonraki dönemde ise, gecekondu yapım süreci tümüyle ticarileşmiş, yoksul kitle için arsa sağlayıp yapı malzemelerini bulan ve gecekondu yapısını yaparak bunları satışa çıkaran "gecekondu firmaları" türemiştir (Kayıkçı, 2004:107-108).

Ayrıca bu dönem gecekondu ailesinin, gecekondu mahallerine gerek ulaşım gerek altyapı hizmetlerinin götürülmesi sonucu, kentle bütünleşmesi ve arazinin değer kazanması nedeniyle arsa üzerinde spekülasyon yaptığı bir dönem olmuştur. Enflasyon nedeniyle kent çevrelerindeki kent topraklarının değer kazanması sonucu ekonomik olarak gücü olan aileler kendileri konutu tek katlı binaya dönüştürmekte, bu imkânı olmayanlar ise kat karşılığı arazilerini müteahhitlere vermektedir.

Böylece bu dönemde kat mülkiyeti kanunu ile irtifak haklarının kullanımından kaynaklı merkeze en yakın gecekondu bölgelerinin çok katlı toplu konutlara dönüştüğü görülmektedir.

Bu dönemlerde gecekondularla ilgili bazı yasal düzenlemeler yapılmış ancak uygulamada başarılı olunamamıştır.

1980 öncesi dönemde imar afları ile gecekondu sorununu çözmeye çalışan iktidarlar, 1980 sonrası dönemde de gecekondulaşmayı azaltmak kaçak yapılaşmayı önlemek için imar aflarının devreye konulması sonucu gecekondulaşmanın önlenmesi yerine sorunların arttığı yeni dönemleri gündeme getirmiştir.

TÜRKİYE'DE İMAR AFFI UYGULAMALARI

Türkiye'de hızlı nüfus artışının sürmesi sonucu, sosyal ve ekonomik olgulara dayalı olarak kentleşme ve kentsel nüfus da artmaktadır. Bu olgunun kaçınılmaz sonucu olarak kentler büyümekte, bu büyüme ile yasa dışı yapılaşma kontrol edilememektedir. Bu kontrolsüzlüğün olumsuz sonuçlarını ortadan kaldırmak yeni kontrol mekanizmaları getirmek için birçok yasa yürürlüğe konmuştur.

Türkiye'de imar affı yasaları, bireylerin yararları ile toplumun yararları arasında uyumu sağlamak için var olan hukuk sistemi içerisinde toplumsal yararlardan kaynaklanan fiili durumun hukuki anlamda yasallaştırılması şeklindeki uygulamalarda belli dönemde uygulanan ve sınırları tanımlı bir sorunu çözmek amacıyla çıkarılmış özel yasa niteliğindedir.

Türkiye'de imar affı yasa ve uygulamaları popülist politikalar sonucu oluşmuş ve süregelmiştir. 1980 sonrası çıkarılan yasaların birçok konuda yaptığı kısıtlamalara karşı fiziksel mekanda taviz vermek ihtiyacı yine popülist bir yaklaşımla olduğu söylenebilir. 1980 sonrası kent planlamasının ve kentte modernite projesinin geri plana itilişinin bir göstergesi 1980 sonrası çıkarılan imar afları ile ilgili yasalarıdır. Bu yasalar sadece gecekondu alanlarındaki değil tüm kentteki yasadışı yapılanmayı meşrulaştırırken gecekondu alanlarında yeni imar hakları vermiştir.

İmar afları gecekonduları yasallaştırmasına karşın toplum nazarında onlara meşruiyet kazandıramamıştır. Gerçekte toplumun sorunlarını çözmek için gelişen bu süreçler alternatif bir meşruiyet çerçevesi yaratamadığı için geliştirdiği çözümler toplumda problem olarak algılanmışlardır (Tekeli, 2002:80). Bir anlamda çözülen sorunlar toplumun gündeminden çıkmamış, bir başka tür soruna dönüşerek gündemde kalmıştır. Bunun nedenini de belki de Türkiye'de siyasete hâkim olan popülizmde aramak gerekir.

Popülist politikalar sorunların çözümünden çok krizlerin yumuşatılmasına yönelmiştir (Tekeli, 2002:80). Bir başka açıdan bu çözümler her dönem siyasal partilerin varlığını koruyabilmesi için

popülist politikaların gündemde kalmasına, kentte oluşan rantları yeniden dağıtmasına ve rantların sürekli artışına yol açmıştır. Popülizm hem kentsel rantları çoğaltmaya hem de kentsel rantlardan kaçınmaya imkan sağlamıştır (Tekeli, 2002:80). İmar aflarının uygulanması 1980 öncesi ve sonrası olmak üzere iki döneme ayrılarak incelenebilir.

1980 Öncesi İmar Afları

1933 yılında yürürlüğe giren Belediye Yapı ve Yollar Kanunu ile birlikte Türkiye’de İmar Hududu içinde kalan tüm resmi, gayri resmi binalar için Belediyelere başvurularak ruhsatname alınması zorunluluğu getirilmiştir (Kalabalık, 2020: 63). Devletin yeni kurulmuş olması, ekonomik kalkınma politikaları ve daha sonra da II. Dünya Savaşı dolayısıyla konut sorunu için bütçeden ödenek ayrılmamış, konut sorunu yasalarla çözülmeye çalışılmıştır.

Türkiye, konut ihtiyacını karşılamak amacıyla uygulamaya koyduğu politikalar soruna çözüm üretememiştir. Gecekondulaşmayla ilgili 1948 yılından başlayarak çıkarılan çeşitli yasalar önleme, iyileştirme ve ortadan kaldırma hedeflerini hemen hemen ortak amaçlar olarak benimsemişlerdir. 1945–1960 dönemi gecekondu için kesin yasaklama ve yıkma dönemi olmuş 1965–1980 arasında ise resmi kuruluşlar bu konuda daha esnek, daha yumuşak bir tavır benimsemişlerdir. Her iki dönemde de tasarlanan önlemler gecekondu sayısının hızlı artışı karşısında sorunu çözmeye yetmemiştir.

5218 ve 5228 Sayılı Yasalar

1945’den sonra büyük kentlerde özellikle de Ankara’da gecekondulaşma başlamış ve giderek önemli ölçüde artmıştır. Ankara’daki gecekondulaşmanın önüne geçmek ve konut sorununu çözmek için 1948 yılında yürürlüğe konulan 5218 ve 5228 sayılı yasalarla 1948 yılından önce yapılmış yapılar af edilmiş sonrakilerin yapımı yasaklanmıştır. Ancak; bu yasalar çıkarılıncaya kadar Ankara’da 20–25 bin civarında gecekondu yapıldığı belirlenmiştir. Çıkarılan bu yasalarla üzerinde gecekondu topluluğu bulunan 650 hektarlık alan Belediyece düşük bedelle gecekonduya tahsis ve satışı yapılarak gecekondu yasallaştırılmış böylece ilk imar afları uygulamaya girmiştir.

1950’lerden itibaren Türkiye sanayi ağırlıklı kalkınma politikası izlemiş bunun sonucunda da büyük kentler hızlı nüfus artışına ve kırsal alanlardan yapılan göçlere maruz kalan yerler olmuştur. Yaşanan hızlı kentleşme sonucu konut talebinin karşılanması için çözüm üretilmezken sorun kendi ihtiyacını karşılamaya çalışanlar için yasal düzenlemelerle çözülmeye çalışılmıştır.

5431 Sayılı Yasa

Kentlere hızlı göç, kentte barınma ve konut sorununun giderek büyümesine ve kaçak yapılaşmaya neden olmuştur. 1949 tarihinde yürürlüğe giren 5431 sayılı yasayla ruhsatsız yapıların yıktırılması uygulamaya konulmuştur. Değişiklik hükmündeki maddenin D fıkrasında “Arsanın imar plânına uygun olmamasından dolayı yazı ile men edildiği veya müsaade edilmediği halde devam edilen yapılar da yıktırılır. Yapıların yıktırılması hakkında belediye encümenlerince verilecek kararlar yapı sahiplerine yazı ile tebliğ olunur. Bu karara karşı yapı sahipleri yedi gün içinde mahallin idare heyetine itirazda bulunabilirler. İdare heyeti kararları yedi gün zarfında Danıştay’a müracaatla temyiz olunabilir. Gerek idare heyetleri ve gerekse Danıştay, müracaatları 31 gün içinde karara bağlamak mecburiyetindedir”. Yıkım kararlarının uygulanmaması, gecekonduların yaygınlaşması ve 1954 genel seçimlerine 1 yıl kalması gibi

koşullarda 1953 yılında 6188 sayılı bina yapımını teşvik ve izinsiz yapılan binalar hakkında yasa çıkarılmıştır.

6188 Sayılı Bina Yapımını Teşvik ve İzinsiz Yapılan Binalar Hakkında Yasa

1953 yılında 6188 sayılı bina yapımını teşvik ve izinsiz yapılan binalar hakkında kanun çıkarılmış kanunla bu tarihe kadar yapılmış olan gecekondular yıkılmayarak yasallaştırılmış, sonraki gecekonduların yapımı yasaklanarak yıkım kararlarının uygulanması için belediyelere yetki verilmiştir.

1960 yılından sonra gecekonduya güvence sağlama yaklaşımı popülist bir seçilme politikası olmaktan çok bir devlet politikası haline gelmiştir. Bu durum gecekondunun meta haline dönüşmesini sağlamıştır.

327 Sayılı Yasa

1963 yılında belediye seçimlerinden hemen önce çıkarılan 327 sayılı yasayla gecekonduların bölgelerine belediye hizmetlerinin götürülmesine imkân verilmiştir. 6785 sayılı İmar Kanunu'na ilave edilen bu madde ile gecekonduların her ihtiyacı (elektrik, su ulaşım gibi altyapı ihtiyaçları) belediyeler tarafından çözülmesi amaçlanmıştır.

Bu geçici kanun maddesi ile 31.12.1962 tarihi ve öncesinde, belediyeler tarafında gecekonduların bölgesi olarak tespit ve ilan edilmiş bölgelerde izinsiz yapılmış olan kamu tüzel kişilerine veya özel kişilere ait yapılara 18. maddedeki yapı kullanma izin belgesi aranmaksızın belediye hizmetlerinden ve tesislerinden faydalanma hakkı tanıdığıdır. Bu türlü yapıların bitme günü kullanılmaya başlandığı gün olarak tanımlanmıştır. Yapıda yapı kullanma izni kapsamında olması gereken temel fiziki ve sıhhi özelliklerin varlığı göz ardı edilerek, mevcut haliyle kabullenilmiştir. Bu tür düzenlemeler imar planlarını neredeyse tamamen yeniden yapılmasını gerekli hale getirmiştir.

775 Sayılı Gecekondular Yasası

Mevcut gecekonduların ıslahı, tasfiyesi ve yeniden gecekonduların yapımının önlenmesi amacıyla 1966 yılında yürürlüğe giren 775 sayılı Gecekondular Yasası ile yayım tarihine kadar yapılmış gecekonduların tespit edilerek yasallaştırılması, bu tarihten sonra yapılan gecekonduların yıkılması işlemlerine hız ve etkinlik kazandırılması düşünülmüştür. Ancak yine de gecekonduların yapımı durmamış aksine artarak 1970 yılında 600.000'e, 1972 yılında 700.000'e ulaştığı tahmin edilmektedir (Keleş, 2021: 540).

Kentleşme ve göç ile yaşanan bütün bu gelişmeler 1966 yılında çıkarılan 775 Sayılı Gecekondular Yasasına kadar devam etmiştir. Bu yasa gecekonduların adının anıldığı ilk yasa olmasıyla beraber mevcut gecekonduların ıslahı, tasfiyesi, yeniden gecekonduların yapılmasının önlenmesi için alınması gereken tedbirlerle ilgili hükümleri içermektedir.

İmar afları içinde 775 sayılı yasa, gecekonduların kabullenilmesi, tanımlayan bir yasa olarak özel bir yere sahiptir. Bu anlamda yeni bir anlayış olarak kentlerde "imarlı-imarlısız" yapılaşmayı tescil etmektedir. 775 sayılı yasa imarlı-imarlısız yapılaşmayı kabullenmesine karşın bu yapılaşma sürecini kabul etmemesi, yasanın bir istisna yasası niteliğinde kalmasına neden olmuştur. Daha önce olduğu gibi bu yasanın bağışlayıcı hükümleri kalıcı sonuçlar vermiş, gecekonduların yasallaştırılmış yasallaştırma yeni gecekonduların yapımını özendirmiştir.

1990 Sayılı Yasa

1976 yılında yürürlüğe giren 1990 sayılı yasanın 2. maddesi ile bu tarihe kadar kamu tüzel kişilerine ait araziler üzerindeki gecekondu için yıkım işlemleri ve kararları durdurulmuştur. Cumhuriyet döneminden bu tarihe kadar diğer aflardan farklı olarak imar ile ilgili af getirilmekte bu af Gecekondu Yasasının kapsamında ele alınmaktadır. Bu dönemde gecekondu sayısının 750.000'e ulaştığı ifade edilmektedir.

1980 öncesi gecekondu sorununu çözmek için yapılan imar afları ile ilgili düzenlemeler bir daha gecekondu yapılmasını durdurmak üzere çıkartılmasına rağmen gecekondu sayısındaki artış önlenememiştir.

1980 Sonrası İmar Afları

Kırdan kente göç edenlerin kendileri için oluşturdukları esnek, aile büyüdükçe değişip, gelişebilen, geçici ve kentte marjinal bir barınma çözümü olarak görülen gecekondu artık kentsel rantlara el koyma hızla gelişen bir kentsel arsa spekülasyonu aracı haline dönüşmüştür. Bu durumun sonucu gecekondu alanları ve yapıları esnekliğini yitirmiş sağlıklı iki ve daha çok katlı kaçak mahalleler olarak kalıcı bir yapıya kavuşmuştur.

Af konusunda 1980 sonrası düzenlemelerde 775 sayılı yasa da af kapsamına girme ön koşulu olarak başka arsa veya konutu olmama aranırken 2981 sayılı İmar Affı Yasasından itibaren bu terkedilmiş ve bir anlamda özel hisseli tapulu arsa ve kaçak konut kurumsallaştırılmıştır.

1983–1988 yılları arasında çıkarılan beş adet “af” yasası bu kaçak kent yapısının büyük kısmı ruhsatlandırılmış ve yasallaştırılmıştır. Ancak “af”lardan yararlandırılan bu kaçak yapı stoku sadece meşrulaştırılmış, sorunları, sağlıklı ve güvensiz durumu çözülememiştir.

Özellikle 1983 sonrası yapılan mevzuat değişiklikleri ile 2805, 2981, 3290, 3366 ve 3414 sayılı İmar Affı Yasaları ve gecekondu alanları için öngörülen İslah İmar Planı uygulamaları ile afların kapsamı 3290 sayılı yasayla genişletilerek sanayi, ticaret ve kamu yapılarını da içerir hale gelmiştir (Çay ve Kandemir, 2022:30). Böylece kaçak yapılaşmanın şahıs, hazine, belediye, vakıf, orman ve benzeri kamu arazi ve arsalarına yönelmesi adeta teşvik edilmiştir (Çay ve Kandemir, 2022:30). Dolayısıyla gecekondu alanları potansiyel kentsel arsa mafyasınca yağma edilmesine imkân yaratılmıştır.

Bu yasaların getirdiği düzenlemelere baktığımızda;

2805 Sayılı Yasa

İmar ve gecekondu mevzuatına aykırı olarak yapılan yapılara uygulanacak işlemler ve 6785 sayılı imar kanununun bir maddesinin değiştirilmesi hakkındaki 2805 sayılı yasa yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Yasa, ekonomik, sosyal ve özellikle hızlı nüfus artışı ve hızlı kentleşme nedenleri ile konunun yeni boyutlar kazandığı bir ortamda hazırlanmıştır. Yasada imar ve belediye mevzuatındaki olumsuzlukların adeta zorunlu bir sonucu olarak ortaya çıkan mevzuata aykırı yapılanma olgusunun bütün günahının vatandaşlara yüklenmesinin doğru olmayacağını, bu tür yapıların yıkılmalarının ülkemizin o günkü ekonomik şartları karşısında konut ve istihdam sorunlarına önemli ölçüde olumsuz etkisi bulunacağı gerçeğini de dikkate alarak hazırlanmıştır.

Yasa bir af kanunu niteliğinde olup, plan fikri zedelenmeden imar mevzuatı ve planlara uygun hale getirilebilecek yapıların hukukileştirilmesi ve bundan böyle bu tür inşaatları kesin olarak

önlemeyi amaçlayan hükümlere yer vermek suretiyle tamamen meşru inşaat yapma düzenini sağlamayı hedef almıştır.

Af yasası olmasıyla beraber yasa sadece bağışlama getirmemiş bunun yanı sıra bazı yapılar için cezalar da öngörülmüştür. Yasa kapsamına alınan yapılar 2 kümede toplanmıştır. Bu kümelerden ilki; korunacak ve ıslah edilerek korunacak yapılar, ikincisi ise yıkılacak yapıları oluşturmaktadır.

Korunacak yapılar kümesi;

- a) İmar planı olan yerlerde ve kendi parseli içinde,
- b) İmar planı olmayan yerlerde kendi parseli içinde,
- c) İmar planı olmayan yerlerde ve başkasının mülkünde yapılan yapılar ile
- d) Gecekondu
- e) Hisseli arsa ve araziler üzerindeki yapılar olarak ayrıntılandırılmıştır.

Yıkılacak yapılar ise yasanın 18. maddesinde 17 fıkra başlığı altında sıralanmıştır.

Bunlardan imar planı olan yerlerde ve kendi parseli içinde imar mevzuatına aykırı yapılmış yapılar imar planı koşullarına uydurularak korunacaklar yani koşullu olarak affedilmişlerdir, bir başka deyişle koşullu olarak bağışlanmışlardır. İmar planı olmayan yerlerde, kendi parseli içinde yapılmış yapılar ise imar planı olmayan yerlerde uygulanacak yönetmelik hükümlerine, sit alanları içinde sit alanları için belirlenmiş, geçici yapılanma koşullarına uygun hale gelirse bağışlanacaktır. Ayrıca gecekonduların kullanılabilir olanları da yasa kapsamında affedilerek korunmuşlardır. Kanunla birlikte 1 Ocak 1983 tarihinden önce yapılmış imar mevzuatına aykırı yapılar da affedilmiştir.

Yasa, üzerinde gecekondu bulunan ve mülkiyeti hazineye, özel idarelere ait bulunan arsa ve arazilerle devlet hüküm ve tasarruf altında bulunan arsa ve arazileri belediyenin mücavir alanları sınırları içinde bulunan ilgili belediyelere belediye ve mücavir alan dışındaki olanların ise il özel idareleri mülkiyetine geçmesini hükme bağlamıştır.

Yasa ile yapı sahiplerinden alınacak harçlar, cezalar, arsa bedelleri, düzenleme ortaklık payları gibi ödentilerin bir fonda toplanması, fonda toplanan paralarla, belediyelerin yasaya ilişkin çeşitli hizmetleri yapması öngörülmüştür.

Yasa, başvuru, tespit ve değerlendirme işlemlerinin belediye ve valiliklerce yapılmasını ve bu idarelerin bu hizmetler için örgütlenmesini öngörmüş; Hazine ile devletin hüküm ve tasarrufundaki arsa ve arazilerin belediye ve il özel idarelerinin mülkiyetine geçmesini hükme bağlamış kamu arazilerinin üzerine yapı yapanların kullanımına verilmesine olanak sağlamıştır.

Korunacak ve ıslah edilerek korunacak yapılar kümesi içinde yer alan ve imar planı olan yerler içinde imar mevzuatına aykırı yapılmış yapıların affedilme işlemleri çok sadeleştirilmiş; imar planı olmayan yerlerde yapılmış yapıların bağışlanma süreci ise oldukça karmaşık ve uzun tutulmuştur. Yasa imar ve gecekondu mevzuatına aykırı olarak inşa edilmiş ve inşa halindeki bütün yapılar hakkında uygulanacak işlemleri düzenlemek amacına yöneliktir. Bu amacı büyük ölçüde “ıslah imar planları” ile gerçekleştirmek olasıdır. Sonuç olarak yasa; büyük çoğunlukla imar planları dışında imar ve gecekondu mevzuatına aykırı yapıları ve yapı bölgelerini planlamaya ve bu planları uygulamaya ilişkin hükümler getirmektedir. Bu hükümlerin uygulanması için mevcut yasal çerçeveden ve örgütlerden, örgütlerin işleyiş biçiminden yararlanmayı öngörmekte, yapılacak işlemleri ve planları ve uygulamayı 6785/1605 sayılı yasa kapsamına almayı amaçlamaktadır.

2981 Sayılı Yasa

İmar ve gecekondü mevzuatına aykırı yapılara uygulanacak bazı işlemler ve 6785 sayılı İmar Kanunu'nun bir maddesinin değiştirilmesi hakkındaki 2981 sayılı yasa TBMM'de kabul edilmiş, 1984 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

2805 sayılı yasanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bir yıl geçmemiş bulunmasına rağmen yeni yasa, sistemin girift ve karmaşık olması, istenilen sonuca ulaşılabilmesi için uzun zaman ve yoğun ceza uygulaması gerektirdiği ve köklü bir çözüm getirmediği nedenlerine dayandırılarak çıkarılmıştır (Tercan, 2018: 4). Yasa, imar ve gecekondü mevzuatına aykırı inşa edilmiş ve edilmekte olan yapılara uygulanacak işlemleri düzenlemek amacını içerir. Yasanın kapsamına aldığı yapılar ülke düzeyine oranla çok küçük bir alanı ya da yapılar kümesini oluşturmaktadır. Bu nedenle yasanın, tüm ülke yüzeyini kapsayan bir yasa olduğu söylenebilir. Yasa; bu kapsamı ile başışlama içerikli yasaların en geniş kapsamlısıdır. Yasa uygulanacak işlemler açısından, yapıları korunacaklar ve yıkılacaklar olarak ikiye ayrılmış, korunacak yapıları da olduğu gibi korunacaklar ya da iyileştirilerek korunacaklar olarak kümelendirilmiştir.

Yasanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren yurt içinde bulunan mülk sahipleri 6 ay içinde, yurt dışında bulunan mülk sahipleri 12 ay içinde ilgili idareye başvurduklarında yasanın imkanlarından yararlanabileceklerdir. Bu yasada, başvuru değerlendirme işlemleri 2805 sayılı yasaya göre sadeleştirilmiş, tespit ve değerlendirme formlarının doldurulmasında görev yapmak üzere Yeminli Özel Teknik Büroların kurulması öngörülmüştür. Başvuru, tespit ve değerlendirme işlemleri tamamlandıktan sonra arsa yapı sahibine ise imar mevzuatına aykırı yapılarda gerekli harçlar alınarak hemen kullanma izni verilebilecektir. Aynı işlem yapının iyileştirilmesinden sonra yapılabilir.

Arazinin hazine, belediye, özel idare ya da vakıf arazisi olması halinde yine tespit ve değerlendirme yapıldıktan sonra arsa bedeli ilgili kuruluşa ödendiğinde, yapı kullanma izni hemen verilebilecektir. Gerçek kişilerin arazileri üzerinde yapılmış gecekondü sahiplerinin arazi sahibi ile anlaşması halinde de hemen kullanma izni verilecektir. Anlaşma olamazsa bedeli gecekondü sahibi tarafından ödenmek koşulu ile 775 sayılı yasa ya da Arsa Ofisi yasası gereğince kamulaştırma yoluna gidilir. Bu yol ile kamulaştırılan arsa gecekondü sahibine devir ve temlik yolu ile verilecektir.

3290 Sayılı Yasa

2981 sayılı kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve bu kanuna bazı maddeler eklenmesi hakkındaki 3290 sayılı yasa, 1986 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu yasa 2981 sayılı yasada değişiklikler öngörmüş ve 5. 8. 9. 10. 11. 12. ve 15. maddelerine ilavelerle affın kapsamını genişletmiştir.

Yasanın 2. maddesinde, 2981 sayılı yasada belirtilen yapılar kapsamına daha önce konut olarak kullanılmış olan işyerleri, kısmen işyeri olarak kullanılan gecekondular da dâhil edilmiştir. Yasanın 6. maddesinde, arsa tahsisinden yararlanacakların 2981 sayılı yasada belirtilen koşullara ek olarak, işyeri olarak kullanılan başka bir yapıya da sahip olmamaları gerektiği belirtilmiştir. Yasanın 7. maddesinde İstanbul Boğazı sahili ve ön görünümü ile Çanakkale Boğazı'nda yer alan gecekonduların 02.06.1981 tarihine kadar yapılmış olanlarıyla diğer yerlerde ise 10.11.1985 tarihine kadar yapılmış olan yapılar, olmak üzere af tarihleri değiştirilerek affın kapsamı genişletilmiştir.

Yasanın 10. maddesinde ıslah imar planlarında düzenleme ortaklık payının gereken yerlerde %35 olarak alınabileceği belirtilmiştir. Bu düzenleme 3194 sayılı İmar Kanunu'nun 18. maddesine

paralellik göstermekte ve uygulamada karşılaşılabilecek farklı uygulamaları kaldırmaktadır.

3366 Sayılı Yasa

3290 sayılı kanun ile 2981 sayılı kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkındaki 3366 sayılı yasa 1987 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Yasanın ana amacı 2981 sayılı yasanın uygulanmasını hızlandırmaktır. Yasa gecekondular kavramının kapsamını çeşitlendirerek affın kapsamını daha da genişletmiştir.

Yasada yer alan 5. maddeye göre kaçak olarak yapılmış her türlü yapıyı gecekondular olarak değerlendirilip, ıslah bölgesi ve çevresinde bağımsız olarak, hisseli veya kat mülkiyeti esasına göre imar parseli olarak tapu düzenlenebilmesini öngörmüştür. Ayrıca ıslah imar planı veya kadaströ planları yapılan yerlerde tapu tahsis yerine tapuların doğrudan dağıtılması hükmünü getirmiştir. Bunun sonucunda işlemlerin ivedi yapılması için kadaströ planları yapılaşma koşulları da belirlenerek ıslah İmar Planı olarak kabul edilmiş, sağlıklı bir çevre yaratılmıştır. 3290 sayılı yasada Tapu ve Kadaströ İdaresine verilen yetkiler bu yasada geçerliliğini korumuş, fon gelirleri artırılmıştır.

3414 Sayılı Yasa

775 sayılı Gecekondular Kanunu'nun bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkında ve 247 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile bu kanun hükmünde kararnamenin iki maddesinde değişiklik yapılmasına dair ve 250 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin değiştirilerek kabulü hakkındaki 3414 sayılı kanun 11 Mart 1988 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanmış ve yürürlüğe girmiştir.

Yasanın 1. maddesinde 775 sayılı kanunun belediye sınırları ve mücavir alan sınırları içindeki uygulanmasına dair ilgili yetkiler ilçe belediyelere devredilmiştir. Büyükşehirlerde kanunun uygulanması Büyükşehir belediyelerinin koordinatörlüğünde ilçe belediyelere verilmiştir.

Bu yasa ile 775 sayılı yasanın 34. maddesi değiştirilmiştir. 34. madde ile arsa ve konut tahsis edilenlerin yirmi yıl içinde satmak ve devretmek gibi haklarının olmadığı belirlenir. Yapıların değişikliklerle bu madde geçersiz kılınmıştır. Bu da gecekonduların konut sektöründe alınıp, satılmasını sağlamıştır. Bu anlamda mülkiyet sorununu çözen ıslah imar planlarıyla, plan kapsamındaki gecekondular bu yasayla imarlı taşınmazlar gibi değerlendirilmiştir.

1980 sonrası Kalkınma Planlarında kaçak yapılaşmayı ve gecekondular yapımını önleyici tedbirler alınacağı belirtilmiş ama bu tedbirler açıklanmamıştır. Hukuksal ve kurumsal düzenlemeler yenilenmemiş 3194 sayılı imar mevzuatı ve kat mülkiyeti kanununa bağlı kalınmıştır. Konuta yönelik bankalar sisteminin değiştirileceği belirtilmiş olmasına rağmen günümüzde bu yönde bir değişiklik hala yürürlüğe girmemiştir.

Tüm bunlar değerlendirildiğinde 1980 öncesi çıkarılan 6 ve sonrası çıkarılan 5 adet olmak üzere toplam 11 adet imar affı yasalarının tümü, bir yanda gecekonduların affetmekte diğer yandan da yeni gecekonduların yapımını yasaklamaktadır. Bunların sonucu olarak aflarla beraber bir anlamda da yapılmalarına yol açılan gecekonduların sayısı sürekli olarak artmıştır. Çoğunlukla imar aflarıyla mülkiyet sorununu çözen eski gecekonduların yeni sorunları; imar hakları, altyapı, ulaşım vb. sorunlar olmaya başlamıştır (Köktürk, 1995: 24-26).

6306 Sayılı Yasa

6306 sayılı Kanun, “Kentsel Dönüşüm Kanunu” olarak bilinmektedir. Bu amaçla “Afet riski altındaki alanlar ile bu alanlar dışındaki riskli yapıların bulunduğu arsa ve arazilerde sağlıklı ve güvenli yaşama çevreleri oluşturmak için iyileştirme, tasfiye ve yenilemelere dair usul ve esasları düzenlemektedir” (md. 1).

Kanun, uygulama alanı olarak afet riski altındaki yerleri ve afet riski olmayan yerlerde de riskli yapıları tespit etmiştir. Kanunun 2. maddesindeki riskli yapı tanımı ile ekonomik ömrünü tamamlamış olan yapı, ağır hasar görme riski ilmi ve teknik verilere dayanılarak tespit edilen yapı, yıkılma riski taşıdığı ilmi ve teknik verilere dayanılarak tespit edilen yapı olmak üzere üç çeşit riskli yapının olduğu anlaşılmaktadır.

Kanunun uygulanmasında bakanlık, Çevre ve Şehircilik Bakanlığını; idare ise belediye ve mücavir alan sınırları içinde belediyeleri, bu sınırlar dışında il özel idarelerini, büyükşehirlerde büyükşehir belediyelerini ve Bakanlık tarafından yetkilendirilmesi halinde büyükşehir belediyesi sınırları içindeki ilçe belediyelerini işaret etmektedir (md.2).

Kanun ve yönetmeliklerin uygulamaya başlaması ile Dönüşümde, yıkılanın yerine plan değişiklikleri ile kat artışlarına izin verilerek rant uğruna dikey yapılaşmanın özendirildiği gözlenmektedir.

7143 Sayılı İmar Barışı Yasası

3194 sayılı İmar Kanuna eklenen geçici 16. Madde ile Afet risklerine hazırlık kapsamında ruhsatsız veya ruhsat ve eklerine aykırı yapıların kayıt altına alınması ve imar barışının sağlanması amacıyla, 31/12/2017 tarihinden önce yapılmış yapılar için Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ve yetkilendireceği kurum ve kuruluşlara 31/10/2018 tarihine kadar başvurulması, bu maddedeki şartların yerine getirilmesi ve 31/12/2018 tarihine kadar kayıt bedelinin ödenmesi halinde Yapı Kayıt Belgesi verilebilir. Başvuruya konu yapının ve arsasının mülkiyet durumu, yapı sınıf ve grubu ve diğer hususlar Bakanlık tarafından hazırlanan Yapı Kayıt Sistemine yapı sahibinin beyanına göre kaydedilir.

Yapının bulunduğu arsanın 29/7/1970 tarihli ve 1319 sayılı Emlak Vergisi Kanunu’na göre belirlenen emlak vergi değeri ile yapının Çevre ve Şehircilik Bakanlığınca belirlenen yaklaşık maliyet bedelinin toplamı üzerinden konutlarda yüzde üç, ticari kullanımlarda yüzde beş oranında alınacak kayıt bedeli başvuru sahibi tarafından genel bütçenin (B) işaretli cetveline gelir kaydedilmek üzere merkez muhasebe birimi hesabına yatırılır. 6306 sayılı Kanun kapsamında kullanılmak üzere kaydedilen gelirler karşılığı Bakanlık bütçesine ödenek eklemeye Maliye Bakanı yetkilidir. Bu ödenek, dönüşüm projeleri özel hesabına aktararak kullanılır. Kayıt bedeline ilişkin oranı iki katına kadar artırmaya, yarısına kadar azaltmaya, yapının niteliğine ve bölgelere göre kademelendirmeye, ayrıca başvuru ve ödeme süresini bir yıla kadar uzatmaya Bakanlar Kurulu yetkilidir.

Yapı Kayıt Belgesi yapının kullanım amacına yöneliktir. Yapı Kayıt Belgesi alan yapılara, talep halinde ilgili mevzuatta tanımlanan ait olduğu abone grubu dikkate alınarak geçici olarak su, elektrik ve doğalgaz bağlanabilir.

Yapı ruhsatı alıp da yapı kullanma izin belgesi almamış veya yapı ruhsatı bulunmayan yapılarda, Yapı Kayıt Belgesi ile maliklerin tamamının muvafakatinin bulunması ve imar planlarında umumi hizmet alanlarına denk gelen alanların terk edilmesi halinde yapı kullanma izin belgesi aranmaksızın cins değişikliği ve kat mülkiyeti tesis edilebilir. Bu durumda, ikinci fıkrada belirtilen bedelin iki katı ödenir.

Şimdiye kadar çıkan en kapsamlı af yasası olarak kabul edilen düzenleme yapılan başvuru sayısı ile de bu kapsamı teyit etmektedir. Her çıkarılan imar affının son olduğu ileri sürülmesine rağmen başvuruları bu kadar yoğun olan imar affı düzenlemesinin son bulması ile yeni yasanın beklentisi içine girildiği de görülmektedir.

İMAR AFLARININ KENT PLANLARINA ETKİSİ

Türkiye’de imar yasalarının dağınık bir görünüm arz etmesi geçmişte mevzuat karmaşası yaşanmasına neden olmuştur. İmara ilişkin faaliyetler imar yasası dışındaki pek çok yasal düzenlemede de ele alındığı için karışıklığın boyutları giderek artmaktadır (Görmez, 2001:135). Bunun en temel nedeni imar ile ilgili çerçeve bir yasa bulunmamasıdır. Mevzuattaki sıkıntı en başta Anayasa’dan kaynaklanmaktadır. Anayasa imar konusunda yeterli düzenlemeyi içermemektedir. 1982 Anayasası; çevre, kentleşme, konut hakkı ve temel hak ve özgürlüklere ilişkin düzenlemelerinde, insan hakları konusunda evresel standartların gerisinde kalmıştır. Anayasada “bilgilendirme hakkı”, “ekolojik suç” gibi kavramlara yer verilmemiştir (Torlak, 2002: 65).

3194 sayılı yasanın yürürlüğe girmesi ile çevre düzeni planlarının onaylanması konusunda bir belirsizlik doğmuştur. Buna göre çevre düzeni planlarını, birden fazla belediyeyi ilgilendirmesi nedeniyle ilgili idarelere bilgi vermek, gerektiğinde işbirliği sağlayarak yapmaya, yaptırmaya, değiştirmeye ve resen onaylamaya 3194 sayılı İmar Kanununun 9. maddesi gereğince Bayındırlık ve İskân Bakanlığı yetkilidir. 4856 sayılı Çevre ve Orman Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkındaki Kanunun 10/c maddesi uyarınca Çevre ve Orman Bakanlığı yetkilidir. 26.04.2006 tarihinde kabul edilen 5491 sayılı Çevre Kanunu’nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunun 9. maddesinin b bendi de bu yetkinin Çevre ve Orman Bakanlığında olduğunu ifade etmiştir.

Gecekondu konusunda ortaya çıkan bu durum gecekondu sayısının artmasına neden olmuştur. Gecekondu sorununu normal yollardan çözemeyen iktidarlar çözümü af yasaları çıkarmakta bulmuşlardır. Bu durum doğal olarak halkın beklentisini bir sonraki yeni af yasalarını beklemeye yöneltmiştir.

İmar Yasasının 9. maddesine göre Çevre ve Şehircilik Bakanlığı “gerekli görülen hallerde” yetkili kılınmıştır. Bu madde ile belediyelere verilen yetkiler bir anda Çevre ve Şehircilik Bakanlığına geçebilmektedir.

3194 sayılı İmar Kanunu sadece yapıyla ilgilidir (imarla, kente alakası olmayan parsel bazında yapının ne kadar geri çekileceği, pencerenin, bacanın ne olacağı gibi). Şehir kaldırımlarıyla, yollarıyla ilgili, problem alanlarında izlenecek durumlarla ilgili en ufak bir hüküm yoktur (Torlak, 2002: 66).

Şüphesiz sorun sadece mevzuattaki karmaşadan kaynaklanmamaktadır. Var olan mevzuata idareler çoğunlukla uymamaktadır. Sadece imar yasalarının uygulanmasından kaynaklanan sorunlar için Danıştay’da ayrı bir daire oluşturulmuştur. Danıştay 6. Dairesi imar yasalarının uygulanmasından kaynaklanan sorunları çözümlenmekle görevlidir.

Danıştay imar yasalarından kaynaklanan hukuki uyuşmazlıkları çözüme bağlamaktadır. Fakat her nedense idare, yargı kararlarını uygulamamaktadır. İdari yargı kararlarının uygulanıp, uygulanmadığını denetleyecek bir organ olmadığı için idare keyfi bir şekilde hareket etmektedir.

İMAR AFFI YASALARINDAN KAYNAKLANAN SORUNLAR

İmar affı, yürürlükte olan kurallara uyulmayarak belli bir tarih kesitine kadar meydana getirilen yapılaşmanın, durumu ve konumu itibarıyla yasada belirtilen koşullara uygun olanların bağışlanması ve korunmasıdır ya da hukuka aykırı bir fiili durumun hukukileştirilmesidir (Aybay, 1990:70).

Devletin çıkardığı tüm yasaları bir anda gereksiz duruma düşüren, hukuksuzluğu hukuki bir duruma dönüştüren imar affı yasaları kötü yasa konumundadırlar. Aslında af yasalarının hepsi böyledir. Bu durumda hukuka uyan insanların hakları yenmiş olmaktadır. Sonuçta bu arazileri kullanıp, üzerine yapı yapanlar tüm toplumun arazisini gasp etmektedirler (Tercan, 2018:19-21).

İmar yasalarının uygulanmamasının en önemli sebebi oy kaygısıdır. Çünkü yasaları uygulayan idare en kötü idare olarak görülür. Halk bir daha onlara oy vermek istemez. Yerel yönetimlerin de kaynaklarını israf etmesinin de sebebi budur. Halk görmediği kendisini doğrudan etkilemeyen çalışmaları önemsemez.

TBMM Meclis Araştırma Komisyonu'nun Marmara depreminden sonra yaptığı araştırmada, deprem bölgelerinde hasar gören ya da yıkılan binaların %80'inin imar aflarından yararlandığını tespit edilmiştir (Yılmaz, 2002:142).

İmar affı yasası ile de çıkarılacaksa çok zorunlu hallerde çıkarılmalıdır. Bu durumda yasada estetik, ekolojik ve şehircilik ilkeleri yönlerinden sınırlamalar muhakkak getirilmelidir (Sancaktar, 1996:217). Bu getirilen sınırlamalara da uyulması sağlanmalıdır.

İmar aflarına başvurulmasının ne kadar olumsuz olduğu ortadadır. Devletin bu yola başvurmamasının hiçbir faydası yoktur. Devlet arazisini işgal eden insanları ödüllendirmenin bir anlamı da yoktur. Hukuka uymayan insanlar bunun cezasına da katlanmalıdır. Çıkarıldığı dönemde son olduğu ifade edilen imar affı yasaları bir türlü sona ermemekte yenisi için arayışlar başlamaktadır. En son diye ifade edilen "imar barışının" da son olmadığı eksikleri itirazları ve sorunları mevcut haliyle devam etmektedir. Burada ister merkezi isterse yerel yönetimlerin denetim ve ihmallerinin büyüklüğü imar barışına başvuru sayısı ile de net görülmektedir.

3194 Sayılı İmar Yasasında Denetim Olgusunun Olmamasından Kaynaklanan Sorunlar

3194 sayılı yasada denetim olgusunun olmaması büyük eksikliklerdir. 3194 sayılı yasanın 42. maddesi ile imar mevzuatına aykırı uygulama yapan kamu görevlileri dışındakilere (fen adamı, müteahhit vb.) cezai müeyyide getirildiği halde, bu konuda görevli bulunan kamu görevlileri için bir müeyyide getirilmemiştir.

1999 Kocaeli ve Düzce depreminden sonra bina yapımıyla ilgili getirilen düzenleme ve denetlemeler bu konudaki önemli gelişmelerdir. Yapılan araştırmada tüm belediyelerin %100'e yakını mevzuata aykırı işlem yapanlara cezai müeyyide uygulanmasını istemektedirler (Evren, 2002: 32).

Yasada denetim merciinin belirtilmemesi ya da birden fazla kuruluşun yetkili olarak tanımlanması yetki karmaşası ortaya çıkarmakta ve planlar arasındaki kopukluk, bir denetim boşluğunu ortaya çıkarmaktadır. Her kurumun yetkili olmaya çalıştığı bir alanda, bu karmaşa hiçbir kurumun sorumluluğu almaması sonucunu doğurmaktadır. Denetimin plan yapımından daha önemli olduğu yapılan araştırmalarda ortak görüş olarak ifade edilmektedir (Evren, 2002: 32). Denetimin yapılmadığı planlarda yapılan bir plan ne kadar iyi olursa olsun, uygulamada pek çok sorunu beraberinde getirerek plan hedeflerinden uzaklaşıldığı görülmektedir.

595 Sayılı KHK ve onu yürürlükten kaldıran 4708 sayılı Yapı Denetimi Hakkında Yasa ile, yapı teknik denetimi, aşağı yukarı tüm yapılar için bütünüyle idarenin (valilik, belediye) denetiminden çıkarılmakta ve yapı denetim kuruluşu adı verilen özel hukuk tüzel kişilerine verilmektedir (Yılmaz, 2007: 245).

Yasanın düzenlenmesinde izin verme yetkileri idarede kalmakta ise de, imar planlılığının yerel bir fonksiyon olduğu göz ardı edilmekte, belediyeler yapı teknik denetimi açısından tümünden devreden çıkarılmaktadır. Ancak bu yapılırken, imar mevzuatı aynen kalmakta, böylece bir yetki karmaşasına da neden olunmaktadır.

Yapı denetim kuruluşları, idari hiyerarşi içinde yer almamakla birlikte yapıların denetimi nedeniyle kamusal alanda işlem yapma yetkisi kazanan kuruluşlardır. Yapı denetim kuruluşlarına hem kamusal alanı denetleme hem de bir özel hukuk kişisi olarak istediğini yapabileceği yetkisinin verilmesi, idarenin bütünlüğünü bozar. Türk idari teşkilatı içerisinde yer almayan bir tüzel kişiliğe kamu düzenini ilgilendiren bir alanda kamusal yetkileri kullanma imkanı tanınırken, bu kuruluşun denetimini şikayet mekanizmasının işleyişine bırakmak, idarenin bütünlüğünü zayıflatır (Kalabalık, 2021: 740). Bu nedenle Yapı Denetim Kuruluşlarının denetlenmesi gerekir. Yasa koyucu bu kuruluşların denetimi sorununu Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı bünyesinde bulunan Merkezi Yapı Denetim Kuruluşuna vererek çözmüştür.

4708 sayılı yasa bir bütün olarak değerlendirildiğinde, inşa edilen yapıların, projeyi çizen teknik personel ile belediye teknik elemanları tarafından gerekli denetimlerin yapılması yasalar gereği zorunlu olduğu halde, bu görevlerini yerine getirmeyenler hakkında cezaî takibat yapılması gibi ayrı bir özel denetim kuruluşu oluşturulmasının, bir sınıfa (uzman mimarlar) imtiyaz tanınmasından öte bir işe yaramayacağı ileri sürülmektedir (Kalabalık, 2021: 741).

Gecekondulaşmayı ve kaçak yapılaşmayı önlemek amacıyla 2005 yılında yürürlüğe giren ceza yasası 184. maddesinde imar kirliliğine neden olan durumlar için getirdiği düzenlemede yer alan hükümler geçmişte uygulanmış olsaydı hem imar aflarına gerek kalmayacak hem de gecekondulaşma bu kadar ön plana çıkmayacaktı. İmar aflarına giden süreci durdurmak ve kaçak yapılaşmayı önlemek amacıyla yürürlüğe giren ceza yasası da etkin uygulandığı takdirde bir çözüm üretebilecek nitelik arz etmektedir. 184 madde de:

(1) *Yapı ruhsatiyesi alınmadan veya ruhsata aykırı olarak bina yapan veya yaptıran kişi, iki yıldan beş yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.*

(2) *Yapı ruhsatiyesi olmadan başlatılan inşaatlar dolayısıyla kurulan şantiyelere elektrik, su veya telefon bağlantısı yapan ya da bu hizmetlerden yararlanılmasına müsaade eden kişi, yukarıdaki fıkra hükmüne göre cezalandırılır.*

(3) *Yapı kullanma izni alınmamış binalara elektrik, su, telefon veya gaz bağlantısı yapan veya bu hizmetlerden yararlanılmasına müsaade eden kişi, altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.*

(4) *Yapı kullanma izni alınmamış binalarda herhangi bir sınai veya ticari faaliyetin icrasına müsaade eden kişi bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.*

(5) *Dördüncü fıkra hariç, bu madde hükümleri ancak belediye sınırları içinde veya özel imar rejimine tabi yerlerde uygulanır.*

Bu düzenlemelerdeki hürriyeti bağlayıcı cezaların uygulanması hem fiili yapanlara hem izin verenlere hüküm getirdiği için fiili yapanlardan çok yönetimlerin daha aktif bir uygulama ve denetim mekanizması kurarak gecekondulaşma ve kaçak yapıyı önlemede kararlı olmaları dolayısıyla imar afları çıkarmaya gerek kalmayacaktır.

SONUÇ

Türkiye’de imar uygulamalarına ilişkin hukuksal düzenlemelerin Anayasa’dan başlayarak yetersiz olduğu gerçeği gelinen noktada kendini göstermektedir. Uygulanan imar mevzuatındaki karmaşa sorunlar çıkmasına neden olmaktadır. Farklı yasalar farklı birimlere benzeri yetkiler verdiği için birçok uyumsuzluk çıkmaktadır.

Türkiye, öncelikle insan onurunu öne çıkaran, insan haklarının evrensel standartlarda tanınip güvence altına alındığı, yönetime katılma mekanizmalarını öngören, kısacası demokratik bir anayasayı yapıp yürürlüğe koymakta her geçen gün daha da geç kalmaktadır.

Ayrıca, mevzuattan kaynaklanan gereksiz bürokrasi ve kırtasiyecilik hem devlete hem de vatandaşa büyük zararlar vermektedir. Bunun için yasal mevzuatta gerekli düzenlemeler yapılmalıdır.

Kamunun malı olan devlet, hazine, belediye arsalarına yapılan kaçak yapıların, gecekonduların kente karşı işlenmiş bir suç olduğu görüşü toplumun bütün kesimlerince benimsenmelidir. Hukuksuz olan imar faaliyetlerini kanuna uygun hale getiren imar afları halkın vicdanını yaraladığı için bu düzenlemeye son verilmelidir. Anayasa’da düzenleme yapılarak imar affı yasalarının çıkarılması engellenmelidir. İmar afları yerine, hazine arazilerinin belediyelere ve toplu konut kooperatiflerine devri ile gecekondulu önleme bölgeleri oluşturulmalı, gecekonduya karşı proje uydu kentler yapılmalıdır.

Aynı şekilde, 6785 sayılı İmar Kanunu’nun iptal edilmesiyle çıkarılan 3194 sayılı İmar Kanunu belediyelere önemli yetkiler verse de denetimden uzaktır.

Diğer taraftan, sorun sadece yeni yasa yapmaktan değil yapılan yasaların uygulanmamasından kaynaklanmaktadır. Maalesef hukuka aykırı olarak uygulanan imar faaliyetlerine ilişkin yargı kararları uygulanmamaktadır. Bu durumda, öncelikle mevzuattan kaynaklanan sorunlar giderilmelidir. İmar yasaları rantı körükleyici değil, engelleyici olmalıdır. İmar yasaları bir bütün olarak düşünülmeli ve bir yasa diğer yasanın uygulanmasını zorlaştırıcı olmamalıdır. İmar yasaları günümüz şartlarına uygun, kolayca anlaşılabilir ve uygulanabilir olmalıdır.

İmar yasaları kent planlarının uygulanabilirliğini sağlayan bir konumda düzenlenirse sorun büyük ölçüde çözülebilir. Geçmişte gecekondulu ve kaçak yapılardan kaynaklı “çarpık kentleşme”, “düzensiz kentleşme”, “hızlı kentleşme” gibi kavramlarla tanımlanan kentleşmeyi bugün planlı yerleşim alanlarında gerçekleştirilen plan değişiklikleri ile de tanımlamaya devam ediyoruz. Bu durum hem planların uygulanabilirliğini zedeliyor hem de yasaların etkililiğini azaltıyor. Mevcut imar mevzuatı yeniden gözden geçirilmeli bütüncül bir yaklaşımla sorunları ele alarak yeniden düzenlenmeli gereksiz plan değişikliklerine ve bir daha imar affı çıkarılmasına imkân vermeyecek her kesimi bağlayıcı çözümler üretmelidir.

İmar afları imar planlarına aykırı ve izinsiz kaçak yapıların yasal hale gelmesine katkı sağlarken deprem kuşağı altında yer alan ülkemizdeki yapıların mevcut durumları göz ardı edilmektedir. Ülkemizde 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen depremler, bir yandan neden oldukları can kayıpları, yaralanmalar ve yıkımlarla tüm ülkeyi yasa boğarken diğer yandan bir deprem kuşağında yer alan ülkemizde depreme karşı hazırlıklı olmanın, yönetmeliğe uygun ve depreme dayanıklı binaların inşa edilmesinin önemini bizlere bir kez daha hatırlattı.

Depreme hazırlık alanındaki en önemli mesele Türkiye’nin eski mevzuata göre hatta eski mevzuata dahi aykırı inşa edilmiş yapı stokunun yenilenmesidir. 2004 sonrası kentsel dönüşüm için yasal alt yapı oluşturulmaya başlanmış ve 2012’de 6306 sayılı “Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun” kabul edilerek kentsel dönüşüm süreci ivme kazanmıştır. Yasal düzenlemelerin yanında depremlere yeterince hazır olmak için şimdiye kadar cömertçe

çıkarmış olduğumuz imar aflarından vazgeçmek ve imar planlarına uygun denetimleri sıklaştırmak önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akalın, M. (2018). Kente Karşı İşlenen Suçların Faili İmar Afları, Gaziantep: İksad Yayınevi.
- Arslan, R. (1989). Gecekondulaşmanın Evrimi, *Mimarlık Dergisi*, 89/6, (238), 34-37.
- Aydın, A. R. (1996). Gözlerimi Yumarım Affımı Sunarım, *Planlama Dergisi*, 96, 1-4.
- Aybay, A. (1988). İmar Affı, *Türkiye 12. Dünya Şehircilik Kolokiyumu*, 16-17-18 Kasım.
- Çay, T., ve Kandemir, E. S. (2022). Türkiye'de imar uygulama mevzuatındaki gelişim süreci, *Geomatik Dergisi*, 2022; 7(1), 26-40.
- Doğan, A. (1996). Bir Şehir Plancısının İmar Affı Sonrasında Kişisel Deneyimleri Üzerine *Planlama Dergisi*, 96,1-4.
- Ertürk, H. (1995). Kent Ekonomisi, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Ergen, Y. B. (1991). Planlamada Yasalar Arası İlişkiler-Çelişkiler Boyutunun Araştırılması, Türkiye'de Şehirciliğin Gelişiminde Son Otuz Yılın Değerlendirilmesi, (Türkiye'de 15. Dünya Şehircilik Günü 3. Türkiye Şehircilik Kongresi, 6-7-8 Kasım 1991), İzmir, s. 169- 174.
- Erman, T. (2017). Köyden Kente Göç ve Gecekondu Olgusu, *Türkler*, 17, 519- 526.
- Erman, T. (2004). Gecekondu Çalışmalarında Öteki Olarak Gecekondu Kurguları, <https://doi.org/10.4000/ejts.85.s.3-4>.
- Evren, N. (2002). İmar Uygulamasında Yasal Sorunlar, Yüksek Lisans Tezi, Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü, Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü, Gebze.
- Görmez, K. (2001). Büyük Kentlerde Kent Planlaması ve Bazı Sorunları, *G. Ü İİBF Dergisi*, 3(2), 133-140.
- Kalabalık, H. (2021). İmar Hukuku Dersleri, Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Kayıkçı, M. (2004). Gecekondu Olgusunun Yeniden Ele Alınışı, *Türk İdare Dergisi*, 76(443), 107-108.
- Keleş, R. (2021). Kentleşme Politikası, 19. Baskı, Ankara: İmge Yayınevi.
- Kongar, E. (2000). *21. Yüzyılda Türkiye*, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Köktürk, E. (1995). İmar Affı Bir Kent Suçudur, İstanbul Bülten, TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi Aylık Yayın Organı, 6(19), 24-26.
- Oğuz, S. (1996). Belediyenin İmar Planını Yapması-Değiştirmesi ve İptal Davası, Ankara: Yetkin Yayınevi.
- Şenyapılı, T. (1996). 1980 Sonrasında Ruhsatsız Konut Yapımı, Ankara: Toplu Konut İdaresi Başkanlığı Konut Araştırmaları Dizisi: 8.
- Şenyapılı, T. (2004). Barakadan Gecekonduya Ankara'da Kentsel Mekânın Dönüşümü: 1923-1960 İletişim Yayınları -İstanbul.
- Tekeli, İ. (2002). Modernite Aşılırken Kent Planlaması, Ankara: İmge Kitapevi.
- Tercan, B. (2018). İmar Affı 1948'den Bugüne İmar Afları, *Mimarlık*, 403, (Eylül-Ekim), 19-21.

Torlak, S. E. (2002). İmar Yasalarının Gelişimi üzerine Düşünceler, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 11(3), 58-69.

TÜİK (2023). Haber Bülteni Sayı: 49755, s: 2-3.

Yasa, İ. (1991). Gecekondu Ailesi, Aile Yazıları 1, Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç (Der. Beylü Dikeçligil-Ahmet Çiğdem), T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yay., Ankara, s.133-134.

Yılmaz, H. (2007). Yapı Denetim ve Yapı Denetimi Kuruluşları, Ankara: Yetkin Kitapevi.

Yılmaz, M. (2002). İmar Yaptırımları ve Yargısal Korunma, Ankara: Seçkin Kitapevi.

5218 Sayılı Yasa, 22/6/1948 tarih 6938 sayılı Resmi Gazete.

5228 Sayılı Yasa, 6/7/1948 tarih 6950 sayılı Resmi Gazete.

5431 Sayılı Yasa, 11/6/1949 tarih 7230 sayılı Resmi Gazete.

6188 Sayılı Yasa, 29/7/1953 tarih 8470 sayılı Resmi Gazete.

7367 Sayılı Yasa, 29/7/1959 tarih 10265 sayılı Resmi Gazete.

775 Sayılı Yasa, 20.7.1966 tarih 12362 sayılı Resmi Gazete.

1990 Sayılı Yasa, 6/6/1976 tarih 15588 sayılı Resmi Gazete.

2805 Sayılı Yasa, 21/3/1983 tarih 18001 sayılı Resmi Gazete.

2981 Sayılı Yasa, 8/3/1984 tarih 18335 sayılı Resmi Gazete.

3366 Sayılı Yasa, 26/5/1987 tarih 19471 sayılı Resmi Gazete.